Андрей Пр...

Н. Ив. Ванковъ.

Vankov, N Iv

ИСТОРИЯ

НА

УЧЕБНОТО ДѢЛО ВЪ БЪЛГАРИЯ

ОТЪ КРАЙ ВРѢМЕ ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО.

(ОЧЕРКЪ)

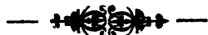

Цѣна 2 лева.

Ловечъ.
Скоро-печатница на Драголъ Мичевъ.
1903.

ПРѢДГОВОРЪ.

Учебното дѣло у насъ има своя История, както има своя История българскиятъ езикъ, българската писана и устна словесность, политическиятъ и гражданскиятъ ни животъ. За миналото на политическия и гражданския животъ, за развитието на българския езикъ и на българската литература имаме вече писани Истории. Въ послѣднитѣ нашето училище е толкова слабо застѫпено, та може да се каже, че въ тѣхъ за него нищо не се говори. За насъ, българитѣ, Историята на нашето училище е важна, защото това училище е било главенъ факторъ за културния ни напрѣдъкъ, защото то е играло особена роль въ националното ни възраждание, освѣнъ специалната му роль—просвѣта на българския народъ. Който иска да прослѣди Историята на литературата ни отъ Пайсия до освобождението ни, който иска да прослѣди църковната ни борба и наченкитѣ на политическото ни съзнание—съ една рѣчь, който иска да се запознае съ всички страни на националното ни движение до освобождението, той трѣбва да знае развитието на нашитѣ училища и биографиитѣ на по-старитѣ наши учители и книжовници—педагози.

Въ гражданската и въ литературната ни История трѣбва да се отстѫпи едно почетно мѣсто за миналото на учебното ни дѣло.

За насъ, българитѣ, Историята на възпитанието и обучението ни трѣбва да бѫде една необходима и важна прибавка къмъ всеобщата История на Педагогията. Министерството на Народната Просвѣта е разбрало това, като е прѣдвидяло въ програмата на педагогическитѣ ни училища „История на учебното дѣло въ България“. За жалость, послѣдната се прѣминава отъ прѣподавателитѣ само въ 2—3 учебни часа годишно. История на възпитанието и обучението на българитѣ трѣбва да стане специаленъ учебенъ прѣдметъ въ педагогическитѣ ни училища, и за него трѣбва да се опрѣдѣли поне единъ учебенъ часъ седмично.

Една пълна История на учебното ни дѣло трѣбва да обхваща състоянието на училищата ни прѣзъ всички вѣкове, отъ Царь Бориса до днесь, какъ се е обучавалъ българскиятъ народъ и какъ неговитѣ дѣятели сѫ го учили да се обучава—съ една рѣчь една История на учебното ни дѣло трѣбва да обхваща не само историята на училищата ни въ тѣсенъ смисъль, но въобще Историята на педагогията ни. Тъй авторътъ схващаше въпроса. като добави послѣднитѣ глави—„По стари наши учители и книжовници—педагози“ и „Педагогичната ни литература до освобождението“.

Настоящата История на учебното дѣло въ България до освобождението“ е пръвъ опитъ въ Историческата ни литература да се сведатъ въ систематично цѣло разхвърленитѣ и неразработени още ма-

териали по Историята на нашето училище, възпитание и обучение. Като **Пръвъ опитъ,** явно е, че той нѣма да ни даде пълно и всестранно изложение на учебното ни дѣло до освобождението. Това имаше прѣдъ видъ авторътъ за да озаглави тази книга **„Очеркъ“**.

Източникъ за написване този „Очеркъ“ сѫ ни били Истории на отдѣлни училища, устави и годишни отчети отъ послѣднитѣ, съобщения за учебното дѣло изъ периодическия ни печать до освобождението, кореспонденции на стари наши дѣйци, печатани въ МСБ. и въ други списания, биографии и афтобиографии на сѫщитѣ дѣйци. Добъръ източникъ прѣдставляватъ и живитѣ още дѣйци по народната ни просвѣта отъ миналото. Ний се възползувахме и отъ услужливостьта на нѣкои отъ тѣхъ. Всѣки документъ отъ нашето минало ни разкрива и освѣтлява нови страни на нашето училище. Когато тѣзи документи въ по-голѣмо количество станатъ достояние на заинтересованитѣ съ Историята на нашето училище, тогава ний ще имаме не единъ „очеркъ“, а една **пълна и съвършена** История на учебното ни дѣло. Ако съ „очерка“ си ний неможахме да дадемъ послѣднята, това ще стори друго лице, което бѫде запознато съ по-вече факти отъ миналото на нашето училище. Като работникъ по въпроса за историческото развитие на учебното ни дѣло съмъ искалъ да задоволя една съврѣменна нужда—да дамъ поне блѣдна картина на миналото ни училище, и да улесня изучаванието на единъ исторически въпросъ, който изисква много работници.

Една часть отъ материала на този трудъ съмъ печаталъ като отдѣлни статии въ сп. сп. „Уч. Прѣгледъ“, „Учитель“ и «Право дѣло“. Този материалъ, допълненъ и поправенъ, заедно съ другъ съставлява съдържанието на тази книга.

На край считаме за своя длъжность да изявимъ благодарностьта си къмъ **Г. Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ**, професоръ при Висшето училище въ София, който съ своитѣ насърдчения крѣпѣше отдавна породената въ мене мисъль да проуча миналото на народната ни просвѣта и съвѣтитѣ на когото ми бѣха необходими да развия тази мисъль въ настоящата студия. Изказваме благодарностьта си и къмъ всички други лица, отъ съвѣтитѣ, опжтванието и отъ литературнитѣ трудове на които се ползувахме въ настоящия трудъ.

Ловечъ. 1903 г.

Авторътъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

стр.

ДѢЛЪ I. НИСШИ (ПЪРВОНАЧАЛНИ) УЧИЛИЩА . . . 1

I. Църковни училища 2

Старобългарска епоха 2

Срѣднобългарска епоха 7

Епоха на тъмното робство 13

Врѣме отъ 1762 до 1835 год.. 17

Метода и учебна материя на килийнитѣ училища 21

Косвено доказателство за църковния характеръ на нашитѣ килии прѣзъ епохата на тъмното робство 29

II. Градски (свѣтски) училища. . . . 33

1. Епоха на взаимната метода . . . 36

Отваряне на Габровското училище и въвеждане на взаимната метода 36

Разпространение на взимната метода . . 39

Помощници на взаимния учитель 43

Учебни помагала, чинове и други и наредбата имъ въ училищната стая 44

Метода на взаимнитѣ училища, както е практикувана у насъ 48

Учебенъ материалъ на взаимнитѣ училища и разпрѣдѣлението му между ученицитѣ . . 55

Награди и наказания 57

2. Епоха на звучната метода 61

Въвеждание и разпространение на звучната метода 61

3. Приготвителни училища 69

4. Дѣвически първоначални училища . . 74

5. Състояние на първоначалнитѣ училища до освобождението ни 80

Училища 80

Ученици 87

Учители 95

ДѢЛЪ II. КЛАСНИ (ГЛАВНИ) УЧИЛИЩА . . . 103

Гръцко и руско влияние върху появата и характера на класнитѣ училища у насъ . . 103

Основание и развитие на класнитѣ училища . 112

Пълни срѣдни учебни заведѣния и специални училища 117
Дѣвически класни училища 125
Състояние на класнитѣ училища . . . 129
Училищна управа. Училищни правилници и закони . . . , ... 140
Източници за подържане на училищата . . 143
Училищни праздници—11 Май до освобождението ни 150

ДѢЛЪ III. УЧИТЕЛСКИ СЪБОРИ. 155

I. Учителски събори прѣди 1874 год. . . 156
Учителски съборъ въ Стара-загора . . . 156
Учителски съборъ въ Пловдивъ . . . 157
Учителски съборъ въ Тулча 157
Учителски съборъ въ Габрово . . . 158
Учителски съборъ въ Прилѣпъ . . . 158
Учителски съборъ въ Шуменъ 159

II. Учителски събори прѣзъ 1874 год. . . 161
Пловдивски учителски съборъ 163
Самоковски учителски съборъ 164
Ловчански учителски съборъ 166
Русенски учителски съборъ 167
Видински учителски съборъ 168

ДѢЛЪ IV. ПО СТАРИ НАШИ УЧИТЕЛИ И КНИЖОВНИЦИ ПЕДАГОЗИ. 169
1. Петръ Х. Беровичъ (Беронъ) 169
2. Василъ Евстатиевъ Априловъ и Николай Ст. Палаузовъ . . . . . . , . 175
3. Отецъ Неофитъ Рилски 181
4. Неофитъ Бозвели (Хилендарски) . . . 187
5. Райно Поповичъ 197
6. Христаки Павловичъ 198
7. Емануилъ Васкидовичъ 199
8. Константинъ Г. Фотиновъ 204

ДѢЛЪ V. ПЕДАГОГИЧЕСКАТА ЛИТЕРАТУРА ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ. 211
1. Педагогична книжнина 213
2. Периодически педагогиченъ печатъ . . . 224

По-важни печатни погрѣшки. 227

ДѢЛЪ I.

НИСШИ (ПЪРВОНАЧАЛНИ) УЧИЛИЩА.

Отъ приемането на християнството при Царь Бориса до началото на XIX вѣкъ, дори и до края на първата му половина, Византия е била главниятъ изворъ за просвѣта на нашия народъ. Просвѣтителното й влияние дойде у насъ по два пѫтя — чрѣзъ църквата и литературата. Първитѣ проповѣдници на словото божие бѣха гърци, повикани отъ Бориса въ България. По край тѣхъ се появило народно свещеничество, което почерпи наука отъ събратята си по вѣра, гърцитѣ. И първата наша литература бѣше прѣводна отъ гръцката. Нагодена за разпространение на християнството, тя бѣше изключително съ религиозно—нравственно съдържание. Религиозенъ характеръ имаха и училищата, познати намъ до началото на XIX вѣкъ. Въ тѣхъ учителитѣ бѣха духовници, които подготвяха свои другари по дѣйность, свещенници и калугери, проповѣдници на словото божие. Съгласно тази цѣль учебната материя се черпѣше отъ църковни и литургични книги, а четене и писане се учаше до толкова, колкото да угоди на църквата. Тия училища се помѣщавали въ монастиритѣ, въ метоситѣ, принадлежащи къмъ тѣхъ или въ килията при нѣкоя църква. Ний ще ги наречемъ *църковни училища* поради тѣхната цѣль — да служатъ изключително на църквата.

Училища съ свѣтско учение у насъ се явяватъ въ началото на XIX вѣкъ. Прѣзъ първата му половина тѣ бѣха изключително първоначални. По-високи училища се явиха около 1850 година. *Свѣтскитѣ училища* прѣстанаха да служатъ изключително на църквата. Тѣ подготвѣха народа за свѣтско звание, даваха му познания за практическия животъ. Духовенството ограничи своята дѣйность въ църквата и учители станаха свѣтски лица. Подъ редъ ний ще разгледаме еднитѣ и другитѣ училища.

съла на писането, на трети управъше ржцътъ да пишатъ,—или се прѣдаваше на молитва, или пишеше книги. Случваше се по нѣкога, че въ едно и сжщо врѣме вършеше двѣ работи: пишеше и *учеше нѣщо дѣцата*. Никога не стоеше безъ работа, защото знаеше, че праздностьта ни учи па всѣко зло». [1])

«Вороповъ дохожда до заключение, чо житието, наистина, е писано отъ гърка Теофилакта, който е свѣтителствувалъ въ охридската архиепископия между 1084—1107 год». [2]) Д. Матовъ отъ думитѣ «насъ смирени и недостойни той повече доближаваше до себѣ си и пр.» заключава, «че поне отчасти въ съставянето на това житие, може би въ по стара редакция, е взелъ участие нѣкой ученикъ на св. Климента». Нѣма съмнѣние, че изложението на горния цитатъ е историческа истина.

Отъ това, гдѣто св. Климентъ «*На едни посочваше, какъ се пишатъ буквитѣ, на други обясняваше смисъла на писанието, на трети управяше ржцѣтѣ да пишатъ*» и казаното по долу „*учаше нѣщо дѣцата*", се вижда едно по систематично прѣдаване славянско четмо и писмо и поучение отъ христовата вѣра, или съ други думи казано, отъ това се вижда едно уредено за тогавашно врѣме училище.

На сжщата и на слѣдната страница отъ «животописътъ« четемъ: «И разбира се, неговитѣ ученици бѣха най отлични по своя нравственъ животъ и учение. Измежду тѣхъ той полагаше *анагности, иподякони, дякони* и *прѣсвитери*. По всѣка епархия поржчваше дѣлата на *тристамина ученици*, които безъ да взематъ заплата и да плащатъ па князя данъкъ, служеха Богу . . Ето що извърши Климентъ прѣзъ цѣли седемь години». Вижда се, че св. Климетъ е подготвилъ голѣмо количество вѣщи въ словянското четмо и писмо учители, които прославиха вѣка на царь Симеона съ разцъвтяването на старата ни книжнина и които нѣма съмнѣние, по подражение на своя учитель сж прѣдавали четмо и писмо въ подобни училища.

Заедно съ св. Климента въ България дойдоха и други ученици: Гораздъ, Наумъ, Савва и Ангеларий. Наумъ, като проповѣдникъ работѣше въ Македония. За Горазда Теофилактъ пише;

1) „Животописъ на св. Климента, Български Архиепископъ" отъ Теофилакта, охридски архиепископъ. Прѣвелъ отъ гръцки Д. Матовъ. Пловдивъ, 1896 год. стр. 22.

2) тамъ. стр. 34.

„Той бѣше родомъ Моравецъ, знаеше добрѣ и двата езика—*славянския* и гръцкия“.

Явява се въпросъ—прѣди идването на методиевитѣ ученици имало ли е у насъ училища за славянско четмо и писмо?

Когато християнството въ 864 година стана официална религия на нашия народъ, тогава по молбата на Бориса за неговото разпространение бѣха повикани гръцки свещеници, които си служиха съ гръцкия езикъ. До идването на св. Климента въ България, наистина, ний имахме и народно свещеничество, но то е било непросвѣтено и не подготвено за своето звание. „Той (св. Климентъ) видѣ, че народътъ е простъ да отбира свещенитѣ писания и че мнозина *български свещеници* знаятъ само да четатъ *гръцкитѣ книги, но не ги* разбиратъ, тъй като *нѣмаше на български даже слова църковни*»[1]). Ако дѣйствително «*нѣмаше на български даже слова църковни*» т. е. никакви *църковни книги до идването* на св. Климента въ България, естествено е, че славянското четмо и писмо не се е прѣдавало до тогава [2]) и че «*българскитѣ свещеници*», които *знаятъ само да четатъ гръцкитѣ книги, но не ги разбиратъ*», въ църквата ще сѫ си служили съ гръцкия езикъ. Горнето тълкувание, може би много прѣсилено, ни позволява да изкажемъ хипотезата, че *св. Климентъ и неговитѣ другари и ученици сѫ първитѣ основатели* на *български*, или по добрѣ да ги наречемъ, *старобългарски училища за българско четмо и писмо.*

„Животописътъ на св. Климента“ отъ Теофилакта е едничкиятъ паметникъ, който ни запознава съ старобългарскитѣ църковни училища. Въ тѣхъ дѣцата учатъ *четене, писане* и *вѣроучение*—учительтъ е тълкувалъ „по дълбокитѣ мѣста изъ писанията“. Основанието имъ у насъ се прѣдизвика отъ въвеждането

1) Тамъ. стр. 25.

2) Противъ това мнѣние на нѣкой историци, съ което се съгласявамъ, може да се противопостави свидѣтелството на черноризецъ храбра (около 900 год)., обаче прѣобладающето мнѣние, което и Иречекъ подържа е, че „тѣзи **чърти и рѣзки**, за употрѣблението на които отъ езическитѣ славяне свидѣтелствува калугерина храбъръ, служили само за религиозни и икономически цѣли; книги съ такива знакове, разбира се, не писали“ и че „като приели християнството, славянитѣ захванали да пишатъ съ латински и гръцки букви“ до прѣди изнамирването на Кирилицата. („История на българитѣ“. Д-ръ К. Иос. Иречекъ. Прѣводъ. Търново. 1886 год. стр. 532).

на християнството, комуто тѣ главно служаха. За ястность ний можемъ да прѣведемъ нѣколко факти изъ историята на рускитѣ училища, основанието на които се прѣдизвика по сѫщата причина.

На 988 год. руситѣ прияха християнството. Послѣдното вслѣдствие старанието на руското правителство се разпростраии бързо. Почуствувало се нужда отъ лица, подготвени да се посвѣтятъ въ служба на цървата. Единъ лѣтописъ отъ 988 год. говори, че руския князъ Владимиръ слѣдъ кръщението на градъ Киевъ, взелъ мѣрки да се пращатъ дѣца на „кнокное учение“[1]). Михилъ, първиятъ Киевски митрополитъ, дошълъ изъ Гърция, билъ главенъ съвѣтникъ на Владимира по отваряне на училища и обучението на дѣцата. Великиятъ князъ Ярославъ (1015—1054), който билъ любитель на книжнината, въ врѣме на когото руската книжнина се обогати съ много прѣводи, по свѣдението на единъ лѣтописъ отъ 1030 година въ Новгородъ отворилъ училище, въ което събралъ дѣца на пресвитери и свещеници да ги подготви за духовенъ санъ и граждански чиновници. [2]) Повече отъ рускитѣ историци сѫ съгласни, че горнитѣ училища сѫ имали само една цѣль—да приготвятъ свещеници. Други лѣтописи говорятъ за грижитѣ на разни руски князе по отваряне и подпомагане на училища[3]). Владимирскиятъ велики князъ, Константинъ Всеволовичъ, прѣди смъртьта си (1218 год.) завѣщалъ дома си за училище, въ което дѣцата се обучавали отъ руски и *гръцки* учители. Професоръ Голубински, Н. А. Ловровски и др. сѫ на мнѣние, че слѣдъ *гръцкитѣ* въ Киевъ учители, доведени отъ Владимира, въ другитѣ градове учители сѫ били свещеници, които сѫ обучавали дѣцата въ църковна килия. Отъ житието на Теодосия, Киево-Печерски игуменъ, се вижда, че въ XI вѣкъ въ училищата се учило славянско *четмо и писмо* [4]).

По това врѣме не само нашитѣ и рускитѣ училища сѫ имали такавъ характеръ, но и училищата въ цѣла Европа. Всички нисши и висши училища сѫ се рѫководяли отъ духовни лица. За тѣхъ сѫ се грижали и църковнитѣ събори. „Шестиятъ вселенски съборъ въ Цариградъ (681 год.) опрѣдѣлилъ всѣки свещеникъ да основе училище въ онова мѣсто, гдѣто изпълнява духов—

---

1) „Исторія руской педагогіи“ часть I. М. И Демковъ. С. П. 1899 год. стр. 2.

2) Тамъ. стр. 3.

3) Тамъ. стр. 4.

4) Тамъ. стр. 6.

ната си длъжность, да събира дѣцата на своето паство и да ги обучава въ необходимитѣ знания. Тази мѣрка се прѣпоръчвала и отъ провинциалнитѣ черковни събори и по този начинъ се основали много *окръжни училища.* Така сѫщо и множина епископи сѫ гледали да има училища въ тѣхнитѣ епархии и доста рано сѫ въздигнали частнитѣ *епископски* или *катедрални училища.* А най голѣма заслуга на училищата въ срѣднитѣ вѣкове сѫ прѣнесли разнитѣ духовни ордени. Тѣ сѫ въздигнали многобройни и твърдѣ забѣлѣжителни училища, които подъ името *монастирски училища* сѫ заели едно отъ най достойнитѣ мѣста въ история на педагогията" [1]). Монастирскитѣ и катедралнитѣ училища сѫ били висши. Тѣ изучавали седемтѣ свободни искуства и теология. Такова е било и основаното отъ царь Бардасъ висше училище въ Цариградъ (850 год.); такова било и училището на Фотия, при когото се училъ Константинъ (св. Кирилъ) и византийския императоръ Михаилъ III. На нашитѣ църковни училища отъ старобългарската епоха приличатъ западнитѣ *енорийски* училища. Въ тѣхъ учителитѣ сѫ били свещеници. Отъ религията въ тѣхъ се прѣподавало молитви и катехизисъ. „Освѣнъ туй прѣподавало се *четене*, *писане*, а по нѣкой пѫть и *смѣтане*". [2]) Въ срѣднитѣ вѣкове тия училища били много разпространени.

Ученицитѣ на Методия слѣдъ изгонването имъ отъ Моравия сѫ носѣли съ себѣ си идея за тия училища. Тѣ сѫ схванали и духа, който се съдържалъ въ тѣхъ. Така че не само Византия е служила на насъ за образецъ при обучението на дѣцата. Византия е било главната, но не единствената учителка, която е дала редътъ на *първитѣ* ни училища, а християнството—единичката почти причина, която опрѣдѣлила тѣхната цѣль.

Срѣдна българска епоха. На 1018 година България подпадна подъ византийско иго. Това трая до 1186 год. Блясъкътъ на старобългарската литература се изгуби. Той почна да тъмнѣе още при Петровото царуване. Духовенството, което единствено се занимаваше съ книжовность, се запозна съ гръцкитѣ разпуснати нрави и се отдаде на покой. „При Бориса и Симеона ний виждаме вдъхновени и въодушевени мѫже, които съ юношеска пламеность, съ дума и перо разпространяватъ просвѣщение между народа, така напр. Климентъ, Констанстинъ, Иоанъ Екзархъ и др.

1) „Педагогия. Часть четвърта. История на педагогията". Ст. Басаричекъ. Прѣвели Ил. Гудевъ и Т. К. Таневъ, Пловдивъ. 1891 г.
2) Тамъ. стр. 83 и 84.

При Петра въ духовенството се развива страсть къмъ раскошъ". [1]) Като протесть противъ този животъ се явява отшелничния животъ на отдѣлни лица, като напр. Иоанъ Рилски. Монаситѣ изъ монастиритѣ, у насъ и въ Гърция, израждатъ християнския си първоначаленъ животъ. За тѣхъ отъ религията остана само скелята, външната формалность. Религията се ограничи само въ мъртвия формализмъ на калугерскитѣ обряди и устави. Противъ външната форма на религията, която се проявява само въ обряди, постене или въ смиренъ отшелнически животъ на нѣкой калугери, се явява *мистицизмъ*. Той е признакъ на протестъ противъ изродената религия на духовнитѣ прѣдставители на християнството. Разпространитель на мистицизма въ Византия и България билъ *Григорий Синаитъ*. Въ XIV вѣкъ той събралъ около себѣ си сърби, българи и гърци, на които прѣподавалъ съзерцателно богословие и подготвялъ достойни монаси. Неговата школа била въ Сакаръ планина. Тукъ е вземалъ наука *Отецъ Теодосий*, основательтъ на Килифарската школа. Слѣдъ смъртьта на учителя си той се скиталъ по монастиритѣ на Византия и България, и най послѣ му било позволено отъ царь Иоана Александра да се посели въ околностьта на Килифарево (Търновско). Около себѣ си той събралъ до 50 ученици отъ България, Сърбия, Влахия и Унгария. На тѣхъ вдъхвалъ любовь къмъ отшелнически животъ и книжовна дѣйность. Тая школа даде най виднитѣ прѣдставители на срѣднебългарската литература.

Търновско Духовно училище. То е основано отъ най забѣлѣжителния ученикъ на Теодосия, *Евтимий*, около 1370 г. въ манастиря св. Троица на Пера при Търново. [2]).

,,Въ монастиря св. Троица той, навѣрно, е отворилъ училище, въ което си приготвилъ помощници по поправката на богослужебнитѣ ни книги. Това училище било, навѣрно, прѣмѣстено

1) «История на българитѣ» Иречекъ. Търново. 1886 г. с. 224, 225.

2) Евтимий е роденъ въ Търново въ началото на XIV вѣкъ. Като монахъ той е придружавалъ своя учитель въ пѫтуванията му. Слѣдъ смъртьта на Теодосия (1362 год.) ходилъ въ Цариградъ и Атонъ. Тия двѣ мѣста прѣзъ XIII и XIV вѣкове сѫ били книжовни центрове, гдѣто се прѣписвали книги. Тукъ сѫ се прѣподавали и християнски науки. Въ тия мѣста Евтимий се запозналъ съ гръцката духовна наука и се усъвършенствувалъ въ славянската писменость, като прѣглеждалъ старобългарскитѣ прѣписи и прѣводи, пазени въ Атонъ. Около 1370 год. Евтимий се връща въ Търново, установява се въ св. Троица и се заловилъ да поправя правописа на прѣводитѣ, свѣтостьта

по-сетнѣ въ Търново, когато Евтимий станалъ патриархъ тамъ. Че въ Търново имало духовно училище, което се намирало подъ прямото ржководство на патриархъ Евтимий, за това имаме нѣколко, макарь не особено опрѣдѣлени указания. Така, Григорий Цамблакъ казва за себѣ си, че билъ ученикъ на Евтимия. Той навѣрно се е училъ при „своя учитель зѣльный», когато Киприанъ посѣтилъ въ 1379 год. Търново. Другъ, който билъ «на този чуденъ въ словото за малко ученикъ», е нѣкой си Андроникъ, родомъ отъ Тракия» [1]).

Евтимий е билъ ученикъ на Григорий Синаитъ и на Отецъ Теодосий. По гръцкия образецъ на училището на първия и по образеца на Килифарската школа Евтимий ще е уредилъ своето училище, наречено отъ Г. Поповъ *духовно*. Биографътъ на Евтимий, единъ неговъ ученикъ, говори, че Евтимий е прѣподавалъ християнски добродѣтели, поучавалъ, какъ да живѣятъ монаситѣ, изправялъ грѣшкитѣ имъ, прѣдпазвалъ ги отъ ереси и самъ водилъ борба съ еретицитѣ. Въ неговото духовно училище се е учило и славянското четмо и писмо. Въ това иде да ни убѣди биографията па *Григорий Цамблакъ*. «Григорий прѣкаралъ въ Търново онази часть отъ живота си, когато е трѣбвало да получи не само *първоначално*, но и *пълно* образование. Едното и другото той получилъ въ родния си градъ, Търново.... Неговъ възпитатель билъ класически образованиятъ патриархъ Евтимий..... Той почналъ да се учи още отъ малъкъ («изъ дѣтства») и навѣрно въ Търновското духовно училище». [2]) Слѣдъ напущането на Търново той живѣе въ Сърбия, Романия и Русия, гдѣто на 1406 год. умрѣлъ като Киевски митрополитъ. Съ литературната си дѣятелность той принадлежи на българи, сърби и руси.

Извѣстни сж нѣколко Евтимиеви ученици. Ний ще се спрѣмъ още на двама за нашата цѣль.

Андроникъ Тракиецъ е прямъ ученикъ на Евтимия. „За него се знае само, че билъ родомъ отъ Тракия, училъ се, когато билъ малъкъ при патриархъ Евтимия, знаелъ добрѣ граматика и

на които пакърнили невѣжи духовници, като се отдалечили много отъ първоначалния прѣводъ. Евтимий създалъ правила по правописа, а царь Иванъ Шишманъ по негова молба запретилъ на всѣкиго да прѣписива книги. На 1375 год. Евтимий е български патриархъ. На 1393 год. Турцитѣ прѣвзеха Търново. Евтимий билъ пратенъ на заточение въ Южна-България, гдѣто умира на 1394 год. (тия свѣдения взехме отъ книгата на Хр. Ив. Поповъ: «Евтимий, послѣденъ търновски—трапезитски патриархъ». Пловдивъ. 1901 год.

1) Тамъ. стр. 236.

2) Тамъ. стр. 254.

билъ по нея учитель на Констáнтина Косгенички". [1])

Отъ свѣденията, които имаме за Андроника, се вижда. че въ Търновското духовно училище се е прѣдавало граматика, може би, тия правила отъ нея, по които Евтимий се ржководѣлъ въ изправлението текста и правописа на църковнитѣ книги. Тия правописни правила *Костантинъ Костенички* [2]) въ своя *трактатъ по правописа* докара до крайность. Съ тоя тракгатъ Константинъ, нареченъ философъ, се явява като реформаторъ въ сръбския правописъ и въ съврѣменната система на обучението. Чл. 18 отъ неговия граматиченъ трудъ е озаглавенъ «*о оученiи отрочеть*». [3]) Отъ 18 до 25 членъ Константинъ излага, какво трѣбва да учи учителя. Запознаването ни съ този дѣлъ отъ трактата ще ни даде понятие за тогавашната система на обучението въ съврѣменитѣ на Константина училища въ Сърбия. Това ще ни запознае и съ неговитѣ училищни възгледи. Като имаме прѣдъ видъ влиянието на Евтимия върху Константина философа и еднообразието въ системата на обучението въ България, Сърбия и Гърция, покрай горнето ний ще допълнимъ понятието си за българскитѣ църковни училищ отъ срѣднабългарската епоха. [4])

«Практикуваната прѣзъ врѣме на Константина въ сръбскитѣ училища система на обучение не удовлетворявала нашия учи . тель. Споредъ нея запознаването дѣцата съ азбуката ставало по *букзения* методъ. Той се съсгоялъ въ това, че дѣцата изучавали не звуковетѣ на буквитѣ, а названията имъ (азъ, буки, веди и пр.); а при четенето на слоговетѣ и думитѣ оставяли названията на буквитѣ и произнасяли само звуковетѣ имъ. При обучението на дѣцата въ писане се обръщало внимание не на правилното писане, а само на красивото. Въ замѣна на тая стара система на обучение,

1) Тамъ. стр. 272.

2) Той е прямъ ученикъ на Андроника Тракиецъ и косвенъ на Евтимия. Роденъ е въ България въ Кюстендилъ или въ околностьта му (споредъ други въ Костенецъ) Заплашванъ отъ турцитѣ, прѣселва се въ Сърбия. гдѣто работилъ при двора на Стефана Лозаровича (1389—1426). Отъ Сърбия, снабденъ съ срѣдства, той пжтува по Цариградъ, Атонъ, Ерусалимъ и др. да се усъвършенствува въ науката. „Като се върналъ въ Сърбия, Костантинъ станалъ учитель на малки дѣца при едно бѣлградско училище, отворено може би отъ него". (стр. 276). Поповъ прѣдполага, че то е наредено по образеца на Търновското (стр. 236).

3) „Starine" knjiga I. Zagrebu. 1869 год. стр. 29.

4) Поради забутаностьта на правописа и стила Константинъ Костенички много мжчно се разбира. Ягичъ въ съчинението си „Раз-

която едвамъ въ XIX в., благодарение усилието на Оливие и особно на Стефани, биде отхвърлена като несъстоятелна. Константинъ прѣдлагалъ *нова*, която навѣрно се е практикувала въ България въ врѣмето на Евтимия, а именно *звучната*. Така щото нѣма да сбъркаме, ако кажемъ, че честьта за повдигане въпроса да се замѣни буквения методъ съ звучния принадлежи на Константина Костенички". Че звучната метода „навѣрно се практикувала въ България" прѣзъ врѣмето на Евтимия, това е много произволно прѣдположение, неосновано на никакви данни. У насъ тя се въвежда прѣзъ 1868 год., а въ Европа—прѣзъ XVIII и XIX вѣкъ.

Методита за обучението К. изложилъ въ особенъ отдѣлъ „о оученіи отрочетъ" въ трактата по правописа („о письменехъ"): 1) „азбуката да се пише споредъ гръцкия цифренъ алфавитъ, като се турне на мѣстото й и буквата ѕ, която за гърцитѣ е цифра, а за сърбитѣ—буква. Слѣдъ гръцкия алфавитъ да се прибавятъ и 13-тѣ славянски букви.

2) Прѣдъ азбуката да се начъртае кръстъ, и когато се почне обучението, дѣцата да произнасятъ: „кресте помагай", а не „кръсте Боже могай", защото кръстътъ не е Божество".

3) Дѣцата да се научатъ да произнасятъ и четатъ буквитѣ подъ редъ отначалото до края и отъ края до началото и то така че да не заучаватъ названието на буквитѣ, а само звуковетѣ имъ.

4) „Изучванието на азбуката трае до тогава, до като бѫде усвоена отъ дѣцата тъй, че да могатъ да познаватъ буквитѣ не споредъ мѣстото имъ въ азбуката, а споредъ образа имъ.

5) „Отъ изучването на азбуката, което се прѣдполага, че ще стане въ скоро врѣме, се минава къмъ изучване на слогове и думи.

6) „Първото практическо приспособяване на буквитѣ става съ думитѣ на стихирата отъ утрѣшната молитва: „за молитвъ святыхъ Отецъ ... " която учительтъ да напише изпълно т. е. безъ съкращение и титли, като я раздѣли на слогове така:

За. мо. ли. твь
Све. ты и хь. оць на. ші. ихъ
го. спо. ди. і. и соу. хрі· сте

сужденія южнославянской и руской старины о церковномъ—славянскомъ языкѣ". V „книга Константина Философа и граматика описьменехъ" „по общото впечатление, което му е произвело" тази часть отъ трактата, той дава съдържанието му. Ний го цитуваме въ българския прѣводъ отъ книгата на Г. Поповъ „Евтимий" (стр 276—278) и го допълваме съ чл. чл. 20, 21, 22, 23, 24 на сѫщия трактатъ отъ „starine" и тълкуването имъ отъ Ягича въ („разсужденія и пр".)

бо. же. на. шъ. по. ми. лоуи на. съ:

7) дѣтето произнася изпърво всѣка буква отдѣлно, а послѣ се приучва да произнася изведнажъ цѣли слогове, като ги съединява въ думи и изречения.

8) „ Щомъ дѣтето се научи да чете изпълно (безъ съкращение). трѣбва да се мине къмъ титловано четиво. Прѣминаванието огъ едно къмъ друго четиво, обучението трѣбва да става бърже. Що се касае до упражняванието въ писане, К. настоява щото дѣцата още отъ самото начало на обучението по писане да се приучватъ точно да пазятъ всички тънкости по правописа. Много грѣшели според него онѣзи негови съврѣменни учители, които обръщали по-вече внимание на хубавия почеркъ, отколкото на правописа, Противъ оправданията на тѣзи учители, че дѣтето може да научи тънкоститѣ на правописа и послѣ, той възразява така, че ако може това да става но послѣ, то защо да не е отъ самото зачало на обучението, и че е много по лесно да се поправятъ книгитѣ, отъ колкото человѣкъ".

Слѣдъ молитвата „за молитвь и пр." ученикътъ изучава„ цароу небесьный." [1]) чл 20), послѣ—„светый Боже" (чл. 21.), „Слава отьцоу" (чл. 22), „прѣсветаа троице, помилоуй нась" (чл. 23), „Отче нашъ", „Господи помилуй" придѣте поклонимса" (чл. 24).

Всички тия молитви се тълкуватъ.

Въ 25 членъ К. напомня на учителя да положи добра основа въ дѣтето, за да му се изкоренятъ лошитѣ навици. [2])

---

1) Спазвамъ правописа на трактата, както е въ „starine".

2) Отгласъ за сѫществувание на училища намираме въ единъ апокривъ отъ срѣднитѣ вѣкове— „Томино евангелие"—който се занимава съ дѣтинството христово. Исусъ билъ пратенъ на училище, когато билъ малъкъ. „Рече же учитель отьцу его Иосифу: приведи его да се учить вь училищи, и азъ да научю его книгомь. Иосифь же отьць его емь Иосуса за руку, и преведе, и въ училище, и написа ему арьфа вита, и начетъ сказати ему множицею. Онъ же мльчяше и не послушаше его часъ голѣмь. И прогневавъ се учитель и заушии его. Тогьда рече отроче Иосусь: Недостоино творишии. Азъ хошту тебе казати, а или хошту отъ тебе наказань быти. Тьгда пакы начеть его учити дидаскаль и сказа ему: арьфа Иосусъ же рече ему: да рьци ты: вита вѣмь убо азь книгы, имъ же ме хощети учиши, а ты много осуждаеши се, яко ты убо рече яко мѣдь звьнешти и яко кумь воль звецаяшти, яко не преставеть се горы гласове прѣмудростию ни души си луны разума". „И премлькну отроче, яко рече вѣсу крамолу и оть арьфа до омега и многымь пстьзаниемъ съ гнѣвомь вьзрѣвь на дидаскала. И рече ему: ты арьфу не вьси по закону и не умѣеше людь како учити лицемѣре аште арьфу знаеши, то вѣру

Ний установихме, че е имало църковни училища въ IX и XIV вѣкове. Липсватъ ни факти за останалото помежду имъ врѣме. Но нима нѣкой да се съмнява, че българското четмо и писмо не се е прѣдавало изъ монастиритѣ и покрай църквитѣ въ X, XI. XII и XIII вѣкове? Да мислимъ тъй, значи да отричаме сѫществуванието на българската книжовность прѣзъ това врѣме. Само многобройнитѣ прѣписи и прѣводи отъ различнитѣ вѣкове на политическата ни самостоятелность à priori би трѣбвало да ни доведатъ до мисъльта, че създаденото отъ св. Климета старобългарско училище, е продължавало своя животъ непрѣкъснато до паданието ни подъ турцитѣ. Нима България, която отъ X вѣкъ почна да дава на Русия български прѣводи, ще е била лишена отъ таквива училища, каквито виждаме рускитѣ князе да отварятъ въ своето отечество прѣзъ X, XI и XII вѣкове? Нима царь Симеонъ, царь Иванъ Александръ и другитѣ български царе, голѣми покровители на нашата книжовность, сѫ немарили църковнитѣ училища? Нима монастиритѣ, толкова много наплодени въ срѣднобългарската епоха, не сѫ биле разсадници на книжовно учение? Ний нѣмаме прями факти, но горнитѣ разсѫждения трѣбва да ни убѣдятъ, че славянското четмо и писмо се е прѣдавало, инакъ не можемъ си обясни, какъ сѫ изниквали старобългарскитѣ и срѣднобългарскитѣ писатели.

Епоха на тъмното робство. На 1393 година падна Търново. Въ турско робство падна и Видинското царство. Цѣла Балгария бѣше покорена отъ турцитѣ. Прѣкрати се засилената книжовна и църковно—просвѣтителната дѣятелность на Търновското царство. Евтимий, послѣдниятъ български патриархъ, основательтъ на Търновската школа, умрѣ на заточение. Неговитѣ ученици, останали още живи, се прѣселиха въ Сърбия и Русия. Боляритѣ, рѫководителитѣ на народа попрѣди, да запазятъ своя животъ и имотъ, едни отъ тѣхъ

и витѣ. И паче наначеть отроче. Прѣпирати дидаскала о замышени първомъ писати ." („Starine" Sagrebu кн VII. 1876 год. стр. 48. Ст. «Младенство Господа Бога и спаса нашего Ис. Христа отьче благослови")

Дали въ него се е отразилъ факта за сѫществуванне на гръцки училища, или като се е подържалъ тоя апокривъ отъ български четци, засвидѣтелствувано отъ горния срѣднобългарски прѣписъ, се е посочило за сѫществуванието на български училища, не може положително да се каже отъ него. Но въ всѣки случай, той иде да подкрѣпи другитѣ факти, що говорятъ за български училища отъ срѣднобългарската епоха. Отъ него ний узнаваме, че наказанието съ бой не е било чуждо на тогавашнитѣ училища.

намѣрпха покровителство въ католичеството, други въ ислямa, а трети напустнаха своето отечество и се прѣселиха вънъ отъ неговитѣ прѣдѣли. Просвѣтителната дѣятелность на старото и срѣдното българско царство не бѣше проникнала между масата: тя дѣйствуваше само върху тая нейна часть, отъ която излизаше духовенството, що живѣеше далечъ за паството си, заградено въ монастирскитѣ стѣни, гдѣто го интересуваше само мисъльта за онзи свѣтъ, и благодарение на това, прѣзъ дългото робство то пазѣше непокътнато славянското четмо и писмо и службата на славянския езикъ въ своята църква.

А народа, оставенъ самъ на себѣ си, безъ яки връзки, да се чуствува сплотенъ въ едно цѣло, подпадна и духовно подъ игото на гърцитѣ. Всѣкиму е вече извѣстно онзи прѣвратъ, който се извърши въ ума на нашия народъ, прѣвратъ извѣстенъ у насъ съ име *еленизация.* Започнатъ отначало тихо, безшумно, непосилно върху градското занаятчийско и търговско българско население, поради по-високото културно състояние на гърцитѣ, той се разпространява послѣ и посилнически съ прѣслѣдване на българския езикъ въ църквитѣ и училищата и между българското селско население. Българскиятъ езикъ, считанъ умишлено за варварски, се прѣслѣдвалъ, и старитѣ български прѣводи сѫ биле прѣдавани на огънь. Духовенството става грьцко. Църковната служба се извършваше на гръцки. Българинъ, за да заеме свещеническо мѣсто, трѣбвало да изучава гръцки езикъ. Българскитѣ килии да угодятъ на това течение, доброволно или посилнически замѣстиха народния ни езикъ съ гръцкия. Това особено се засилва въ началото на XVIII вѣкъ. Гърцитѣ посѣгнаха на езика, най главното отличие на всѣки народъ, и на църквата и училището—най сигурнитѣ срѣдства за неговото запазване.

Имаше градове, въ които българско четмо и писмо бѣше забравено. Имаше и такива български кѫтове, гдѣто гръцкото слово не бѣ се чувало нито отъ олтаря на мѣстната църква, нито отъ учителя на мѣстната килия. Българското четмо и писмо се е прѣдавало въ нѣкой монастири и църкви, монастирски и църковни килии. Това сѫ тъй нареченитѣ *попски*, или *килийни училища.* Българскитѣ църкви и килии сѫ най важнитѣ национални фактори прѣзъ този и слѣдния периодъ. Тѣ съ душата на нашия народъ. Прѣзъ периода на възраждането ни около тѣхъ се рзигравали всички народни движения.

Хилендарскиятъ и Рилскиятъ монастири сѫ били най-

силнитѣ крѣпости, които сѫ бранили народния ни езикъ. При тѣхъ е имало килии, въ които по ученитѣ калугери сѫ прѣподавали черковно — славянски езикъ. Тѣ сѫ притежавали метоси на много мѣста изъ България, въ които монастирскитѣ таксидиоти и пѫтующи калугери сѫ отваряли килия за четмо и писмо. И въ кѫщитѣ на мѣстни свещеници, или въ килията при нѣкоя църква, мѣстниятъ свещеникъ е събиралъ нѣколко дѣца да ги учи на славянско четмо и писмо.

Да посочимъ на факти.

Прѣзъ турското робство България е била кръстосвана отъ чужденци съ научна, или политическа цѣль. Пѫтнитѣ имъ бѣлѣжки ни идватъ на помощь да раздеремъ едня часть отъ булото на тия тъмни врѣмена. «Споредъ Герлаха, [1]) който миналъ прѣзъ Балканския полуостровъ въ XVI вѣкъ, въ София се намирали двѣ български училища, отъ гдѣто излизали *най-много* духовници за цѣла България" [2]) „Въ тѣсната долина надъ селото (думэ е за село Мъглишъ - казанлъшко) се крие мъглишкия монастиръ Св. Никола въ *старитѣ турски врѣмена* едно отъ огнищата, гдѣто се пазила традицията на славянското писмено искуство". [3]) „Въ село Бояна (Софийско) е имало и прѣди уреждането на новитѣ училища *всѣкога* килия, просто училище, гдѣто ученицитѣ се учили да пишатъ съ прави църковни букви, особено, които сѫ искали да се запопятъ". [4]) Въ единъ миней отъ 1754 год., намѣренъ въ една отъ Софийскитѣ църкви, се споменува: „попъ Илчо *Даскаловъ* синъ" [5])

Софроний Врачански пише въ автобиографията си [6]): „ А като бѣхъ на 9 години, подадоха ме на книжное учение . . . . Скоро изучихъ *простое* четение. Понеже въ Болгария нѣма *философское учение на славянски езикъ*, наченахъ да уча на гръцки езикъ". Софроний е роденъ на 1739 година. Той е даденъ на училище на 9 години. Значи отъ 1748 година той почналъ да учи „*простое четение*", и понеже нѣмало на *славянски* езикъ

---

1) Той е билъ чиновникъ при нѣмския посланикъ въ Цариградъ отъ 1573—1578 год.

2) „Княжество България". Д-ръ. К. Иречекъ. часть. II. прѣв. Ст. Аргировъ. Пловдивъ. 1899 г. стр. 23.

3) Тамъ. стр. 204.

4) Тамъ. стр. 71.

5) „Учил. прѣгледъ", год. VI, кн. V. стр. 375.

6) гл. „Дунавски Лебедъ". год. 1861, брой 55- 62, Подлисникъ: „Житие и страдание грѣшнаго Софрония".

„философское“ учение, послѣдното той училъ на грѣцки ез
Всѣки вече разбира, че „*простое*“ учение не е грѣцко, а
вянско и че въ Котелъ значи въ първата половина на XVIII в
се е прѣдавало българско четмо и писмо въ училище, по прим
на което Софроний отворилъ по-послѣ училище и въ сѫщото в
ме, като священикъ държалъ рѣчи въ църква. «И послѣ отид
на свѣта гора, и седѣхъ тамъ шесть мѣсеца, и приидохъ
тамъ, и учехъ дѣцата на книжное четение и добрѣ приминувах
..... И приеха ме християнитѣ радостно, и ходихъ по църквитѣ
недѣля, въ праздници и полагахъ поучения по нашия българс
езикъ, а онѣзи християни, като не чули отъ други архирей та
ва поучение, имаха ме, като единъ философъ».

„Въ *първата половина* на XVIII вѣкъ забѣлѣжителе
отъ трѣвненскитѣ учители билъ граматикътъ Петръ Киселовск
Той се помни съ това, че въ една седмица изписвалъ единъ пса
тиръ съ хубави черковни букви“. [1]) Хаджи Мише Кушевъ
родилъ около 1740 год. и е живѣлъ до 1855 год. Той бил
единъ отъ Християнскитѣ първенци въ Велесъ, и на *младини* с
училъ да чете и пише на славянобългарски“. Х. Мише е твър
дилъ, че въ младостьта му е имало стари учители на старобъл
гарски езикъ. Учителитѣ сѫ били частни и сѫ учили по домове
тѣ си азбука, псалтиръ, наустница и пр. [2]) Въ Габрово „на 176
год. въ рилския метохъ е училъ рилския духовникъ Теодосий“ [3])
„До когато помнятъ стари човѣци, все е имало даскали въ Банск
(Македония), които сѫ учили по кѫщитѣ дѣцата на старобългарска
книга. Бащитѣ на днешнитѣ старци и тѣхнитѣ дѣди сѫ знаели да
четатъ и пишатъ. Това сѫщото нѣщо е било и по другитѣ села
въ Разлогъ“. [4]) Авторътъ на статията, отъ която извлѣкохме горнитѣ бѣлѣжки, ни дава надписи и записки отъ разни мѣста на Разлогъ и отъ разни години на XVIII вѣкъ, писани на славянски езикъ.

Отъ първитѣ вѣкове на тъмното робство, видѣхме, имаме малко факти за сѫществувание на български училища. Фактитѣ отъ края на това врѣме сѫ по многобройни. Но и да нѣмахме никакви факти отъ XV, XVI и XVII вѣкове, то à priori би трѣбвало да

---

1) в. „Цариградски вѣстникъ“. 1854 год. Авг. 14 статия: „Изъ запискитѣ на П. Р. Славейковъ за общото училище въ г. Трѣвна“.

2) ПСП. кн. XL. София. 1892 год. „Сегашно и недавоно минало на гр. Велесъ“ стр. 549 и 557.

3) „Габровското училище“ отъ П. Р. Славейковъ. 1866 г. стр. 7.

4) МСБ. кн. XII. стр; 269.

приемемъ съществуването на наши училища, защото иначе не бихме могли да си обяснимъ, какъ е могло да се запази българското четмо и писмо прѣзъ двойното робство. Макаръ и оскждни ний имаме писмени паметници отъ разни вѣкове на тъмното робство съ срѣднобългарски и съ бѣлѣзи отъ новобългарски езикъ. Тѣ съставляватъ цѣла литература, която господинъ Ал. Теодоровъ поставя въ отдѣлъ „епоха на тъмното робство“. Какъ изразеното въ нея българско писмо се е запазило, ако не прѣдположимъ, че то се е прѣдавало нѣкждѣ? Гдѣ сж учили и българско писмо авторитѣ на дамаскинитѣ? Гдѣ сж усвоили сжщото писмо авторитѣ на влахобългарскитѣ грамоти? Извѣстно е, че послѣднитѣ сж писани въ разни мѣста и врѣмена и още по-важно е това, че въ нѣкои отъ тѣхъ съдържанието е търговско и свѣтско въобще. Като сждимъ по съдържанието на влахобългарскитѣ грамоти, ний можемъ даже да твърдимъ, че ролята на килийнитѣ училища напослѣдъкъ не е била само тази—да готвятъ учители и попови, но че излѣзлитѣ отъ тѣхъ ученици сж се прѣдавали и на свѣтско занятие. Отъ посоченитѣ по горѣ факти и разсжждения дохождаме до заключение, че килийни български училища е имало въ най-раната епоха на турското робство, че тѣхното число не е било ограничено само въ Хилендарския и Рилския монастирь, но че тѣ сж съществували при по вече църкви и монастири, които сж пазѣли църковния езикъ, и тамъ, гдѣто е имало свещеникъ, вѣщь въ българското четмо и писмо.

Врѣме отъ 1762 до 1835 год. Обикновено за начало на възраждането ни се взема датата 1762 год., въ която Паисий завърши „Славянобългарската“ си история. За внезапно събуждане тукъ дума не може да става. Изброенитѣ училища по горѣ отъ епохата на тъмното робство говорятъ въ полза на една тиха подземна работа, която въ XVIII вѣкъ се засилва все по вече и по-вече. Съ своята история Паисий съживи „тихата работа“, фактъ засвидѣтелствуванъ отъ прѣписитѣ на неговата история, прѣписи намѣрени съ разни допълнителни бѣлѣжки, писани отъ четци и прѣписвачи.

Отъ втората половина на XVIII вѣкъ се явяватъ килийни училища, които иматъ за учители и свѣтски лица. Това е ново явление въ историята на нашето училище. Това сж *частни* килии на свѣтски учители, училищата на които ще изброимъ въ послѣдната килийна епоха, която граничи съ горнитѣ 1762—1835. За този приодъ намъ ни помага и официалната статис-

тика[1]). Послѣдията ни дава броя на населенитѣ мѣста, въ кои сѫ открити български училища, килии.[2]) Като изключимъ духовното училище на Патриархъ Евтимий, всички други училища с килии. Споредъ Официалната Статистика сѫ отваряни килии в градове и села, както слѣдва:

За врѣме	градове	села	всичко
До 1750 год.	2	19	21
Отъ 1750—1800 год.	4	23	27
« 1801—1820 год.	10	39	49
„ 1821—1830 год.	10	53	63
„ 1831—1834 год.	7	22	29

Или прѣсмѣтнато споредъ горнитѣ цифри, ще имаме:

Година	училища		
	въ градове	въ села	всичко
На 1750 год.	2	19	21
„ 1800 год.	6	42	48
« 1820 год.	16	81	97
« 1830 год.	26	134	160
„ 1834 год.	33	156	189

Значи споредъ официалната статистика до отваряне на Габровското училище (1835 год.) е имало въ 33 градове и въ 156 села килии—всичко 189. Нѣма съмнѣние, че много отъ тия килии подъ натискъ на гърцитѣ или поради напущане на учителя сѫ отваряни и затваряни. Ако ний искаме да събираме броя на отварянитѣ училища въ населени мѣста, числото имъ, показано въ официалната статистика, трѣбва да увеличимъ. Ний разполагаме съ нѣколко факта, които сочатъ за отваряне на повече училища, отъ колкото официалната статистика ни ги дава.

1) „Статистика за училищата въ княжество България». Часть I. София. 1898 год.

2) Гл. „Уч. Алманахъ". Хр. Д. Максимовъ. год. I стр. 683, 684.

За посвѣтителната дѣятелность на Хилендаръ отъ края на XVIII и отъ началото на XIX вѣкъ имаме доста факти. Прѣзъ 1795 година въ Хилендаръ е ходилъ на учение единъ Тетевенецъ. Казанлъчени прѣзъ 1805 год. молятъ сѫщия монастиръ да имъ изпрати «единъ даскалъ прокопсанъ», защото бившиятъ се уплашилъ и избѣгалъ. За сѫщата цѣль до Хилендаръ пишатъ отъ Елена и Враца на 1806 год. Прѣзъ 1808 год. Казанлъчени и Еленчени подновяватъ молбата си. Въ сѫщата година и отъ Стара-Загора искатъ учитель. 1) Послѣдното съобщение се освѣтява отъ съобщението на Атанасъ Ивановъ, че въ началото на XIX вѣкъ въ Стара Загора имало нѣколко килийни учители. 2) Въ Казанлъкъ е имало килия прѣзъ 1835 год, а въ официалната ститистика това не е посочено. И Врачани и Тетевенци, които искатъ учители отъ Хилендаръ, трѣбва да сѫ имали килия прѣди 1835 год. За Враца ний можемъ да посочимъ свидѣтелството на Неофита Хилендарски, който въ Географията си отъ 1835 год. говори, че въ Враца има «славянобългарско» училище. Това се вижда и отъ една дописка до „Цариградски вѣстникъ“ (1858 год. № 389), която говори за учителя Константина Огняновича: «Врачани до день днешенъ похваляватъ К. Огняновича, който прѣди 30 год. билъ тукъ учитель». За Тетевенъ Г-нъ Хр. Георгиевъ въ «уч. прѣгледъ» (год VI, кн. VI) ни казва, че е имало тамъ килия въ началото на XIX вѣкъ.

«Отъ втората половина на XVШ в. въ Трѣвна е славенъ Дѣдо Икономъ Старий. Той билъ вѣщь и на руски езикъ. Въ учителствуването си, освѣнъ часословъ и псалтиръ, прѣподавалъ и христоития. Двамата си синове отправилъ той въ Букурешъ да учатъ елински и влашки. Прѣди да се завърнатъ синоветѣ му, въ Трѣвна се отворили три частни училища.» 3) Значи, и въ Трѣвна е имало килия прѣди 1835 год. Въ Самоковъ е имало килия още въ XVII в. Въ женския метохъ се училъ на славянско четмо и писмо К. Фотиновъ. И този градъ не е посоченъ въ статистиката. Въ Габрово е имало килия прѣди отварянето на общото училище, а въ статистиката това не

1) Изводъ отъ статията на В. Кѫнчевъ «Българското просвѣтително огнище въ началото на XIX вѣкъ», печатана въ „Юб. Сборникъ по случай 25—годишнината отъ I-ия випускъ на Габровската гимназия“. 1900 год.

2) Гл. „Черти изъ живота и записки на Атанасъ Ивановъ“. Сливенъ. 1885 год.

3) в. «Цар. вѣстникъ“, 1854 год. Августъ 14. ст. „Село Трѣвна—въ изаписките на Славейковъ“.

е посочено. «На 1810 год., когато се разбѣгало, Габрово попъ Вълчо е училъ нѣколко дѣца на колибитѣ Жълтешъ (Габровско)». На 1813 год. въ Габрово е училъ попъ Василъ. [1])

За сѫществуване на килии ний привеждаме и долнитѣ факти.

Въ Копривщица още въ XVIII в. имало килия. Тамъ въ първата четвъртъ на XIX в. е имало нѣколко частни училища. Тамъ сѫ учителствували «нѣкой си сърбинъ Даскалъ Величко, други двама самоковци, Даскалъ Иванчо и Даскалъ Захария, копривщенцитѣ Иванчо Джукелатъ, извѣстенъ още и Толинатъ, Груйо П. Пенчовъ и Попъ Лулчо." На 1822 год. въ Копривщица се отворива обща килия. Тамъ е учителствувалъ нѣкой си Даскалъ Никола. [2]) Въ началото на XIX в. нѣкой си „Михаилъ Даскалъ» училъ дѣца въ църквата Св. Петка въ София, той билъ и пѣвецъ въ църквата. [3]) Нѣкой си „Попъ Ненчо, като учитель и свещеникъ—проповѣдникъ, се е поминалъ въ дълбока старость около 1815 год., като оставилъ най добри спомени между градското и колибарско население въ Елена и Еленско. [4])

Даскалъ Иоакимъ Кърчовски († 1820 год.) авторъ на нѣколко книжки отъ най ранната епоха на възраждането ни, билъ дълго врѣме учитель въ Македония. Кирилъ Пейчиновичъ († 1845 год.) билъ учитель въ Македония при Лешовски монастиръ. Въ сѫщия монастиръ, като дѣте още той училъ българско четмо и писмо. Въ «лѣшокъ му е негово воспитание» пише той въ приготвената си нагробна плоча.

Въ метоха на Клисура е имало килия отъ самото начало на XIX вѣкъ. Въ нея се спирали за почивка свегогорскитѣ калугери. Тукъ е билъ учитель Отецъ Константинъ, при когото се е училъ Р. Ил. Блъсковъ. [5]) Въ XVIII в. и въ Ломъ имало килия. Тя продължавала до 1847 год., а въ началото на XIX вѣкъ сѫ извѣстни килии въ нѣколко села въ Ломско:

Въ село	Вълчедрълъ	отъ	1815 год.
« «	Сливовикъ	«	1808 «
« «	Мокрешъ	„	1800 „
« «	Метковецъ	«	1821 «

1) „Г-ското у-ще". П. Р. Славейковъ. 1866 год. стр. 7.
2) „Уч. Прѣгледъ". год. II. стр. 890—891.
3) „Уч. пр." година VI. кн. V. „приносъ и пр."
4) МСБ. XIII. стр. 357.
5) Сп. «Искра» год. V. стр. 73.

Въ село Длъгошевци отъ 1824 год.
« « Василовци « 1826 «
« « Крива Бара « 1823 «
« « Вълкова Слатина отъ XVIII вѣкъ. [1])

Въ село Бояна (Софийско) е имало училище, а въ статистиката е посоченъ само градъ София. Статистиката не се отнася до другитѣ населени съ българи мѣста, които сѫ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на днешното Княжество. Ако прибавимъ броя на училищата, що е имало въ Македония, то количеството на килиитѣ до 1835 год. би се значително повишило. Ний не знаемъ врѣмето, въ което сѫ отварѣни килии въ Македония по всички градове и села, но достатъчни сѫ и тия факти, които посочихме въ прѣднитѣ глави, за да се съмнимъ въ абсолютната точность на официалната статистика и да я приемемъ по достовѣрна въ тая посока, като увеличимъ числото на килиитѣ, що сѫ отварѣни въ български мѣста до 1835 год.

Метода и учебна материя на килийнитѣ училища. Стаитѣ въ монастирскитѣ огради сѫ носѣли името *килия*. Това име послѣ се прѣнася и върху тия сгради (кѫщи), които монастиритѣ притежавали тукъ-тамѣ изъ България, и които служали за почивка на монастирски таксидиоти и пѫтници-калугери. При старитѣ наши църкви сѫ съграждали отдѣлна стаичка, която служала за изповѣдница и за кръщение на дѣца. Понятието килия обгърнало и тия стаи. Понеже въ тия килии се помѣщавали църковнитѣ ни училища, то и понятието килия става синонимъ съ понятието училище. Когато се явяватъ частни свѣтски лица като учители, то и тѣхната квартира, която служила за църковно училище, по аналогия на попскитѣ училища, била наречена *килия*. Днесь подъ име *килия* разбираме старитѣ наши църковни училища до 1835 год. До послѣдната година прѣзъ цѣлото турско робство тия килии сѫ били единственнитѣ ни учебни завѣдения. Въ нѣкой градове тѣ сѫществували до срѣдата на миналото столѣтие, дори и освобождението ни ги завари запазени въ нѣкой кѫтове на България.

Отъ срѣдата на XVIII вѣкъ учители започватъ да ставатъ и свѣтски лица. Тѣхното училище се помѣщавало въ собствената квартира на учителя. За разлика отъ църковнитѣ килии, що се помѣщавали въ църковна или принадлежаща на нѣкой монастиръ килия, и които имали за учитель духовно лице—таксидиотинъ, калугеръ, свещеникъ, клисаръ—което по-край църковната си служба обучавало и дѣца, тия килии ний ще наречемъ *свѣтски* или *квар-*

1) „Бълг. Прѣгл.“ 1895 г. кн. X. стр. 132.

тирни. Голѣма часть отъ учителитѣ на послѣднитѣ сѫ били съ нѣкой физически недостатъкъ, поради който, като не можали по другъ начинъ да добиятъ своята прѣхрана, се залавяли за учителство. „Ний сами запомнихме въ Котелъ едного съ една рѫка, и другиго—въ Търново съ единъ кракъ", пише Богоровъ въ статията си „Народното наше просвѣтене" въ своето „Книговище".[1]) Школото, въ което е училъ Ив. Добровски въ първата четвъртъ на XIX вѣкъ, е било стаята на неговия кущъ учитель—Даскалъ Тодоръ.[2]) Свѣтскитѣ килийни учители се наемали отъ родителитѣ, дѣцата на които сѫ обучавали. Само заможнитѣ сѫ изпращали дѣцата си. За това и числото на ученицитѣ въ тѣхъ е било малко. „Числото на ученицитѣ", пише старият Славейковъ за килийнитѣ училища „въ единъ градъ или село можеше да се опрѣдѣли по срѣдна мѣра отъ 5--10 на 100--110 кѫщи. Защото, освѣнъ оскѫдностьта и скѫпостьта на учебнитѣ книги, всѣкой баща бѣше задълженъ за учението на дѣтето си да плаща мѣсечно на учителя по 1, 2 или 2 $^1/_2$ гроша и още да го храни по редъ".[3]) Малката заплата която учительтъ получавалъ, му е била недостатъчна за прѣхрана. За това покрай обучението на дѣцата, той занимавалъ и нѣкой занаятъ да добие допълнителни срѣдства. И чудно е това, гдѣто тоя занаятъ се извършвалъ въ училище въ врѣме на прѣподаване. Ученицитѣ четатъ на една страна, а учительтъ въ нѣкой ѫгълъ на килията шие салтамарки, обуща и др.[4]) Имало случаи, гдѣто ученицитѣ се затваряли въ килията съ

1) Гл. прѣпечатана тази статия въ сп. «Наставникъ». № 13. Варна. 1881 год, 6 май.

2) «Ив. Добровски». Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ. София. 1896 г.

3) „Габровското училище". П. Р. Славейковъ. 1866 год. стр. 3.

4) Ето какъ единъ нашъ художникъ И Х. (псевдонимъ) въ комедията „килия" (Търново. 1881 год.) „прѣдставлявана въ Свищовъ, Габрово, Руссе, Търново, Севлиево, Етрополе, Плѣвенъ, Цариградъ, Ловечъ, Шипка и Варна" рисува училищната килия: „сцената прѣдставлява обикновенна нашенска стая, въ която на кюшето е камина, на камината верижница, на нея мѣнче, подъ мѣнчето огънь, до огъня гърне. До гърнето въ кѫта стои приклекнала жена и прѣде на хурка. На лицето на сцената въ стаята стои чехларски тезгяхъ, на него чехларски такъми, прѣдъ него на трикрако столче сѣди даскалътъ! той шие имении и почуква съ мущата; до тезгяха отдѣсно 3—4 кални износени имении за кърпене; отлѣво до даскала сѣднало чираче и сучи конци. Момчето съ прѣплещенитѣ торбички и отъ двѣтѣ страни на тезгяха къмъ публиката сѣдатъ косвено, за да бѫде всѣкое дѣте видѣно. Едно-двѣ четатъ на панакида: азъ буки и пр.; 1—2 сричатъ: азъ земля еръ—азъ и пр.; 1—2—азъ, ангелъ, ангелски и пр.; 1—2— оксия,

мандалото отъ вънъ, а учительтъ излиза да извършва полската си работа. Стариятъ Богоровъ ни съобщава този куриозъ: «людето запомнили, че попъ Грудо въ Габрово три мѣсеца билъ държалъ залогъ пинакидата на Петка Манафовъ, защото баща му не можалъ да му заплати мѣсечната цѣна"[1]). Освѣнъ мѣсечната заплата, която нѣкждѣ се изплащала седмично по 10—20 пари, учительтъ получавалъ слѣдъ свършване на единъ учебникъ подаръкъ отъ родителитѣ на дѣцата, като кърпа, пишкиръ, риза и нѣколко дрѣбни монети. Нѣкждѣ била установена заплата, що се давала слѣдъ изучване на всѣка книга. Въ Стара-Загора „за букварь се плащало единъ грошъ, за псалтирь—по три, за апостолътъ—по четире; за смѣтане и писане се плщало особено и както се пазарѣли"[2]).

Методата въ килията е била лична т. е. учительтъ е прѣподавалъ на всѣки ученикъ отдѣлно. Отъ думитѣ «на трети управѣше ржцѣтѣ да пишатъ» виждаме, че сжщата метода е употрѣбявалъ и св. Климентъ въ врѣмето на царь Бориса. Тая метода е твърдѣ добра за училище, което нѣма по-вече отъ 4—5 ученика. Нѣкждѣ учителитѣ си назначавали свои помощници изъ между по силнитѣ ученици. Вѣроятно това е ставало, гдѣто е имало повече ученици. Тъй Старо-загорската килия, въ която е слѣдвалъ Атанасъ Ивановъ въ началото на XIX вѣкъ, имало 40 ученици, изъ между които се назначавали надзиратели. «Като дойдѣхме въ школото, насѣднѣхме, кой гдѣто завърнеше на голата земя, а *калфата (надзирательтъ)*—единъ по напрѣдналъ ученикъ—ни нагледваше, догдѣто дойде учительтъ. Той дохождаше, когато щѣше, сѣдаше на дървения си простъ столъ; ако дойдѣше по рано, кажеше ни да мълчимъ и захващаше да шие нѣщо—обикновенно тогавашнитѣ учители бѣха и терзии; а ако—кжсно, тогава тутакси захваща да ни вика единъ по единъ, за да ни „алакса" (про-

исо, вари; 1—2 отъ наустницата: 1, иже на всѣкое врѣмя, 2, отъ юности моея мнози борютъ мя страсти .. 1 отъ псалтиря; заблудихъ яко овча погибшее, взищи раба твоего. 1—2—азъ опашата една хиляда, В—веди опашата двѣ хиляди и пр. Двама—едно отъ едната, друго отъ другата страна. единътъ на колѣнѣ, другиятъ правъ на единъ кракъ съ копани на шия и ленчатъ. Помежду момчетата отъ тезгяха лежи прътъ".

1) Сп. „Наставникъ". № 13. 1881 год. Варна. ст. „Народното наше просвѣтение".

2) Гл. «Чърти изъ живота и записки на Атанасъ Ивановъ". Сливенъ. 1885 год.

мѣни урока); никога обаче, не изпитваше самъ всинца ни, а особено, когато бързаше да си свърши терзийската работа, та калфитѣ изпитваха останалитѣ ученици, но какъ слѣпо и надвѣ—натрѣ! Учительтъ между туй ни смълчаваше съ звука „ссссусъ!" и най подиръ попитваше калфитѣ, промѣниха ли ни уроцитѣ» 1). Калфитѣ прѣдставяли на учителя списъкъ на немирнитѣ. Правото за наказание принадлежало само на учителя. Атанасъ Ивановъ пише за своето ученичество: „За малки погрѣшки биеха ни по ржцѣтѣ или по краката съ пръчки; за голѣми ни стѣгаха краката въ фаланги, и учительтъ биеше, колкото щеше. По нѣкога ни караха да стоимъ прави, като ни туряха подъ брадата на двата края изострена клечка. Нѣкога ни караха да стоимъ на единъ кракъ, или обѣсваха на врата ни конска торба пълна съ камане" 2).

Главни и единствени учебни прѣдмети въ килията биле четене, писане, царковни книги и нѣкждѣ смѣтане.

Четенето захваща съ изучване на буквитѣ. Употрѣбявала се буквената метода т. е. вмѣсто гласътъ на буквата сж произнасяли името й.

*а*зъ	—	*а*	*к*ако	—	*ка*
*б*уки	—	*бе*	*л*юди	—	*ле*
*в*ѣди	—	*ве*	*м*ислите	—	*ме*
*г*лаголъ	—	*ге*	*н*ашъ	—	*не*
*д*обро	—	*де*	*о*нъ	—	*о*
*е*стъ	—	*е*	*п*окой	—	*пе*
*ж*ивѣте	—	*ж*	*р*ци	—	*ре*
*з*ѣло	—	*з*	*с*лово	—	*се*
*з*емля	—	*зе*	*т*верди	—	*те*
*и*же	—	*и*			

Слѣдъ изучването на буквитѣ започва четене на срички съ двѣ букви тъй, че при всѣка съгласна се присъединява всѣка гласна по реда въ азбуката:

Сричка *ба* ще се прочете: *буки—азъ—ба*
„ *ва* „ „ „ *вѣди—азъ—ва*
„ *га* „ „ „ *глаголъ—азъ—га*

и. т. н.

Сричка *бе* ще се прочете: *буки—естъ—бе*
„ *ве* „ „ „ *вѣди—естъ—ве*
„ *ге* „ „ „ *глаголъ—естъ—ге*

1) „Чърти изъ живота и пр." стр. 14.
2) Тамъ. стр. 14—15.

Сричка *де* ще да се пречете: добро—есть—де и т. н.

Сричка би, *ви*, *ги*, *ди*, *жи*, *зи* и т. т.

Сричка бо, во, го, до, жо, зо и т. н.

Сричка бу, ву, гу, ду, жу, зу и т. н.

Слѣдъ двубуквенитѣ срички четатъ се трибуквени.

Сричка *бра* се чете: *буки—рци—азъ—бра*.

Сричка *мно* се чете: *мислете—нашъ—онъ—мно*.

Споредъ свѣденията, които Г. Д. Мариновъ събралъ [1]) за килийното обучение въ Ломско отъ началото на XIX вѣкъ, сричкитѣ се изучавали на уроци—всѣка гласна съ съгласнитѣ образува сричкитѣ на единъ урокъ, който се написвалъ на отдѣлна лопатка (пинакида). Нѣколко души учители сѫ учили:

На	9	лопатка	сричка:	бла, вла и т. н.
«	10	«	« :	бле, вле и т. н
«	11	«	« :	бли. вли и т. н.
«	12	«	« :	бло, вло и т. н.
«	13	«	« :	блу, влу и т. н.
«	14	«	« :	блю, влю и т. н.
«	15	«	« :	бля, вля и т. н.
«	16	«	« :	блѫ, влѫ и т. н.
«	17	«	« :	бра, вра и т. н.
«	18	«	« :	бре, вре и т. н.
«	19	«	« :	бри, ври и т. н

На познатитѣ на Г. Д. Маринова мѣста повече отъ една сричка ученицитѣ не сѫ чели. Направо отъ едносрично четене тѣ пристѫпали къмъ наустницата. Обаче другъ ни съобщава, че въ с. Иробъсъ (Хасковско) [2]) слѣдъ сричното упражнение иде четене на думи. Това е по мѫчно упражнение, което може да слѣдва този, който е усвоилъ буквеното и сричното четене. Напр. думата *книга* ще се прочете: *како—нашъ—иже—глаголъ—азъ—книга*. Правѣли сѫ и обратно упражнение—учительтъ *изричалъ думата съ имената* на буквитѣ, отъ които е съставена тя, а ученикътъ търсилъ думата само съ звучното ѝ произношение. Прим. учительтъ изговори: *буки—азъ—буки—азъ*; ученикътъ ще я прочете *„баба“*. Въ сѫщото село слѣдъ четене на едносложни и многосложни думи захваща тълкуването на азбуката, както слѣдва:

1) Гл. „Български прѣгледъ“. година I. кн. X. стр. 125.

2) Гл. „уч. прѣгледъ“. год. VI. кн. 3. статия „Народно събуждение въ единъ кѫтъ на нашето отечество».

Азъ, буки, вѣди, глаголъ.	Азъ зная съ букви да говоря (да чета).
Добро, есть, живѣте зело, земля.	Добро е човѣкъ да живѣе много на земята.
Иже, како, люди.	За което, както хората
Мислите, намъ онъ. покой.	Да мислите, това е нашиятъ дългъ
Рци, слово. твердо	Думата ти да бѫде постояна.

Съ това се свършва тълкуванието.

Буквитѣ и сричкитѣ се пишели на *пинакида* и на нея чели. Тя е четирежгълна дъсчица съ дръжка. На нея учительтъ е надписвалъ азбуката. Слѣдъ изучване на единъ урокъ дъсчицата се риндосвала, остръгвала или измивала добрѣ, за да се очисти за написване на новъ урокъ. Всѣки ученикъ носилъ въ торбичката си тоя прѣдметъ, до когато свършвалъ четенето. Атанасъ Ивановъ, роденъ на 1810 г. и ученикъ на старозагорската килия, ето що казва за пинакидата: „Тя приличаше на буква V; тя бѣше отъ дѫбово дърво и доста дебела, та можеше да се остъргва и изново употрѣбява. На нея захванахъ да пиша изученитѣ слогове *бра*, *бре*, *бро*, *бри* и пр. Сѣтнѣ слѣдвахъ нѣколко нови матими (уроци), до като достигнахме до прочитъ и тогазъ получихъ букварче, да се уча съкратени църковни имена, като напр. Бгъ, Бже, Гсподъ и пр.“ [1]) Вижда се, че пинакидата е имала различни форми. Г. Д. Мариновъ говори, че въ Чипровския Монастиръ св. Ив. Рилски за четене и писане употрѣбѣвали и *кожи*, *кори*, *листе и дъсчици*. [2])
„Кожата е била *тарше* т. е. кожа, на която косъма билъ ощипанъ и кожата ощавена въ варь, а не въ смрадлика Такива кожи сѫ били правѣни отъ заечи, лисичи и ярешки кожи, сушени и рѣзани на листове“.

„Кората е била лупена отъ черешови, букови или други дървета, натискана на менгеме, догдѣто поизсъхне и послѣ нарѣзвана тоже на листове.“

„Дъсчицитѣ били правѣни отъ букъ, горунъ, ясенъ, яворъ или дрѣнъ. Дървото е цѣпено на широки цѣпленки, послѣ риндосвани съ косица и нарѣзвани съ трионъ тоже на листове. Тия дъсчици или дъсчени листове били тънки, но не толкова, колкото кожанитѣ листове и отрѣзи отъ кората.“

---

1) „Чърти изъ живота и записки на Ат. Ивановъ“. стр. 10-11.
2) „Български прѣгледъ“ год. I, кн. IX. статия „Изъ Историята на учебното дѣло въ Ломско“.

За писецъ употрѣбявали паче, пуйче или орлово перо. Пишели съ мастило, което ученицитѣ правѣли отъ „бъзе и бъзовина и то по начинъ само тѣмъ познатъ.[1]) За да бжде съвършенно черно, горили сж шикалки, кълцали ги у чутура, прѣсѣвали ги прѣзъ сито и прахътъ смѣсвали съ бъзето или бъзовината. Червено мастило, съ което сж писали първоначалнитѣ букви и указанията, които придружаватъ различнитѣ „послѣдования", сж правѣли отъ растението „орловъ кочанъ". Ученицитѣ сж употрѣбявали дивитъ, направенъ отъ тинекия или мѣдь. Въ него носѣли мастилото и писалкитѣ си. Нѣкждѣ писанието започвало доста късно. Спорѣдъ събранитѣ свѣдения отъ Д. Мариновъ въ Ломско писане на азбуката започвало много късно—слѣдъ свършване наустницата, даже и слѣдъ свършване една часть отъ псалтира. За това много отъ килийнитѣ ученици, послѣ за попени, четѣли, ала едвамъ можали да пишатъ имена за поменикъ.

Слѣдъ като се научели ученицитѣ да четатъ, захващатъ изучването на *наустницата*. Това е новото име, което се дава на *Часослова*, отъ това, гдѣто всичко въ него ученицитѣ учели на изусть. Който е свършвалъ наустницата, считалъ се, че има завършено образувание. Всички молитви, които се съдържали въ часослова, ученицитѣ трѣбвало да знаятъ на изусть.

Псалтирьтъ се учи слѣдъ часослова. Само нѣкой нѣща отъ него се изучавали на изусть, а другитѣ се само четатъ. Съ прьстъ се е сочилъ този, който свършвалъ тая най-висша книга на килийната наука.

Апостольтъ се прѣдавалъ не въ всички килии. До него сж достигали много малко ученици.

Светчето се е прѣдавало въ нѣкой само килии. Такива килии сж ставали прочути въ цѣла околность и този, който искалъ да се усъвършенствува за свещеникъ, той ходилъ въ тия килии. Въ началото на XIX вѣкъ светчето се е учило въ с. *Шипка* и с. *Енина* (Казанлъшко). Атанасъ Ивановъ пише: „Който желаеше да се ржкоположи, трѣбваше непрѣменно да дойде въ едно отъ тия села, да изучи светчето, да знае, кой день ще има мѣсечина, кой день е праздникъ; ще изучи сетнѣ трѣбника, да знае какъ се вѣнчава, опѣва, да чете на болни, лахуси и др."[2])

Редътъ въ църквата се изучвалъ практически отъ чес-

---

1) Когато тръгнахъ на училище прѣзъ 1882 год., много бѣше разпространено между ученицитѣ въ Габрово правене мастило отъ узрѣлия черъ плодъ на бъзето. Такова мастило съмъ си правѣлъ и азъ. Та и днесь селски ученици си правятъ сами мастило.

2) „Черти изъ живота на Ат. Ивановъ" стр. 13.

тото посѣщаване църквата въ врѣме на богослужене.

Църковно пѣние се изучвало заедно съ наустницата и псалтиря, когато се изчучватъ отъ тѣхъ нѣкои молитви. Когато учениците изучатъ извѣстни молитви да пѣятъ, почватъ да помагатъ на свещеника въ пѣние и четене апостолътъ и други.

Смѣтане е новъ прѣдметъ. Той е въведенъ като учебенъ прѣдметъ не по рано отъ послѣдната половина на XVIII вѣкъ. Това е било много рѣдко. Въ началото на XIX вѣкъ ний го срѣщаме по-често по килиитѣ. Въ Копривщенската обща килия смѣтане се въвежда на 1830 год. Учительтъ Дяконъ Иосифъ прѣподавалъ събиранне, изваждание, безъ дѣление. На 1834 год тамъ учителствувалъ Даскалъ Захария Круша, който въвелъ за по-възрастни ученици и дѣление, за което казвалъ, че то „не било работа за всѣка глава“. [1]) Въ Старозагорскитѣ килии „писане и смѣтане оставѣли най подиръ, като специалность, всѣкиму недостжпна“.[2]) Въ по старитѣ килии не сж изучавали четиретѣхъ дѣйствия. Отъ аритметика тамъ сж учили само цифри и то за нуждата на църквата—да знае кой гласъ да чете, да намира страницитѣ и пр.; Изучавали славянскитѣ цифри, буквенитѣ, а тѣ не сж сгодни за артиметически дѣйствия.

Г. Д-ръ Ив. Шишмановъ въ биографаията на „Ив Добровски“ казва, че послѣдниятъ му разказвалъ, какво неговия килиенъ учитель говорѣлъ по нѣкога „*нѣщо за славянскитѣ народи*“. Дали е имало килийни учители да сж прѣдавали други прѣдмети, освѣнъ горнитѣ прѣди 1835 год., невѣрвамъ. Дѣйствително, ний намираме килии съ нѣкой свѣтски прѣдмети, но тѣ сж отъ по-ново врѣме, слѣдъ 1835 година. Учительтъ, колкото и да е искалъ да запази непокжтната църковната наука, пакъ не е могълъ да се отърве отъ новото течене. Свѣтски познания въ килиитѣ се въвеждатъ въ врѣме на агонията имъ, когато подъ натиска на взаимнитѣ и общи училища тѣ едвамъ се крѣпѣха. За свѣтски познания, обаче, се е отстжпвало толкова малко врѣме, отъ тѣхъ се е прѣподавало толкова малко материалъ, че въ мозъка на дѣтето не оставало мѣсто за схващането имъ, освѣнъ за думитѣ и фразитѣ на наустницата и псалтиря, които папагалски трѣбвало да помни то.

Ученицитѣ прѣминавали отъ урокъ къмъ урокъ, отъ книга къмъ книга. Който изучи една книга, прѣминава къмъ друга. Слабопаметливитѣ и тжпитѣ ученици заставали дълго врѣме надъ

1) «Уч. Прѣгл.» год. II. стр. 891.

2) „Чърти изъ живота и пр.“ стр. 12.

еднъ урокъ или надъ една книга. Прѣминаването отъ една къмъ друга книга се извършвало обикновено съ нѣкоя церимония. Въ Велешкитѣ килии, «когато нѣкое дѣте свършвало нѣкоя книга, то прѣди да начене слѣдующата, родителитѣ му сж давали обѣдъ, на който, освѣнъ ближнитѣ роднини бивалъ е и даскальтъ и нѣкой отъ другаритѣ на дѣтето. Подиръ ядене другаритѣ на честитиятъ ученикъ го поставѣли на една дъска, зимали го и съ пѣние „достойно есть" го занасѣли на прага и чукали главата му у горния прагъ на вратата съ викове „достоенъ." Подиръ това учительтъ получавалъ нѣкой подаръци."[1])

Косвено доказателство за църковния характеръ на нашитѣ килии прѣзъ епохата на тъмното робство. Приведенитѣ по горѣ факти, съ който характеризираме методата на килийното учение, сж отъ XIX вѣкъ. Липсватъ ни прями доказателства, свидѣтелства на съврѣменници, за методата на килийното учение отъ епохата на тъмното робство. Ще бждемъ принудени да се обърнемъ къмъ килиитѣ на нашитѣ сжсѣди, главно гърцитѣ, по образеца на които се отвориха нашитѣ килии. Въ една отъ прѣднитѣ глави ний се възползувахме отъ пжтешественика на XVI вѣкъ прѣзъ Балканския полуостровъ, Герлаха, да остановимъ сжществуванието на български килии прѣзъ това врѣме. Отъ Герлаха, който е придружавалъ нѣмския посланикъ до Цариградъ отъ 1573—1578 год., авторътъ на „Настоящето състояние на гръцката църква", отъ когото G. Chassiotis въ едно свое съчинение[2]) прави цитатъ „узналъ, че при по-вечето гръцки храмове на всѣка държавица имало училища за дѣца, въ които нѣма никакви класове, нито различни лекции, но единъ учитель, който учалъ дѣцата на псалтиръ, часословъ, октоихъ и други книги, които се употрѣбявали въ църквитѣ".[3]) Alexandre Helladios казва, че „гръцкитѣ училища се намирали въ храмоветѣ или въ дома на свещеника."[4])

Съ падането на Гърция турскиятъ варваризмъ бѣ дезорганизиралъ гръцкия народъ. По-висшитѣ гръцки училища се разорили. Послѣднитѣ едва въ XVII вѣкъ захващатъ да се възобновяватъ, благодарение на това, че се явили гърци които спомнили на своя народъ славното нѣгово минало. Само килийни гръцки училища бѣха останали непокжт-

1) ПСП. кн. XL стр. 557.
2) „L' instruction publique chez les grecs depuis la prise de Constantinopole par les turcs jusqu'a nos juors". Paris. 1881. год.
3) Тамъ. стр. 15.
4) Цитатъ въ „L' instruction и пр." заетъ отъ съчинението на Alex. Helladios „Status praesens eccesiae graecae". (1714 г.)—стр. 15.

нати. Единъ кореспондентъ отъ 1565 год. пише: „Въ цѣла Гърция не цъвтятъ никакви науки съ изключение на проститѣ училища, въ които дѣцата се учатъ да четатъ часословъ, псалтиръ и други книги, които се употрѣбяватъ въ литургията."¹) Въ тия училища, които отъ гърцитѣ иронически се казватъ «много дълги училища» (colibrogrammata) гърчетата се учатъ първо на пинакидитѣ и октоиха, послѣ на дамаскинитѣ, по нататъкъ—на Давидовия псалтиръ, слѣдъ това—на дѣянията и посланията на апостолитѣ и най сетнѣ—на триодитѣ и антология, заедно съ пентатевха и пророцитѣ, при които присъединяватъ още искуството за писане и смѣтане".

При появата на частнитѣ килии срѣщаме една по усъвършенствована метода, при която учительтъ си служи съ помощници. Ето какъ кореспондентътъ gillet въ съчинението си „athène ancienne et nouvelle" (1675 год.) описа една атинска килия, посѣтена отъ него прѣзъ 1673 год: «Като доближихме до крайнитѣ къщи на Атина, къмъ храма на Тезея (thésée), кѫдѣто е пѫтя за академията, нашиятъ съпровождачъ (janissaire) ни прѣдложи да идемъ у единъ неговъ познатъ гръкъ, който бѣше даскалъ (Didascalos). Ний това и търсихме... Тоя даскалъ бѣше опитенъ, добъръ въ работата си (artisan). Намѣрихме тамъ около 30 малки ученици, насѣдали на чинове около прѣподавателя, който имъ показваше, какъ да четатъ. Като ни видѣ, той стана и ни направи дълбокъ поклонъ. Значи, запознаването ни бѣше съвсѣмъ лесно. Тогава съпровождачътъ (janissaire) го помоли да не прѣкъсва урока си, за да ни покаже методата си, която азъ намирахъ много искусгна. Обаче, за прѣкъсвание не можеше да става и дума, защото учительтъ можеше да накара да чете цѣлия класъ едновременно безъ бъркотия и по такъвъ начинъ, щото всѣки ученикъ да слѣди внимателно това, което другитѣ четатъ. Всѣки държеше въ рѫка еднаква книга и ако напримѣръ имаше 30 ученика и той имъ даваше само 30 думи, съдаржащи се въ единъ текстъ, първиятъ четѣше само първата дума, вториятъ—втората и т. н. и ако всѣки произнесѣше правилно думата си, той ги кара да прочетатъ отново други 30 думи; но сбъркаше ли нѣкой, веднага думата се подемаше отъ слѣдния ученикъ, който е слѣдилъ тоя за произношението ѝ, а пъкъ този послѣдния сѫщо биваше слѣденъ отъ другъ, който сѣдѣше до него, тъй че думата е минавала отъ единъ на други, до като се прочетатъ всички думи. По тоя начинъ 30 ученика биваха въ постоянно движение и всѣкога готови да се поправятъ единъ съ други; притова всѣки се гордѣ-

1) Тамъ. стр. 15.

еше, че е по способенъ отъ другаритѣ си; така и урокътъ отъ частенъ ставаше по-общъ, като се образуваше цѣлъ разказъ. Но за да се попрѣчи на учениците да не нарушаватъ тоя редъ, като се приготовляватъ само за своята дума, редътъ на мѣстата не биваше всѣкога единъ; този който при първия урокъ е билъ поставенъ на първо мѣсто, при втория урокъ биваше прѣмѣстенъ на други чинъ. Ето какъ бѣше достатъченъ само единъ урокъ за цѣлъ класъ, колкото голѣмъ и да билъ той. Но това, което бѣше още по удобно за учителя, е че ученицитѣ не бѣха длъжни да излизатъ единъ по единъ да четатъ прѣдъ него, защото всѣки отъ тѣхъ бѣше самъ наставникъ на другаря си". [1])

Употрѣбата на единъ видъ помощници на килийния учитель у насъ се явява, както видѣхме въ прѣдната глава, въ началото на XIX вѣкъ, когато се расплодиха свѣтскитѣ килии и когато се увеличиха въ тѣхъ ученицитѣ. Това въведение е гръцко подржание. Гърцитѣ сж имали на свой езикъ училища, килии изъ България. Тѣ се посѣщавали отъ български ученици, които послѣ като учители сж подражавали методата на гръцката килия. Въ нѣкои отъ послѣднитѣ, ако учительтъ е знаелъ български, на желающитѣ ученици прѣподавалъ народния езикъ. Около 1818 год. килията, въ която е слѣдвалъ Ат. Ивановъ въ Стара Загора е била частна и имала до 40 ученика, а въ цѣлия градъ имало до 200—300 ученици, разпрѣдѣлени на нѣколко килии. „При това нѣка забѣлѣжимъ, че при всѣко отъ тия училища надали имаше по десетина ученика, които се учеха по български; другитѣ се учеха по гръцки. Българскитѣ ученици бѣха отдѣлени отъ гръцкитѣ. Само, когато се учехме, сливаха се всичкитѣ гласове отъ български и гръцки звукове." [2]) До втората половина на XVIII в. частни килии у насъ се не явиха, за това и описаната по горѣпромѣ на въ методата на гръцката килия отъ XVII в. е непозната на нашата килия, която бѣше само църковна до това врѣме.

Като говорѣхме за старобългарскитѣ килии, ний посочихме и влиянието на Гърция въ основаването на рускитѣ килии. Още тогава гръцката килийна метода и наука се наложи на рускитѣ килии. Отъ житието на Теодосия, Киево-печерски игуменъ, се установѣва, че въ XI вѣкъ въ рускитѣ килии се е учило само славянско четмо и писмо и църковно пѣние [3]) Цѣлата програма е би-

---

1) Тамъ. стр. 18—19.

2) „Чърти изъ живота и записки на Атанасъ Ивановъ." Сливенъ, 1881 год. стр. 16.

3) „Исторія руской педагогіи" часть I сп. 1897 г. Демковъ стр. 6.

ла поставена въ тѣсна връзка съ църквата. За малкитѣ дѣца училището е било храмъ Божи. Църковниятъ характеръ на килиитѣ са запазилъ и прѣзъ XVI и XVII вѣкове. Разни руски жития отъ тия вѣкове остановяватъ разпространението на килиитѣ и доказватъ чисто църковната наука на тия училища.[1]) Въ прѣдисловието на руската граматика на Милетий Смотрицки отъ 1721 год. се говори: „рускитѣ учители сѫ имали и иматъ обичай да учатъ малкитѣ дѣца най-напрѣдъ *азбука,* послѣ *часословъ* и *псалтиръ....* а нѣкой прѣподаватъ и четене на *апостола*".[2]) Въ XVI вѣкъ единъ духовенъ съборъ константира дълбокото невѣжеството не само между народа, а и между пастиритѣ. За подигане на народната просвѣта съборътъ рѣшилъ да се отворятъ училища въ всѣки градъ и то въ дома на свещеницитѣ и дяконитѣ. Послѣднитѣ ще обучаватъ дѣцата. [3])

И сърбитѣ, които сѫ били подъ влияние на гърцитѣ иматъ сѫщитѣ килии. При Константина Костенички ний имахме възможность да се запознаемъ съ тѣхния характеръ Нѣка видимъ непромѣнливостьта имъ въ по ново врѣме. Опитъ за отваряне на свѣтски сръбски училища стана на 1726 год. въ Карловецъ и на 1728 год. въ Бѣлградъ. Отъ Русия билъ изпратенъ въ Сърбия Суворовъ да отвори по добри училища. За своята дѣятелность въ Сърбия той отъ 30-ий Януари 1728 год. изпраща рапортъ до руския императоръ. Въ него той споменува за училищата, които заварилъ въ Сърбия, че *учатъ нѣща, които всѣки день трѣбватъ за църквата.* При все това за 15 годинъ ученицитѣ отъ тия училища не могатъ да четатъ свободно всѣка книга. Суворовъ се оплаква, че ученицитѣ му се разбѣгали, понеже родителитѣ не искатъ да се учи това, което въ църквата се не чете.[4]) Други документъ отъ 1753 год. остановява, че сръбскитѣ училища отъ това врѣме учили азбука, часословъ псалтиръ, апостолъ и др. [5]). Тия сръбски училища, които сѫ били по близо до просвѣтителното влияние на западъ, започватъ по-рано да въвеждатъ нѣкой свѣтски прѣдмети. Хърватскитѣ училища отъ Горня Крайна въ срѣ-

---

1) Тамъ. стр. 63 и 64.
2) Тамъ. стр. 65.
3) Тамъ. стр. 79.
4) Гл. „споменик" XXXIV кн. статия: „Мојсије Петровић Митрополит Београдски". стр. 98 и 100.
5) „Просвѣтни гласник". 1885 год. стат. „Историја српских школа у угарској". стр. 606.

дата на XVIII вѣкъ учили катехизисъ, церковенъ обредъ, четене, писане и *смѣтане.*[1]) Отъ 1770 год. се явяватъ по-добри училища въ Хърватско.

Главната цѣль на всички тия училища е да готвятъ духовници, слѣдователно и нашитѣ училища, за които Герлахъ казва, че „давали свещеници“ да достигнатъ цѣльта си, сѫ изучавали сѫщитѣ прѣдмети. Гърция е била образецъ на българскитѣ, сръбскитѣ и рускитѣ килии. Тя е дала, не само методата и учебната имъ материя, не само е опрѣдѣлила и тѣхния характеръ, но и сама е изпращала свои учители въ Русия, гдѣто тѣ отвориха първитѣ руски килии; и въ България е имало грьцки килии, при които се учеха българчета и по тѣхно подражение отварѣха български килии; а може би Гърция е дѣйствувала право и на Сърбия, освѣнъ посрѣдствено чрѣзъ България и Русия.

II ГРАДСКИ (СВѢТСКИ) УЧИЛЩА.

Беронъ на 1824 год. съ издаването на „рибния букваръ„ дигна пръвъ гласъ за протестъ противъ килийната система. Край на нейния животъ, обаче, се тури съ основанието на Габровското училище. Годината 1835 ще остане вѣчно знаменита, както въ Историята на възражданието ни, тъй и частно въ Историята на нашето училище. Отъ това врѣме основнитѣ ни училища се тласнаха въ единъ другъ пѫть, тѣ добиха другъ колоритъ. Свѣтското учение и новата метода сѫ най характернитѣ чърти, що сѫ дадоха на нашитѣ училища. Тѣ, обаче, не бѣха единственото нововъведение. Заедно съ тѣхъ станаха купъ промѣни въ училищната огранизация и главно въ отношението на народа къмъ просвѣтителнитѣ завѣдения.

Най първо, свѣтскиятъ характеръ на учението, което замѣсти църковнитѣ книги съ свѣтски науки, тури основа на *новобългарското* образование.

Отварянето на Габровското училище тури край на *частнитѣ* килийни училища и даде примѣръ да се обърнатъ училищата отъ частни на *общи.* Наистина, до отварянето на Габровското училище намъ сѫ извѣстни други двѣ,[2]) които по-рано отъ не-

1) Тамъ. стр. 517.

2) Копривщенското стана общо на 1822 год. (гл. „Уч. Прѣгледъ“ год. II. кн. 7—8, стр- 890), а въ Велесъ около 1832 год. общината почнала да изплаща изцѣло на Даскалъ Митра. (гл. ПСП. кн. XL. 1892 год. стр. 559).

го станаха общински, но никое отъ тѣхъ не повлия на другитѣ градове да послѣдватъ тѣхния примѣръ. До 1835 год. училищата освѣнъ килийни продължаватъ да бѫдатъ и частни[1]). Килийниятъ учитель се подържалъ само отъ тия родители, които изпращали дѣцата си при него, и килийното училище се е посѣщавало само отъ тия дѣца, които сѫ имали възможность да плащатъ на учителя си. Ученицитѣ сѫ хранѣли по редъ учителя, по редъ сѫ носѣли дърва зимѣ и по редъ му прислужвали, и още му заплащали не по вече отъ 20—30 стотинки седмично; а бѣднитѣ, които сѫ нѣмали възможность да платятъ за учитель, се лишавали отъ наука, каквато е могла да дава килията. Щомъ на учителя започва да изплаща общината, вратата на училището станали свободни за бѣденъ и богатъ. *Учението е безплатно.* Взаимниятъ учитель се цѣнялъ много по скѫпо, сравнено съ килийния. Единични родители нѣмали възможность да подържатъ частно такъвъ скѫпъ учитель. Мѣстната община, избирана отъ българскитѣ граждани, съ помощьта на съгражданитѣ си е била въ състояние да заплаща на взаименъ учитель. Та и на всѣкѫдѣ се намираха родолюбиви българи, които послѣдваха примѣра на Априлова и жалъ имъ не бѣше да жертвуватъ по нѣщо за просвѣтата на своя градъ или село. Понеже училището се подържало отъ българската община, която имала и правото да го надзирава и контролира, то се нарекло *Общинско, народно. Общо училище.* Тамъ, гдѣто се е въвеждала взаимната метода, тамъ училището е *общо народно.* Нѣма примѣръ въ Историята на нашето училище, гдѣто училището да е *взаимно* и *частно.* Искаме ли да видимъ, какъ е отивало разпространението на общитѣ училища, трѣбва да знаемъ, какъ се е разпространявала взаимната метода.

Отдѣлно учителско съсловие, единичката прѣхрана, което да намира само въ учителствуването, почти нѣмаме прѣди 1835 година. Учителството не е било специално занятие на килийния учитель. Главна и специална работа на Попа била църковата, на калугера—пость и молитва въ монастиря, на таксидиота—събиране помощи за послѣдния. Учителството за тѣхъ е, ако не второстепенна, то непрѣменно *случайна* работа. Наистина, ний срѣщаме и свѣтски лица, като учители въ квартирни килии, обаче,

1) На 1834 г. Габровската община за првъ пѫть започнала да заплаща на учителя Алексий, („Габровското училище“ отъ П. Р. Славейковъ. стр. 7), но отъ една година по послѣ, заедно съ взаимната метода се подражаваше и общото издържане на училището.

много отъ тѣхъ сѫ приели това прозвище по необходимость, случайно, а по голѣмата часть отъ тѣхъ, ако не всички, сѫ имали и други занятия: терзии, кюркчии, чехлари и др. Малцина учители познаваме до 1835 година, които се занимавали само съ учителствуване. Такива сѫ били К. Огняновичъ, Христаки Павловичъ, Райно Поповичъ и К. Фотиновъ. Но Хр. Павловичъ и Райно Поповичъ сѫ били елино-български учители до 1835 год. Такъвъ билъ и Емануилъ Васкидовичъ. А К. Фотиновъ е station... случайно учитель. Слѣдъ потжване на стоката му въ Мряморно море той за прѣхрана се заловилъ да учителствува. Оставатъ сърбина К. Огняновичъ, който се е подвизавалъ като български учитель въ Враца. Може би има и други лица, които и да ги веземемъ за изключение, пакъ не можемъ наруши твърдението, че взаимната метода очърта учителското занятие. Тя посочи, че мѣстото на попа е църквата, на калугера— монастиря, а на учителя—само училището и само учителствуването. Взаимниятъ учитель имаше повече ученици, та и повече учебни прѣдмети. Отъ една страна това, а отъ друга надзора на общината, която го е наела да му плаща за опрѣдѣлена работа, не му позволяваше да има друго занятие освѣнъ учителство. Та и общинската заплата е достатъчно задоволявала учителя и послѣдниятъ е нѣмалъ нужда да търси допълнителни приходи за своитѣ нужди. Съ въвеждането на взаимната метода *възникна специално учителско съсловие, което имало за едничко занятие само учителството.* Отъ тогава у насъ учителството става искуство, за което трѣбвало специална подготовка. Който искалъ да стане учитель, той трѣбвало да се подготви за такъвъ.

Попската килия и частната квартира служаха по-прѣди за училище. Натрупването на много ученици въ взаимнитѣ училища даде поводъ да се наематъ здания, назначението на които бѣше да се обучаватъ въ тѣхъ само ученицитѣ. Възникнаха и нови огради, голѣми, хубави, назначени за училище.

Давание прѣднина на българския езикъ и захвърлянето на гръцкия езикъ се придружи съ ожесточена борба между гърци и българи. Въведе се новобългарскиятъ езикъ, който съвършено измѣсти църковно-славянския, считанъ до тогава за свещенъ и единственъ езикъ, който трѣбва да се изучава отъ нашето училище. Това стана заради нуждата, която народа чуствуваше за образование. Да получава послѣдното чрѣзъ църковния езикъ, това му бѣше невъзможно, понеже говоримиятъ езикъ бѣше доста отдалеченъ отъ стария български и послѣдниятъ мжчно се разбираше. По сжщата при-

чина въ XVIII вѣкъ и въ Западна Европа народниятъ езикъ на всѣ-
ка държава измѣсти латинския, считанъ до тогава за свещенъ и
единственъ, на който може да се получава познания по науките.
Когато се отвориха по-високи училища у насъ, стариятъ българск
езикъ почна да се изучава до толкова, до колкото той спомага з
по-доброто усвояване на новобългарския. Църковно-славянскиятъ (ру
ката редакция на сгария ни езикъ) за нуждата на църквата заемал
равно мѣсто съ другитѣ образователни прѣдмети.

Тия сѫ главнитѣ отлики на килията отъ народното ново
българско училище, наречено още *първоначално* заради първона
чалнитѣ познания, които дава то на своитѣ ученици. Най разпро
странено име, което носѣше първоначалното училище нѣколко де
сяткй години, бѣше *взаимно училище*. Съ това име бѣше поз
нато то мѣжду народа. Значи бѣлѣгътъ, който даде името, е ме
тодата. Тя остави най дълбоко впечатление на учители и не уч
тели, та право казано, тя е, която повлече съ себѣ си по-голѣма
та часть отъ главнитѣ промѣни, споменати по горѣ. Възъ ос
нова на този бѣлѣгъ, методата, ний ще раздѣлимъ основни
тѣ училища до освобождението ни на двѣ голѣми епохи. Първ
та епоха съвпада съ господството на взаимната метода. Тя запо
чва отъ 1835 и продължава до 1868 год., въ която година с
въведи звучната метода. Училищата отъ едното и другото врѣм
по друго нищо не се отличаватъ, за това и ний по този отличи
теленъ признакъ ги разпредѣляме въ двѣ:

1. Епоха на взаимната метода.

2. Епоха на звучната метода.

Въ срѣдата на XIX в. курсътъ на взаимното училище се уве
личи по врѣме и материалъ. Образуваха се нови, по-горни отдѣ
ления (класове), продължение на взаимното училище, наречени *при
готовителни* училища. Пакъ по това врѣме възникнаха специалн
дѣвически училища. Въ други двѣ глави, ний ще разгледам
приготвителнитѣ училища, които не сѫ нищо друго, освѣнъ първо
начални и отварянето на първоначалнитѣ дѣвически училища.

1. Епоха на взаимната метода.

**Отваряне на Габровското училище и въвеж
дане на взаимната метода.** Между другитѣ славяни на
шия народъ най късно започна възраждането си. Това, казано за
училищата, е най вѣрно. Килийнитѣ училища господствуваха у насъ

а училищата на нашитѣ сѫсѣди живѣха новъ животъ. Въ тѣхъ бѣше станала промѣна, както въ методата, тъй и въ учебнитѣ прѣдмети. Опитъ за отваряне на свѣтски училища въ Сърбия започва отъ първата половина на XVIII вѣкъ. Подъ влияние на западъ и руското правителство се загрижи за прѣобразованието на своитѣ училища, да въведе въ тѣхъ свѣтски прѣдмети. Методическа училищна промѣна въ Европа захваща отъ края на XVIII вѣкъ. На 1797 год. *Андрей Беллъ* (1752—1832) донесе взаимната метода отъ Индия въ Европа. Въ Индия, гдѣто е билъ свещеникъ и управитель на сиропиталище, той се запознава съ взаимната метода, позната още на старитѣ Индуси, усъвършенствува я, и такава я прѣнася въ Англия. Въ сѫщото врѣме *Иосифъ Ланкастеръ* (1788—1838) основалъ въ Лондонъ училище за бѣдни дѣца, въ което въвелъ взаимната метода. Основали се дружества за разпространението ѝ въ Англия и на материцитѣ. Скоро тя била разпространена въ Европа, даже въ Америка, Африка и Австралия.

На Балканския полуостровъ тя бѣ въведена най напрѣдъ въ гръцки училища. Въ втората десетица на XIX вѣкъ по островитѣ и крайбрѣжията на Срѣдиземно море гръцки учени отвориха училища по европейски образецъ, въ които въведоха методата на Белла и Ланкастера. Подобни училища се отвориха отъ гърцитѣ на много мѣста по Европейска турция. На 1819 год. гъркътъ Политисъ я въведе въ Корфу. Сѫщиятъ ученъ на 1820 год. за нея издаде рѫководство. На 1820 год. другъ ученъ гъркъ я въведе въ Яшкитѣ и Букурешкитѣ гръцки училища. Отъ тѣзи мѣста тя се пръсна по всички градове на полуострува, по брѣговетѣ на Мала-Азия и по островитѣ на Архипелагъ. „Малко врѣме прѣди отварянето на Габровското училище и въ Търново се направило училище по взаимната метода, но подъ влиянието на владиката тамъ се въвело гръцкия езикъ»[1]). Това потвърдява и Неофитъ Хилендарски въ «краткое землеописание» отъ 1835 год. Въ сѫщата книга Неофитъ съобщава, че и Свищовското елиногръцко училище е аллилодидактично. Значи, въ нѣкой елиногръцки училища изъ България е била въведена взаимната метода.

Първото българско взаимно училище се отвори на 1835 год. Инциатива за отварянето му взе Василъ Евстатиевъ Апри-

---

1) гл. Забѣлѣжка 16 на стр. 15. „Габровското училище“ П. Р. Славейковъ. 1866 год.

ловъ[1]). Той положи основата на новобългарского образование. Благодарение нему нашитѣ училища се освободиха отъ затжпителната атмосфера на килиитѣ съ тѣхнитѣ псалтири, часослови и светчета.

Когато на 1831 год. Априловъ билъ въ Цариградъ, слѣдъ като се увѣрилъ, че турското правителство е разположено да прави реформи, намислилъ да уреди „правилно училище по примѣра на европейскитѣ въ родного си село и въ него да начнатъ по взаимната метода». Априловъ се обърналъ за сьдѣйствие къмъ свои сьотечественици изъ Русия и Романия. На Априловата покана най напрѣдъ се отзовавлъ Николай Палаузовъ. Двамата обѣщали да даватъ по 2000 гроша годишно за отваряне на взаимно училище. Но даването си «ако ще Богъ могатъ да умножатъ, ако видятъ, че школата се затвърдѣва, учението почва да цъвти, ученицитѣ прокопсватъ, а родителитѣ прилѣжавать и показватъ ревность за учение на чадата си».

За мѣсто на училищего билъ избранъ родния имъ градъ Габрово. Липсвало е само български взаименъ учитель за осжществление на идеята. А такъвъ нѣмало въ България, за това тѣ сами трѣбвало да го подготвятъ. Изборътъ паднал на Неофита Рилски[2]). Прѣпоржченъ отъ Търновския гръцки владика, той билъ изпратенъ отъ Априлова и Палаузова да слѣдва въ букурешкитѣ гръцки училища и тамъ да усвои взаимната метода. Въ Букурещъ Неофитъ стоялъ деветь мѣсеца и я усвоилъ. Неофитъ билъ натоваренъ да приготви въ сжщото врѣме и най необходимитѣ учебници, потрѣбни при отворяне на училището. Той съставилъ българска граматика, прѣвелъ отъ руски взаимнитѣ таблици[3]), заедно съ Кипилов-

1) Роденъ въ Габрово на 21 Юлий 1782 год. Слѣдъ смъртьта на баща си отива въ Русия при по-стария си братъ, който тамъ се занимавалъ съ търговия. Слѣдвалъ гръцкото училище въ Москва. Свършилъ Брашовската гимназия на 1807 год. Записалъ се студентъ по медецина въ Виена, но по причина на болѣсть скоро напусналъ университета и станалъ търговецъ при брата си. Тукъ се заражда въ него идеята да основе образцово българско училище въ Габрово. (Подробности гледай дѣлъ V тукъ).

2) гл. Дѣлъ V тукъ.

3) Г-нъ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ въ статията си „Наченки отъ руско влияние“ въ „Български прѣгледъ“ твърди, че прѣди да се прѣведатъ взаимнитѣ таблици, такива биле употрѣбявани у насъ на Руски. Намѣрването на нѣколко руски таблици у насъ го е накарало да се изкаже тъй. Но това обстоятелство е слабо още да ни убѣди въ истиностьта на горнето твърдение.

ски съставилъ «Свещений краткий катехизисъ», а Мустаковъ му помогналъ да състави ръководство по краснописание. Най необходимото за първо врѣме било вече готово. Било изкарано и ново здание, прѣдназначено за училище. За послѣдното спомогнали, освѣнъ живущитѣ въ Русия българи, и много такива въ Румания, особено въ Букурещъ: Иовчовъ, Килифаревъ, Бакалоглу, Братия Мустакови и др.

Неофитъ се върналъ въ Габрово, и на 2 Януарий 1835 год. се открило първото българско взаимно училище, което стана разсадникъ на ново-българското образование. Отъ тая дата българскитѣ училища влизатъ въ нова епоха, епоха на беллъ-ланкастерската или взаимната метода.

Разпространение на взаимната метода. Обикновено се мисли, че Неофитъ Рилски е първиятъ, който въведе взаимната метода въ наше училище, че Габровското училище е първото, въ което се приложи тя. Г-нъ Шишмановъ посочва на факти, които оборватъ това[1]). Аллилодидактическата метода е въведена по-рано отъ 1835 год., не въ Габрово и не отъ Нефита първий пѫть. Смирненското елино—българско училище видѣ първо нейното приложение, а основательтъ на българския периодически печатъ. К. Г. Фотинговъ, е първиятъ български учитель, който я въведе тамъ. Въ едно писмо отъ 22-ий Януарий 1835 год. пратено до Фотинова, послѣдний се назовава «аллилодидактическое словесие», а неговото училише—«аллилодидактическое училище». Фотиновъ отвори Смирненското училище на 1828 год. Взаимната Метода се пръсна по гръцкитѣ училища на 1819 год. Фотиновъ, който е живѣлъ въ гръцкитѣ колонии на Мала-Азия, отъ тѣхнитѣ училища ще е усвоилъ взаимната метода, за което си е спечелилъ име аллилодидактиченъ учитель и ще е въвелъ новата метода поне 1—2 годинъ по рано отъ отварянето на Габровското училище. Това е вѣрно, понеже прѣзъ 1835 год. неговитѣ ученици сѫ биле 200 и понеже такова огромно число ученици не е било възможно да се ръководи отъ единъ учитель освѣнъ съ приложението на взаимната метода.

При все това славата на Габровското училище ни най-малко не се накърнява. Нищо не губи Неофитъ отъ значението си. Училището на Фотинова бѣше далечъ отъ България. То не прѣдаде новата метода на други български училища. Отъ друга страна, Смирненското училище не бѣше чисто българско, а елинобългарско. Га-

1) гл. МСБ. кн. XI. Статия: „К. Г. Фатиновъ“.

бровското училище бѣше българско. Въ него Неофитъ учителсвува 2 год. и 4 мѣсеца. Учението бѣше безплатно (на Фотинова училището бѣше частно), за това при Неофита се трупали много ученици сравнително съ миналитѣ години. Неофитовитѣ ученици се пръснаха изъ България, като учители и заедно съ свѣтското учение носѣха и нова метода. Примѣрътъ, който даде Габровското училище, бѣше заразителенъ. Между градоветѣ се явява съревнование за отваряне нови училища съ ново учение и нова метода. Причината за добрия успѣхъ на Габровското училище и за бързото разпространение на новобългарското образование е, че заедно съ по-лесния начинъ на учението се даваше ново учение, което отговаряше по-добрѣ на новитѣ нужди на нашия народъ. Освѣнъ това почва за ново учение бѣше подготвена отъ дѣйци, като Паисий, Софроний, Венелинъ, Архимандритъ Теодосий, Кирилъ Пейчиновичъ, Беронъ и др., които бѣха обезсилили неприятелитѣ на българското учение, гърцитѣ и гъркоманитѣ. А съ прѣвежданието на български езикъ свѣтски учебни прѣдмети на врага се взе и послѣдното оржжие.

Освѣнъ въ Габрово Неофитъ учителствувалъ още на нѣколко мѣста. Така, че той самъ или чрѣзъ свои ученици пръсна взаимната метода въ цѣла България. Понеже Фотиновъ това не направи, за това ний считаме годината 1835 за начало, въ която се въведе взаимната метода, а Неофита, като учитель въ чисто-българско училище—като първъ взаименъ учитель. Въ продължение на 6 годинъ се откриха 12 взаимни училища, «които всички получиха учители, таблици, граматики, правила за чистописание и пр. отъ първоначалния свой разсадникъ—Габрово. За сжщитѣ години биха се открили много повече чисто-български взаимни училища „но гъркоманията е вземало още връхъ въ България“ 1).

Ето какъ е отивало отварянето на взаимнитѣ училища.2)

На 1835 год.—въ Габрово.
„ 1836 „ —„ Копривщица, Свищовъ, Трѣвна.
« 1837 „ —„ Казанлъкъ.
„ 1338 „ —„ Елена, Сопотъ.
„ 1839 „ —„ Панагюрище, Търново, София, Котель.
„ 1840 „ —„ Калоферъ, Русе 3), Карлово.

---

1) „Денница Новоболгарскаго образованія“ В. Априловъ. стр. 54. Априловъ е нѣмалъ свѣдения за три училища. Така че до 1841 год. сж открити 15 взаимни училища.

2) По-долнитѣ свѣдения, неотбѣлѣзани съ цифри, сж взети отъ горнята книга на Априлова.

3) в. „Царигр. вѣстн.“ 1850 г. бр. 25.

На 1841 год. — въ Стара-Загора. 1)
„ 1842 „ — „ Плѣвенъ 2)
„ 1844 „ — „ Севлиево. 3)
„ 1845 „ — „ Шуменъ. 4)
„ 1846 „ — « Ески-Джумая,5) Ловечъ.
„ 1847 « — „ с. Черковна (Провадийско 6)
„ 1848 « — „ Скопие,7) Пловдивъ).8)
„ 1849 „ — « Провадия.9)
„ 1850 „ — « с Калипетрово (Силистр.)10)
„ 1856 „ — « Велесъ,11) Силистра,12) Г. Орѣховица.
„ 1857 „ — « Тетевенъ. 13)
„ 1858 « — „ с. Банско (Макед.) 14).
„ 1862 „ — « Прилѣпъ. 15)
„ 1874 „ — « с. Бѣлица (Макед.) 16).

Ако прѣсмѣтнемъ взаимнитѣ училища до 1845 год. т. е. за десетѣхъ години отъ отварянето на първото взаимно училище, ще получимъ тая таблица. 17)

---

1) в. „Цариг. вѣстникъ". 1858 год. и книгата „чърти изъ живота и записки на Ат. Ивановъ". стр. 22.
2) „Дополненіе къ книгѣ Денницѣ". В. Апр. 1842 год.
3] в. „България". 1860 год. стр. 110.
4) Гл. „Любословие". 1846 год. брой 24. Сревни „Уч. Алманахъ. Год. 1. стр. 22.
5) в.„Цар. в." 1849 год. бр. 39.
6) Сп. „Паметникъ". кн. IV. 1895 год. стр. 337.
7) „Иорд. Х. К. Джинотъ". В. Кѫнчевъ. стр. 5.
8) „Лѣтоструй". 1872 год. стр. 81.
9) Сп. „Паметникъ". кн. IV. 1895 год. стр. 337.
10)Тамъ.
11)ПСП. кн. XL. 1892 г. стр. 560.
12) Сп. „Паметникъ". кн. IV. 1895 год. стр. 337.
13] „Уч. Прѣгл". год. VI кн. VI. стр. 456.
14) МСБ. кн. XII. стр. 279.
15) Сп. „Читалище". 1873 год. Февр.
16) МСБ. кн. XII. стр. 269.

17) **Забѣлѣжка.** За първитѣ 7 — 8 години можемъ да кажемъ, че сме събрали числото на всички отворени взаимни училища. Слѣдъ 1845 год. взаимнитѣ училища се наплодиватъ. Не ни е извѣстно, кога сѫ отворени на всички мѣста взаимни училища слѣдъ 1845 год. Къмъ горнитѣ дати нѣка прибавимъ и тия свѣдения, които заемаме отъ книгата на Димитрова „Княжество България", на които, като нѣмаме възможность да провѣримъ, ний не даваме пълна вѣра.

На 1842 год.—въ Разградъ.
« 1843 год.— « Самоковъ.
« 1845 год.— « Сливенъ, Кюстен., Т. Пазардж.
« 1848 год.— « Ломъ.
« 1850 год.— « Бѣлово, Шипка.
« 1859 год.— « Лѣсковецъ.

Годината.	До тая година открити.	Тази година открити.	Всички взаимни у-ща прѣзъ тази година.
1835	--	1	1
1836	1	3	4
1837	4	1	5
1838	5	2	7
1839	7	4	11
1840	11	3	14
1841	14	1	15
1842	15	1	16
1844	16	1	17
1845	17	1	18
Всичко до 1845 година взаимни училища			108

Въвеждането на взаимната метода въ нашитѣ училища е било едно вилико събитие за народната ни просвѣта. Въ единъ календаръ[1]) отъ 1853 год. въ отдѣла «лѣточисление», между годинитѣ, отъ кога сж покръстени българитѣ, отъ кога сж изгубили царството си и пр., сж прѣсмѣтнати и годинитѣ, отъ когато е въведена взаимната метода—«Отъ ка воведоха болгаритѣ аллилодидактическо учение въ България—18 години».

Въ начало не всички граждани и учители оцѣниха прѣимуществото на взаимната метода прѣдъ старата. Не на всѣкждѣ взаимната метода е могла да изпжди старата съ попското учение. Въ Копривщица прѣзъ 1838 год. «освѣнъ отвореното ланкастерско училище, имало 5 други частни училища, въ които се обучавало по старата черковна метода»[2]). Мжчно е било да се разбие консервативния духъ на старитѣ чорбаджии, мжчно е било на послѣднитѣ да се простятъ съ попскитѣ училища. И въ Калоферъ на 1840 год., освѣнъ взаимно училище, имало двѣ по стари, които учели само църковни книги[3]). Макаръ на 1855 год. въ Сопотъ да е имало взаимно училище, пакъ покрай горнето сжществувало друго частно, псалтиря и наустницата отъ което не биле изхвърлени[4]). Жителитѣ на с. Клисура (Пловдивско) имали намѣрение да

1) „Книга нарицаемая святче или календаръ вѣчний“. Х. Найдена Иванова Т. Пазарджиченина. Бѣлградъ. 1853 год.

2) „Деница и пр.“ В. Априловъ. стр. 108.

3) Тамъ. стр. 116.

4) МСБ. кн. XIII. стр. 369.

изпъждятъ учителя си и да въведатъ килийно учение, защото «новото не приготвяло попове[1])“.

Бързината за разпространението на взаимната метода зависяла отъ числото на подготвенитѣ учители. Обаче разпространението й се е забавяло, освѣнъ отъ привърженицитѣ на стария попско учение, което нѣкой учители и чорбаджии по традиция спазвали и искали да го оставятъ въ наслѣдство за новото поколение, но и отъ спънкитѣ, които привърженницитѣ на новобългарското учение срѣщали въ лицето на гърцитѣ и гъркоманитѣ българи[2]). Прѣзъ 1841 год. въ Карлово «Освѣнъ българското училище имало и елино-гръцко[3])». «Въ Свищовъ има двѣ училища—българско взаимно и гръцко» сжщата година[4]).

Помощници на взаимния учитель. Взаимниятъ учитель при обучението на многобройнитѣ си ученици е назначавалъ свои помощници отъ по силнитѣ ученици, които имали особени длъжности при обучението въ четене, писане, смѣтане и при пазене дисциплината и чистотата въ училището.

Главенъ показатель, нареченъ още и *главенъ надзиратель*. Той се е избиралъ отъ учителя изъ между най-силнитѣ и добри ученици за опрѣдѣлено врѣме. Негова длъжность е да ржководи обучението на цѣлия класъ и да пази дисциплината и чистотата въ него. Той бие звънеца, кога започва и свършва обучението; той дава първата и главната команда за началото, реда и свършека на уроцитѣ; той прѣглежда ученицитѣ за чистота; отъ амвона наблюдава, кои ученици приказватъ и немируватъ, записва немирницитѣ и безчинницитѣ; слѣдъ свършването на вечернитѣ часове въ сжбота той прочитва на ученицитѣ правилника за тѣхнитѣ длъжности; по свѣдението и мнѣнието на своитѣ помощници понѣкога той е раздавалъ наградитѣ на ученицитѣ, обаче никога той не наказва—това е вършилъ самъ учительтъ.

Показватели или помощници на главния показватель. Понѣкога тѣ достигали числото 10—12 и повече. Обикновенно тѣхното число е било толкова колкото и чиноветѣ, понеже всѣки чинъ ималъ свой показватель, който ржководѣлъ обучението за цѣлъ день.

---

1) В. „България“. 1860 год. брой 56.

2) За прѣчкитѣ, които сж спъвали развитието на нашето училище до освобождението ни, чети моята статия „Националната борба и нашето училище до освобождението ни»—сп. „Учитель“ год. VIII кн. IX.

3) „Деница и пр.“ В. Априловъ. 1841 стр. 110.

4) Тамъ. стр. 114.

Нѣкждѣ сж назначавали отдѣлепъ показватель за писане, отдѣлен за четене и за смѣтане. Тѣ се вземали изъ между ученици, ко то не сж достигнали длъжность *калфи*. Обикновено такива уч ници сж стояли на послѣдния чинъ. Всѣкой показатель прѣподаі на своя чинъ това, което главниятъ посочвалъ. Тѣ слѣдѣли за успѣі и поведѣнието на своитѣ ученици и долагали за това на главни надзиратель за награда и наказание.

Надзиратели на благочинието. Тѣ се назначавали пак отъ послѣдния чинъ, изъ между ученицитѣ, недостигнали още наз вание калфа. За всѣкой чинъ имало по единъ надзиратель да слѣді за тишината въ врѣме на обучение. Надзирателитѣ слѣдѣли учени цитѣ и вънъ отъ училището—по пжтя, въ дома и въ църквата.

Тѣ записвали немирницитѣ и отсжтствующитѣ отъ църква ученици; въ недѣленъ день разпитвали родителитѣ за послушностьта на дѣцата си и за всичко това долагали на главния надзиратель за награда и наказание.

Дверници. Тѣ се вземали отъ сжщитѣ ученици. На число сж били двама. Тѣ стояли при вратата или отъ далечъ наблюдавали, кой отъ ученицитѣ излизалъ и влизалъ. Тѣ пазѣли да не излизатъ ученицитѣ безъ редъ и много на единъ пжть.

Дверникътъ при вратата има и друга длъжность—да пуща ученицитѣ поредъ на вънъ. Въ Ломъ сж пущали по двама ученици. Дверникътъ привиквалъ «*слобода за двама!*» и извиквалъ имената на ученицитѣ, които иматъ право по редъ на излизане. Догдѣто се не върнатъ, други ученици не се пущатъ. Само съ позволение на учителя могатъ да се пуснатъ трима или четирма изведнажъ.

Шътачи. Тѣ сж били на число двама. Назначавали се по редъ всички ученици. Тѣхна длъжность е била да останатъ слѣдъ свършвание на училището вечерь и да го пометатъ, а сутрина зимѣ рано да идватъ да палятъ печкитѣ.

Учебни помагала, чинове и други и наредбата имъ въ училищната стая. *Пѣсочници.* Тѣ сж на брой двѣ. Това сж два чина, прилични на сегашнитѣ чинове, поставени въ срѣдата на стаята. До тѣхъ стояли начинающитѣ да пишатъ. На тѣхъ имало издълбана вглъбнатина, която се посипвали съ ситенъ отсѣнъ пѣсъкъ, на който се упражнявали новитѣ ученици да пишатъ съ пръстъ букви и цифри.

Стъргалката е принадлежность на пѣсочницата. Съ нея

се изглаждали пѣсъка, за да се приготви за ново писане.

Оруглица или телиграфъ. Това е единъ правъ изгладенъ пьртъ, закрѣпенъ въ края отъ едната страна на всѣки чинъ. Той завършвалъ съ дъсчица въ форма на лопатка или кржгъ. На послѣдния се забѣлѣзвалъ номера на чина. Отъ едната страна стоялъ номера съ цифра, а отъ другата—съ буква. Вмѣсто послѣднята нѣкждѣ е била написвана думата «изправи»[1]). Оруглицата се прикрѣпя у една дъска, на която сж поставени нѣколко бърнки, прѣзъ които се провира тя. Его какъ ни я описва Г. Д. Мариновъ. „Пржтътъ на оруглицата бѣше толкова дълъгъ, щото като допира на пода, горѣ кржгътъ стоеше надъ дъската. Кржгътъ на оруглицата въ срѣдата бѣше издълбанъ, а въ краищата на коловоза (периферията) бѣше изпъкналъ и остръ; цѣлиятъ кржгъ прѣдставѣше слънцето, символъ на науката и то: издълбаната срѣдина прѣдставляваше лицето на слънцето, а изпъкналата страна и заострения коловозъ—лжчитѣ му; самата срѣда бѣше аргасана съ аленъ цвѣтъ, а краищата съ червено, зелено и жълто на тънки пржчки и така размѣсени, щото прѣдставѣха истинскитѣ лъчи на слънцето“.

Взаимноучителни таблици. „Всѣка таблица бѣше дълга $1/2$ аршинъ, а широка—$1/4$ аршинъ. Тѣ бѣха отъ дебела мукава и на тая мукава бѣше залепена напечатаната книга съ буквитѣ и сричкитѣ. Всѣка таблица имаше жълто прѫстенче и се качеше на жълтата телена кукичка. Изподъ всѣка таблица висѣше полукржгъ, желѣзенъ обрачъ, който се държеше на двѣ желѣзни стеги (баглами) забити въ стѣната».

Показалки. Това сж дървени пръчки, които служали да се показва съ тѣхъ буквитѣ и цифритѣ по таблицитѣ, за да се пазятъ отъ допиранията на мръснитѣ ученически пръсти.

Тѣзи сж принадлежащи пособия на всички взаимни училища. Въ нѣкои училища, обаче сж прибавени още нѣкои. По голѣмо разнообразие се срѣща въ наредбата имъ въ училищната стая. За

---

1) Сравни описанието отъ Иоакимъ Груевъ, единъ отъ първитѣ ученици на Неофита Рилски, на „Взаимното училище въ Копривщица прѣзъ 1837/38/39 уч. година“.(П.С.П. кн. 52—53. София, 1896 год.) и статия на Д. Мариновъ: «учебното дѣло въ Ломско отъ 1848—1863 год.“ („уч. Прѣгледъ“, год. I, кн. 8, 1896.) Най вече отъ тѣзи двѣ статии се възползуваме да изложимъ, какъ се е практикувала взаимната метода въ България. Имаме прѣдъ видъ и други съобщения и спомени на взаимни учители и ученици, за да покажимъ особеноститѣ на взаимното учение въ другитѣ български взаимни училища.

образецъ ний ще приведемъ описанието на двѣ взаимни училища, за да се види какъ сѫ наредени училищнитѣ пособия и каква друга направа има въ тѣхъ.

Декорацията на взаимното училище въ Копривщица прѣзъ 1837/38/39 уч. година.[1]) «То състоеше отъ едноетаженъ правоѫгъленъ салонъ около 250 кв м. съ потонъ високъ 6 м. Въ дъното на салона отпрѣдъ имаше издигната на 0.65 м. *естрада (Кйошче)*, дълга до 2 м. и широка 2 м. Отъ тамъ учительтъ надзираваше вървежа на обучението, отъ тамъ главниятъ показватель даваше команда.

„По срѣдата на салона имаше наредени 14 чинове[2]) или столове съ сѣдалище и съ полегати дъски отпрѣдъ за писание; двата прѣдни чина бѣха за нови дѣца, които пишеха на пѣсъкъ, насипанъ на единъ столъ прѣдъ тѣхъ; послѣ идѣха 10 чина отредени за дѣца, които пишеха на плочи, и най подиръ два чина, отредени за напрѣднали ученици, които пишеха на хартия по образци отъ краснописание. При прѣднитѣ крайща на десетѣхъ стола, гдѣто се пишеше на плоча, имаше по една изправена дъска, на която се окачаше таблица и задъ нея *телиграфъ*».

«По край стѣнитѣ на салона имаше заковани около 20 желѣзни *полукрѫга*, нагодени да се окачатъ по стѣната и да се свалятъ, когато трѣбваше да се наредятъ около тѣхъ дѣцата прави за да учатъ да четатъ по тѣхъ таблица, окачена прѣдъ тѣхъ на стѣната. При естрадата стояха окачени дървени *показалци*, съ които показвателитѣ на четенето показваха; тамъ бѣха окачени и отличителнитѣ знакове за награди, както и试 чернитѣ дъски за наказание».

Декорацията на Ламското взаимно училище въ срѣдата на миналото столетие.[3]) „Училищното здание бѣше

1) То се отвори отъ Неофита Рилски на 1837 год. Описанието ни прѣдава Иокимъ Груевъ, ученикъ при Неофита. То ще ни даде понятие за едно отъ първитѣ взаимни училища въ България, основано отъ първия взаименъ учитель. (Гл. ПСП. кн. 52—53. София). Другиятъ образецъ е Ломското взаимно училище отъ 1848 год. (гл. „Уч. Прѣгледъ“ год. I. кн. 3).

2) Чиноветѣ за всѣко училище сѫ различни на брой. Тѣхното количество зависѣло отъ количеството на ученицитѣ.

3) Тия бѣлѣжки вадимъ отъ казаната статия на Д. Мариновъ. Ний не се придържаме строго въ изложението, както ни го е той далъ.

една голѣма кѫща съ нѣколко прѣгради. Най-голѣмата прѣграда бѣше взаимното училище—голѣма стая, която можеше да побере повече отъ 150 ученика; задъ тая стая откъмъ Дунава имаше друга стая по голѣмшка, до която имаше и готвачница, приготвена за учитель съ челядь; на сѣверо-истокъ имаше третя стая за по-голѣмитѣ ученици, наречени калфи".

«На дъното на голѣмата стая на юго-изтокъ се изправѣше единъ по високъ *амвонъ,* широкъ два, а дълъкъ не повече отъ 4 лактѣ; на тоя амвонъ се качваше дървена стълбичка съ четире стѫпала; на амвона имаше на една страна нѣщо като маса; на тая маса стояха книгитѣ на учителя; а тамъ той сѣдналъ на единъ дървенъ столъ.... На сѫщия амвонъ имаше окаченъ на тавана единъ по-голѣмъ мѣденъ звънецъ безъ езикъ; тоя звънецъ се удрѣше съ една малка желѣзна чукалка при особени случаи. Отдолѣ изъ подъ амвона имаше стаичка, която въ врѣме на Пишурка[1]) кѫтѣха метлитѣ, кредитѣ, гѫбитѣ и пособията училищни, а при другитѣ слѣдъ него учители тая стаичка се бѣ обърнала на *затворница* и така се тя наричаше».

«Въ срѣдата на стаята се протѣгаха двѣ *пѣсочници* и шесть чина». На горнйя край на всѣкой чинъ се изправѣше по една дъска, о която се крѣпѣше *оруглицата* (*телиографътъ*). «На стѣнитѣ между прозорцитѣ имаше окачени около 20 *таблици*».

«Насрѣща надъ амвона имаше *иконостасъ*, въ който стоеше иконата «Св. Тройца», понеже храмътъ на училището бѣше «Св. Тройца». Прѣдъ иконата имаше кандилце.

«На стѣната надъ иконостаса, сѫщо надъ амвона, се протѣгаше едно платно, широко единъ, а дълго около три аршина. Това платно бѣше цѣло облѣпено съ книга, на която бѣше написана цѣлата азбука, но не черковната, а гражданската. Тая азбука се състоеше отъ *главни,* или както ги казваха *вързани букви*, при които имаше и малки букви"[2]).

«На лицето на амвона срѣщу пѣсочницитѣ имаше *черна мушама*, широка половинъ, а дълга два аршина. На тая мушама учительтъ написваше буквата или цифрата, която трѣбваше показвателя да показва на ученицитѣ въ пѣсочницата».

1) Кръстю Пишурката е отворилъ взаимното училище въ Ломъ на 1848 година.

2) Тая азбука била написана отъ Пишурка „за да служи на ученицитѣ, като прѣгледъ да пишатъ съ граждански букви, защото до тогава нѣмало такива". („Уч. Пр." год. I. стр. 267).

На заднята врата висѣло тоже една дебела таблица отъ жукава, широка половинъ, а дълга единъ аршинъ. На тая таблица се лѣпело книга, на която биле написани по чинове всички ученици. Нѣкждѣ, наприм. въ Копривщица, ученицитѣ се бѣлѣжели въ особена книга, *каталогъ*.

Методата на взаимнитѣ училища, както е практикувана у насъ. За образецъ ний ще дадемъ описанието на двѣ различни училища, отдалечени съ десетъ години врѣме помежду.

Копривщенското училище прѣзъ 1837/38 учебна година[1]). «Ученицитѣ се събираха сутрина рано въ училищния дворъ и като се ударѣше звънецъ въ опрѣдѣленъ часъ, всички влѣзѣха въ училището, та се наредѣха покрай стѣнитѣ—махала по махала. Въ присжтствието на учителя главниятъ показватель на писането поставѣше на двѣтѣ врата *двѣрници*, които съ една нарочно направена за това тояга пазѣха входа; послѣ съ отличителния знакъ на гжрди той излѣзеше и прѣгледаше чистотата по ржцѣ, по нокте, по образъ и косата на ученицитѣ, а послѣ нададѣше команда: «*внимайте*»! за да си свалятъ шапкитѣ, и послѣ пакъ съ такъвъ знакъ за да ги надѣнатъ. Назначенитѣ двѣрници забѣлѣжваха показанитѣ нечисти. Слѣдъ това главниятъ показватель отъ естрадата прочетѣше *каталога* на ученицитѣ, отъ който всѣки щомъ си чуеше името, отговарѣше «*здѣ*!»; за нѣкой не дошелъ отговарѣше: «нѣсть» слѣдующия по редъ слѣдъ него ученикъ, а двѣрницитѣ записваха отсжтствующитѣ. Слѣдъ каталога надлежний двѣрникъ кажеше имената на отсжтствующитѣ прѣжния день, за да имъ се опрѣдѣли наказание. Послѣ главниятъ показователь покажеше по единъ списъкъ, кои щатъ бждатъ за оня день показователи на писането и при команда: *показатели на писането*!», тѣ излѣзѣха съ мѣренъ вървежъ, та се наредѣха прѣдъ естрадата. Той имъ окачеше по единъ отличителенъ знакъ, на който бѣ написанъ номера на чина, за гдѣто бѣха назначени, а на двата показватели за писане на пѣсъкъ дадѣше по единъ дървенъ показвалецъ и съ удряне на звънецъ щомъ дадеше знакъ, тѣ тръгнѣха, влѣзѣха всѣки въ чина, за който бѣха опрѣдѣлени, изправѣха се на прѣдний му край и обърнѣха телиграфа за да гледа нумерото къмъ чина. Тогава главниятъ показователь извикваше «*въ*

1) Ний го прѣдаваме тъй, както ни го е описалъ Иокимъ Груевъ, който е билъ ученикъ при Неофита въ Копривщица. (ПСП. София. 1896 год. кн. 52—53).

чинове писания!» и ученицитѣ при удряне звънецъ обърнѣха се и тръгнѣха стройно, та заобиколѣха и влѣзѣха всѣки въ чина, гдѣто му бѣ опрѣдѣлено мѣсто за писане.

«Ударъ на звънеца дадѣше знакъ да се обърнатъ всички изеднашъ къмъ естрадата и при команда: «*плочитѣ*!» ученицитѣ си свалѣха отъ рамената плочитѣ и ги сложеха едноврѣмено на дъската за писане. Главниятъ показователь извикаше: „*внимайте!*", ученицитѣ си свалѣха шапкитѣ, а той отчетѣше опрѣдѣлената молитва. По даденъ знакъ отъ какъ се надѣнѣха шапкитѣ, той за да ги приготви да насѣдатъ, прострѣше си ръцѣтѣ хоризонтално, дѣсната напрѣдъ, лѣвата на задъ, и ученицитѣ, обърнати къмъ показователя си на чина, сложеха си дѣсната ржка на чина, който бѣ задъ тѣхъ, а лѣвата на своя чинъ, и щомъ главниятъ показователь дадѣше знакъ за махване дѣсната си ржка отдолѣ на горѣ, тѣ се мѣтнѣха, та насѣдѣха. Откакъ си изтриеха плочитѣ и си извадѣха писалкитѣ, главниятъ показователь извикаше! „*начнете!*" и показователитѣ начнѣха да диктуватъ отъ таблицата прѣдъ тѣхъ всѣки на чина си, що да пишатъ. Най - напрѣдъ издиктуваше показовательтъ на 12-ий чинъ едно кратко прѣдложение, слѣдъ него показовательтъ на 11-ий чинъ кажеше: „*пишете!*" напр. *четиресложна рѣчь*: *воденица*, и така редомъ и другитѣ показователи, като намаляваха отъ чинъ на чинъ сричкитѣ на думитѣ, достигнѣха до 3-ий чинъ, дѣто се пишеше само букви».

„На двата послѣдни чина показователитѣ прави сѫ чисто поканяне: «*внимайте!*»—показваха на новаци ученици да пишатъ съ прѫстъ на пѣсъкъ буквитѣ, които имъ сочеха съ показалецъ по дългата дъска прѣдъ естрадата, гдѣто бѣха написани доста едро. Отъ какъ се уредѣше по този начинъ диктуването по всички чинове, главниятъ показователь изново подканѣше съ команда: „*начни!*", и показователитѣ начнѣха пакъ редомъ да диктуватъ, както и по-напрѣдъ. Слѣдъ като напишеха ученицитѣ по три диктовки, показователитѣ обърнѣха телиграфитѣ къмъ естрадата съ страната, на която бѣ забѣлѣжено «*изправи*», и главниятъ показователь отъ естрадата извикаше: «*показователи!*». Тѣ станѣха, та редомъ отъ ученикъ къмъ ученикъ въ чина си прѣгледѣха всички, що сж писали и гдѣто трѣбваше поправѣха; послѣ по знакъ даденъ съ удряне звънецъ, завърнѣха се по мѣстата си, обърнѣха телиграфитѣ съ нумерата напрѣдъ и начнѣха изново да диктуватъ.»

«Като се изредѣше три пѫти по горѣказания начинъ пи-

сане и оправяне, главниятъ показователь се изкачеше на естрадата и извикаше: «*показователи совсѣмъ!*» сир. свършено, и тѣ излѣзѣха за послѣденъ пѫть, та прѣгледѣха, кой какъ е писалъ, и ако намѣрѣха нѣкой да е писалъ нехайно, лошо или недописалъ, показваха го съ дигане рѫка надъ главата му и главниятъ показователь съ високъ гласъ кажеше му името съ прибавка: «*невнимателенъ!*“ или «*неприлежателенъ!*», а дверникътъ го запишеше. Сѫщо тъй въ врѣме на писане и четене главниятъ показователь, ако съгледаше нѣкой да не мирува, или да бъбре, кажеше му името съ прибавка: «*безчиненъ*», «*невнимателенъ*», «*блядословецъ*», „*непокоренъ*» и пр. и дверникътъ го запишеше да бѫде наказанъ въ врѣме на отпускъ.

«Като се свършеше писането, което обикновено траеше $1 \frac{1}{2}$ часъ, главниятъ, показватель при това обучение трѣбваше да си прѣдаде службата на другъ—*главенъ показатель на четенето*. Тоя, послѣдниятъ, си закачеше на гѫрди отличителния знакъ; покажеше отъ единъ списъкъ имената на нови два дверника за да замѣстятъ прѣжнитѣ, и имената на показователи на четенето за всѣки полукрѫгъ, гдѣто се нареждаха дѣцата да четатъ.“

«При команда «*Показователи на четенето*», тѣ излизаха, та се наредѣха прѣдъ естрадата; новиятъ главенъ показователь имъ раздадѣше знакове съ нумера на полукрѫзитѣ и по единъ показалецъ въ рѫка, та ги поведѣше съ мѣренъ вървежъ за да се спре всѣки при полукрѫга си, а той се изкачеше на естрадата. По команда: «*въ чинове чтения*!», ученицитѣ станѣха и излѣзѣха изъ чиноветѣ, чинъ по чинъ, та тръгнѣха покрай стѣната и се спираха всѣки при полукрѫга, гдѣто му бѣ опрѣдѣлено да учи. Показователитѣ на писането, които въ това врѣме стояха изправени на чиноветѣ си по знакъ, даденъ съ ударъ на звънеца, слѣзѣха и стройно излѣзѣха изъ чиноветѣ си, а въ сѫщото врѣме полукрѫзитѣ се свалѣха и ученицитѣ се наредѣха прави около тѣхъ. Тогава главниятъ показователь на четенето начнѣше да показва по таблица, окачена прѣдъ него на стѣната, а ученицитѣ го слѣдваха, като повтарѣха съ нисъкъ гласъ показаната буква, сричка или дума“.

„Четенето траеше $1 \frac{1}{2}$ часъ и се дѣлѣше на три образа, всѣки по половинъ часъ. По първия образъ ученицитѣ учеха да сричатъ думитѣ, по втория образъ четѣха цѣли думи и изречения, а третиятъ образъ бѣ за прислушване и изпитване ученицитѣ отъ показвателитѣ имъ и за провѣрка на главния показова-

тель. Слѣдъ половинъ часъ отъ началото на четенето главниятъ показователь свирнѣше съ свирчица, четенето се спираше и той извикаше: «втори образъ»! Ученицитѣ начнѣха да четатъ цѣли думи безъ да ги сричатъ. Слѣдъ другъ половинъ часъ се свирнѣше за команда: „трети образъ“. Показователитѣ начнѣха да изпитватъ, а главниятъ показователь, отъ какъ повѣрѣше изпититѣ, раздадѣше за всѣки полукрѫгъ по единъ знакъ за отличие, който показовательтъ окачваше на шията на най-отличния ученикъ“.

«Тогава главниятъ показователь отъ естрадата свирнѣше два пѫти, показателитѣ окачеха полукрѫзитѣ, а ученицитѣ се наредѣха покрай стѣната. По команда: «показователи со первитѣ!» по удара на звънеца всѣки показователь съ отличния си ученикъ излѣзѣше една стѫпка напрѣдъ. Главниятъ показователь слѣзѣше, та раздадѣше на показователитѣ и на отличнитѣ имъ ученици за награда по единъ билетъ отъ извѣстна стойность. По знакъ, даденъ съ удряне звънецъ, показователитѣ съ первитѣ се оттѣглѣха на мѣстата си. Тогава дверницитѣ при четенето обиколѣха, та приберѣха показалцитѣ и отличителнитѣ знакове, та прочетѣха съ високъ гласъ записанитѣ: забавени, нечисти, безчини, невнимателни и пр. Виновнитѣ излѣзѣха, та се наредѣха прѣдъ естрадата, отгдѣто учительтъ опрѣдѣлеше всѣкиму наказание съ затворъ, или съ безобѣдъ, или съ окачване на шията черна дъска; за тежки прѣстѫпки не рѣдко употрѣбяваше и пръчка.

«Слѣдъ наказването виновнитѣ главниятъ показователь дадѣше команда:» «надзиратели благочино!», и тѣ излезѣха, та се качеха всѣки на чело на единъ отъ чиноветѣ, опрѣдѣлени за ученици отъ всѣка махала, които надзирательтъ имаше да наглежда по пѫть до дома имъ. При знакъ съ ударъ на звънецъ ученицитѣ се обърнѣха и тръгнѣха съ мѣрна стѫпка, та всѣки влизаше въ единъ отъ чиноветѣ, опрѣдѣлени за махлата му. Щомъ навлезѣха всички, главниятъ показователь удрѣше звънецъ, за да се обърнатъ къмъ него, па извикаше: „внимайте!“ за да си свалятъ шапкитѣ и отчетѣше опрѣдѣлена молитва. Съ ударъ на звънецъ дадѣше знакъ да се обърнатъ къмъ надзирателитѣ си, които ги и повѣдѣха за на вънъ отъ училището, гдѣто съ плочи на рамо наредени, подъ надзора на надзирателя се отправѣха тихо и чино у дома си и при срѣщане нѣкого отъ гражданитѣ поздравляваха съ сваляне шапка».

Отпускъ за обѣдъ се давало на 12 часа по европейски.

Слѣдъ обѣдъ ученицитѣ изново се събирали въ училището

и занятията начевали и вървѣли по сѫщия редъ и начинъ, както и прѣди обѣдъ, съ разлика само, че подиръ обѣдъ врѣмето за писане букви, било опрѣдѣлено за писане цифри и числа.

Четене и писане се учило по таблици, числото на които било до 70. Съ тѣхъ се свършвало взаимното учение. За по-високо учение прѣподавало се граматика, аритметика, краснописание и слав. граматика.

Ломското взаимно училище около 1850 година[1]). Съ удряне на звънецъ ученицитѣ влизали въ стаята и се редѣли до стѣната. Главниятъ надзиратель биелъ втори звънецъ и слизалъ отъ амвона да прѣглежда за чистота. Въ това врѣме идвалъ и учительтъ отъ стаята си. Съ главния надзиратель вървѣлъ единъ показватель да бѣлѣжи нечиститѣ, безъ кърпитѣ и др.

Слѣдъ прѣглеждане чистотата започва *«зачитването»*. Главниятъ надзиратель излизалъ на амвона и назначавалъ *показватели*. Нѣкой пѫть послѣднитѣ сѫ се назначавали отъ вечерь. Раздаването на показалкитѣ ставало по тактъ и по извѣстенъ редъ. Главниятъ надзиратель удрялъ звънеца по редъ нѣколко пѫти: като ударѣлъ веднажъ, показвателитѣ се обръщали на дѣсно; при второто дрънване тѣ тръгвали и се спирали при амвона; при третето дрънване тѣ се обръщали съ очи къмъ чиноветѣ. Главниятъ надзиратель раздавалъ показалкитѣ. Слѣдъ това той дрънкалъ и показателитѣ дигатъ показалкитѣ на рамо; при второ дрънкане се обръщали на дѣсно; при трето тръгвали и обикаляли около стѣнитѣ и всѣкой се спиралъ при опрѣдѣлената таблица.

Слѣдъ това главниятъ надзиратель назначавалъ *надзиратели*. Послѣднитѣ сѫ нужни да пазятъ тишината. Съ редъ дрънкания на звънеца подъ тактъ надзирателитѣ се обръщали на разни страни, до като дойдѣли до оруглицитѣ, които стояли при всѣки чинъ. Единъ надзиратель пазѣлъ тишината на единъ чинъ. Надзирательтъ обръщалъ оруглицата съ тая страна къмъ ученицитѣ, на която е забѣлѣзана буквата. Това показвало, че ученицитѣ ще се занимаватъ съ четене А четене имало всѣкога прѣдъ обѣдъ. Слѣдъ това всѣки надзиратель оставалъ правъ прѣдъ чина да надзирава ученицитѣ.

Слѣдъ назначаване на показватели и надзиратели назначавали се *дверници*. По опрѣдѣления редъ съ дрънкане на звънеца. тѣ отивали при вратата. Който ученикъ дойдѣлъ слѣдъ тѣхно-

1) Извлечение отъ статията на Д. Мариновъ. в. «Учил. Прѣгледъ» год. I. кн. 3. Ний се запираме на особеноститѣ и на по-доброто обяснение на моменти, които Груевъ е кратко или тъмно изложилъ.

то назначаване, той се считалъ за закъснялъ (*«забавникъ»*). Такива ученици се записвали за наказание.

Главниятъ надзиратель съ редъ дрънкания на звънеца докарвалъ ученицитѣ всѣкой чинъ при своята таблица да четатъ. Ученицитѣ се нареждали около таблицата, която била закачена на стѣната, въ полукрѫгъ, въ срѣдата на когото заставали показвателитѣ. Всички стоятъ прави.

Слѣдъ това главниятъ надзиратель силно звънѣлъ и викалъ: *«внимайте!»* и захващалъ да чете молитва. Сутрина се четѣли молитвитѣ: «Во имя отца», «Слава отцу», «Слава тебе Боже нашъ» и «Царю небесний». Първата повтаряли всички ученици, а другитѣ четѣлъ самъ надзирательтъ. Най послѣ всички изпѣвали „возбраний воеводѣ“.

Слѣдъ това главниятъ надзиратель дрънвалъ звънеца. Ученицитѣ снѣмали желѣзния полукрѫгъ и се хващали у него. При второ дрънване, придружено съ команда *„начинайте“*, ученицитѣ зачитвали. Всички ученици четѣли гласно. Това продължавало около 1 часъ. Съ редъ двънване на звънеца, ученицитѣ прѣставали да четатъ, дигали полукрѫга, нареждали се край стѣната, показвателитѣ дигали на рамо показателкитѣ, обръщали се на дѣсно, тръгвали около чиноветѣ, спирали се прѣдъ амвона и при шестото дрънване се обръщали съ лице къмъ ученицитѣ. Главниятъ надзиратель слизалъ отъ амвона и прибиралъ показалкитѣ. Съ редъ дрънване всѣкой показватель отивалъ при своя редъ.

Съ редъ дрънване всѣкой ученикъ тръгвалъ за тоя чинъ, гдѣто е отреденъ да пише. При третето дрънване ученицитѣ насѣдвали на чиноветѣ си, а при четвъртото, което е придружено съ команда *«начинайте»*, захващали да пишатъ. Писането траело около единъ часъ. Слѣдъ него ученицитѣ се разпущали.

До гдѣто ученицитѣ четѣли, учительтъ прѣподавалъ на калфитѣ; а догдѣто другитѣ ученици пишели, калфитѣ прѣподавали на ученицитѣ отъ 5-ия и 6-ия чинъ подъ надзора на учителя.

Когато се свършвало учението, четѣли се тѣзи молитви: «святий боже“, «слава отцу», „прѣсветая тройце» и се пѣли тропара «Благословенъ еси Боже нашъ». Първата молитва се четѣла отъ всички ученици, при нея се кръстяли всички. Другитѣ молитви четѣлъ главниятъ надзиратель.

Слѣдъ това ученицитѣ се нареждали край стѣната. Главниятъ надзиратель четѣлъ имената на „немирницитѣ“, „безчинитѣ“ и „непокорнитѣ“. Около половинъ часъ траело разпитването.

Като се свършвало това, главниятъ надзиратель назначавалъ *метачи*. Калфитѣ, ученицитѣ отъ пѣсочницитѣ и отъ 5-ия и 6-ия чинъ се освобождавали отъ метене, паляне печки, носене вода и др.

Съ редъ дрънкане и команда ученицитѣ излизали на двора. Тукъ се редѣли по махли. За всѣка махла се назначавалъ по особенъ надзиратель, да слѣди ученицитѣ да не излизатъ изъ реда, да мируватъ и да поздравяватъ по-старитѣ хора.

Зимно врѣме се позволявало на ученицитѣ да оставатъ слѣдъ обѣдъ. Тукъ тѣ обѣдвали, по събрани множина намѣрвали си добро забавление въ игри, борба и др., които напълватъ съ прахъ цѣлата стая.

Слѣдъ обѣдъ се учило смѣтание. По сѫщия редъ главниятъ надзиратель назначавалъ показватели, надзиратели и дверници. Оруглицитѣ се обръщали съ цифрата къмъ ученицитѣ. Това е знакъ, че ще учатъ смѣтание. Малкитѣ ученици пишели на пѣсочницата цифри вмѣсто букви. Смѣтанието траело около $^3/_4$ часа.

Слѣдъ това учительтъ обучавалъ по-горнитѣ ученици на черковно пѣние, като приготвѣлъ било недѣлнитѣ въскръсни тропари и кондаци, било тия на прѣдстоящия най-близъкъ праздникъ. Това траело повече отъ часъ.

Учението се свършвало. Ученицитѣ по сѫщия редъ се редѣли край стѣната, разпитватъ се и се редятъ за отиване. Прѣди тръгвение учительтъ раздавалъ билети на надзиратели, показватели, дверници, метачи. Слѣдъ това се опрѣдѣлѣло главния надзиратель за другия день.

Какъ се прѣподавало по пѣсочницата. Отъ нея захващали новитѣ ученици да учатъ четмо и писмо. Цѣльта е да се «прѣкършатъ» пръститѣ на ученицитѣ за писане.

На черната дъска, която е закована на амвона прѣдъ пѣсочницата, се надписвало буквата или цифрата, която трѣбвало да научатъ пѣсочницитѣ ученици. Показвательтъ вземалъ стъргалката и я хващалъ за дръжката. Той извиквалъ *«рѫцѣтѣ на колѣнѣтѣ!»* Съ това се прѣдупрѣждавали ученицитѣ да си пазятъ рѫцѣтѣ да не би да се прѣмажатъ съ стъргалката нѣкому рѫцѣтѣ. Показвательтъ изглаждалъ пѣсъка съ стъргалката.

Послѣ това той извиквалъ: *«внимайте!»* — *«пишете буква»* „а" (или друга буква или цифра, която се учи). Всички ученици изглеждали буквата и се мѫчели да я възпроизведатъ на пѣсъка. Ако буквата или цифрата се показвала прървъ пѫть, тогава показвательтъ написвалъ на пѣсочницата прѣдъ всѣки ученикъ

буквата, а ученикътъ влачелъ показалеца си по нея. Ако нѣкой ученикъ не можелъ това самъ да стори, то учительтъ го хващалъ за ржката и му влачелъ пръста по диритѣ на написаната буква. Това продължавало до като ученикътъ свикне да си влачи самъ пръста по буквата.

Когато отъ често влачене пръста по написаната буква послѣднята изгубѣла първата си форма, показательтъ отново вземалъ стъргалката и викалъ: „*внимайте!*“—„*ржцѣтѣ на колѣнѣтѣ!*“ и отново теглѣлъ стъргалката по пѣсъка за да го изглади. По команда: „*внимайте! пишете буква а!*“ изново се почва писането на буквата по пѣсъка.

Учебенъ материалъ на взаимнитѣ училища и разпрѣдѣлението му между ученицитѣ. Ако искаме да опрѣдѣлимъ границитѣ на взаимното училище по изучения въ него материалъ, ний трѣбва да кажемъ, че то е училище само за четене, писане и смѣтане т. е. училище, което изучавало само този материалъ, който е изложенъ въ взаимнитѣ таблици, приготвени отъ Неофита Рилски. Наистина, че Неофитъ заедно съ взаимнитѣ таблици приготви и граматика. За взаимнитѣ училища се приготвиха и образецъ за краснописание и катехизисъ, обаче послѣднята материя не се изучвала въ собствено тъй нареченитѣ взаимни училища, но въ *горнето* отдѣление, или въ тъй нареченитѣ по-послѣ *приготвителни* училища. Това намъ ще бжде по-ясно, когато дойде редъ да говоримъ за приготвителнитѣ училища. За сега нѣка ний знаемъ, че взаимнитѣ училища учатъ само четене, писане и смѣтане по взаимнитѣ таблици.

Четенето захваща отъ първата взаимна таблица, слѣдъ свършването на която се изучавали слѣдующитѣ по редъ. Първата таблица съдържала буквитѣ, както слѣдватъ по редъ въ азбуката. Другитѣ таблици съдържатъ еднословни срички и думи, двусложни, многосложни, послѣ цѣли изречения и цѣли приказки, разказчета, къси статийки.

Четенето ставало пакъ по буквената метода, както бѣше въ килийнитѣ училища.

Прѣминаването отъ една къмъ друга таблица ставало възъ основа на изпитъ. Главниятъ надзиратель изпитва ученика. Послѣдниятъ прочитва по редъ изучената таблица. Послѣ ученикътъ чете съ „*прѣскачане*“ т. е. разбъркано, тамъ гдѣто главниятъ надзиратель му посочи. За резултата главниятъ надзиратель съобщава на учителя. Настжпва второто митарство. Учительтъ произвеж-

да втори изпитъ, за да се увѣри лично дали ученика е способенъ да му се даде друга по мжчна таблица. Това изпитване става или прѣдъ всички ученици, или прѣдъ тия само, които изучаватъ сжщата таблица. Този изпитъ се извършва всѣка сжбота.

Който свърши всичкитѣ таблици, произвежда се калфа. Калфитѣ стоятъ на послѣдния чинъ. Отъ тѣхъ назначаватъ показватели. Когато излѣзоха читанкитѣ и когато се въведоха въ взаимнитѣ училища, тогава по взаимнитѣ таблици се изучаваха само буквитѣ и се четѣха срички и думи, а статийки отъ читанката четѣха, тия, който сж свършвали съ успѣхъ опрѣдѣленитѣ таблици. Когато се въведоха букваритѣ, взаимнитѣ таблици се изхвърлиха и четенето ставаше само по буквари. На тѣхъ ученицитѣ четѣха въ чиноветѣ си. Въ Ломъ букваритѣ се въведоха около 1859 г.[1]).

Писането захваща отъ пѣсочницитѣ. Всѣка сжбота ученицитѣ отъ пѣсочницитѣ правятъ изпитъ. Който ученикъ не е усвоилъ прѣдадената буква, се поставя на едина край на едната пѣсочница, за да се упражнява тамъ съ сжщата буква още една седмица. Понеже ученицитѣ нѣматъ еднакви способности, то едни бързо усвояватъ буквата или цифрата и прѣминаватъ къмъ друга, а други оставатъ да повтарятъ сжщата буква. По този начинъ отъ ученицитѣ на пѣсочницата виждаме едни да учатъ «а», други «б», трети «в», «с» и пр. Значи всѣкой ученикъ учи особенъ материалъ и слѣдователно, има толкове степени учения, колкото и ученици. За показвателя това не е твърдѣ леко: той трѣбва на всѣки ученикъ отдѣленъ материалъ да прѣдава.

Който научаваше да пише азбуката на пѣсочницата, слѣдъ провѣрката на неговитѣ знания отъ страна на главния надзиратель и учителя той се поставѣше на първия чинъ. Нему му се дава табла и калемъ. Учительтъ заповѣдва на главния надзиратель да заличи името на този ученикъ отъ таблата, на която сж записани пѣсочнитѣ ученици и да го впише между ученицитѣ на първия столъ. Сжщо прави и дверника. На първия чинъ се пише азбуката и срички (ба, ва, га . . . бе, ве, ге, . . .) на табла.

На слѣднитѣ чинове се пишатъ едносложни и многосложни думи и пр. На нѣкой отъ тѣхъ се пише съ мастило. На ученика се дава хартия и писалка. Въ Ломъ това захващало отъ четвъртия чинъ.

При чиноветѣ, значи, пакъ не се учи едно и сжщо. Догдѣто едни пишатъ и четатъ букви, други—срички, трети—думи

1) „Уч. Пр." год. I стр. 272.

и пр. До гдѣто едни пишатъ съ моливъ на табла, други съ мастило—на книга.

Въ послѣднитѣ чинове сж се упражнявали да пишатъ писма, записи и пр. Тъй е било въ Ломското взаимно училище.

Смѣтане. Материята не е една и сжща за всѣки чинъ въ всѣко училище. Но изобщо може да се каже, че пѣсочницитѣ ученици учатъ само да пишатъ цифри, нѣкждѣ отъ 1—100, другадѣ отъ 1—1000, а другитѣ чинове учатъ сжщитѣ цифри да пишатъ съ моливъ на табла или съ мастило на хартия. Само найвъзрастнитѣ ученици отъ послѣдния чинъ учатъ четиретѣхъ прости аритметически дѣйствия и се упражняватъ въ рѣшаване на леки задачи. Сжщитѣ учатъ черковно пѣние и нѣкой молитви. Това е цѣлата взаимна наука. „Двѣ години бѣха достатъчни и за най малко способнитѣ да прѣкаратъ таблицитѣ и да се научатъ да четатъ и да пишатъ свободно, когато тая сполука едва въ петь, шесть и повече години, се постигаше съ нѣкогашното килийно обучение по църковни книги», казва Иокимъ Груевъ, единъ отъ ученицитѣ на първитѣ взаимни училища[1]). Обаче за нѣкои ученици и училища и 3—4 години не бѣха достатъчни. Та и двѣ години врѣме не стои много далечъ отъ врѣмето нуждно за четмого и писмото въ килиитѣ. Това врѣме се съкрати съ въвеждането на звучната метода.

Награди и наказания. Наградитѣ и наказанията сж биле обикновено срѣдство, често употрѣбявано да привикнатъ ученицитѣ на дисциплина, да пазятъ редъ и тишина, да вниматъ и да се занимаватъ. Колкото е билъ взаимния учитель щедъръ въ наградитѣ, толкова е билъ немилостивъ въ наказанията. Споменитѣ, които ни даватъ ученици отъ първитѣ взаимни училища ни очудвать съ истезанията, които учительтъ извършвалъ надъ своитѣ ученици. Тия наказания сж били одобрявани отъ родителитѣ. «Още отъ първия день, когато трѣбваше да заведе единъ баща чедото си на училище», пише Блъсковъ[2]) «ще го прѣдаде на учителя съ тия думи: „на, даскале, давамъ ти сурово месо, да го изпечешъ: отъ тебе искамъ само кожа и кокалъ; удряй, когато не слуша, отъ мене изинъ». Много рѣдко и то отъ втората половина на XIX в. срѣщаме протести отъ страна на нашия печатъ и оплаквания отъ страна на родителитѣ противъ жестокоститѣ, които учительтъ вър-

1) НСП кн. 52—53. София. стр. 694.

2) Сп. „Памятникъ", Ил. Р. Блъсковъ. 1895 год. кн. I. „Изъ историята на нашитѣ училища, година 1830 до 1870".

шилъ надъ тѣхнитѣ рожби. Учительтъ е черпилъ куражъ въ апатичностьта на родителитѣ къмъ неговитѣ жестокости, и е наказвалъ жестоко немирницитѣ и лѣнивцитѣ Блъсковъ се старае да оправдае жестокостьта на учителя съ многото ученици, повѣрени нему, които не могатъ да се ржководятъ безъ страхъ и наказание. Обаче, отъ изложението на тежкитѣ наказания, които ний ей-сега ще изложимъ, никой не може да симпатизира на такова дисциплинарно срѣдство, което съсипва здравие и унизява човѣка.

Блъсковъ разпрѣдѣля употрѣбяванитѣ нзказания тогава на три:

1) *Леки*, употрѣбявани «всѣки часъ, дори и всѣка минута, посрѣдствомъ пръчка прѣзъ ржцѣ, плѣсница по страната и опъване на ухото. На това леко наказание сж били подлагани ученици, които не мируватъ, обръщатъ се къмъ задния столъ, гълчатъ, бутатъ другиго, а често си изтеглятъ и ученици съвсѣмъ невинни. Дигни се, напримѣръ, шумъ на горния край на училището, учительтъ не може да схване, отъ кого излиза тоя шумъ, догневи се, дигне пръчката и зашиба, кого дѣ свари . . . Тия отъ ученицитѣ, които не можаха да бждатъ търпими въ чина поради постоянното си безчиние, изваждаха ги срѣщу всичкитѣ ученици и ги поставѣха на колѣнѣ съ дигнати ржцѣ на горѣ» [1]). Въ Ломъ подъ колѣнѣтѣ сж подлагали кукурузени зърна и надъ тѣхъ сж пристоявали ученицитѣ по единъ—два часа [2]).

И пръчката Блъсковъ присъединява къмъ лекитѣ наказания. Параскева Дамяновъ, учитель въ Русе прѣзъ 1850—53 год. въвелъ наказание, одобрено и въведено отъ неговитѣ колеги. «Главниятъ надзиратель посочва по единъ ученикъ, който пише най-хубаво; и другъ, който пише най-лошо. «Първиятъ ще бжде награденъ съ двѣ мъзди, а вториятъ—съ двѣ пръчки» [3]).

2) *Срѣдни* или *обикновенни* наказания се извършватъ вечерь, когато ще си отиватъ ученицитѣ. Главниятъ надзиратель дава имената на *непокорливитѣ, блядословци* и *развратени* ученици. „Първитѣ се наказватъ отъ 4—6 пръчки прѣзъ ржцѣтѣ, а послѣднитѣ—тѣхъ ще учительтъ, всѣкиго едного, съ едната

1) Тамъ. стр. 38—39.

2) „Уч. Прѣгледъ". год. I. стр. 378.

Тѣзи наказания бѣха употрѣбявани слѣдъ освобождението ни. Прѣзъ 1882/83 год., като ученикъ въ I отдѣление моя учитель не често наказваше на колѣнѣ съ кукурузени зърна.

3) „Памятникъ". год. I. стр. 38.

си ржка ще улови за шията, ще го опъне на стола, ще му оптегне гащичкитѣ на задницата, която ще нашери съ 10—15 пръчки. Въ растояние на това наказателно врѣме, което по нѣкога трае и половинъ часъ, ще чуете дори и вънъ отъ училището, че се е вдигнала една неблагозвучна хармония: тукъ нѣколко ученика си духатъ зачервенитѣ ржцѣ и подсмърчатъ, тамъ други ги търкатъ по хладната стѣна и хленчатъ, а пъкъ трети уловили съ двѣтѣ ржцѣ дирницата си, прѣвиватъ се горкитѣ, като прѣбита змия»[1]).

3) *Голѣми* или *извънредни* наказания се налагатъ за „бѣгане отъ училището, за кражба у дома или въ училището, за упиране срѣщу учителя и обвинения противни на божиитѣ заповѣди“. «За възрастнитѣ ученици наказанието бѣ *фалангата*, а за маловъзрастнитѣ—*почерняване* и *заплюване*».

Какво ли е нѣщо фалангата? Нѣка ний прѣдадемъ нейнитѣ ужаси, както Блъсковъ ни я описва: «Фалангата бѣ едно дебело дърво, прилично на кросно; въ срѣдата има двѣ дупки, прѣзъ които е прокарана и прѣвързана една дебела връвъ отъ двата края. Осжденийтъ ще легне на гърба си, ще си дигне краката, които ще впримчатъ въ връвьта на фалангата; слѣдъ като добрѣ осучатъ тая връвь около краката му и ги затегнатъ, двама по-силни ученици ще държатъ по единия край на фалангата, издигната на горѣ; ако осжденийтъ е силенъ и му се ще да пърпа, още единъ ученикъ ще сѣдне на гжрдитѣ му, само да не шава и то насетнѣ остава работа на учителя. Той ще забере осждения съ пръчката по стжпалата на нозѣтѣ, че ще удря, удря, до гдѣто му е кефъ, догдѣто счупи нѣколко дрѣнови пръчки[2]). И въ Ломъ е употрѣбявана фалангата.

Черненето въ Ломъ се практикувало тъй: виновнийтъ се нацапва съ мастило по лицето и се остава правъ при вратата. Всѣкой ученикъ отъ неговитѣ другари на излизане да си иде въ дома, плюе и храчи по лицето му[3]). Това наказание Блъсковъ ни го прѣдава малко по друго—яче. «Вечь. прѣди ерчда си отидатъ ученицитѣ, ще извадятъ виноватия отъ затвора, гдѣто е лежалъ цѣль день, ще му окачатъ на шията *черна дъска*, на която е написано въ кратцѣ вината му: *развращенъ*, *кралецъ* и пр. По това надзирательтъ ще почерне цѣлото му лице съ мастило, така щото ставаше едно страшило, което нощѣ се прѣсънваше на чус-

1) Тамъ. стр. 39.
5) Тамъ. стр. 40.
3) „Уч. Прѣгл.“ год. I. стр. 378.

твигелпитѣ ученици. Въ такъвъ поруганъ видъ ще го направятъ срѣщу ученицитѣ до вратата. На отиване всѣки ученикъ е задълженъ да заплюе осъдения и да го заплесне по веднажъ». Употрѣбението на чернитѣ дъски е засвидѣтелствувано и отъ Иокимъ Груевъ, ученикъ на Копривщенското взаимно училище прѣзъ 1837/38 год. Тия дъски носѣли бѣлѣжки, като *невнимателенъ*, *безчиненъ*, *непослушенъ* и пр. Тѣ биле навървени на връвь за окачане на шия.

Затворътъ е друго наказание. Ученицитѣ се затваряли или въ празднотата подъ амвона, или въ нарочно прѣградено мѣсто съ малко прозорче. И въ взаимното училище на Неофитъ Рилски въ Копривщица прѣзъ 1837/38 год. се употрѣбявалъ затвора. Иокимъ Груевъ, казва, че въ това училище мѣстото подъ естрадата (амвона) е служелъ за затворъ. Това мѣсто било заградено отпрѣдъ съ дървени прѣчки, за да се гледа отвънъ, кои сѫ запрѣни.

Прѣзъ врѣме на прѣподаване ученицитѣ се зорко слѣдѣха. Прѣзъ врѣме на четене главниятъ надзиратель отъ амвона надзираваше немирницитѣ. Отъ тамъ той извикваше: *„Петко Стояновъ безчиненъ»*. Съ това извѣстяваше на този ученикъ, че е записанъ като безчиненъ или като немирникъ. Безчинството е по-голѣмо прѣстѫпление отъ немирството. Немирницитѣ се записватъ въ отдѣлна табла и безчиницитѣ—въ отдѣлна. Ако немирникътъ повтори немирството си, той се заличава отъ първата табла и се вписва въ таблата на безчиницитѣ. Безчиникъ, който е записанъ три пѫти, се поставѣлъ правъ при амвона да не смущава другитѣ. Който не се покори на това наказание, той се счита за *«непокоренъ»*, и такъвъ ученикъ веднага се обажда на учителя, който наказва немирника веднага прѣдъ всички ученици.

Наградитѣ сѫ били най разнообразни. И тѣ се въведоха у насъ заедно съ взаимната метода за поощрение и съревнование. Въ Копривщенското училище, въ което е слѣдвалъ Иокимъ Груевъ, за награди се употрѣбявали *тъкалца отъ мукава*, облепени съ позлатена хартия и на нея забѣлѣзано: *прилежателенъ*, *внимателенъ*, *благочиненъ* и пр. Тѣ биле вързани съ разноцвѣтни кордели за окачане на шия.

Тия награди се наричали *билети*. Въ Ломъ тѣ биле направени отъ жълто тенеке и имали квадратна форма, въ срѣдата на която е дамгосана звѣзда. Пешурка въ Ломъ въ срѣдата на м. вѣкъ употрѣбявалъ разни степени билетчета, които се отличавали по голѣмина. Тѣ се раздаватъ на главни показватели, надзиратели,

дверници, метачи и ученици, които се отличатъ по изпитъ и по повѣдение. [1]) Нѣкждѣ тѣ биле хартиени отъ разни шарки[2]). Другадѣ имали форма на трижгжлникъ[3]).

Въ източна страна на България Стефанъ Изворски, като учитель е въвелъ билетитѣ. Тѣ биле «четворожгълна продълговата книжна коричка, окрасена съ пъстра хартия, наоколо окичена съ копринени разпошарени панделки, а въ срѣдата личаха думитѣ: *прилежателенъ, благочиненъ, благонравенъ, смиренъ, пръвъ»*. Тукъ се наричали *кавалерии*[4]).

Награди, които се раздавали всѣки день, сж *мъздитѣ*. «Мъздитѣ бѣха изрѣзани отъ тънакъ картонъ, околчести въ размѣръ, колкото е днешната 10 стотинкова монета. Тѣ носѣха печать на учителя. На всѣки единъ отличенъ прѣзъ деня ученикъ по четене, писане и смѣтане, даваше му се отъ една до 4 мъзди. Тия мъзди ученикътъ трѣвбаше да пази повече отъ пари, защото съ пари неможе да изкупи грѣшкитѣ си, а съ мъзди—тозъ часъ. Ако го извадѣха за наказание и ако трѣбваше да се накаже съ 4 или 10 пръчки, той стигаше да има толкова мъзди», за да ги даде въ замѣна на боя[5]).

На главния изпитъ сж давали награди пера, мастило, моливи, хартии, книжки и пр.

Както виждаме, формата и материята, отъ която сж направени *билетитѣ*, наречени на едно мѣсто *кавалерии*, на друго *билетче*, били различни и били употрѣбявани при различни случаи. Главниятъ надзиратель е, който прѣдставя ученицитѣ за награди, както и за наказания, а самъ учительтъ по негово усмотрение, награждава или наказва гъй, както той намѣри за нуждно по вината или добрината, извършена отъ ученика.

2. Епоха на звучната метода.

Въвеждане и разпространение на звучната метода. Старата метода на четенето, която употрѣбяваха килийнитѣ и взаимнитѣ училища у насъ, е извѣстна въ педагогическа-

1) „Уч. Прѣгл“ год. I. стр. 374.
2) Тамъ. стр. 380.
3) Тамъ. година VI. кн. VI. „Развитието на учебното дѣло въ Тетевенъ“.
4) сп. „Памятникъ“. „1895 год. кн. II. стр. 121—122.
5) Тамъ. стр. 122.

та литература съ име *номинална*. понеже запознаването на буквитѣ и тѣхното четене захваща съ името на буквата, а не съ нейния гласъ, звукъ. Тя се нарича още и *срична*, понеже буквата се именува заедно съ гласна буква, съ която образува една или повече срички (а, бе, ве и пр. азъ, буки, веди и пр.) Вмѣсто името *номинална* въ нашия печатъ до освобождението се срѣща името *буквена*[1]). Звучната метода е получила названието си отъ това, гдѣто ученицитѣ при изучване на буквитѣ не почватъ съ тѣхнитѣ имена, а съ самия звукъ. Изговарянето на съгласната не се придружава съ никоя гласна; и тъй ученикътъ лесно схваща и разбира гласа, който изучава и буквата, съ която се той отбѣлѣзва. Звуковната метода е изнамѣрена отъ Стефани[2]). Съ нѣколко съчинения той доказвалъ нейното прѣимуществото и можалъ да я наложи въ основнитѣ училища на Германия. При все това прѣзъ XVIII вѣкъ прѣобладава пакъ сричната метода, даже противъ нейнитѣ прѣимущества се явяватъ цѣли съчинения. Въ XIX вѣкъ звучната метода спечелва повече послѣдователи. Въ срѣдата на сѫщото столѣтие тя господствува въ всички училища на Европа. Отъ Германия се прѣнеси въ Русия, отъ гдѣто български възпитаници изъ рускитѣ учебни заведения я прѣнесоха у насъ.

Една година прѣди нейното въвеждане у насъ, името ѝ срѣщаме да се споменува въ в. «Македония[3])». Тамъ като се говори за взаимнитѣ училища, посочва се на нуждата да се основатъ «педагогични школи» за подготовка на учители по „нагледна и *звуковна* система.“ По послѣ тая метода стана позната у насъ съ тия имена: «звучна», „гласна“, «звуковна», «нагледно-гласна», «нагледно-звуковна», даже и съ името «нагледна».

У насъ се въведи на 1868 год. Иосифъ А. Ковачевъ я донесе отъ Русия. Той тури началото ѝ въ нашитѣ училища и съ

1) Въ педагогическата наука терминътъ **буквена** метода се дава на друга една не срична метода, имено: изучаватъ се по-рано гласнитѣ букви и послѣ—съгласнитѣ, които макаръ, че се придружаватъ съ гласна буква, но ученикътъ, който е училъ гласнитѣ различава твърдѣ добрѣ отдѣлния гласъ на съгласната. Тукъ терминътъ **буквена** метода е употрѣбенъ вмѣсто срична (номенална).

2) Роденъ въ Гемундъ (Германия). Билъ домашенъ учитель. На 1795 год. сталалъ управитель на училищата въ Кастелското графство, което на 1808 год. се присъедини къмъ Бавария. Тукъ изнамѣрва звуковната метода, за която издалъ двѣ ржководства: „Кратко ржководство върху най основната и най-леката метода по четене“ и „Обширно описание на звучната ми метода“. Издавалъ е педагогически журналъ и е писалъ много педагогически съчинения. Умрѣлъ на 1850 год.

3) 1867 год. брой 5.

това се яви реформаторъ на послѣднитѣ: звучната метода създаде нова епоха въ развитието на основнитѣ ни училища.

Ковачевъ билъ студентъ въ Киевската духовна академия. Тамъ слушалъ лекции по педагогика, на която обърналъ особено внимание, понеже се е готвилъ за учитель за България. Въ Киевскитѣ основни училища той е видѣлъ, какъ се прѣподава по звучната метода и я усвоилъ. На 1868 год., щомъ свършилъ академията, билъ назначенъ за учитель при Габровскитѣ училища. Въ качеството си на такъвъ той прѣдприелъ реформирането на послѣднитѣ, съобразно съ педагогическитѣ познания, които добилъ въ Киевъ. Особено старание положилъ да замѣсти старата срична метода съ звучната. При всичкото си старание Ковачевъ не можалъ да постави на добра основа послѣднята, както и да приложи намисленитѣ си проекти: наскоро слѣдъ пристигането му прѣдложено му било отъ турската власть да напустне града и да отпѫтува въ родното си мѣсто.

Прѣзъ краткото врѣме на учителствуването му въ Габрово[1]) новата метода била усвоена отъ учителя Цвѣтко Недевъ Семерджиевъ[2]), разбира се до толкова, до колкото е допускало умственото разбиране на послѣдния и до колкото е могълъ за това кратко врѣме да я усвои. Даскалъ Цвѣтко захваналъ да прѣпода-

1) Споредъ Р. Каролевъ (гл. неговото „Ръководство по звучната метода". 1872 год. стр. VIII) въ Габрово Ковачевъ е учителствувалъ три недѣли. Споредъ Т. Анастасовъ, съучитель на Ковачева, сега пенсионеръ въ Габрово, Ковачевъ учителствувалъ двѣ недѣли тамъ. Въ Габрово Ковачевъ пристигналъ по Великдень 1868 год. Споредъ една дописка, печатана въ в. „Македония" брой 38. 1868 год., Ковачевъ напустналъ Габрово на 10-ий Юлий с. година. Отъ тукъ излиза, че Ковачевъ е учителствувалъ въ Габрово не по малко отъ 3 мѣсеца.

2] Цвѣтко Недевъ Семерджиевъ, извѣстенъ още само съ името Даскалъ Цвѣтко, е роденъ въ Габрово на 15 Мартъ 1816 год. Свършилъ взаимното училище, отворено отъ Неофита въ Габрово. Когато Неофитъ напуща града, той оставилъ за свой намѣстникъ Даскалъ Цвѣтка. Гражданитѣ обаче, прѣдпочели за учитель Захарий Петровичъ, понеже имали смѣтка съ него. Даскалъ Цвѣтко отива въ Копривщица при Ниофита, въ училището на когото стоялъ нѣколко мѣсеца. На 1839 год. той става учитель въ Габрово и като такъвъ става извѣстенъ въ Цѣла България. Неговата богата кореспонденция съ виднитѣ тогавашни български учители и граждани свидѣтелствува за живата му просвѣтителна дѣятелность и за влиянието, което оказалъ въ нашето възраждане. По негово настояване на 1856 год. довели монохинята Зиновия Константинова, която отворила първото дѣвическо училище въ Габрово. Отъ 1842 до 1845 година той рѫководи взаимното и класното училище самъ. Той става центръ за разпространение на взаимната метода. Такъвъ е той и за звучната метода отъ 1868 год., която усвоилъ отъ Иосифъ Ковачевъ. Той учителствувалъ 40 години. Умрѣлъ е на 2 Априлъ 1892 год. [гл. „Училищенъ Алманахъ". год. I. стр. 152—155).

ва по звучната метода. Макаръ и злѣ усвоена и криво разбрана отъ него[1], при все това тя е дала много по-добъръ резултатъ отъ тази на взаимната метода. На изпита прѣзъ 1869 год въ Габровскитѣ основни училища „нововъведената звучна метода отъ Иосифъ А. Ковачевъ въ деветь мѣсеца разстояние даде чудесенъ успѣхъ. Дѣца на 5—6 годишна възрасть да могатъ да пишатъ и четатъ свободно, то е за чудене“, пише единъ дописникъ на в. «Право»[2]).

Габровското училище се прочу съ новата метода. Околнитѣ села и градове пожелаха да я въведатъ въ своитѣ училища. Габрово, което право или косвено разпространи взаимната метода съ новото учение по другитѣ градове и села, Габрово стана разсадникъ и на звучната метода. Градове и села изпращатъ ученици и учители при Даскалъ Цвѣтка за усвояване на звучната метода. Отъ Карлово на 1870 год. училищното настоятелство изпраща едного отъ учителитѣ си при Даскалъ Цвѣтка «да постои нѣколко дни та да научи тая нова метода».[3]) Въ сѫщата година отъ Калоферъ дохожда учительтъ Прьвъ Стоевъ. И той само за нѣколко дена усвоилъ новата метода, за добритѣ резултати на която се хвали съ писмо отъ 1872 год. до Даскалъ Цвѣтка и въ което благодари на своя учитель. Ученици отъ Трѣвна, Русе, Елена и Шипка за сѫщата цѣль постѫпватъ при Даскалъ Цвѣтка на 1872 год. До него се обрѫщатъ за съвѣтъ отъ нѣколко мѣста и го питатъ какъ се откриватъ букви по сричната метода. Съ писмо отъ 1869 год. отъ Казанлъкъ го питатъ какъ се откриватъ по звучната метода буквитѣ: б, в, д, к, ѣ, я, ж и ѭ. При него сѫ идвали учители отъ Дрѣново, Стара-Загора и пр. На всички свои ученици той раздавалъ по едно свое рѫководство по звучната метода, което Каролевъ вмѣстилъ въ своето по-горѣ споменато рѫководство, за да се види, какъ Даскалъ Цвѣтко е усвоилъ новата метода. По

1) Че не добрѣ е била усвоена тя отъ него, за това свидѣтелствува брошурата „Рѫководство по звучната метода“ (1872 год.), писана отъ Р. Каролевъ, съучитель на Даскаль Цвѣтка въ Габрово. Въ свойта брошура той пиши, какъ е прѣподавалъ Даскаль Цвѣтко и какъ трѣбва да се прѣподава по новата метода. За това свидѣтелствува и факта, гдѣто Габровската община, като оцѣнила познанията на Даскаль Цвѣтка по звучната метода, наскоро слѣдъ заминаването на Ковачева рѣшава да изпрати другъ при Иосифъ Ковачева да усвои добрѣ донесената отъ него метода. За това свидѣтелствуватъ и неговитѣ съврѣменици—учители—Каролевъ. Гюзеловъ, Сарановъ, Анастасовъ чрѣзъ които имахъ възможность да се освѣтля.

1) 1869 год. брой 21.

2) МСБ. кн. XIV стр. 726. „Изъ Историята на учебното дѣло“. Тукъ се съдържатъ писма, адресирани до Даскалъ Цвѣтка.

три книжки отъ сѫщото рѫководство послѣдниятъ подарявалъ на училища, учителитѣ на които сѫ усвоили звучната метода при него. Въ Ловечъ звучната метода се въведе прѣзъ 1872 год. отъ В. Хр. Радославовъ. Той я усвоилъ въ Габрово.

Колко щастливъ е билъ Даскалъ Цвѣтко, че е можалъ да стане центръ за разпространение на звучната метода! За колкото кратко врѣме е усвоилъ и разбралъ новата метода, за още по кратко врѣме той запознавалъ ученицитѣ си съ нея. Ний видѣхме, че само «за нѣколко дена» сѫ изпращани ученици и учители при него. Габровската община се усъмнила въ способностьта на Даскалъ Цвѣтка и въ сигурното разбиране на звучната метода отъ него, за това тя рѣшила да изпрати единъ ученикъ при Иосифъ Ковачевъ за по добра подготовка. За тази цѣль на 1869 год. билъ опрѣдѣленъ и изпратенъ Н. Сарановъ, наскоро свършилъ Габровското училище.

Слѣдъ напущането на Габрово Ковачевъ се установилъ въ Щипъ (Македония). Тамъ наредилъ класно училище съ три курса по двѣ години единa. Неговото училище било педагогическо—богословско. Педагогиката е заемала видно мѣсто въ програмата му. Цѣльта му била да подготви добри учителски сили и духовни лица. Това училище е първо въ което се въвеждатъ главнитѣ педагогически прѣдмети: дидактика, методика и др. При педагогическия курсъ Ковачевъ наредилъ упражнения въ прѣподаване. Прѣзъ опрѣдѣлено врѣме ученицитѣ отъ горнитѣ класове ходѣли да прѣподаватъ въ отдѣленията подъ негово рѫководство. Прѣзъ 1871 год. излѣзълъ първия отпускъ на този педагогическо-богословски курсъ. Свършившитѣ се пръснали изъ България и Македония, гдѣто покрай добититѣ знания по педагогия, отнесли и разпръснали звучната метода.

За усвояване на звучната метода Габровската община е опрѣдѣлила на Саранова шесть мѣсеца врѣме. По настояване, обаче, на Ковачева Сарановъ прѣстоялъ въ Щипъ двѣ години.[1]) Сарановъ се врьналъ въ родния си градъ и въ началото на 1871/72 учебна година поема рѫководенето на първо отдѣление. Въ сѫщото врѣме отъ Русия се завърнали свършившитѣ въ Одеса Р. Каролевъ и Ив. Гюзелевъ. Послѣднитѣ станали класни учители въ Габрово Каролевъ, освѣнъ като прѣподаватель въ класното училище, обикалялъ е и основнитѣ да съвѣтва и рѫководи учителитѣ отъ

1) Тия свѣдения ми дадоха г. г. Сарановъ, Гюзелевъ и Каролевъ.

първитѣ отдѣления въ звучната метода. Той помагалъ на Саранова, при когото идвали учители да се усъвършенствуватъ въ новата метода. Намѣрили се, обаче, учители отъ сжщия градъ, които отказали да въведатъ звучната метода: тѣ се придържали у старата метода по четене. Мжчно е било да се убѣдятъ учителитѣ въ прѣимуществото на първата метода. Трѣбвало да се измине цѣла учебна година, да се посочатъ прѣдъ упорствующитѣ учители, прѣдъ училищнитѣ настоятели и Габровски граждани въ врѣме на изпита резултата на двѣтѣ методи, за да се убѣдятъ всички, че звучната метода трѣбва да замѣсти старата, въ негодностьта на която отдавна бѣха се убѣдили на западъ.

Въ началото на 1872/73 учебна година прѣзъ втората половина на мѣсецъ Августъ Каролевъ събралъ 20—30 ученика и въ присжтствието на учители откривалъ букви по новата метода. Въ първитѣ дни на мѣсецъ Септемврий започвала учебната година. Учителитѣ слѣдъ затварянето на тъй да го нарѣчемъ врѣмененъ педагогически курсъ, си отивали по отдѣленията, които Каролевъ непрѣставалъ да обикаля и прѣзъ учебната година за да наставлява и поправя учителитѣ по тая метода. При Каролева и Саранова сж идвали да прислушватъ не само учителитѣ отъ Габрово и околностьта но още ученички и ученици отъ горнитѣ класове, на които Каролевъ прѣподавалъ педагогика. Назначени биле „особни часове прѣзъ недѣлята, въ които ученичкитѣ отъ V класъ (желающитѣ отъ тѣхъ) ще се занимаватъ съ прѣподаване на нѣкой прѣдмети въ по долнитѣ класове подъ ржководството на учителитѣ“[1]). Отъ 1872/73 год. се озаконява въвеждането на звучната метода въ всички Габровски училища.

При Ковачева е имало ученици не само отъ Габрово и Щипъ, но и отъ Велесъ, Тиквешъ, Прилѣпъ, София, Плѣвенъ, Ловечъ и др. Чрѣзъ тѣхъ звучната метода се разпространила по другитѣ мѣста. При Ковачева е слѣдвалъ Ив. В. Соколевъ[2]). При завръщането си въ България той учителствува въ Кюстендилъ, гдѣтоималъ голѣма неприятность отъ негодуванието на своитѣ колеги противъ новата метода, която отказвали да въведатъ. Отъ Кюстендилъ идва въ София и бива задържанъ отъ училищното настоятелство за да подготви софийскитѣ учители по звучната метода.

---

1) „Програма на Габровскитѣ училища“. Цариградъ. 1873 год. стр. 34.

2) Запасенъ майоръ. Днесъ живѣе въ Т. Пазарджикъ. Той бѣше тъй добъръ да ми съобщи горнитѣ свѣдения.

Прѣзъ 1871 год. Соколовъ като учитель въ Самоковъ я прѣнася въ тамкашнитѣ училища. Тукъ той запозналъ учителитѣ отъ околностьта съ нея.

Ловчалията Панко К. Рогозаровъ, който е билъ ученикъ при Ковачева въ Щипъ, прѣзъ 1821 год. учителствува въ Тетевенъ, гдѣто образува новъ центръ за разпространение на звучната метода[1]).

И другитѣ Щипски възпитаници, тамъ гдѣто сж се остановявали, сж биле разсадници на сжщата метода. Въ Прилѣпъ звучната метода е въведена на 1872 год. Въ Горня-Орѣховица се въвела на 1873 год. Въ Търново се въвела по-късно. Тамъ за нея се заговорило прѣзъ 1875 год. а едвамъ на 1876 год. се въвежда. Прѣзъ послѣдната година учительтъ, К. Коевъ, билъ задълженъ три пжти въ седмицата да държи пробни уроци прѣдъ другитѣ учители за да се запознаятъ послѣднитѣ съ нея. Така, може да се каже, че първитѣ учители по звучната метода у насъ сж прями или косвени ученици на Иосифъ Ковачевъ.

Независимо отъ Габровския и Щипския центръ въ Пловдивъ се основалъ новъ главенъ центръ за разпространение на звучната метода[2]).

Липсата на подготвени и достатъчно учители по звучната метода е осуетило желанието на много общини да я въведатъ въ своитѣ училища. На 28 Октомврий 1874 год. учителскиятъ съборъ въ Русе подига въпроса, коя метода да се въведи, понеже за звучната метода не сж подготвени учителитѣ.

Цитатитѣ, които направихме отъ писмата на Даскалъ Цвѣтка, ни показватъ съ каква ревность общинитѣ сж искали да въведатъ звучната метода, да улеснятъ учението въ своитѣ училища. Много учители, обаче, възползувани отъ търсенето учители, запознаги съ звучнатата метода, усвоили или недоусвоили послѣдната или я възприели отъ лице, което е малко и криво запознато съ нея, прѣдлагали услугитѣ си на общинитѣ за по голѣма цѣна. Пловдивскиятъ учителски съвѣтъ, за да прѣдварди общинитѣ отъ такива самозвани учители по звучната метода на 1873 год. дава обявление въ в. «Право», съ което оповѣстява, че всѣки учитель, който е усвоилъ звучната метода, отъ тѣхъ, е снабденъ съ свидѣтелство, потвърдено съ училищния печатъ и подписитѣ на учителитѣ.

И Сарановъ, единъ отъ пионеритѣ на звучната метода,

1) „Уч. Прѣгл.“ год. VI, кн. VI. стр. 4 0.
2) Гл. Дѣлъ Ш „Учителски събори“.

константира злоупотрѣбението съ послѣдната. Въ статията си «какъ се прѣдава аритметиката(!) по звуачнта метода[1])», той пише: «Въ много градове и села изъ нашето отечество въ основнитѣ училища почна да се изхвърля ланкастерската метода и да се замѣня съ тъй наречената звучна метода. Въ нѣкой градове даже тази звучна метода чудесни успѣхи прави, които не можаха да бждатъ до гдѣто бѣше ланкастерската метода. Но такива градове сж единъ или два, а въ другитѣ мѣста звучната метода сжществува само на име и ползитѣ отъ нея сж сжщитѣ, каквито бѣха при по-напрѣжното обучение. Огъ много мѣста се даже оплакаха чрѣзъ вѣстницитѣ отъ голѣмитѣ шарлатанства, които нѣкой учители правѣли подъ булото на звучна метода. Мнозина даскалчета безъ да разбератъ силата на звучната метода. съ едно чудно и дивно ржкоходство въ ржка и съ знание, че *ш*-ето се казва *шшш*, станали самозвани апостоли на звучната метода. Това явление не може никакъ да ни радва: то показва, че ще дойде врѣме, когато и звучната метода ще падне въ такава рутина, както и ланкастерската; още че и тая метода ще доведемъ до такава безплодность, както и методата на Ланкастера, ако нейното разпространение става тъй, «както споменахме». По нататъкъ: «Нѣкой учители мислятъ, че звучната метода се състои въ едно знание—да произнасятъ съгласнитѣ букви безъ гласнитѣ. Излъгани сж тия господиновци и дълбоко сж излъгани Звучната метода, плодъ на многогодишни трудове на различни педагози, е свързана съ много други необходимости. Ако научимъ дѣтето да казва само *б*-ето *ббб* и подиръ захванемъ пакъ да го учимъ, както си знаемъ отъ прѣди т. е. да върви развитието му както при ланкастерския методъ, то знайте, че никакъвъ успѣхъ пакъ нѣма да имаме въ основнитѣ училища: дѣтето пакъ ще измита нѣколко години кюшетата на основното училище и пакъ ще си излѣзе тжпо и неразвито. Което ще рече, че съ звучната метода наедно трѣбва да прѣобразуваме, не само начинътъ на откриването на буквитѣ, но и всичкото обучение въ основнитѣ училища».

До освобождението ни звучната метода не можа да обхване всичкитѣ училища. Късно се въведе тя и десетѣхъ години, които имахме отъ 1868 год. до освобождението ни, не постигнаха да се разпространи въ много училища, вопрѣки факта, че за разпространението й съдѣйствуваха и учителски събори и ржководства[2]), из-

1) „Ржководитель на основното учение". 1874 год. брой 19. стр. 298. Въ тая статия той много грѣши, като идентифицира **звучната** метода, която с метода специално за четене, съ методитѣ на прѣподаването. Това се види не само отъ съдържанието на статията, но и отъ заглавието ѝ.

2) гл. Дѣлъ VI „Педаг. Книжнини".

дадени да опитватъ учителитѣ по нея. Звучната метода даде нови имена на първоначалното училище. По нейното име послѣднето се нарече *звучно*, неговия учитель—*звученъ* учитель, а ученицитѣ, които сѫ учили първоначално четмо и писмо се казвали *звукари.*

3. Приготовителни училища.

Къмъ първоначалнитѣ училища трѣбва да причислимъ и тъй нареченитѣ приготовителни училища. По редъ тѣ заематъ срѣда между *взаимното* и класното училище. Ний подчъртаваме думата *взаимно* да обърнемъ внимание, че приготовителнитѣ училища сѫ първоначални, продължение отъ взаимнитѣ училища, щомъ послѣднитѣ схванемъ въ смисълъ на училища, които изучаватъ само взаимноучителнитѣ таблици; а ако взаимнитѣ училища схванемъ въ смисълъ, че тѣ изучаватъ, освѣнъ взаимнитѣ таблици, още и първоначални понятия по География, История, Граматика и пр., тогава приготовителнитѣ училища сѫ часть отъ първитѣ. До освобождението ни съ термина взаимно училище най-често сѫ именували послѣднето въ първия му смисълъ, т. е. като училище, което изучава само взаимноучителни таблици, което дава само четмо и писмо. Въ този послѣдния смисълъ ний употрѣбяваме името взаимно училище. Лесно е вече да опрѣдѣлимъ мѣстото на приготовителното училище, като имаме горнитѣ бѣлѣжки и съврѣменитѣ ни първоначални училища. Ний трѣбва да докажимъ, че тѣ не сѫ нищо друго освѣнъ първоначални училища, горни отдѣления на послѣднитѣ, продължение на взаимното училище.

Първо доказателство. Отдѣлни училища подъ название приготовителни отсѫтствуватъ тамъ, гдѣто курсътъ на взаимното училище е по-голѣмъ по години и учебенъ материалъ. Въ този случай горнитѣ отдѣления (или класове наречени другадѣ) на взаимното училище не се различаватъ по учебния материалъ на приготовителното училище тамъ, гдѣто послѣдното сѫществува, като отдѣлно отъ взаимното.

Прѣзъ 1859/60 учебна година въ Плѣвнѣ нѣма приготовително училище, защото курсътъ на взаимното училище е по голѣмъ—то има 4 разреда:

I разредъ: четене и писане цифри и букви.

II разредъ: Св. история, Смѣтане, Краснописание и Рисувание.

III разредъ: Св. История, Катехизисъ, Смѣтане. Краснописание и Рисувание.

IV разредъ: Българска Граматика, Българска история, Св. История, Гражданска Правдина, Смѣтание, Краснописание и Рисувание.

Първиятъ разредъ е собствено взаимното училище, което учи само четене и писане, а другитѣ разреди сж това, което въ други градове наричатъ приготвително училище. Когато взаимното училище обхваща освѣнъ взаимното учение и другитѣ науки, тогава то се именува *първоначално*, *основно*, или ако освѣнъ взаимното учение има още единъ класъ, назоваватъ го *горенъ класъ*, или *горнйо отдѣление*.

Прѣзъ 1863/64 год. въ Габрово нѣма приготвителни класове по сжщата причина. Тамъ основното училище трае три години, отъ които първитѣ двѣ обхващатъ взаимното учение.

I год.: запознаване съ букви, четене, букваръ, писане и смѣтане.

II год.: прочитъ, смѣтане, краснописание и молитви.

III год.: Прочитъ, Смѣтане, Диктовка, Краснописание, Св. История, География и Славянски прочитъ.

Тамъ, гдѣто спазватъ името *приготвителенъ класъ*, послѣдния класъ на основното училище биха го нарекли съ това име.

Прѣзъ 1870/71 учебна година основнитѣ училища въ Стара-Загора иматъ по три отдѣления. И мжжкитѣ и дѣвическитѣ *основни* училища иматъ еднаква програма:

I отдѣление: Наталенъ букварь за четене и писане.

II отдѣление: Български прочитъ отъ читанка, Славянски прочитъ отъ псалтиръ, четене числа, писане числа и краснописание.

III отдѣление: Български и славянски прочитъ, четиретѣхъ прости аритметически дѣйствия, кратки познания отъ Българска Граматика, Землеописание, Катехизисъ, Българска История и Краснописание.

«*Третото отдѣление на основнитѣ училища се гледа и като приготвителенъ класъ* за главното училище“ [1]).

Прѣзъ 1849 год. въ Шуменъ „въ Славянобългарското училище на момчетата и момичетата се прдѣаватъ у взаимното учение Землеописание политическо, Аритметика, Писменикъ, Граматика Българска, която, като свършатъ ще начнатъ Славянската, Църковно пѣние, писмописане и др. т.“ [2]) Прѣзъ тази година въ Шуменъ нѣмало приготвително училище, защото неговия материалъ се изучавалъ въ взаимното, курсътъ на което

---

1) „Читалище“. 1870 год. стр. 176.

2) „Цариградски вѣстникъ“. 1849 год. стр. 32.

е увеличенъ. По голѣмо отъ взаимното училище е Елинското.

Прѣзъ 1853/54 уч. год. въ село Калипетрово (Силистренско) [1]) училищата се дѣлятъ на 8 класа, безъ да се дава особени названия на отдѣлнитѣ класове, като взаимно, приготвително или класно.

Първитѣ петь класа учатъ взаимни таблици и нравствени поучения. Тѣ съставляватъ собствено взаимното училище.

VI класъ: Енциклопедия, Катехизисъ, Св. история, Смѣтане, Краснописание, Църковно писане, Гръцки и пѣние.

Съ такъвъ учебенъ материалъ този класъ биха го нарекли приготвителенъ.

VII и VIII класове: Славянска граматика, Френски, Нравоучение, Енциклопедия, География, Смѣтане, Краснописание, Пѣние и Гръцки.

Ако отмахнемъ езицитѣ, изучването на които обикновено почва въ класнитѣ училища, другиятъ материалъ се изучава въ приготвителнитѣ класове т. е. въ горнитѣ отдѣления на взаимното, основното училище.

Второ доказателство. Приготвителнитѣ училища, като отдѣлни отъ взаимнитѣ, сѫществуватъ тамъ, гдѣто послѣднитѣ (взаимнитѣ гевр. основнитѣ) учатъ само четене, писане и смѣтане най много четиретѣхъ прости дѣйствия, а нѣкѫдѣ и малко Законъ Божи. Тамъ приготвителното училище, което се състои отъ една, двѣ или най много три години, или класове, има за учебенъ материалъ Кратко землеописание, Кратъкъ катехизисъ, главнитѣ сѫбития отъ Св. История, Аритметика и Българска граматика т. е. сѫщия този материалъ, който другадѣ се учи отъ II, III и IV отдѣление на основното училище.

Училището въ Вланга [2]) (Цариградъ), което е отворено на 1871 год., прѣзъ 1873/74 год. има три класа:

Единъ взаименъ: „Наченъ прочитъ и писмо, Начална Аритметика (4-тѣ прости дѣйствия) практично и Кратъкъ Катехизисъ.

Приготвителенъ (I класъ): Начало отъ Бълг. Граматика, Кратка Св. История. Кратка Числителница, дробитѣ и смѣсени числа, Кратко Землеописание съ рисуване карти. Начало на Бълг. История, Физич. География, Турски—наченъ прочитъ и писмо и Краснописание.

Класъ II: Бълг. Граматика, Бълг. История, Вс. История (стара), Пространно Землеописание (Африка съ чъртание карти), Числител-

---

1) „Цар. Вѣстникъ". 1853 год. 24 Октомвр.

2) „Изложение на българското благодѣтелно братство «Просвѣтение» въ Цариградъ. 1873 год. стр. 6.

вица (тройно правило и метрическа система), Физически явления, Турски езикъ и френски.

Въ Габрово прѣзъ 1865/66 уч. год. има приготвително отдѣление, защото взаимното, макаръ да е отъ 4 класа, но послѣднитѣ се ограничаватъ само съ взаимното учение т. е. само съ четене, писане и смѣтане.

Ето програмата на взаимното училище:

I класъ: четене и писане букви.

II класъ: Читанка (начална книга) и Краснописание.

III класъ: Читанка, Краснописание и Смѣтане.

IV класъ: Читанка, Четиретѣхъ Аритметически дѣйствия и Краснописание.

Ето програмата на приготвителното училище, наречено приготвително отдѣление:

III класъ:1) Смѣтане, География, Краснописание.

II класъ: Смѣтане, География, Катехизисъ, Краснописание.

I класъ: Смѣтане, География, Катехизисъ, Св. История, Турски езикъ.

Въ сжщия градъ прѣзъ 1871 год., има осемь училища, отъ които 6 сж мжжки и 2 дѣвически. Отъ мжжкитѣ училища едно е основно, 4 приготвителни и 1 е главно, а отъ женскитѣ—едно начално и едно главно[2])". Основното училище е чисто взаимно т. е. училище само за четене и писане. Приготвителнитѣ иматъ по двѣ отдѣления. Въ едното учатъ: свободно и разумно четене, краснописание и четиретѣхъ аритметически дѣйствия, а въ другото—прочитъ и разказъ на прочита, упражнение въ изучване изусть, краснописание, диктовка и именовани числа.

Въ послѣдния случай виждаме да липсватъ отъ програмата на приготвителното училище прѣдмети, като География, Св. История и пр., които намираме въ програмата на други приготвителни училища или въ горнитѣ отдѣления на основното училище. Това си обесняваме едно съ различната подготовка на учителитѣ отъ онова врѣме и друго отъ различното схващане цѣльта на основнитѣ училища. Тия прѣдмети, които липсватъ отъ програмата на приготвителното училище, се изучаватъ въ главното училище. За това ще имаме случай да говоримъ при класнитѣ училища.

Приготвителното училище си е получило това име

1) Наименованието на класоветѣ схванато въ сегашното понятие по броението имъ, трѣбва да разбираме III кл.=I, II=II, I=III.

2) сп. „Читалище". 1871 год. стр. 461—462.

отъ цѣльта, която му се е прѣдписвала—да *подготвя* учениците за класното училище. Въ Шуменъ нн 1849/50 год. тамкъшното приготовително училище се нарича *основателно*, понеже се схваща, като училище, което полага основа за повиоско образование. То има три чина, на които се прѣподава Законъ Божий, Катехизисъ, Славянски езикъ, Смѣтане, География, Пѣние, Българска граматика, Френски и Гръцки езикци.

Трето доказателство ни даватъ рѣшенията на учителскитѣ събори отъ 1874 година[1]).

Старозагорскиятъ учителски съборъ прѣзъ 1869 год. раздѣля градскитѣ първоначални училища на 4, а селскитѣ—на 3 отдѣления. Отдѣлни приготовителни училища не се прѣдвиждатъ. Ясно е, че това става, защото курсътъ на първоначалнитѣ училища е увеличенъ.

Шумненскиятъ учителски съборъ прѣзъ 1873 год. опрѣдѣля основното училище въ село или въ градъ, да има по 4 отдѣления. Програмата на послѣднитѣ отдѣления е тази, която за други мѣста се минава въ приготовителното училище[2]).

Сжщо е рѣшението на Пловдивския учителски съборъ прѣзъ 1874 год.[3])

Самоковскиятъ учителски съборъ прѣзъ 1874 год. изрично се изказва, че не прѣдвижда отдѣлна програма за приготовително училище, понеже послѣдното се присъединява къмъ основното, като негово продължение—IV отдѣление.

Ловчанскиятъ учитилски съборъ, макаръ че дѣли училищата на основни, *приготовителни* и полугимназии, обаче той съставя програма само за основно и полугимназиално училище, защото програмата на приготвителното е продължение отъ тази на основното т. е. приготовителното училище се счита за едно отдѣление отъ него.

Русенскиятъ учителски съборъ, станалъ сжщата година, въ засѣданието си отъ 27 Октомврий подъ името „приготовителни“ училища разбира «по горни отъ основнтѣ училища, приготовляющи за въ класоветѣ на главнитѣ училища“[4])

Накратко казано, приготовителни училища не сж

1) Гл. тукъ. Дѣлъ III.
2) Гл. програмата въ дѣлъ III. „Учителски събори“—«Шумненски учителски съборъ».
3) Тамъ.—«Пловдивски учителски съборъ».
4) „Ржководитель на основното обучение“. 1874 г. стр. 228

нищо друго освѣнъ горни отдѣления на основното училище. Учителскитѣ събори разтроиха тройното дѣление на училищата—основни (взаимни), приготвителни и класни. Тѣ въведоха двойното дѣление—основни (първоначални) и класни (главни) училища. За напрѣдъ понятието *основни или първоначални* училища ний ще задържимъ не само за взаимнитѣ въ тѣсенъ смисълъ, а и за слѣднитѣ отдѣления, които едни смѣтаха приготвителни, а други наричаха горни (II, III, IV) отдѣления на основното училище.

4. Дѣвически първоначални училища.

Отваряне на общи училища, назначени само за момичета, захвана отъ срѣдата на миналото столѣтие. Първото общо дѣвическо училище се откри на 1840 год въ Плѣвенъ. Прѣди тази дата ний знаемъ, че попскитѣ килии сж били посѣщавани отъ момичета. Тѣхното число, обаче, е било много малко. Тѣ сж ходили на училище заедно съ момчета. Савва Ил. Доброплодний въ автобиографията си казва, че баща му, като учитель въ Сливенъ прѣзъ първитѣ години на XIX вѣкъ, прибралъ и ученички. Послѣднитѣ сж сѣдали отдѣлно отъ момчетата. Даскалъ Митро въ Велесъ около 1810 год. въ частното си училище прибиралъ момчета и момичета[1]). Въ първата половина на XIX вѣкъ въ Тетевенъ „Попъ Стоянъ Тодоровъ е билъ първиятъ свещеникъ учитель. Всѣко дѣте му заплащало по единъ грошъ на мѣсецъ. Обучавалъ е момчета и момичета. Момчетата сж стоели на земята на едни миндерлъчета, изидани отъ пръсть и тухли, а момичетата—на одъра[2]).

Около първата четвертъ на миналия вѣкъ намъ сж извѣстни и учителки, които имали килия за момчета и момичета. Специална килия само за момичета не се срѣща. Около 1825 год. въ Габрово е имало нѣколко частни училища, едни отъ които се ржководѣли отъ учителки. Нѣкоя си Попъ Симеоница, Колювица Попъ Иововата и Братованица въ дома си около това врѣме сж прибирали момчета и момичета да ги учатъ четмо и писмо[3]). Въ Тетевенъ „На Попъ Стояна помагала дъ-

1) ПСП. кн. XL. София. 1892 год. „Сегашно и недавна минало на гр. Велесъ.

2) „Уч. Прѣг.“ год. VI кн. VI. стр. 454.

3) „Габровското училище». П. Р. Славейковъ. 1866 год.

щеря му Мария П. Стоянова, която се учила при него, обучавала момичета въ горния етажъ на кѫщата си". И Варвара Павлова, която добила образованието си при Попъ Стояна, станала учителка. При нея идвали момчета и момичета[1]). Монахинитѣ изъ женскитѣ метоси сѫ били други разсадници на килийното дѣвическо образование. Въ Калоферския женски метохъ се е учила на славянско четмо и писмо основателката на първото дѣвическо училище. Отъ горѣ-изложенитѣ факти се вижда, че почти всички учителки на килийното образование, сѫ били дъщери или жени на свещеници. Може би много по-рано отъ горнитѣ дати свещеницитѣ ще сѫ прѣдавали въ дома си на своитѣ дъщери и жени славянското четмо и писмо. Тъй можемъ да си обяснимъ появата на грамотни монахини изъ дѣвическитѣ метоси, които ги е имало и прѣзъ XVIII вѣкъ. Фотиновъ прѣзъ XVIII вѣкъ се е училъ на славянско четмо при баба си, която е била Игуменка при Самоковския женски метохъ.

До отварянето на специални дѣвически училища, ученичкитѣ сѫ посѣщавали общитѣ мѫжки. Въ тѣхъ именно тѣ захващатъ да получаватъ свѣтско образование. Но както въ килиитѣ, тъй и въ взаимнитѣ училища повече сѫ ходѣли момчета. Може би, тогавашното понятие за нравственость, да прѣдпазятъ ученичкитѣ отъ развала, да е причина, гдѣто въ нѣкои мѣста много кѫсно захванали да посѣщаватъ дѣвици взаимнитѣ училища. Въ търново прѣзъ 1846/47 год. става обичай да ходятъ ученички на училище. Прѣзъ 1872 год. едва биле убедени майкитѣ въ Ахчелибийско, че и на женитѣ е потрѣбно учение[2]). Въ Харманлийското българско училище, което се отворило на 1852 год., сѫ слѣдвали момчета и момичета[3]). Въ с. Радилово (Т. Пазарджишко) въ общото училище на 1852 год. имало 80 ученици и 40 ученички[4]). На 1848 год. въ Т. Пазарджикъ „на 1-й Мартъ въ пондѣлникъ съ прилична церимония се отвори училище за момичета". Прѣди това врѣме ученички сѫ ходѣли въ мѫжкото училище, нѣщо, което се види отъ долния цитатъ на сѫщата дописка. Слѣдъ свършването на молебствието „момичетата изпѣха пѣсеньта

1) „Уч. прѣгл." год. VI. кн. VI. стр. 454.

2) „Спомени за страшната пролѣть въ ахъ-челибийско". Хр. Н. Константиновъ. Пловдивъ. 1884 год.

3) в. „Цар. в." 1852 год. брой 98.

4) Тамъ. брой 78.

„Боже царя пази“, която бѣха научили като стояха още ученици въ главното мѫжко училище[1])“. Прѣди отварянето на Габровското дѣвическо училище (1856 год.) нѣколко години наредъ по десетина ученички сѫ посѣщавали мѫжкото училище. Прѣзъ 1848/49 год. Шумненското взаимно училище било смѣсено. „На момчетата и момичетата се прѣдаватъ у взаимното учение Землеописание политическо, Аритметика, Писменикъ, Граматика българска, която, като свършатъ, ще начнатъ и славянската, църковно пѣние, писмописание и др.[2]). Странно сѫ гледали родителитѣ на смѣсенитѣ училища, за това не сѫ пущали дъщеритѣ си въ мѫжкитѣ. Въ Карлово прѣди отварянето на общото дѣвическо училище (1869) е имало частно, въ което „само дѣвицитѣ на нѣкои по заможни фамилии се учатъ вѫтрѣ, а другитѣ, особено сиромашкитѣ, стояха въ тъмнина[3]).

Прѣзъ мѣсецъ Октомври 1840 год. се откри първото дѣвическо училище въ гр. Плѣвенъ[4]). Това училище се откри отъ Анастасия Димитрова[5]). За основанието му ни съобщава Фотиновъ[6]). Евгения, майката на Врачанския епископъ Агапий, при която тя била слугиня, я изпраща да се учи на славянско четмо въ Калоферския женски метохъ. Слѣдъ завръщането ѝ „учредиха едно училище въ Плѣвенъ и поставиха я да учи въ него момичета. По това послѣ избраха въ Враца една за такова богоугодно и человѣколюбезно дѣло дѣвица, и пратиха я въ Плѣвенъ, гдѣто като сѣдѣ нѣкое доволно врѣме при оная тамошна наставница (даскалица) научи се способно и прѣпристройно, щото да се постави какъ свѣтило на свѣщ-

1) в. «Ц. в.“ 1848 год, брой 11.

2) „Училищенъ Алманахъ“. год. I. стр. 56.

3) Дописка отъ Карлово до в. „Македония“. 1869 год. бр. 10.

4) Извѣстие за откриванието на първото дѣвическо училище до Фотинова дошло на 1844 год. За това той съобщава въ „Любословие“ отъ с. год. брой 8. Датата на откриванието му Фотиновъ не ни съобщава. Ний я заемаме отъ биографията на основателката на това училище. [гл „Училищенъ Алманахъ“ год. I. стр. 149—151)

5) Родена въ Плѣвенъ на 12 Май 1815 год. На 7 годишна възрасть майка ѝ я дала слугиня въ Враца при Митрополита Агапия. Тукъ научава гръцки езикъ. Послѣ слѣдвала въ Калоферския женски метохъ. Биографътъ ѝ казва, че ней сѫ прѣдавали, освѣнъ монахинитѣ отъ метоха, но още и Райно Поповичъ, Ботю Петковъ и Брайко Х. Геновичъ. Въ монастиря стояла 3—4 год. Връща се въ Плѣвенъ на 1840 год. и открива дѣвическо училище. 12 години учителствувала въ Плѣвенъ. Оженва се и напуща учителството. Съпругътъ ѝ скоро умрѣлъ и тя се заловила втори пѫть съ у-во. На 1894 год. слѣдъ полувѣковно учителствуване тя напуща Плѣвенъ и се заселва въ Ерусалимъ.

6) «Любословие». 1846 год. брой 13. гл. „Училищенъ Алманахъ“ год. I. стр. 13—14.

никъ и да свѣте (сияе), каквото денница между небесни звѣзди, така и тя между своего си женскаго пола и рода да сияе. Учредиха едно многолѣтно училище въ Враца (но не ми извѣстно въ коя година[1]) и поставиха я наставница за да учи въ него дѣвици (момичета) врачански. Въ това училище учатъ споредъ онова писмо, що имамъ въ прѣшедшее лѣто,[2]) 1845-то, 130 момичета, а въ Плѣвненско—90."

Какво сж учили въ тия двѣ училища? «Въ тия двѣ дѣвически училища, каквото и за други двѣ взаимни въ Враца училища за мжжки дѣца», Врачанскиятъ епископъ, Агапий, който въ паметъ на майка си Евгения ги подържа *«съчинява части отъ святое писане и отъ други нравствени списания изъ греческо первообразие, прѣвождатъ ги на български и прѣподаватъ въ тия новоучреждени училища»*. Фотиновъ забѣлѣзва: «Както се вижда иматъ голѣма скудность за *пристойни* учебни книги.» Анастасия Димитрова е била и прѣзъ 1852 год. учителка въ Плѣвенъ. „Цариградски вѣстникъ“ отъ тази година[3]) ни съобщава, че въ Дѣвическото Плѣвненско училище *„просто наустници и псалтири учатъ“*. Значи тѣ сж били училища, може би, само съ килийни науки. Биографътъ на Ан. Димитрова ни съобщава, че «друга нейна ученица пакъ отъ Враца, Мица Николчева, по покана заминала за София; трета, Парашкева Нейкова отъ Ловечъ. открила дѣвическо училище въ Ловечъ; четвърта Палегия.... отъ Свищовъ, открила дѣвическо училище въ Свищовъ[4])“. Нѣма съмнѣние, че нейни ученички, които сж се заловили съ учителствуване, не ще сж били само тѣзъ.

Черновѣждъ въ статията си „нѣколко записки отъ сегашния вѣкъ»[5]) при годината 1843 бѣлѣжи: «Въ лѣте 1843 съградихме женско школо. Прѣди съграждането на женското училище въ Панагюрище, за такова е служила частна кжща, наета отъ школскитѣ епитропи». Значи прѣди 1843 год. въ Панагюрище е имало дѣвическо училище. На 1848 год. въ Свищовъ се наредило едно «по-слабичко училище за момичета, което за скоро се надѣеме да се засили, ако чувството за просвѣщението на нашитѣ

1) Биографътъ на Анастасия Димитрова, казва, че то е отворено на 1844—45 год. (гл. «Училищенъ Алманахъ» год. I. стр. 151.)
2) Това нише Фотиновъ въ «Любословие“. 1846 г. брой 13.
3) 1852 год. брой 97.
4) „Учил. алманахъ“. год. I. стр. 151.
5) МСБ. кн. VI. стр. 398.

настойници дѣйствува по силно»[1]). На 1850 год. въ Велесъ има едно училище «управляемо отъ едного стараго учителя Господина Митра съ дѣвойки, кои се учатъ съ голѣма ревность на четене и черковно пѣние“[2]). Въ Стара-Загора на 1852 год. «дѣвическото училище още послѣдува отворено и дѣйствующе». На 1851 год. въ Стара-Загора имало «до 800 момчета и 200 момичета. които ходѣха въ школитѣ»[3]) М. Драгановъ казва, че на 1846 год. се отворило дѣвическо училище въ Стара Загора и Котель. Тѣ биле подържани отъ Берона[4]). Вече въ Стара-Загора прѣзъ 1853 год. имало три дѣвически училища съ три учителки и 200 ученички[5]). Въ Хасково на 1852 год. има дѣвическо училище съ 50 ученички. Учителката ги учи «рибенъ букварь, Св История, благонравие и други исторически книги, черковно и калиграфическо писмо, а по-голѣмитѣ ученички и смѣтане[6]). На 1854 год. въ Трѣвна имало едно дѣвическо училище съ една учителка и 120 ученички[7]).

Нѣколко дѣвически училища въ Македония се отворили отъ Баба Недѣля Петкова, която е била първа учителка въ Македония[8]). На 1856 год. останала вдовица и за да се прѣхрани по прѣпоржкя на Н. Герова става учителка въ София, кждѣто на 1858 год. отваря дѣвичиско училище. Въ София учителствувала три години. Послѣ отишла въ Самоковъ и като учителка стояла двѣ години. На 1865 год. тя била учителка въ Прилѣпъ. Тукъ на слѣдната година тя имала до 180 ученички. Отъ Прилѣпъ отишла въ Охридъ и отворила дѣвическо училище. Послѣ въ Битоля събира до 114 ученички, за учителка на които оставила дъщеря си и една своя ученичка. Учителствувала е въ Велесъ и Солунъ, гдѣто туря основа на дѣвически училища.

---

1) в. „Ц. В.“ 1848 год. брой 14.
2) „Цар. в.“ 1850 год. брой 7.
3) Тамъ. 1851 год. брой 65 и 1852 год. брой 73.
4) „Спомени за изгорелия гр. Котелъ“. Варна 1898 год. стр. 32.
5) „Цар. в.“ 1853 год. брой 126.
6) „Учил. Алманахъ“. год. I стр. 69.
7) „Цар. в.“ 1854 г. брой 186.
8) Родена въ Сопотъ на 13 Августь 1826 год. Учила славянско четмо и писмо при леля си Теофания, калугерица въ Сопотския женски метохъ. Тукъ получила килийното образование. На 19 годишна възрасть се задомява. На 1856 год. нейниятъ съпругъ умира и за да се прѣхрани става учителка. Найденъ Героkъ я прѣпоржчва на Филаретова въ София, и той спомогналъ за навичението й въ този градъ. Филаретовъ й спомогналъ да се запознае съ свѣтското учение. Като учителка тя обикаляла изъ Македония и врѣдъ, гдѣто се остановѣвала туряла основа па дѣвически училища. Тя приготви много учителки за Македония. На 1876 год. се връща въ България и се установява да живѣе въ Кюстендилъ, а слѣдъ освобождението ни се прѣмѣсти въ София. (гл. биографията й въ „Училищекъ Алманахъ“. год. I. стр. 177.)

Дѣвическитѣ училища се разпространяватъ по-бавно отъ мжжкитѣ. Види се, че народътъ не е чуствувалъ силно нуждата отъ образованието на своитѣ дъщери. Отъ друга страна той е нѣмалъ достатъчно срѣдства да подържа специални дѣвически училища. Та нѣмало е и достатъчно учителки, при които той съ тогавашнитѣ си понятия съ по-голѣмо довѣрие би изпращалъ дъщеритѣ си на учение. За това виждаме общитѣ мжжки училища слабо да се посѣщаватъ отъ дѣвици. Така че не отъ педагогически съображения се явяватъ първитѣ смѣсени училища, а по чисто необходими причини, липсата на материални срѣдства за подържане отдѣлни училища за момичета.

Бързото разпространение на дѣвическитѣ училища захваща отъ тогава, отъ когато дѣвическитѣ класни училища, особенно тия въ Габрово и Стара-загора, захванали да ни сдобиватъ съ учителки. Прѣди тѣхъ единици дѣвици сж свършвали мжжки класни училища и сж се прѣдавали на учителствуване. Но собствено послѣднитѣ сж, които въведоха първи взаимно учение съ нови учебни прѣдмети въ дѣвическитѣ училища. Отъ изброенитѣ факти по-горѣ се вижда, че повече отъ дѣвическитѣ училища прѣзъ първата половина на XIX в. сж били повече или по малко съ килийно учение.

Да се види, какъ е отивало отварянето на общитѣ дѣвически училища, ний даваме долнята таблица, но само за тия градове и години, които сж познати намъ.

Дата на отваряне училищ.	Гдѣ е отворено	Дата на отваряне училищ.	Гдѣ е отворено
1840	Враца	1858	София
1844	Плѣвенъ	1859	Севлиево
1846	Котелъ, Стара-Загора	1861	Пловдивъ
1847	Търново	1863	Самоковъ
1848	Ломъ, Разградъ, Т.	1865	Прилѣпъ
	Пазарджикъ, Свищовъ	1866	Охридъ
1851	Велесъ	1867	Неврокопъ, Битоля
1852	Копривщица, Одринъ,	1869	Силистра, Карлово,
	Хасково.		с. Енина (Казанл.)
1856	Габрово	1871	Солунъ
1857	Тетевенъ	1872	Орѣхово

Забѣлѣжка: Твърдѣ рано е имало дѣвически училища и въ други градове, напримѣръ прѣди 1843 год.—въ Панагюрище, прѣди 1854 год. въ Трѣвна, около 1850 год. въ Ловечъ, но незнаемъ, въ коя година сж отворени. Прѣзъ 60-ѣхъ и 70-тѣхъ години се отворили училища на много мѣста, но понеже не знаемъ годината на отварянието имъ, ний не ги помѣстяме въ горната таблица.

Общитѣ дѣвически училища сж подражание на мжжкитѣ, за това за тѣхната метода и програма отдѣлно ний не говоримъ.

5. Състояние на първоначалнитѣ училища до освобождението ни.

Училища. Отъ голѣма важность е да се види, какъ е отивало нарастването на училищата до нашето освобождение. Тѣхния брой за всѣка година по околии и окржзи ще ни даде понятие за нарастването на народното съзнание по врѣме и мѣсто. За тази цѣль ний ще се възползуваме отъ „статистиката за училищата въ княжество България“ (часть I. основни училища. София. 1899 год.), гдѣто е оказано, кога за пръвъ пжть сж отворени основни училища въ градове и села, по околии и окржзи. Фактитѣ на официалната статистика, отъ която ний искаме да се възползуваме, се нуждаятъ отъ нѣколко бѣлѣжки, които ще ни освѣтятъ да колко достовѣрни можемъ да ги считаме прѣди да почнемъ разсжжденията и заключенията си върху тѣхъ.

Прѣди всичко ний трѣбва да се осъмнимъ въ вѣрностьта на датитѣ, посочени за първото откриване на училищата. Датата 1838 год. е посочена, като такава, въ която пръвъ пжть се открило въ Трѣвна българско училище, когато намъ е извѣстно, че взаимно училище въ Трѣвна се открило на 1836 год.[1]), та и по-рано отъ тази дата въ града е имало килии. Българско училища въ Казанлъкъ споредъ „статистиката“ се открило на 1846 година, когато взаимната метода се въвела тамъ на 1837 година, та и въ самото начало на XIX в. е имало килии[2]).

1) Гл. стр. 40 и 41 въ отдѣла „Разпространение на взаимната метода“, както за гр. Трѣвна, сжщо и за бѣлѣжкитѣ, които ще кажемъ и за другитѣ градове по-долу.

2) Гл. Тукъ стр. 19.

Въ Шуменъ взаимното училище се отворило на 1845 г., а въ Статистиката е оказана друга дата—1846 год. Въ Пловдивъ спорѣдъ „статистиката“ се отворило българско училищэ на 1850 година, когато първото българско училище тамъ се отворило на 1848 година. За Провадия е посочена 1848 година, когато вѣрната дата е 1849 година. Ний нѣмаме възможность, та едвали ще има нѣкой възможность, да повѣри всички дати, обаче достатъчно сѫ нѣколко факта да хвърлятъ съмнѣние върху вѣрностьта на официалнитѣ факти. Така че къмъ бѣлѣжкитѣ, що направихме за сатистиката тукъ стр. 18-19, като се прибавятъ и току-що казанитѣ, безсъмнѣно абсолютното довѣрие къмъ официалнитѣ факти трѣбва да се отстрани. Ако бихме имали възможность да повѣримъ всѣка една дата, то едни отъ училищата бихме помѣстили въ по-прѣдишно, а други—въ по-послѣдно врѣме.

Не трѣбва да имаме пълна вѣра и за количеството на училищата за всѣка година и за всѣка околия. Ний имахме възможность да увеличимъ числото на училищата посочено за годинитѣ до 1835 въ офиц. стат. Макаръ и не основателно, но по-близко до вѣрното ще е моето прѣдположение за увеличаване чи лото на училищата и слѣдъ 1835 год за всѣка околия. Това прѣдположение се основава само на факта за прогресивното нарастване на нашето съзнание и на прогресивното увеличаване на училищата, които постояно увеличаватъ все-повече и по-вече числото на учители, на грамотни въ писмо и четмо. При все това официалната статистика, която се е ползувала отъ официални данни, не ще стои далечъ отъ истината. Азъ ще приведа нѣколко факти за числото на училищата споредъ турското разпрѣдѣление на България по каази. Това го права не съ цѣль да посоча вѣрнитѣ числа. Това не може да стане, защото е неизвѣстно менъ границитѣ на каазитѣ и до колко тѣ съвпадатъ съ нашето разпрѣдѣление по околии. Това го правя съ цѣль да се не види нѣкому много голѣмо числото на училищата, посочено въ официалната статистика, число което ми се иска още повече да увелича за по-старитѣ години, и което на незапознатитѣ добрѣ съ нашата история би се видѣло твърдѣ увеличено и невѣроятно. Въ Разградска кааза прѣзъ 1851 год. е имало 7 български училища[1]). Въ Плѣвенско прѣзъ 1852 год. само 3

1) «Цар. вѣстникъ». 1851 год. брой 55.

село имали училища[1]). Въ Хасково сжщата година само 17 села сж имали училища[2]). Въ други каази:

Учебна година	кааза	Бълг. села, общини, въ каазата	колко отъ тѣхъ иматъ училища
1868—69	Старо-Загорска	127	16
„ „	Казанлъшка	38	18
„ „	Чирпанска	42	9
„ „	Видинска	42	7
1869—70	Старо-Загорска	—	36
„ „	Габровска (нахия)	—	14
1871—72	Пловдивска	110	110
„ „	Казанлъшка	23	20
„ „	Чирпанска	32	27
„ „	Хасковска	35	35
« „	Ахъ-Челибийска	21	10
« „	Т. Пазарджишка	46	46
„ „	Старо-Загорска	43	43
„ «	Орѣховска	—	43
1873—74	Видинска	—	12
„ „	Ломска	—	14
„ „	Кулска	—	7
„ „	Бѣлоградчишка	—	18

Ний се постарахме да дадемъ не абсолютна, но една приблизителна вѣроятностъ за точностьта на официалната статистика. Намъ остава да започнемъ да оперираме съ нея. Нужди сж още нѣкой бѣлѣжки за освѣтление. „Статистиката“ посочва, кога се е отворили *първо училище*, но тя не говори и не твърди, че единъ пжть отвореното училище е продължавало своя животъ непрѣкъснато до освобождението ни. Като имаме прѣдъ видъ, че много отъ килиитѣ сж отваряни отъ пжтующи калугери и таксидиоти, че числото на учителитѣ въ първитѣ три четверти на XIX в. е било малко, че послѣднитѣ сж били изгонвани постоянно или самоволно напущали за по-голѣма заплата, ясно е, че много отъ училищата сж били

1) „Цар. вѣстникъ“. 1852 год. брой 97.

2) Тамъ. брой 98.

Забѣлѣжка: Свѣденията за 1871-72 год. е съобщилъ Иок. Груевъ въ „Лѣтоструй“ на Дановъ за 1872 год. Другитѣ сж взети отъ сп. „Читалище“. год. I.

постоянно затваряни и отваряни. Това не е просто прѣдположение, а фактъ, който може да се констатира отъ много дописки и антрифилета изъ нашия печатъ до освобождението ни.

До освобождението ни (1877 год.) били отворени 1479 училища—72 градски и 1407 селски[1]. Това число се отнася само за Сѣверна и Южна България. Това не сж всички български училища отворяни до освобождението ни. Къмъ това число трѣбва да прибавимъ, освѣнъ килийтѣ до 1835 год. невписани въ статистиката, за които говорихме, но още и отваряниtѣ български училища вънъ отъ прѣдѣлитѣ на днешното Княжество въ мѣста населени съ българи—Македония, Одринско, Цариградско, Добруджа, Бесарабия и Румания. Въ прѣдвечерието на войната сжществующитѣ училища се разпрѣдѣлятъ тъй по окржзи.

Окржзи	Числото на училищата прѣзъ 1876 год.		
	градски	селски	всички
Бургаски	3	46	49
Варненски	4	77	81
Видински	3	54	57
Врачански	2	79	81
Кюстендилски	3	97	100
Ловчански	3	49	52
Ломски	2	85	87
Пловдивски	6	100	106
Плѣвненски	1	47	48
Разградски	2	27	29
Русенски	3	41	44
Свищовски	2	37	39
Севлиевски	2	43	45
Силистренски	1	18	19

1) Господинъ К. Г. Поповъ въ статията си „Народното основно образование прѣзъ 1898—99 учебна година", възползованъ отъ „Статистиката за училищата въ Княжество България" (часть I. София. 1898 г. стр. VI) ни дава двѣ твърдѣ интересни таблици за числото на училищата до освобождението ни. (гл. „Училищенъ алманахъ". год. I стр. 683—684). Едната ни показва за всѣка година, колко градски и отдѣлно колко селски училища сж били открити; а другата на колко населени мѣста е имало училища всѣка година (отдѣлно за села и градове). За справка и освѣтление ний прѣпоржчваме на читателитѣ да прѣгледатъ тия таблици.

Окржзи	Числото на училищата презъ 1876 год.		
	градски	селски	всичко
Сливненски	3	71	74
Софийски	6	84	90
Ст. Загорски	4	125	129
Т. Пазарджишки	5	67	72
Трънски	2	39	41
Търновски	6	123	129
Хасковски	4	61	65
Шумненски	5	37	42

Отъ тази таблица се вижда, че освобождението ни завари най-много училища въ Кюстендилски (100), Пловдивски (106), Старозагорски (129) и Търновски окржзи (129) т. е. въ тия окржзи, въ които по-рано е започнало отварянето на училища. Ако обърнемъ внимание, кога сж отворени училищата въ градоветѣ (центра на общинитѣ), ще видимъ, че до *1835* год. е имало училища въ тия градове: Карнобатъ, Добричъ, Бѣлоградчикъ, Видинъ, Дупница, Ловечъ, Троянъ, Ломъ, Карлово, Луковитъ, Разградъ, Никополъ, Свищовъ, Севлиево, Котелъ, Орхание, Пирдопъ, София, Стара-загора, Ихтиманъ, Пещера, Т. Пазарджикъ, Г. Орѣховица, Дрѣново, Елена, Търново, Харманлии и Прѣславъ. Къмъ тѣхъ ще прибавимъ и градоветѣ Тетевенъ, Габрово, Самоковъ, Казанлъкъ, Панагюрище и Трѣвна, неоказани въ статистиката. Между годинитѣ *1835—1846* се отворили училища въ градоветѣ: Орѣхово, Кюстендилъ, Берковица, Бѣла, Русе, Нова-загора, Чирпанъ, Борисовъ-градъ, Хасково и Османъ-пазаръ. Между годинитѣ *1846—1857* се отворили училища въ Провадия, Враца, Пловдивъ, Силистра, Ямболъ, Нови-пазаръ и Шуменъ. Между годинитѣ *1857—1868*—въ Айтосъ, Балчикъ, Варна, Кула, Радомиръ, Конушъ, Попово, Тутраканъ, Брѣзникъ и Трънъ. На 1868 година се отваря българско училище въ Бургазъ. Изобщо тия градове, които по-рано отвориха училища и селата въ тѣхната околия се сдобиха по-рано съ такива.

По късно се сдобили съ училища тия мѣста, гдѣто българскиятъ елементъ е билъ слабо застѫпенъ и гдѣто гъркоманията е взела врѣхъ надъ българщината. Край Дунава е имало много власи, въ Южна България и край Черно море—гърци, а въ другитѣ градове или подъ страха на турското население, или подъ натиска на гъркоманитѣ, училища по късно се отворили. Градското население се е отдало по-силно и по-рано подъ влиянието на грѫцката култура, а селското е било по-силенъ пазачъ на нашата култура. За това виждаме, че въ селата се откриватъ училища по-рано, отъ колкото въ градоветѣ[1]). Неравномѣрното нарастване и отваряне по врѣме на училищата по околии и окрѫзи има за причина още и това—влиянието на монастиритѣ. Тамъ кѫдѣто послѣднитѣ сѫ имали свои килии, тамъ, кѫдѣто тѣ сѫ изпращали по-често таксидиоти и сѫ намирали постоянно въ сношение съ мѣстното население, тамъ сѫ отваряни по рано училища, тамъ тѣхното число е било по голѣмо. Съ горнитѣ причини можемъ да си обяснимъ, защо въ едни околии се отвориха по рано училища, а въ други—по-късно, защо въ едни околии тѣхното число расте по-бързо, а въ други—по-бавно.

На 1835 год се въведе взаимната метода. До тази дата всички посочени отъ официалната статистика училища въ мѣста на брой 189 сѫ килии. Отъ 1835 година до 1846 година сѫ отворени 163 училища—16 градски и 147 селски. Би се помислило, че всички тѣзи училища сѫ взаимни. По други източникъ[2]) е извѣстно, че отъ 163 училища само 18 сѫ взаимни. Останалитѣ, значи, сѫ прости килии. Тия числа идатъ да ни запознаятъ, отъ какво качество сѫ тия училища. Като се знае какви спънки е срѣщала взаимната метода въ приложението си и какъ бавно се е разпространявала, то взаимнитѣ училища и слѣдъ 1845 год. не ще сѫ надминавали по брой килиитѣ. На 1846 год. въ Ловечъ се открили двѣ взаимни училища, ала покрай тѣхъ е имало и три килии, отъ които едната се рѫководѣла отъ учителката Параскева Нейкова. Въ Хасковско прѣзъ 1852 год. имало 25 училища, отъ които повече сѫ частни килии[3]). Въ една дописка до в. „Цар. вѣстникъ“[4]) се пише. Едно нѣщо ни нажалява днесь твър-

1) Гл. „уч. Алманахъ“. стр. 683—684.
2) Гл. тукъ стр. 40, 41, 43.
3) „Цар. вѣстникъ“. 1852 год. брой 98..
4) 1849 год. брой 76.

дѣ, дѣто по-много бащи си взематъ дѣцата нито полуучени .... а най много ги държатъ съ сговоръ, ако имъ се прѣдаватъ: часослови, псалтири, светчета и най сетнѣ апостоли за окончание курса». Прѣзъ 1855 год. въ Кратово още «учатъ на часословци и псалтирици, колкото да пѣятъ въ Църквата „господи помилуй", но хвала Богу и на това"[1]). Отъ 7-тѣ селски училища въ Видинска кааза прѣзъ 1868/69 год. три сѫ частни килии. Въ Авретхисарската кааза (Македония) прѣзъ 1870/71 год. има въ 5 села редовни училища. „Освѣнъ тѣхъ има още много селца, които по нѣкогашъ подържатъ нѣкакъвъ учитель, или по-добрѣ да река пѣвецъ за църквата си, когото наричаме „граматикъ". Такива граматици имъ послужватъ и за учители, учащи 10—20—30 дѣца въ треноветѣ църковни"[2]). Взаимнитѣ училища не сѫ могли да проникнатъ въ всички села, не само за това, защото е нѣмало достатъчно учители, но и за това, защото не сѫ намирали подкрѣпа въ населението. Къмъ фактитѣ, които цитирахме въ една отъ прѣднитѣ глави[3]), нека прибавимъ още единъ отъ 1870 г., който ни съобщава Дановъ[4]). „Въ село К. попътъ, освѣнъ гдѣто го е страхъ да пристѫпи прага на училището, въ което лека-полека могълъ би да научи много добро нѣщо, нуждно за неговото свято звание, но още и силна партия вдигналъ противъ учителя, за да го извадятъ, та да намѣсти своя синъ, защото оня билъ училъ дѣцата на дѣволски работи, ами да ги учи синъ му на червенословъ букваръ". На 1854 год. въ Скопие има училище, въ което учи „единъ даскалецъ наустници и псалтирици»[5]).

Така че. ако ний можемъ да се похвалимъ съ бързо нарастване на училища, то сѫщата похвала не може да кажемъ за тѣхното качество. Дори и прѣзъ втората половина на XIX в много училища сѫ килии. На 1868 год. се въведе звучната метода, но тя не успѣ да се разпространи до нашето освобождение навсѣкждѣ. Ний виждаме нашето Министерство на Просвѣщението слѣдъ освобождението ни да устроява курсове за изучването ѝ отъ учителитѣ. На 1879 год. е имало такъвъ курсъ въ Г. Орѣховица. Въ него е прѣподавалъ Н. Сарановъ. Значи, до нашето освобождение, като погледнемъ на методата на обучението, е имало три вида първоначални училища: килии, взаимни и такива съ звучна ме-

1) „Ц. в." 1855 год. брой 208.
2) Читалище". 1870 год. стр. 303—304.
3) Гл. Глава „разпространение на взаимната метода".
4) „Лѣтоструй". 1870 год. стр. 196—197.
5) „Цар. в." 1854 год. брой 200.

тода. Това е за най долния курсъ на основното училище. Прѣзъ втората половина на XIX в. се развиватъ горнитѣ отдѣления на първоначалното училище, наречени нѣкждѣ приготвителни училища, за които говорихме въ отдѣлна глава.

Ученици. Ако благодарение на официалната статистика можахме да имаме по-пълно понятие за числото на училищата и тѣхното нарастване, това за ученицитѣ е още по трудно, даже и невъзможно. Оскжднитѣ и непълни свѣдения, които можахме да съберемъ, ще ни дадатъ само сѣнка понятие за числото на ученицитѣ, що посѣщаватъ отдѣлни училища, но не и това за ученицитѣ въ всички български училища. Тази трудность се явява не само отъ липсата на свѣдения, но и тия що сж извѣстни не сж точни, пълни и ясни. Обикновено дописницитѣ съобщаватъ числата закржглени, което ни кара да ги не считаме абсолютно вѣрни. Нѣкждѣ даже числата се съобщаватъ двойни: 250—280, 90—100 и пр. Нѣма никаква възможность да се повѣрятъ всички числа, за това ний ще се задоволимъ съ тѣхъ тъй, както ги намираме съобщени въ нашия печатъ до освобождението ни, или послѣ него по споменитѣ на нашитѣ стари дѣйци. За числото на взаимнитѣ у-ци, що посѣщаватъ нѣкой градове, ни запознава долнята таблица.

Градски училища	Учебна година	Ученици
Габрово	1835/36	70
Габрово	1836/37	80
Копривщица	„ „	20—30
Габрово	1838/39	100
Габрово	1841/42	220
Казанлъкъ	1844/45	500
Търново	„ „	180
Т. Пазарджикъ	1847/48	600
Шуменъ	1849/50	195
Шуменъ	1850/51	250—280
Разградъ	„ „	115
Калоферъ	„ „	300
Хасково	1852/53	250
Сопотъ	1855/56	450
Ст. Загора	1857/58	690
Търново	1858/59	750
Плѣвенъ	„ „	278
Тулча	„ „	90—100
Клисура	1859/60	40
Панагюрище	1864/65	380
Габрово	1865/66	424

Долнята таблица ще ни даде понятие за числото на учениците, що се пада на единъ учитель прѣзъ послѣднитѣ десетина година отъ робството ни.

Учебна година	*Училища въ градове и по-голѣми села*	Учители	Ученици	На единъ учитель се пада кржгло
1868/69	Стара-Загора	8	1400	175
1870/71	Разградъ	5	330	66
„	Пловдивъ	14	540	39
„	Копривщица	8	580	73
„	Карлово	6	520	87
„	Калоферъ	7	600	86
„	Сопотъ	6	350	58
„	Клисура	4	240	60
„	Стара-Загора	13	1119	90
„	Кукушъ	3	300	100
„	с. Аджаръ	3	280	93
„	Казанлъкъ	9	630	70
„	с. Шипка	3	320	106
„	с. Енина	3	240	80
„	с. Мъглишъ	3	205	68
„	Чирпанъ	6	500	83
„	Т. Пазарджикъ	9	500	56
„	Панагюрище	5	420	84
„	Пещера	2	130	65
1871/72	Орѣхово	3	123	41
1873/74	Дрѣново	7	370	53
„	Видинъ	7	400	57
„	Ломъ	4	240	60
„	Кула	2	81	40
„	Бѣлоградчикъ	1	55	55
1874/75	Ловечъ	7	435	62
«	Троянъ съ 7 села	12	807	67
«	Орхане	3	205	68
«	с. Гложене (Ловч.)	2	220	110
«	Тетевенъ	4	299	75
«	Видраре (Орхан.)	2	260	130
«	с. Осиковци	1	180	180
«	Златица	1	60	60
„	Пирдопъ	4	390	97

Забѣлѣжка. Въ графата „ученици“ освѣнъ ученици и ученички отъ основното училище, влизатъ и тия отъ главното. Въ съобщенията, гдѣто сме взели тия свѣдения, не сѫ отдѣлени основнитѣ отъ класнитѣ ученици. При все това, като вземемъ прѣдъ видъ, че числото на ученицитѣ отъ главното училище е било на всѣкждѣ твърдѣ малко и че сѫщитѣ ученици сѫ рѫководени отъ повече учители, то ще трѣбва да повишимъ числото на ученицитѣ, що се падатъ на единъ основенъ учитель. Тъй ще се приближимъ къмъ правдоподобностьта на казаното отъ Данова, че градскитѣ първоначални училища иматъ единъ и рѣдко двама учители съ ученици отъ 100 до 250 [1]. Това ще каже, че единъ градски учитель е прѣтрупанъ съ много ученици.

Изобщо до като единъ градски първоначаленъ учитель е билъ прѣтрупанъ съ мого ученици, то селскиятъ учитель е ималъ малко ученици. За селскитѣ училища Дановъ казва, че иматъ единъ учитель съ ученици отъ 10—60[2]). Долнята таблица ще ни даде понятие за количеството на ученицитѣ, що посѣщаватъ селскитѣ училища.

Учебна год.	Селски училища въ каазитѣ	Учители	Ученици	Учебна год.	Селски училища въ каазитѣ	Учители	Ученици
1864/65	Т. Пазарджишка кааза[3])			1871/72	Орѣхова кааза[5])		
	1 село	1	10		1 село	1	2
	8 села	по 1	по 15		3 села	по 1	по 15
	6 села	по 1	по 20		1 село	1	18
	4 села	по 1	по 30		6 села	по 1	по 20
	1 село	1	35		1 село	1	22
	3 села	по 1	по 40		1 село	1	24
	6 села	по 1	по 50		1 село	1	25
	1 село	1	100		1 село	1	26
	2 села	по 1	по 120		6 села	по 1	по 30
	1 село	1	170		3 „	по 1	по 35
					2 „	по 1	по 38
1870/71	Стара-Загора[4])				5 „	по 1	по 40
	3 села	по 1	по 15		1 село	1	42
	1 село	1	18		1 село	1	45
	10 села	по 1	по 20		1 село	1	48
	1 село	1	24		1 село	1	50

1) Гл. неговия „Календаръ“ за 1872 год.
2) Тамъ.
3) „Описание на Т. Пазарджишка кааза“. Ст. Захариевъ. Виена. 1870 г.
4) „Читалище“ год. I. стр. 179.
5) „Лѣтоструй“. 1873 год. стр. 60—61.

Учебна год.	Селски училища въ каазитѣ	Учители	Ученици
1870/71	**Старозагорско**		
	5 села	по 1	по 25
	2 села	по «	по 28
	2 села	по „	по 30
	6 села	по „	по 32
	4 села	по „	по 35
	2 села	по „	по 40
	1 село	1	44
	1 село	1	46
	1 село	1	50
	1 село	1	60
	2 села	по 1	по 70
1871/72	**Пловдивска**		
	с. Перущица	2	120
	с. Цаланци	2	70
	Станимжка	2	120
	Широка-лжка	2	40
	Чипелари	2	25
	10 села	по 1	по 5
	17 села	по „	по 10
	24 села	по „	по 15
	14 села	по «	по 20
	10 села	по „	по 25
	17 села	по «	30—60
	1 село	1	80
	Казанлъшка		
	1 село	1	20
	2 села	по ,,	по 25
	12 села	по ,,	по-вече отъ 25
	Чирпанска		
	3 села	по 1	по 5
	3 села	по „	по 10
	7 села	по «	по 15
	4 села	по «	по 20
	9 села	по „	по 30

Учебна год.	Селски училища въ каазитѣ	Учители	Ученици
1871/72	**Орѣховска**		
	1 село	1	58
	2 села	по 1	по 60
	1 село	1	70
	1 село	1	72
	1 „	1	73
	1 „	1	80
	1 «	1	85
1871/72	**Хасковска**		
	4 села	по 1	по 5
	13 села	по „	по 10
	7 села	по „	по 15
	2 села	по „	по 20
	2 села	по „	по 25
	10 села	по „	по вече отъ 30
	Ахж-челбийска		
	3 села	по 1	по 20
	1 село	по ›	по 25
	4 села	по „	30—60
	1 село	1	80
1873/72	**Т. Пазарджикъ**		
	с. Брацигово	2	170
	с. Стрѣлча	1	80
	41 села	по 1	по 19 (срѣдно)
	Видинска		
	1 село	1	11
	2 села	по 1	по 12
	1 село	1	17

Учебна год.	Селски училища по каазитѣ	Учители	Ученици	Учебна год.	Селски уч - лища по к а - зитѣ	Учители	Ученици
1873/74	1 село	1	20	1873/74	Кулска кааза		
	1 село	1	21		1 село	1	8
	1 село	1	25		1 село	1	13
	2 села	по 1	по 30		2 села	по 1	по 15
	1 село	1	37		1 село	„	28
	1 село	1	45		2 села	по „	по 45
	1 село	1	50		Бѣлоградчишка		
					1 село	1	7
	Ломска кааза				1 село	„	8
	1 село	1	10		4 села	по „	по 10
	4 села	по 1	по 12		1 село	„	13
	1 село	1	13		4 села	по „	по 15
	2 села	по 1	по 15		1 село	„	16
	1 село	1	22		1 село	„	
	2 села	по 1	по 25		1 село	„	
	2 села	по 1	по 30		3 села	по «	по 24
	1 село	1	55		1 село	1	30

Забѣл. Свѣденията за цѣлия Пловдивски санджакъ съобщава Иокимъ Груевъ въ Даковия календаръ за 1872 година, а свѣденията за другитѣ каази сѫ отъ „Рѫководитель“. 1874 год. брой 17.

Ученицитѣ не сѫ посѣщавали редовно училището. При това записанитѣ въ началото на учебната година ученици не дочакватъ края й. Селскитѣ училища въ Хасковско прѣзъ 1852 год. се посѣщаватъ:

Въ едно село зимѣ отъ 45, а лѣтѣ отъ 10—12 ученици.
„ друго „ „ « 45, „ „ „ 15 «
„ „ „ „ „ 30, „ „ „ 15 „
„ « „ « « 60, « « „ 20 „
« « „ „ « 40, « „ „ 20 „
„ „ „ „ „ 40, „ „ „ 15 „
„ „ „ „ „ 40, „ „ „ 15 „
„ „ „ „ „ 45, „ „ „ 20 „
„ „ „ „ „ 45, „ „ „ 20 „

Въ други 10 села само зимѣ има училища[1]).

Въ Старозагорско прѣзъ 1857/58 год. само 11 села иматъ училища съ около 300 ученика, което число лѣтѣ намалява „понеже ходятъ повечето да пасатъ волове[2])“. Въ ед-

1) „Цар. вѣстникъ“. 1852 год. брой 98.
2) Тамъ. 1858 год. брой 369.

на дописка отъ с. Сиѣдово до в. „Македония[1])“ се казва: „Учениците всѣкидневно що идатъ на училище сж 70, а другитѣ, що ходятъ само зимѣ сж 80“. Училището въ Вланга (Цариградъ), което е отворено на 1871 год., прѣзъ 1873 г. се посѣщава отъ 25—30 ученика. „Зимно врѣме числото на ученицитѣ се умножава и повече, но лѣтно врѣме намалява, по причина, че то е работно врѣме, и много бащи вземать дѣцата си да имъ помагатъ[2])“. Сжщо и въ другитѣ училища Бейоглу, Топъ-капия, лѣтѣ ученицитѣ намаляватъ[3]). На изпита при Велешкитѣ училища главниятъ учитель въ рѣчьта си казва: „Отъ нередовното посѣщение на ученицитѣ въ училището множина отъ тѣхъ, които сж учили прѣзъ годината, не можиха да се подготвятъ“. За това сказчикътъ обвинява родителитѣ, които задържали дѣцата си въ дома за работа. Сжщата причина за неуспѣха на ученицитѣ посочва и главниятъ учитель въ Шуменъ въ сказката си на 9 Юлий 1872 год. Нѣкждѣ училищнитѣ настоятели сж вземали писменно задължение отъ родителитѣ, какво, че послѣднитѣ ще изпращатъ редовно дѣцата си на училище, до гдѣто свършатъ цѣлия му курсъ. За нарушителитѣ на това условие училищното настоятелство налагало глоба[4]) Нередовното посѣщение е ималъ прѣдъ видъ и законодательтъ, който е изработилъ училищнитѣ закони за Копривщенското общо училище на 1865 год., за да прѣдвиди глоба за тия родители, които по-рано отъ края на учебната

1) 1868 год. брой 29.

2) „Изложение на 6-ското благодѣтелно братство „Просвѣщение“ въ Цариградъ. стр. 6. 1873 год.

3) Тамъ. стр. 8—9.

4) Ето едно задължение отъ 1839 год., давано отъ Габровскитѣ граждани на училищното настоятелство: „увѣрявамъ азъ долуподписаниятъ, какво прѣдавамъ момчето си Иванъ на школото да се учи три години; ако го взема понапрѣдъ да има да дамъ на школата сто гроша, каквото що опрѣдѣлиха общо епитропитѣ школски и кметоветѣ. Въ тия три години имамъ борчъ да го пращамъ всѣки день въ школата, когато е отворена; ако го не пращамъ, ще дамъ на школата, каквото опрѣдѣлятъ кметоветѣ, освѣнъ (да не даде Богъ), ако остане отъ нѣкоя тѣлесна болѣсть“. Ето друго задължение отъ 1868|69 год., подъ което сж се подписвали родителитѣ: „Долуподписанитѣ увѣряваме, какъ, че помѣстяме синоветѣ и дъщеритѣ си въ училището, споредъ училищнитѣ закони (които и прочетохме) за опрѣдѣленото число години. Въ тия години се задължаваме да ги пращаме всѣки день въ училището, когато е отворено, а ако би да не изпълнимъ училищнитѣ закони, нѣма да имаме прѣтенции никакви, когато дѣцата ни останатъ невѣжи, или споредъ законитѣ на училището се изключатъ; и ако би ни се наложи щрафъ за наказание отъ училището, ще го платимъ“. (стр 8. „Юбилеенъ сборникъ по случай 25—годишнината отъ първия випускъ на Габр. Гимназия“. Пловдивъ. 1900 год.

година прибиратъ своитѣ дѣца[1]). Правилникътъ отъ 1861 год. за управлението на Самоковското училище изисква писмено задължение отъ родителитѣ, какво че послѣднитѣ ще се грижатъ за редовното посѣщение на дѣцата си въ училището[2]). Уставътъ на Софийското българско училище отъ 1857 год. прави учението задължително 4 години. Ученикътъ е задълженъ да идва редовно. Родителитѣ на отсѫтствующия ученикъ се глобяватъ: за първия день—съ 5 гроша, за втория—съ 10, за третия—съ 15. Ако отсѫтствува по-вече отъ 4 пѫти, ученикътъ се изпѫжда. Само болѣсть може да извини родителитѣ и ученика.[3]) Да се прѣдвиди такова наказание за немарливитѣ родители, имало се е прѣдъ видъ нередовното посѣщение на ученицитѣ. Това ще сѫ имали прѣдъ видъ и учителскитѣ събори, станали прѣзъ 1874 год. за да вzематъ мѣрки за редовното посѣщаване на ученицитѣ въ училището.

Специални дѣвически училища е имало само въ градоветѣ и нѣкои по-голѣми села. Понятието на тогавашното общество за нравственость изключавало смѣсенитѣ училища. Послѣднитѣ се явявали само по необходимость—да се удовлетвори слабото желание на дѣвицитѣ за образование отъ една страна и невъзможността на общината да издържа отдѣлни дѣвически училища отъ друга. Недозрѣлото още съзнание, че и на женитѣ трѣбва образование, било причина за слабото посѣщаване на мѫжкитѣ училища отъ дѣвици и за малочислеността на ученичкитѣ, сравнени съ числото на ученицитѣ. Дановъ ни съобщава слѣдния фактъ: „Въ село Г . . . ., което брои повече отъ 8000 души, нѣкои по-свѣстни хора искатъ да се отвори женско училище, та да могатъ и дъщеритѣ имъ да се изучаватъ колкото се може у насъ за сега, ала нѣколцина отъ старитѣ не имъ даватъ, защото казватъ, че жена не трѣбва да знае книга[4])“. Прѣзъ 1873/74 год. въ Видинска кааза отъ десеть села, които иматъ училища, само въ три ходѣли ученички, и то въ двѣ имало по една, а въ третето—само двѣ. Въ сѫщата година нито едно селско училище отъ Ломска, Кулска и Бѣлоградчишка кааза не е било посѣщавано отъ ученички[5]). Прѣзъ 1874/75 год.

1) „Уч. Прѣгледъ“. год. II. кн. VIII.
2) Сп. „Учитель“. год. III. кн. V.
3) „Цар. в.». 1858 год. брой 361.
4) „Лѣтоструй“. 1870 год. стр. 200.
5) „Рѫководитель“. 1874 год. брой 17.

отъ 20 села на Ловчанска кааза само въ едно село ходять момичета въ училище. Въ Орханийска кааза (безъ Тетевенъ и Троянъ) сжщата година само три селски училища се посѣщаватъ отъ момичета; а въ цѣлата Златишка кааза само въ Пирдопъ заедно съ ученицитѣ има ученички[1]). Като оставимъ селата и погледнемъ на градскитѣ училища, ще видемъ, че процента на ученицитѣ е много по голѣмъ отъ този на ученичкитѣ. Долнята таблица ще ни даде понятие за това.

Учебна година	*Училища въ градове и по-голѣми села*	Ученици	Ученички
1868/69	Панагюрище	400	120
„	Клисура	340	100
„	Калоферъ	600	200
„	Солунъ	79	24
1870/71	Пловдивъ	460	80
„	Копривщица	380	200
„	Карлово	400	120
„	Калоферъ	400	100
„	Сопотъ	250	100
„	Клисура	180	60
„	с. Аджаръ	200	80
„	Казанлъкъ	450	180
„	с. Шипка	260	60
„	с. Енина	180	60
„	Габрово	730	319
„	с. Мъглишъ	180	25
„	Чирпанъ	380	120
„	Хасково	360	100
„	с. Долни Райково (ахж-челебийско)	80	30
„	Т. Пазарджикъ	400	100
„	Панагюрище	300	120
„	Пещера	130	50
„	Брацигово	120	—
„	Стара-Загора	730	389
„	Ст.-Загорски села	1347	45

1) «Читалище» год. V стр. 678—680.

Учебна година	*Училища въ градове и по-голѣми села*	Ученици	Ученички
1870/71	Кукушъ	300	50
„	Разградъ	210	120
1872/73	Свищовъ	678	250
„	г. Орѣховица	284	206
1873/74	Видинъ	320	80
„	Ломъ	160	80
„	Кула	72	9
„	Дрѣново	300	70
1874/75	Ловечъ	280	155
„	Орхане	140	65
„	Пирдопъ	270	120
„	Троянъ съ 7 села	687	120
„	Тетевенъ	163	136
„	Златица	60	—
„	Етрополе	180	105

Забѣлѣжка: Числата показватъ броя на ученички и ученици отъ класнитѣ и основнитѣ училища.

Учители. Честото смѣнуване на учителитѣ—това е фактъ, който не говори за добра уредба на училищата до освобождението ни. Като чели по традиция ний сме запазили и днесь това осждено отъ Педагогия и моралъ явление. Промѣната на учителитѣ е имала за най главна причина партизанскитѣ борби на гражданитѣ. Послѣднитѣ за свои интереси или да удовлетворятъ свои страсти се намѣсвали въ училищнитѣ работи, увличали съ себѣ си учителя, който заедно съ смѣната силата на партията се мѣнява и той. Учителитѣ били изложени на произволъ отъ мѣстнитѣ чорбаджии, които се бъркали въ работитѣ на училищното настоятелство при назначаване и уволняване на учителитѣ. «У насъ, четемъ въ училище[1])», се избиратъ училищни настоятелства, но тѣ не могатъ да вършатъ нищо безъ волята на първенцитѣ и всѣкога ще правятъ щото имъ се заповѣдва отъ общината». По-нататъкъ се говори, че се пждятъ тия учители, които не се зак-

1) Год. II. брой 10. статия: „Нашитѣ общини и училищни настоятели“.

рилятъ отъ чорбаджиитѣ, които не имъ сж роднини, или приятели. Въ Русе изгонили учителитѣ безъ причина, по каприза и волята на нѣкои чорбаджии, за да настанятъ свои роднини подъ измислени мотиви, че давали изпитъ, когато имъ скимне, че прѣподавали по своя програма, а не се допитвали до чорбаджиитѣ[1]). За тия чорбаджии Славейковъ казва, че тѣ «гледатъ на ученитѣ като на хора по-долни отъ себѣ си и отъ това не само не се покоряватъ на съвѣтитѣ имъ, но даже и ги прѣзиратъ, като искатъ, каквото става, да става по тѣхному[2]). Оплаквания отъ постояното пждене на учителитѣ, отъ неразбраната намѣса на дневнитѣ силни въ работата на учителя, могатъ да се срѣщнатъ въ всѣки вѣстникъ до освобождението ни.

Възнаграждението на учителя не било завидно. Малката заплата на основния учитель не била достатъчна за неговитѣ нужди. По-тежко е било положението на селския учитель. Често нему се заплащало въ натура или въ работенъ день, съ добавъкъ на едно малко годишно възнаграждение. Градскиятъ основенъ учитель билъ заплащанъ по-добрѣ отъ селския, класниятъ учитель е заплащанъ по-добрѣ отъ основния, на учителката се плащало по-малко отъ колкото на учителя, чуждитѣ възпитаници се цѣнятъ по-добрѣ отъ свършилитѣ наше класно училище—това е, което общо може да се каже за възнаграждението на учителския трудъ. За илюстрация ний привеждаме долнитѣ нѣколко факти.

Въ Хасковско двама градски учители прѣди 1852 год. получавали 8000 гроша, а учителката—1500 гроша. Въ селата учителитѣ имали тази заплата: въ едно село—800 гроша, въ друго—1600 гр., въ други села—1000 гроша, 1100, 600, 1000, 350, 1000, 450, 900, 300, 500, 800, 500[3]). Въ Ловчанска кааза прѣзъ 1874/75 год. имало 40 учители съ заплата 822 турски лири. Заплатата е неравномѣрно разпрѣдѣлена. Има учители, които вcase 2, 3, 6, 7, 12 турски лири, а други 13, 20 и 22. Въ Орханийско срѣдната заплата е $18^1/_4$ турски лири, а въ Златишко—$15^1/_2$. По личность на учители е пакъ много несъразмѣрно разпрѣдѣлена[4]). Въ

1) ПСП. год. I. кн. IV. стр. 35.
2) „Габровското училище“. П. Р. Славейковъ стр. 63—64.
3) „Цар. в.“ 1852 год. брой 98.
4) „Читалище“. год. V. стр. 678—680.

Стара-загора прѣзъ 1853 год. четирмата взаимни учители получаватъ 8500 гроша, или срѣдно на единъ—по 2145 гроша, три учителки получаватъ 3000 гроша, или срѣдно на една по 1000 гроша[1]). Заплащането въ селата ставало и въ натура и въ пари. Въ Старозагорско селскитѣ учители прѣзъ 1870/71 год. получаватъ: 2700 гр., 800 гр. и 12 крини жито, 800 гр. и 9 кр. ж., 2400 гр., 1000 гр. и 10 кр. ж., 700 гр. и 10 кр. ж., 900 гр., 700 гр. и 15 кр. жито, 900 гр. и 15 кр. ж., 1200 и 12, 1000, 1200 и 12, 1100 и 10, 1500 и 12, 1000 и 10, 1000, 1500 и 12, 1500 и 12, 2300, 1000, 1500 и 10, 2000 и 6, 1500 и 14, 2200 и 18, 1200 и 10, 600 и 10, 800, 1550 и 10, 830 и 10, 600 и 6, 500 и 10, само 30 крини жито, 900 гр. и 10 кр. жито, 1000 и 10, 1200, 1000, 900 и 10, 2200 и 10, 600 и 6, 1200, 1000, 1500[2]). Другадѣ, учителитѣ, които имали ниви, гдѣто сѫ учителствували, освѣнъ пари доплащало имъ се съ „дни оранъ". Прѣзъ 1871/72 год. въ Орѣховска околия на единъ учитель се плащало 800 гроша и 25 дни оранъ, на другъ—600 гр. и 20 дни оранъ, 800 гроша и 20 дни оранъ и пр.[3]).

На 1852 год. въ Плѣвенъ на учителя Васкидовичъ, който прѣподавалъ въ класното училище, се заплащало 7000 гроша, а на взаимния учитель въ сѫщия градъ—2000 гроша[4]). Единъ елински и единъ новогръцки учитель въ Стара-загора получаватъ прѣзъ 1853 год.—6000 гроша, или по 3000 на едниго. Другъ славянски учитель получавалъ 3000 гр. и другъ за по-високи науки—5500 гроша. Иокимъ Груевъ прѣзъ 1856/57 год. е получавалъ 10,000 гр., 57/58—12,000 гр.; 58/60—15,000 гр., 60/61—18,000, 66/68—12,000 гр. Други класни учители въ сѫщия градъ получавали 10,000 гр., 12,000, 3,000, 8,000[5]).

Поради малката си заплата учительтъ е заставенъ или да се залавя за друго занятие или да търси друго учителско мѣсто съ по-голѣма заплата. Рускиятъ консулъ въ Одринъ съ дата отъ 1856 год. 12 Декемврий пише на министерството на Външнитѣ дѣла: „Много отъ учителитѣ се отказватъ

1) „Цар. в.". 1853 год. брой 126.
2) „Читалище". 1870 год. стр. 179.
3) Дановия „Календарь". 1878 год. стр. 60—61.
4) „Цар. в." 1852 год. брой 97.
5) „Уч. прѣгл". год. v. стр. 144.

отъ занятието си, защото оскъдната имъ заплата неудовлетворява потрѣбностьта на живота имъ. Тѣ прѣдпочитатъ да оставатъ въ търговски къщи, вслѣдствие което азъ намѣрихъ много училища, както гръцки въ Одринъ, тъй и славянски въ околностьта на града и селата затворени[1])". На 1852 год. се оплакватъ отъ Стара-загора въ „Цар. вѣстникъ[2])", че „учениците отъ день на день намалявали, та едва останали до 300 души. Повече училища били празднн. Еснафитѣ не давали вече пари и учителитѣ, като нѣмали, кой да имъ плаща, напуснали училището". Учительтъ въ началото на учебната година е ходѣлъ отъ мѣсто на мѣсто да се пазари. Заплатата му се давала и твърдѣ нередовно. Много отъ учителитѣ имали да взематъ за минали години. „Учителитѣ страдатъ отъ парична трѣска", пише в. „Источно врѣме" отъ 1874 год. 2 Ноемврий. И стачкитѣ сж били познати на учителитѣ до освобождението ни. Учителитѣ въ Браила се отказали да посѣщаватъ училището, понеже не имъ било заплатено за нѣколко мѣсеца[3]). И Т. Икономовъ въ „Мемоаритѣ" си на нѣколко мѣста константира този фактъ. Нѣка приведемъ още нѣколко факта, които ни дава Дановъ въ „Лѣтоструй"., „Въ Х.... на учителя се не плаща по шесть мѣсеца; въ В.... питропътъ накарва учителя да пазарува отъ бакалницата, та съ това да му се изплаща годишната заплата[4])". Въ Г....ъ, единъ отъ първитѣ градове у насъ, новитѣ училищни настоятели намѣрили, че могатъ да направятъ още една икономия и съ учителитѣ, като имъ не платятъ прѣзъ разпустното врѣме, а пъкъ за да би се продължило то съ 10—20 дена повече, тѣ принудили учителитѣ да направятъ изпитанието толкози дни прѣди опрѣдѣленото врѣме[5])". „На много мѣста училищнитѣ настоятели чакатъ отъ какъ изкаратъ за себе си лихва отъ учителската плата, тогазъ му плащатъ по зърно по зърно, като че ли ги вадятъ изъ своя джобъ[6])".

Първоначалниятъ учитель е обучавалъ не само много

1) „Тридцатилѣтіе дѣятелности Одескаго Болгарскаго настоятелство". Одеса. 1895 год. стр.14.

2) 1852 год. брой 86.

3) „Изложение на настоятелството на Браилското училище". 1871 година.

4) 1869 год. стр. 228—229.

5) Тамъ. 1870 год. стр. 198.

6) Тамъ. стр. 200.

ученици, но е ржководилъ и нѣколко отдѣления. Това трѣбва да е ималъ прѣдъ видъ Пловдивскиятъ учителски съборъ прѣзъ 1874 год., като е опрѣдѣлилъ максимума отдѣления, които трѣбва да има единъ учитель. Всичко това сж недостатъци, които злѣ сж влияли на училищния успѣхъ.

Безъ съмнѣние, най голѣмо влияние на училищния успѣхъ оказва самъ учительтъ. Повече отъ основнитѣ учители сж неотговаряли на званието си. Тѣ биля незапознати не само съ педагогическитѣ методи, но и съ много отъ наукитѣ, които сж прѣдавали въ горнитѣ отдѣления на първоначалното училище. Тѣ нѣмали повече знания отъ тия, що сж получили отъ учебницитѣ въ класното училище, а педагогията тѣмъ е била чужда. Наистина, нѣкои училища въвеждатъ педагогия, като учебенъ прѣдметъ, съ цѣль да запознаятъ ученицитѣ готвящи се за учители съ нея, обаче малко учители сж я слушали, понеже повече класни училища не сж я въвели. Отъ друга страна и това, което се учило отъ нея е било недостатъчно да подготви добъръ учитель. За това въ края на робството ни се отварятъ лѣтни педагогически курсове за учителитѣ, въ които свършилитѣ въ Русия българи и запознати съ новитѣ методи, запознаватъ своитѣ колеги съ новитѣ приобрѣтения на педагогическата наука.

Неподготвеностьта на учителския персоналъ е биелъ много на очи въ нашия печатъ. Като едно отъ най добритѣ срѣдства за поправянето му сж прѣпоржчвали устрояване на педагогически училища. Понеже класни дѣвически училища е имало малко и то основанието имъ се отнася къмъ края на робството ни, и понеже мжжкитѣ класни училища сж били слабо посѣщавани отъ дѣвици, за това и учителкитѣ сж били много по-слабо подготвени отъ учителитѣ. Та и на дѣвическитѣ училища се е обръщало по-слабо внимание. Печатътъ продължава да бичува тоя недостатъкъ въ възгледа на ржководителитѣ на нашата просвѣта, че училищата за дѣвойки сж излишни. Редъ статии доказватъ необходимостьта отъ възпитани и образовани дѣвойки, и мнѣния разни се навеждатъ въ полза на женското образование. За илюстрация ний ще се задоволимъ да прѣведемъ оргиналното мнѣние на Дановъ[1]). Да се подобрятъ дѣвическитѣ основни училища, „по заможнитѣ госпожи и майки" трѣбва да съберать доброволна помощь за отваряне на едно дѣвическо училище съ прѣдназначение да достави учителки. Той прѣлага и друго срѣдство: „да се изженатъ всички ерге-

1) „Лѣтоструй". 1870 год. стр. 148-149.

ни-учители за учени и способни дѣвойки, та тѣ да захванатъ праздннтѣ учителски мѣста въ народнитѣ ни дѣвически училища подъ покровителството и управлението на своитѣ съпрузи—учители." А тия „учени и способни дѣвойки" ще се взематъ: 1. „отъ нѣколко учителки, които ги имаме за сега по негдѣ си" 2. „у. калугеркитѣ по нѣкой мѣста, които за зла тѣхна честь силомъ се задържатъ тамъ, за да ги учатъ на саможивъ и мързеливъ животъ" и 3. на това врѣме се намиратъ на различни мѣста вече и доста дѣвойки, които малко много сѫ учили и излѣзли изъ училище, или които още се учатъ".

„Така снабдени учителитѣ съ млади и учени госпожи, ще се постараятъ да имъ прѣдаватъ и дотъкмяватъ въ която наука ги найдатъ слаби и подъ тѣхното вѣдомство тѣ ще да влѣзатъ да прѣдаватъ на дѣвойкитѣ. И тъй отъ вечерь подготвени тия млади госпожи отъ своитѣ съпрузи въ уроцитѣ, които има да прѣподаватъ на ученицитѣ си въ другия день, тѣ постепено ще изучаватъ всички науки и ще станатъ доста добри учителки".

Да се подобри учителскиятъ персоналъ, съставили се дружества, които имали за цѣль да подържатъ ученици и ученички въ наши и чужди училища. Даже освѣнъ единицитѣ благодѣтели, и нѣкой градски общини се грижели за това—да подготвятъ учители за околнитѣ села.

На 1863 год. Виенскитѣ българи основаватъ дружество „Напрѣдъкъ" съ цѣль да образуватъ фондъ за подържане на бѣдни български студенти. На 1871 год. въ Кишеневъ се основало Българско ученолюбиво общество съ цѣль да разпространява нравствено-религиозно образование между българитѣ. Обществото ще се старае да привлѣче въ руски учебни завѣдения млади българи, които ще спомага нравствено и материално. То ще се грижи да подготви учители педагози за България и ще печата и пръска книги между народа. На 1874 год. въ Мустафа-Паша се основало „Българско Братство Наука" съ цѣль да подпомага бѣдни български ученици въ Мустафа-Паша и околностьта, които послѣ ще станатъ учители въ Одринската епархия. По инициатива на учителката Г-жа Петкова на 1869 год. въ Велесъ се основало женско дружество съ цѣль да помага на бѣдни ученички. Въ двѣ засѣдания се събрали повече отъ 400 лева.[1]) На 1869 год. слѣдъ църковния отпускъ въ единъ празниченъ день Старозагорчанки се събрали въ главното училище и слѣдъ рѣчьта на главната

1) в. „Право" 1869 год. бр. 29.

учителка, се основало дружество „Майчина любовь“ съ цѣль да спомага бѣдни ученички отъ мѣстното училище. Въ разстояние на два часа за дружеството се събрали около 800 лева[1]). На 1869 год. въ Ломъ се съставило женско дружество съ цѣль: 1. да се спохожда поне единъ пѫть въ седмицата женското училище и се слѣди за успѣха му 2. да се добавятъ потрѣбнитѣ помагала на училището и 3. да помага на бѣдни ученици.

Кюстендилската община е рѣшила да вземе по едно селенче отъ тия села, които нѣматъ училища, да го подържа въ нѣкое училище, за да се подготви за учитель[2]). «Тулчанското читалище съ помощьта още на двама-трима родолюбци изпроводило и подържало въ главното училище въ Прага една дѣвойка, която се готвила за учителка въ града имъ“[3]). Единъ Шумненецъ издържалъ петь ученика отъ Шумненско въ Табурската гимназия (Чехия)[4]). Въ сѫщата гимназия Старо-загорската община издържала двама ученици. Русчушката издържала въ Чехия три момчета и двѣ момичета за да се готвятъ за учители въ града[5]).

1) в. „Право“. год. I. бр. 4.
2) Тамъ. 1869 г. бр. 33.
3) „Лѣтоструй“. 1870 г. стр. 240.
4) Тамъ. 1871 г. стр. 204.
5) Тамъ.

ДѢЛЪ II.

Класни (главни) училища.

Гръцко и руско влияние върху появата и характера на класнитѣ училища у насъ. Основателитѣ на новобългарското образование, инициаторитѣ за отваряне Габровското училище, Априловъ и Палаузовъ, не мислѣха да облагодѣтелствуватъ нашия народъ съ даване само на взаимно образование. Априловъ е мечталъ да отвори училище за по-високо образование. Разбира се, че това не можеше да се постигне тогава, когато взаимнитѣ училища не бѣха подготвили добри и достатъчно число ученици за по-високо учение; когато нашитѣ ученици не знаяха други науки освѣнъ прѣподаванитѣ въ взаимното училище, когато у насъ отсѫтствуваше стрѣмежъ за високо образование, съ една рѣчь, когато у насъ липсваха най-необходимитѣ условия за отваряне на класни, или каквито и да било по-високи училища отъ взаимнитѣ. За такива училища най-голѣма нужда имаше отъ подготвени учители, получили образованието си, ако не въ нѣкой университетъ или гимназия, поне въ нѣкое чуждо класно училище. А такива учители у насъ нѣмаше дори до 1845 год. Около тази дата чуждитѣ по-високи училища захващатъ да изпращатъ у насъ българи съ по-високо образование.

Съ такива учители най-първо ни сдоби Гърция.

Прѣзъ първитѣ години на робството си гърцитѣ не можаха да се опомнятъ и помислятъ за по-висока просвѣта: турскиятъ варваризмъ и деспотизмъ бѣше нанесълъ пълна дезорганизация на гръцкия народъ. Прѣзъ XVI вѣкъ гърцитѣ сѫ нѣмали добрѣ уредени по-високи училища. Въ XVII и XVIII вѣкове, когато гърцитѣ си спомниха за своето минало, кога-

вали Х. Юрданъ, Стария Золотовичъ и Анастасъ Владосъ[1]). Въ Цариградската „Велика народна школа“ и послѣ въ Андросъ е слѣдвалъ Доброплодний, който, като учитель въ Котель отъ 1842 до 1847 год. основалъ горно училище съ елински науки. Сжщиятъ основалъ Шумненската „Гимназия“ на 1847 год., наречена още и Елинско училище съ учебни прѣдмети: „Списатели елински и църковни, Художнословие съ всичкитѣ правила; Елинската граматика, Политическо, Математическо и Физическо землеописание, Аритметика съвършена, Священий катехизицъ, Священа история, правила за писма и съчинения, пѣние църковно, Българска и Славянска граматика, Стихотворение грѣцко и българско, съчинение елинско, Всеобща История, Елинска История, Геометрия и пр.“[2]). Прѣзъ 1851 год. въ сжщото училище „на двата дни по веднажъ“ учатъ Елински, Французки, Нѣмски и Латински езици, та „може да се послѣдва Славянската, Риторика и Митология на дрѣвностьта и Елинска история.Отъ „философскитѣ науки“ се учатъ: „Математическа и Физическа География, Антропология, Психология, Логика, Пирамат. физика, Етика (Нравствена философия), Теоритическа Аритметика, Алгебра и Геометрия“. „Така, който ученикъ изкара тѣзи сѣтнитѣ науки, може, ако има желание, да иде на която ще европейска академия, за да се учи, което ще високо художество, сир. хекимликъ и проч., безъ да има потрѣба да се бави на друго училище, защото ако се изучатъ добрѣ тѣзи науки, дѣто иде може да даде изпитание безъ сумнѣние и да се приемва за академически ученикъ, защото отъ тѣзи погорнитѣ науки въ академията ги има всичкитѣ“[3]). Прѣзъ 1849-50 год. Доброплодний е прѣдавалъ въ Шумненското „горно училище (гимназия)“ „Платаново сокрещено, Славянски избрани изъ разни книги, Елинска граматика, и Слвянска, Французка граматика и Телимахъ, Числителница, Математическо землеописание и Елинска История“[4]). И Сливненската „гимназии“, въ която е учителствувалъ Доброплодний носѣла отпечатакъ на Елинско влияние. Въ послѣднето училище прѣобладавало българскп езикъ, но голѣмо мѣсто се отдѣляло за грѣцка наука и грѣцки езикъ.

1) МСБ. кн. XI. „К. Г. Фотиновъ“ стр. 624.
2) „Цар. в.“ 1849 год. брой 32.
3) „Цар. в.“ 1851 год. брой 26.
4) Тамъ. 1850 год. брой 8.

Учебнитѣ прѣдмети на „Народното школо" въ Русе прѣзъ 1849 год. били Български, Елински, Френски и Арабски езици. Въ него е прѣподавалъ Г. Кариди[1]). Основательтъ на Плѣвненското класно училище, Емануилъ Васкидовичъ, прѣзъ 1849-50 год. е прѣподавалъ въ III класъ Граматика и Художнословие, Плутархъ, Естествена история, Аритметика, Первовозпитание здраваго человѣческаго разума, География съ атласъ и църковно пѣние, а въ IV—Телимахъ, Гръцка граматика, Всеобща История, Логика, Алгебра, Етика, География и Св. История[2]). Въ Атинското елинско училище е слѣдвалъ Н. Ив. Момчиловъ, който като учитель въ Г. Орѣховица (1859—1865) по подражение на това училище е основалъ нѣколко класа, въ които главнитѣ учебни прѣдмети сѫ били езицитѣ—стари и нови. Христаки М. Златевъ, българинъ, родомъ отъ с. Равна (Провадийско) е гръцки възпитаникъ. Прѣзъ 1847 год. е билъ съучитель на Доброплодний въ Шуменъ.

Отваряне по-високи училища въ Русия захваща отъ XVI вѣкъ. Инциатива за тѣхъ сѫ вземали духовнитѣ братства, съставени да водятъ борба противъ езуититѣ, които въ началото на XVI вѣкъ отворили училища въ Полша и западна Русия. Братствата за да водятъ успѣшно борбата противъ езуититѣ, изпращали на свои разноски ученици да слѣдватъ на Западъ и при завръщанието имъ ги назначавали за учители въ отворенитѣ отъ тѣхъ училища. Прѣзъ XVI, XVII и XVIII вѣкове били отваряни разни училища отъ духовни братства и отъ рускoто правителство. Тия училища носѣли разни имена: «Елинска академия", „Латинска академия", „Славянска академия", „Славяно-гръцко-латинска," и пр. Всички тѣзи училища за „по-високо" учение, обаче, по своя характетъ и цѣль не стоели много далечъ отъ гръцкитѣ Елински училища и академии. На 1802 год. до тогавашната „училищна комисия" въ Русия се обърнала въ Министерство на Народно Просвѣщение, което поело грижата за просвѣтата на Руския народъ. Въ срѣдата на XIX столѣтие се явяватъ по-добри срѣдни и висши учебни завѣдения. Отъ това врѣме сѫ извѣстни духовнитѣ академии, които имали и грижата да приготвятъ учители. Тѣ бѣха посѣщавани най-вече отъ първитѣ българи, студенти въ Русия. Тѣзи училища дадоха образование на първитѣ свършивши бъл-

1) „Цар. в." брой 50. 1849 год.
2) Тамъ. 1850. брой 14.

гари руски учебни завѣдения. Явили се и нормални училища съ специална цѣль да подготвять учители. Уредили се и гимназии, прилични на днешнитѣ. Русия подражавала на Западъ и по-рано отъ Гърция въведе съврѣменитѣ науки въ срѣднитѣ и висшитѣ си учебни завѣдения. Този новъ духъ на рускитѣ училища се прѣнеси у насъ отъ Русия чрѣзъ нашитѣ възпитаници въ нейнитѣ училища. Така че до като Гърция прямо и посрѣдсвено оказа влияние въ организацията на класнитѣ ни училища, прямо, като ни даде нѣкой гръцки учители, косвено като допущаше да слѣдвать въ нейнитѣ училища българи, то Русия това направи само посрѣдствено. Влиянието на Гръцкитѣ училища върху основанието и характера на нашитѣ. класове захвана по-рано отъ руското; но въ сѫщото врѣме то бѣше кратковрѣменно. Появата на рускитѣ възпитаници скоро тури край на гръцкото влияние. Руски възпитаници прѣкратиха гръцкото влияние и въ учебната ни литература, която почна да се съставя отъ руски прѣводи. До 30-тѣ години на XIX вѣкъ нѣмаше български младежъ въ рускитѣ училища, ако не считаме живущитѣ въ Русия българи, които сѫ посѣщавали руски училища. А до това врѣме елинскитѣ Велики училища сѫ биле посѣщавани отъ българи. Първиятъ руски възпитаникъ у насъ, който стана учитель, се върна на 1847 год., а възвръщанието на другитѣ руски възпитаници захваща отъ втората половина на XIX вѣкъ. Така, до като до 1850 год. между българскитѣ учители се брояха десятки гръцки възпитаници, то руски имахме само единъ. Обратно, ний виждаме слѣдъ тая дата—рускитѣ възпитаници прѣобладавать и гръцкитѣ училища се лишавать отъ българи ученици. По-рано нашитѣ младежи прибѣгваха до гръцкитѣ училища поради близостьта имъ до българитѣ по мѣсто и поради силното още влияние, което гърцитѣ оказваха въ цѣлия ни културенъ животъ. Само честитѣ войни на Русия съ Турция, които ни туриха въ по-тѣсни връзки съ руситѣ, отвориха пѫть на българитѣ за рускитѣ училища. Отклонението на българчетата отъ елинскитѣ училища и стремежътъ имъ къмъ Русия имаше за причина още умразата ни къмъ гърцитѣ, която се засили съ подигане на черковния въпросъ. Имаше за причина още и по-високото умствено подигане на българитѣ, за които гръцката наука стана неудовлетворителна. Това се длъжи и на Априлова и на Палаузова, на Руското

правителство и руски благотворителни общества, които вземаха грижата да издържатъ наши младежи въ руски учебни заведения.

„На 1840 год. Априловъ, Тошковичъ и Палаузовъ подали на ново-русийския генералъ губернаторъ прошение, съ което молили да се отпустнатъ четире стипендии за българи: двѣ за Ришельовския лицей и двѣ за Херсонската духовна семинария". Това е първата молба, която българитѣ отправили къмъ Русия за помощь. Било разрѣшено. „Отъ тази милость първи се възползували повиканитѣ отъ Априлова и Палаузова съ тѣхна издръжка да се приготвятъ за учители въ Габрово Игинатъ Вербенъ отъ Сливенъ и Захари Княжески[1]". Първиятъ отъ двамата при завръщането си въ България умира, а вториятъ като слѣдвалъ нѣколко години тръгналъ изъ Русия да събира разни книги и църковни принадлежности, които раздавалъ на българскитѣ училища и църкви въ България. „А. С. Екзархъ успѣлъ да изходатайствува не голѣма помощь отъ руското консулство въ Цариградъ за въ полза на българскитѣ училища, а Захари Княжески сполучилъ съ тази сума да изпрати въ единъ частенъ пансионъ въ Одеса двѣ български дѣвойки[2]". Тия дѣвойки сѫ Саша Милкова и Анастасия Тотева родомъ отъ Стара-загора. Като учителка послѣдната основа класни дѣвически училища въ Габрово и Стара-загора. Тѣ били изпратени на 1853 год. и слѣдвали шесть години въ Русия. Тѣ дадоха пръвъ примѣръ на българскитѣ дѣвойки да ходятъ по учение въ Европа[3]).

Първитѣ български благодѣтели на народното ни образование опрѣдѣлиха стипендии за възпитание на млади българи въ Русия. Априловъ и Палаузовъ сѫ подържали много българи изъ разни руски учебни заведения. Сирмановъ, единъ отъ по-първитѣ руски възпитаници е слѣдвалъ на смѣтка на Априлова. Числото на българитѣ до нашето освобождение, които слѣдвали въ Русия съ издръжка на Априлова е достигало нѣколко десетици. Отъ неговото завѣщание дори до днесь продължаватъ да се ползуватъ много българи, които слѣдватъ изъ рускитѣ учебни заведения.

На помощь на частната инциатива, слаба отъ начало да задоволи тъй голѣмитѣ нужди на несъбудения добрѣ нашъ народъ, се явява руското правителство. Прѣзъ 1866 год. на руска сти-

1) „Тридцатилѣтіе дѣятелности Одескаго Болгарскаго настоятелства (съ 1854—1884 год.) и материалъ для Исторіи освобожденія Болгаріи". Н. Борсова. Одеса. 1895 год. стр. 4.

2) Тамъ. стр. 5.

3) „Чърти изъ живота и записки на Ат. Ивановъ". Сливенъ. 1881 година.

пендия сѫ слѣдвали 32 българи изъ разни руски учебни заведения[1]). И св. Синодъ е издържалъ учащи се българи въ руски семинарии и академии. На 1844 год. било разрѣшено за пръвъ пѫть да се приематъ четире българи въ Одеската семинария съ цѣль да се подготвятъ за духовни пастири[2]). На слѣдната година се приели други четире българи въ Петербурската и Московската семинария на руски срѣдства. На 1857 год. е имало петь българи въ рускитѣ семинарии. Само въ Московскитѣ учебни заведения на 1858 год. слѣдвали 16 българи. Едни отъ горнитѣ се подържали отъ Азиатския Департаментъ, други—отъ Министерството на Народното Просвѣщение и отъ частни лица. Така отъ горнитѣ 16 души—6 сѫ издържани отъ Славянския благотворителенъ комитетъ въ Москва, двама—отъ графъ Уваровъ, двама—отъ Кокоревъ, единъ отъ графъ Толстой и единъ стипендиантъ на Денкоглу[3]).

Московскиятъ славянски благотворителенъ комитетъ се основалъ на 1858 год. Мисъльта за основанието му се явила на 1857 год. слѣдъ кримската война, когато стрѣмлението на българитѣ къмъ висше образование се засили. Неговата цѣль е била да отваря църкви и училища на Южнитѣ славяни, да отваря такива и да ги снабдява съ книги, да издържа младежи въ руски учебни заведения и пр. Този комитетъ, състоящъ се отъ видни руски мѫже, е оказвалъ силно влияние на руското правителство въ смисълъ да отпуща помощь на учащитѣ се българи. Той самъ е помагалъ и на българи, които слѣдвали не само въ Москва, но и въ други руски училища. На 1864 год. комитетътъ е издържалъ 20 души българи и сърби. Отъ 1858 год. до 1868 год. комитетътъ е давалъ стипендии, а на нѣкой врѣменна помощъ на 46 души славяни, отъ които повечето били българи[4]).

Славянскиятъ пансионъ въ Николаевъ е оказалъ голѣма помощь на българитѣ въ Русия. На 1863 год., като се взело прѣдъ видъ, че българскитѣ училища не подготвѣли добрѣ младежитѣ за рускитѣ учебни заведения, като се взело прѣдъ видъ и честото заболѣване на българитѣ, които слѣдвали въ Русия, рѣшено било да се отвори пансионъ за южнитѣ славяни при Николаевската гим-

1) „Очерки религиозной и национальной благотворительности на Востокѣ и срѣди славянъ". Сп. 1871 год.

2) Тамъ.

3) „Краткій отчетъ о десятилѣтней дѣятельности славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ". Москва. 1868 год. стр. 5.

4) Тамъ. стр. 20.

назия (Херсонска Губерния). Въ този пансионъ се полагала по-голѣма грижа за здравието на българитѣ, за да могатъ послѣднитѣ да устояватъ на суровия руски климатъ. Въ този пансионъ сѫ опитвали учащитѣ се да слѣдватъ редовно наукитѣ си. За надзиратель на пансиона билъ назначенъ Господинъ Минковъ. Прѣзъ Септемврий с. г. Минковъ заелъ длъжностьта си. Слѣдъ двѣ години пансиона билъ закритъ, но на 1867 год. билъ отново откритъ. Одеското благотворително настоятелство е давало врѣменна помощь или мѣсечна стипендия отъ 1854 до 1877 год. на 197 българи и на 16 българки, които сѫ слѣдвали въ разни руски учебни завѣдения[1]).

Прѣди 1854 год. въ Русия сѫ слѣдвали нѣколко българи, издържани отъ свои добродѣтели. Живущиятъ въ Одеса копривщенецъ, Христо Стойковичъ, е извикалъ Найденъ Герова да слѣдва въ Ришеловския лицей въ Одеса. На 1847 год. той свършилъ този лицей и се върналъ въ родния си градъ. На 1850 год. като учитель въ Пловдивъ основалъ двукласно училище, класоветѣ на което послѣ се увеличили. Бурмовъ и послѣ *Сирмановъ* основали въ Габрово класове по подражание на рускитѣ училища. Послѣдниятъ основалъ петокласни училища въ Горня-орѣховица и Видинъ. *Гюзелевъ и Каролевъ* наредиха Габровската гимназия по програмата на рускитѣ гимназии и семинарии. *Ковачевъ* донесе звучната метода отъ Русия и по подражание на рускитѣ училища отвори педагогично-богословско училище въ Щипъ. Димитръ Енчевъ, свършилъ Киевския университетъ, е учителствувалъ въ Габрово, Русчукъ и Силистра; Цвѣтко Златевъ свършилъ на 1867 год. новорусийския университетъ, основалъ класно училище въ Троянъ и пр. По голѣмата часть отъ горѣспоменатитѣ 197 българи при завръщанието си въ България станали учители. Рускитѣ възпитаници внесоха по-съврѣменни науки въ нашитѣ училища. Тѣ създадоха новото течение въ развоя на нашитѣ срѣдни училища, като подбиха пѫтя на елинското влияние, що носѣше въ себѣ си отпечатъкъ на срѣдневѣковна схоластика.

И западно-европейскитѣ училища сѫ били посѣщавани отъ младежи българи. На 1869 год. само въ Прага сѫ слѣдвали 23 българи: 5 отъ Русе (3 издържани отъ общината), 6 отъ Стара-Загора (4 издържани отъ общината), 3 отъ Калоферъ, 2 отъ Панагюрище, 1 отъ Щипъ (издържанъ отъ българи въ Виена), 1

1) Гл. списъка имъ въ кн. „Приложеніе къ брошюрѣ тридцатилѣтие дѣятельности одескаго болгарскаго настоятелства“. 1895 година. Одеса.

отъ Дупница, 1 отъ Плѣвенъ и 1 отъ Ломъ (издържанъ отъ общината[1]). Нѣколко младежи слѣдвали въ Бѣлградската Велика Школа. На 1859 год. единъ Ломчанецъ, който е слѣдвалъ въ Бѣлградъ, отворилъ горенъ класъ въ Ломъ, на който прѣподавалъ Граматика, Аритметика, Катехизисъ, Нѣмски и Гръцки. На 1860 год. другъ бѣлградски възпитаникъ е билъ помощникъ на първия[2]). Прѣзъ 1848 год. двама Старо-Загорчени сѫ заминали да слѣдватъ въ Бѣлградъ[3]). На 1862 год. единъ Старозагорчанинъ изходатайствувалъ прѣдъ Сръбското правителство да слѣдватъ въ Бѣлградъ три момичета и три момчета на негови разноски. Момичетата слѣдъ 4, а момчетата слѣдъ 5 години се връщать въ родния си градъ[4]). Намъ сѫ извѣстни и Сръбски учители у насъ въ България. Въ Шумненското класно училище на 1852 год. е билъ учитель сърбина Милановъ[5]). Робертъ-Колежъ е билъ посѣщаванъ сѫщо отъ българи.

Като виждаме, до освобождението нашитѣ класни учители сѫ били възпитаници на разни Европейски училища. Отъ това ще обяснимъ и разнообразието на класнитѣ ни училища.

Основание и развитие на класнитѣ училища. Рускитѣ възпитаници положиха основа на класното образование, каквото е днешното у насъ. При завръщането си въ България тѣ намѣриха по добра почва за основанието му: взаимнитѣ училища бѣха се наплодили, първоначално образование притежаваха много български младежи, въ народа бѣше развитъ по-голѣмъ стремежъ къмъ учение, а стремежътъ къмъ гръцката наука, за която по-прѣди жаднеяха толкова много, бѣше отслабналъ. Отъ свършилитѣ курса на взаимното училище се образували единъ или два класа наведнажъ. Найденъ Геровъ прѣзъ 1850/51 год. основалъ въ Пловдивъ два класа наведнажъ. Пишурка на 1848 год. отворилъ въ Ломъ единъ горенъ класъ, въ който е прѣдавалъ Българска граматика, Св. История, Катехизисъ, Аритметика, География, История, Гръцки езикъ и Псалтикия[6]). На 1850 год. въ Стара-загора се отворили два първи класа по единъ въ двѣ махали; въ едина е прѣподавалъ Ат. Ивановъ, а въ другия—К. Ра-

1) в. „Право“. 1869 год. брой 33.
2) „Учил. Прѣгл“. год. I. стр. 379—380.
3) «Чърти изъ живота и записки на Ат. Ивановъ. стр. 45.
4) „Чърти изъ живота и пр.» стр. 46—47.
5) сп. „Памятникъ“. 1895 год. кн. II. стр. 146.
6) „Учил. Прѣгл.». год. I. кн. 4.

ювъ[2]). Въ Силистра на 1860/61 год. се отворилъ първи класъ, на слѣдующата година—втори.

Класнитѣ училища сж носѣли тия названия: „голѣмо", „високо", или «по-високо», „горньо", „велико", «гимназиално», „главно", „полугимназиално" и «класно». Класоветѣ се именували „чинове", «разреди» и „класове", а нѣкждѣ—„горни отдѣления". Названията „горенъ чинъ" и „горенъ разредъ" се явватъ тамъ, гдѣто ученицитѣ, които учатъ „по-високитѣ" науки сж стоели въ сжщата стая, въ която сж били и основнитѣ ученици, но на отдѣлни чинове. Това се е правѣло, било, че е нѣмало повече стаи въ училището, било по липсата на повече „горни" ученици, било че само единъ учитель е ржководѣлъ и отдѣления и класове, та за по голѣмо негово удобство, всички ученици сж се помѣщавали въ една стая. Нѣкждѣ горнитѣ ученици се отдѣляли въ друга стая.

Когато говоримъ за класни училища въ сьврѣмененъ смисълъ, ний не трѣбва да се довѣряваме на самото название, що срѣщаме въ срѣдата на миналото столѣтие. Да вѣрваме на тия имена, които по-горѣ споменахме и по тѣхъ да разграничимъ отдѣленията отъ класоветѣ, това значи да попаднемъ въ грѣшка, да смѣсимъ горнитѣ отдѣления на основното училище съ класоветѣ, да вземемъ еднитѣ вмѣсто другитѣ, да назовемъ горнитѣ отдѣления на взаимното училище класове отъ класни училища. Най вече това смѣшение може да стане, като имаме прѣдъ видъ, че и отдѣленията нѣкждѣ сж носѣли повече отъ горнитѣ названия. Ний ще се запазимъ отъ горнето заблуждение, като имаме прѣдъ видъ учебния материалъ па го-горнитѣ отдѣления на взаимното (геер. първоначалното) училище, за което говорихме въ по-първитѣ глави, като имаме прѣдъ видъ и числото на отдѣленията и сравнението имъ съ програмата па другитѣ „по горни" класове, които сжществуватъ въ сжщия градъ. Споредъ това ний нѣма да считаме горнето отдѣление на Н. Рилски въ Копривщица за I класъ на гимназия (главно училище). гдѣто е „прѣдавалъ църковно-славянски езикъ, Катехизисъ и География на нѣколцина по-възрастни ученици, между които биле Хр. В. Пулековъ, Н. Геровъ, Отецъ Атанасий Чолаковъ, Калистъ Луковъ отъ Сопотъ, Кесарий Василевъ отъ Казанлъкъ и други[2])" Това е горньо отдѣление на първоначално училище, първото отдѣление на което е чисто взаимно, училище за

1) «Чърти изъ живота и записки и пр.» Слив. 1885 г. стр. 32.
2) ПСП. кн. 52—53 стр. 695.

четене, писане и смѣтане. Ний нѣма да считаме за класно училище и „горнето" отдѣление въ Калоферъ прѣзъ 1852 год., макаръ че въ него се е прѣдавало „Българска и Славянска граматика, Аритметика и Катехизисъ, Математическа и Политическа география, История, Начална риторика и езицитѣ гръцки, френски и турски[1]" и макаръ, че тия науки сѫ се изучавали за $2^1/_2$ годиния, защото въ „първото отдѣление прѣподавали само взаимно-учително учение, отъ което ученицитѣ постѫпватъ въ второто отдѣление". Ний нѣма да схванемъ и горнйото учение въ Габрово прѣзъ 1851 год. за гимназиално, прѣподавано въ „Габровската гимназия", както я възпѣва Юрданъ Х. Константиновъ въ едно стихотворение[2]), защото знаемъ, че класове въ Габрово се отвориха отъ Бурмова слѣдъ завръщането му отъ Русия на 1857 год. Въ сѫщото стихотворение Константиновъ възпѣва и Копривщенското „главно" училище, което «Въ наукитѣ се показва славно,

„Въ Катехизисъ и въ История,

.„Въ Писменница и География".

Съ изключение само на Пловдивското училище всички други „главни", „славни", „благородни", „чини" и пр. (Панагюрище, Трѣвна, Свищовъ, Калоферъ, Казанлъкъ, Пазарджишка гимназия, Самоковъ, Скопие), възпѣвани въ стихотворението училища сѫ първоначални, горни отдѣления на взаимното училище.

Казано накратко, ний трѣбва да не смѣсваме тъй нареченитѣ приготвителни училища съ долнитѣ класове на гимназия, извѣстна у насъ въ турско врѣме повече съ името Главно училище. Ний ще се запазимъ още повече отъ заблуждение, ако винаги имаме прѣдъ видъ всички училища на мѣстото въ дадено врѣме. Има ли първоначалното училище повече отдѣления (приготвителни или III—IV отдѣления на взаимното училище) и освѣнъ него, има ли друго по-горнйо отдѣление (класове и пр.), разширенъ ли е крѫгътъ на наукитѣ въ послѣдното, други ли отдѣлни учители прѣподаватъ въ него, тогава сигурни сме, че послѣдното е класно, главно училище. Щомъ имаме това прѣдъ видъ и щомъ изоставимъ Елино-българскитѣ училища и тия на Емануилъ Васкидовичъ и Доброплодний до 1850 год., тогава ний ще кажемъ, че първи класни училища се отварятъ на 1850 год., че първи класове на главно училище се отвориха въ Пловдивъ, че ис-

1) „Цар. в.» 1852 год. брой 100.
2) „Цар. в." 1851 год. брой 55.

ински създатели на класно образование у насъ сж руските възпитаници.

Найденъ Геровъ отвори двукласно училище въ Пловдивъ прѣзъ 1850/51 година. Той бѣше руски възпитаникъ. Бурмовъ, който свърши Киевската духовна семинария, на 1857 год отвори класове въ Габрово, като отдѣли взаимното училище и въведе нови науки. Другитѣ класни училища повечето се отвориха повечето отъ руски възпитаници. Увеличаването на класоветѣ е зависело отъ материалнитѣ срѣдства и главно отъ намѣрване учители да ги отварятъ и ржководятъ. Ето защо сж често случаитѣ, да се затварятъ класове или да се закриватъ всички до тогава отворени по едничка причина, че учителитѣ сж напущали училището и не сж се намѣрвали други да ги замѣстятъ. Въ Сливенъ прѣзъ 1875 год. имало петокласно училище, а слѣдната година то станало трикласно по горѣказаната причина. Бурмовъ, като напустналъ Габрово на 1860 год. „прѣзъ двѣтѣ учебни години (1861/62/63) слѣдъ него имало освѣнъ основно училище и друго, но то не може да се нарече класно: въ него се прѣподавали само езицитѣ Турски, Френски, Италянски, Гръцки, Българска История и Гимнастика. Ученицитѣ биле разпрѣдѣлени прѣзъ първата година въ двѣ стаи, а прѣзъ втората—въ три, споредъ подготовката си“ 1). Прѣзъ 1863/64 година въ Габрово дошелъ за учитель Априловъ възпитаникъ, а прѣзъ 1863/64 г. станалъ учитель С. Ил. Сирмановъ, сжщо руски възпитаникъ. Тѣ основали класове. Постоянното затваряне и отваряне на класове отъ една страна, липсата на достатъчно свѣдения отъ друга, ни спжватъ да дадемъ една пълна таблица за първата поява на класни училища въ всѣки градъ и село, гдѣто ги е имало. Поради туй ний ще се задоволимъ само съ долнитѣ свѣдѣния. Двукласни училища намираме основани:

Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?	Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?
1850/51	Пловдивъ	1859/60	Н. Загора, Ломъ, Болградъ
1853/54	Търново	1860/61	с. Златарица
1855/56	Ст. Загора	1861/62	Силистра
1857/58	Габрово	1872/73	Г. Орѣховица
1858/59	Самоковъ	1873/74	Никополъ

1) „Юбилеенъ сборникъ по случай 25-годишнината отъ I-ия випускъ на Габровската Гимназия“. Пловдивъ. 1900 г. стр. 13.

Първъ пѫть срѣщаме трикласни училища:

Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?	Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?
1851/52	Пловдивъ, Шуменъ	1866/67	Елена
1854/55	Търново	1868/69	Казанлъкъ
1858/59	Ямболъ, Плѣвенъ	1870/71	Кукушъ
1859/60	с. Мъглишъ (Казанл.)	1871/72	Орѣхово
1860/61	Велесъ, Ломъ, Болградъ	1873/74	Г. Орѣховица
1862/63	Габрово	1875/76	Ловечъ
1865/66	Т. Пазарджикъ		

Забѣлѣжка: Въ „Статистиката за училищата въ Княжество България прѣзъ учебната 1895/96 учебна година“ часть IV „срѣдни учебни заведения“ стр. 186—188 въ графата „отъ кога първъ пѫть е отворено класното училище въ този видъ, въ който сѫществува“, намираме, че трикласни училища сѫ отворени:

На 1871 год. въ Рилския Монастиръ.
„ 1873 „ „ Берковица, Лѣсковецъ.
„ 1874 „ „ Троянъ, Османъ Пазаръ.
„ 1845 „ „ Калоферъ.
„ 1868 „ „ Самоковъ.
„ 1875 „ „ Дрѣново.
„ 1848 „ „ Трѣвна.
„ 1871 „ „ с. Златарица (смѣсено).

Споредъ обяснението, което ми даде Господинъ Кирилъ Г. Поповъ, нѣкой отъ лицата, които сѫ съобщавали горнитѣ свѣдения въ статистичното бюро, на въпроса „отъ кога първъ пѫть е отворено класното училище въ този видъ, въ който сѫществува“ сѫ отговаряли, отъ кога първъ пѫть сѫществувало класно училище; когато горния въпросъ се е задавалъ въ смисълъ отъ кога първъ пѫть е отворено III-класно, IV-класно, V-класно и пр училище. Тъй че Калоферското горнйо отдѣление е съобщено за III-класно училище. Понеже нѣмаме възможность да повѣримъ, кои отъ горнитѣ свѣдения вѣрно оказватъ датата, въ която сѫ отворени III класни училища, ний не се ползуваме отъ тия свѣдения. Въ всѣки случай послѣднитѣ посочватъ, че въ горнитѣ градове на оказанитѣ дати е имало по-горни училища или класове.

Четире класа намираме отворени:

Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?	Прѣзъ учеб. год.	Гдѣ?
1852/53	Пловдивъ	1868/69	Плѣвенъ, Варна, Ямболъ
1855/56	Търново	1870/71	Сливенъ, Видинъ
1856/57	Шуменъ	1872/73	Прилѣпъ
1865/66	Габрово	1874/75	Г. Орѣховица
1867/68	Русе	1876/77	Ловечъ

Забѣлѣжка: Въ сѫщата „статистика“ на стр. 186 намираме, че четирекласни училища били отворени:

На 1863 год. въ Т. Пазарджикъ
„ 1868 „ „ Чирпанъ
„ 1870 „ „ Карлово

Бѣлѣжкитѣ, които направихме за III класнитѣ училища, се отнасятъ и за тия свѣдения.

Петокласни училища за пръвъ пжть намираме:

Прѣзъ уч. год.	Гдѣ?	Прѣзъ уч. год.	Гдѣ?
1860/61	Шуменъ	1873/74	Свищовъ
1868/69	Русе	1874/75	Търново
1870/71	Стара-Загора	1875/76	Г. Орѣховица
1871/72	Габрово, Сливенъ, Пловдивъ		

Забѣлѣжка: Въ сжщата „Статистика" стр. 186 е посочена годината 1872, като такава въ които се отваря V-класно училище въ Горня-Орѣховица, когато ний положително знаемъ, че сжщата година тамъ се отваря не V-класно, а двукласно училище отъ С. Ил. Сирмановъ.

Шести класъ се отворилъ:

На 1869|70 уч. год. въ Стара-Загора.
„ 1872|73 „ „ „ Пловдивъ.
„ 1873|74 „ „ „ Габрово.

Само въ Габрово класното училище до освобождението ни достигна пълно развитие. Тамъ на 1874/75 уч. год. се отвори VII класъ.

Нѣма съмнѣние, че даннитѣ, които въ забѣлѣжки приведохме по-горѣ, ако и да не ни показватъ точно отъ колко класа сж училищата въ посоченитѣ градове, но тѣ ни даватъ да разберемъ, че въ тѣхъ е имало класно (главно) училище. Иокимъ Груевъ въ Дановия „Календаръ" отъ 1872 год. съобщава, че на 1870/71 год. въ Пловдивския Санджакъ е имало на 16 мѣста главни училища—въ градове и по-голѣми села, именно: Пловдивъ, Копривщица, Карлово, Калоферъ, Сопотъ, Клисура, Аджаръ, Казанлъкъ, Чирпанъ, Хасково, Т. Пазарджикъ, Панагюрище, Брацигово, Пещера, Стрѣлча и Стара-загора.

Пълни срѣдни учебни завѣдения и специални училища. Запознаването ни съ историята на пълнитѣ срѣдни училища до освобождението ще ни даде понятие за развитието и на непълнитѣ срѣдни учебни завѣдения, класнитѣ училища. До освобождението ни еднички завършени срѣдни училища били само тия въ Пловдивъ и Габрово. На тѣхната история въ кратко ний ще се запремъ.

Още при отваряне на Габровското училище на 1835 год. се зароди идеята за пълно срѣдно учебно завѣдение. Широкия планъ на Априлова за образованието на своя народъ можа да се осжществи едва слѣдъ неговата смърть. На 1836

год. едно *„всенародно славянско училище“* е мислилъ да отвори и Х. Вълко въ Пловдивъ. И Фотиновъ е прѣпоръчвалъ на съотечествениците си да отворятъ *срѣдоточно* българско училище. Тази идея той развилъ въ статиитѣ си „Словесность славянобългарска“ и «Обозрѣніе словянобoлгарскія словесности“, печатани въ „Любословие[1])“. Сѫщиятъ въпросъ подига Раковски въ „Дунавски Лебедъ[2])“. Нуждата отъ „централно-българско“ училище, вижда се да е дозрѣла. Многото класни училища, съзнавало се, не даватъ завършено образование. Споредъ съобщението на в. „България[3]), цариградскитѣ българи на 9 Юлий 1860 год. избиратъ комисия „да намѣри срѣдства за едно *народно българско училище*“. Тази комисия, види се по нѣмане срѣдства, не можа да отвори подобно училище. Печатътъ пакъ продължава да говори за тази идея. В. „Македония[4])“ въ уводната си статия нарича тая идея «велика идея на българитѣ“. „Нѣка съберемъ силитѣ си“, пише тамъ „и задружно, всенародно прѣдприемемъ устроението, ако не на друго нѣкое по-високо училище, то поне на една *пълна гимназия*“.

Тая „велика идея“ можа да се реализира съ отварянe на Габровската гимназия и Пловдивската шестокласна семинария.

Габровската гимназия. Бурмовъ пристигналъ въ Габрово на 1857 год. и отъ по-силнитѣ ученици съставилъ *„горенъ класъ“*. Въ него прѣподавалъ новобългарски езикъ, Словесность, История, Математика, Физика и Френски. До тогава тия прѣдмети не били прѣподавани въ Габрово. Христодулъ Костовичъ, който до това врѣме прѣподавалъ само езици, затъмнѣлъ съ своята ученость. Той подигналъ борба противъ Бурмова. Гражданитѣ се раздѣлили на двѣ партии. Бурмовъ билъ принуденъ да напустне Габрово на 1860 год. Училището се повърнало къмъ стария редъ. Въ „главното училище“ захванали да учатъ пакъ чуждитѣ езици, а за науки мѣсто нѣмало въ него.

На 1862 год. пристигналъ отъ Русия Илия Христовичъ, на 1863 год.—Игинатъ Ивановъ, а на 1864—Сава Илиевъ Сирмановъ. Главното мѫжко училище станало IV-класно. Всѣки класъ траелъ по една година съ особена програма. По нѣмане

1) 1844 год. стр. 93—96 и 142.
2) 1860 год. брой 3.
3) 1860 год. брой 77.
4) 1869 год. брой 37.

на достатъчно учители до 1864 год. IV класъ не се отворилъ. Съ пристигане на Сирманова, макаръ че учителитѣ били прѣтоварени, понеже прѣподавали и въ дѣвическото училищэ, пакъ по молбата на ученици, свършили III класъ, и по молбата на гражданитѣ, отворилъ се IV класъ. Ученицитѣ идвали сутрина рано прѣди да почне прѣподаването въ другитѣ класове, понеже физически било невъзможно да прѣподаватъ другояче на 4 класа само трима учители. Прѣзъ 1865/66 год. се отворилъ редовенъ IV класъ. По клеветитѣ на нѣкои чорбаджии тримата учители били откарани въ русенскитѣ затвори. Скоро били оправдани и било имъ позволено да учителствуватъ въ Русе. Тукъ въ 1868/69 год. тѣ отворили пети класъ. Габровското училище отпаднало: то се лишило отъ трима добри учители. На 1871 год. свършившитѣ въ Русия Р. Каролевъ и Ив. Гюзелевъ, когато се върнали въ Габрово, заварили тамъ IV-класно училище. Послѣднитѣ рѣшаватъ да го развиятъ до пълна гимназия. За да се подготвятъ ученицитѣ за слѣдване изработената отъ тѣхъ гимназиална програма, всичкитѣ ученици се оставили да прѣповторятъ сжщитѣ класове. На 1872/73 уч. година се отворилъ V класъ, въ слѣдната—VI класъ, а на 1874/75 уч. год. излѣзълъ първия отпускъ отъ първата българска гимназия, 25-годишнината на който тържествено празднуваха на 29 Юний 1900 год. Въ началото на 1871 год. при Габровската гимназия се открилъ пансионъ за странни ученици срѣщу 12$^1/_2$ турски лири годишна заплата за всѣки ученикъ. Прѣзъ 1875/76 год. гимназията не дала пъленъ завършенъ отпускъ; ученицитѣ не доискарали края на учебната година. Случившитѣ се прѣзъ тази година политически събития станали причина да се затвори училището заедно съ пансиона.

Тъй започна и свърши живота си Габровската гимназия до освобождението ни.

Пловдивско епархиално училище. Нѣка видимъ какъ се роди и развива шестокласната Пловдивска семинария. За тази цѣль ний ще си послужимъ съ споменитѣ на Иокимъ Груевъ [1]).

Чалъковци съградили църква и училище въ Пловдивъ и на 1848/49 година се зачело първъ пжть на български. Това било първоначално училище, въ което се учило четене, писане, смѣтане и Законъ божи. За по-високо образование бъл-

1) Гл. „Български прѣгледъ". год. III. кн. VII и VIII. статия „Епархийско въ Пловдивъ училище—св. К. и М.". Иок. Груевъ.

гарчета сж ходѣли въ елинското училище, гдѣто изучавали елински езикъ, старитѣ класици и елинска история. Нѣкой пловдивски българи подали заявление до „всэчестния архирей и почетната градска община“ да се нагоди елинското училище и за изучване българския езикъ. Пловдивчани искали да се въведе български езикъ като специаленъ учебенъ прѣдметъ.

Гъркоманитѣ не удовлетворили молбата. Докаченитѣ български родолюбци рѣшили да отворятъ отдѣлно българско училище. До самото елинско училище се издигнало българско епархиално.

Новото българско училище се отворило на 1850 год. прѣзъ Октомврий. Найденъ Геровъ билъ първиятъ въ него учитель. Първитѣ му ученици сж били малко на брой, и то повече сж били отъ околностьта на града. Прѣзъ лѣтото на 1851 година се произвелъ изпита. Първата година училището имало два класа [1]). Геровъ ималъ и единъ помощникъ учитель. На 1851/52 год. се събрали повечко ученици, които били раздѣлени на 4 чина resp. класове. [2]) Н. Геровъ учителствува до края на 1852/53 уч. година. Въ надвечерието на руско-турската война той напуща и заминава за Русия. Неговъ замѣстникъ билъ братъ му Константинъ Геровъ, който до това врѣме билъ неговъ помощникъ. Той учителствувалъ до 1856 год., а слѣдъ това заминалъ да слѣдва въ Русия. На 5 Септемврий 1856/57 год. училището се отворили отъ Иокимъ Груевъ. Той прѣредилъ ученицитѣ по възрасть и способность на 4 класа и въвелъ за учебенъ прѣдметъ турски езикъ. За приготвителното отдѣление Груевъ ималъ единъ помощникъ. На 1857/58 год. за прѣподавиние на гръцки езикъ дошълъ другарь на Груева Райно Поповичъ. Иокимъ Груевъ учителствувалъ 12 години, до 1868 год. На 1869/70 год. училището назовали семинария съ цѣль да прѣдпазятъ училището отъ посегателството на турската власть, която се тъкмѣла да тури училището подъ свой надзоръ. На 1870/71 год. отъ Русия се завърнали Д. Благоевъ, Хр. Павловъ и Василъ Поповъ. Тѣ наредили програмата на семинарията, която достинала пълно развитие на 1872/73 уч. година. Тогава тя

1) „Бълг. прѣгл.“ год. III кн. VII и VIII. стр. 138. Сравни «Цар. в.». 1851 год. брой 47 отъ 11 августь. Тамъ е изброена програмата за 3 чина, resp. 3 класа, а за слѣдната—за 4 класа.

2) Гл. програмата имъ тукъ.

броила VI класа. Въ края на 1873 год. тя дала първия отпускъ. Подъ това название тя сѫществувала до 1876 год., въ което врѣме срѣднегорското възстание станало причина за нейния отпадъкъ. Прѣзъ 1876/77 год. тя едвамъ се крѣпила, а прѣзъ врѣме на войната тя се обърнала на болница.

Като училище съ закрѫглено образование трѣбва да споменемъ «Народното училище на Иосифъ А. Ковачевъ въ Щипъ». То е основано на 1868 год. отъ него съ цѣль да даде подготвени учители и пастири. По разказа на Саранова, вториятъ и третиятъ курсъ, които сѫ били класове, се състоели отъ три отдѣления. Строго разпрѣдѣление на отдѣления е нѣмало. Въ тѣхъ, споредъ записанитѣ прѣдмети на Саранова, се е учило: Вѣроучение, Библивѣдение, Църковна история, Педагогия, География, Естествовѣдение, Бълг. история, Всеобща история, Политическа икономия, Бълг. езикъ, Словесность, Аритметика и Геометрия. На по-възрастнитѣ, които съставляли послѣдното отдѣление, се е прѣподавало Педагогия. Послѣднитѣ сѫ ходили въ отдѣленията подъ рѫководството на Ковачева да се упражняватъ въ прѣподавание. Особено внимание се обръщало да се усвои звучната метода, току-що прѣнесена отъ Ковачева въ България.

Слѣдъ осѫществлението на «великата идея» съ отваряне на Габровската гимназия и Пловдивската семинария, явила се друга «идея» още «по-велика». В. «Источно врѣме» [1] ни донася приятната новина, че екзархията е намислила да отвори едно *висше училище въ Цариградъ*. Може би настѫпилитѣ наскоро политически събития — възстанията и освободителната война — да попрѣчиха за осѫществлението на тази идея, защото ний я виждаме осѫществена 10 години слѣдъ политическото ни освобождение съ отваряне на днешното висше училище въ ст. София.

Духовно училище. Прѣзъ черковната борба гръцкитѣ попове се пѫдѣли отъ нашитѣ църкви, а ний нѣмахме хора подготвени за духовни пастири. Тая нужда се чуствувала доста. Трѣбвало е да имаме духовни училища, семинарии, защото класнитѣ училища, които прѣдвиждали въ програмата си нѣкои духовни прѣдмети, не давали добрѣ подготвени пастири. Търновчани около 1860 год. намислили да отворятъ духовна семинария. Нѣкой си Н. П. Василевъ, Търновецъ, на

1) 1875 год. брой 18.

12 Априлъ 1860 год. писалъ на Даскалъ Цвѣтка въ Габрово, че „се труди споредъ силата си да слѣдва желанието за *семинарията* и вече приема край да се положи въ дѣйствие“. За учитель въ нея Търновци сѫ мислили да викатъ Н. Рилски. За тази цѣль чрѣзъ Габровчани тѣ му изпратили писмо.[1]) В. «Право»[2]) „съ крайно удоволствие се научава отъ пѫтници, че почетнитѣ общини отъ Казанлъкъ, Стара-Загора, Чирпанъ и Нова-Загора се съгласили вече съ Негово Прѣподобие Игумена на Мъглишкия монастирь, Отца Хрисандра, да отворятъ една *семинария* въ сѫщия монастирь. Отъ тия общини по 1—2 лица пристигнали въ Мъглишъ, и нѣколко събрания по този въпросъ станали“. „Лѣтоструй“. отъ слѣдната 1870 год. съобщава, че „въ Мъглишкия монастирь се отворило духовно училище по съизволението на неговия Игуменъ Отца Хрисандра и съ съгласието и помощьта на околнитѣ общини». Дали съобщението на Данова е вѣрно, ний не знаемъ. До сега не сме срѣщали указания за сѫществующе духовно училище въ Мъглишъ. Знаемъ само, че тамъ е имало III—класно училище, въ което духовнитѣ прѣдмети заемали толкова мѣсто, колкото и другадѣ. Само въ Петропавловския монастирь при Лѣсковецъ на 1874 год се отворило специално духовно училище, наречено семинария.

Земледѣлческо училище. За земледѣлско образование най енергично се застѫпилъ Д. В. Храновъ въ сп. «Стопанъ». То е първото земледѣлческо списание у насъ. „Училищата“, казва Храновъ, „сѫ едно отъ най-главнитѣ срѣдства, чрѣзъ които може да напрѣдне единъ народъ, не само душевно, умствено, нъ и веществено: безъ тѣхъ неможемъ да достигнемъ напълно желаемата цѣль и въ земледѣлско-стопанско отношение“. „Нашиятъ народъ главно е земледѣлчески и учителитѣ по селата ни сѫ земледѣлци. За това учителитѣ трѣбва да знаятъ и да прѣподаватъ начални познания по земледѣлие и скотовъдство, да вдъхватъ любовь въ ученицитѣ къмъ този занаятъ; а нашитѣ учители не знаятъ земледѣлие и не искатъ да го въведатъ“. „Жално е“, възклицава той по-нататъкъ „че не се прѣподава по селата земледѣлие, гдѣто би трѣбвало да бѫде единъ отъ главнитѣ прѣдмети“[3]). Съ скръбь

1) МСБ. кн. XI стр. 775.
2) 1869 год. брой 25.
3) „Стопанъ“. год. I. кн. 6. статия „Народнитѣ школи спрямо земледѣлието“.

той съобщава факта, гдѣто учителскитѣ събори не сж прѣдвидѣли земледѣлие за учебенъ прѣдметъ. Храновъ иска да се въведе земледѣлието за учебенъ прѣдметъ. То е необходимо особено за тия, които ще бждатъ селски учители.

Това мнѣние е намѣрило горѣщи съчувственици. Ц. Гинчевъ на 1871 год. издалъ „Учебникъ за земледѣлието". Въ прѣдговора той иска да се изучава въ нашитѣ училища основни познания по земледѣлие, „до гдѣто да се направятъ у насъ отдѣлни земледѣлчески училища". Пловдивчани на 1875 год. намислили да отворятъ земледѣлско училище въ нѣкое близко до Пловдивъ село[1]). Въ сжщата година Перущенци съставили земледѣлско дружество «Съгласие", цѣльта на което била да изпрати единъ—двама младежи да получатъ земледѣлско образование на Западъ и слѣдъ завръщането си да отворятъ земледѣлско училище. А. С. Цановъ съвѣтвалъ земледѣлието и занаятитѣ да се изучаватъ отъ българскитѣ младежи, които ходяли на Западъ и слѣдъ завръщането си да поучаватъ въ тѣхъ нашия народъ[2]).

Както се вижда, идеята за специално земледѣлско образование се е доста подвзела. Може би, по липсата на пари и учители, или близкитѣ политически събития да сж попрѣчили за нейното осжществление. Това, което не можа да извърши нашиятъ народъ въ турско врѣме, това се извърши слѣдъ освобождението му.

Търговско училище. Опитъ за отваряне на търговско училище се е направилъ въ Свищовъ между годинитѣ 1870—1875. Види се, че класнитѣ училища, въ програмата на които доста често срѣщаме търговски науки, не сж могли да запознаятъ добрѣ свършившитѣ съ нужднитѣ практически и теоретически търговски познания. Да се задоволи тая нужда Шишмановъ[3]) отворилъ въ Свищовъ Търговско училище, което траело само нѣколко мѣсеца.

«Художно» училище. Трѣбва да се запознаемъ и съ другъ неосжщественъ планъ за отваряне специално „Художествено" училище. Тоя въпросъ се повдигалъ отъ Николай Пав-

---

1) „Стопанъ". 1875 год. брой 11—12.

2) „Български народенъ календаръ». 1875 год. стр. 31.

3) Бащата на професора отъ висшето въ София училище Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ. Тия свѣдения ми даде послѣдниятъ. Жалко, че по голѣми подробности за това училище липсватъ.

ловичъ[1]) въ в. „Съвѣтникъ“ год. II и въ отдѣлна брошура подъ надсловъ „*Заведение за живописъ* какъ да се устрои въ България и позивъ за подържането му“. (Русе. 1867 г.).

Н. Павловичъ не искалъ основание на академия. Това било невъзможно у насъ поради липса на срѣдства. Той искалъ да се отвори едно „*Чъртално училище*“ «за въвеждане на прѣкрасното художество—така въобще всичкитѣ свободни искуства».

Това училище ще бжде отъ три отдѣла.

„**Първи отдѣлъ копирни** ще бжде начална класа: въ него ще се копира (прѣчъртава) само по ржкописни чъртежи“.

„**Втори отдѣлъ антикови** ще е за антики: въ него ще се чъртае по натура само отъ антики статуи (старинни кумири), остали отъ най-изящнитѣ художници—лица и цѣли фигури“.

„**Трети отдѣлъ природни** ще бжде за природни модели (Образци): въ него ще се упражняватъ ученицитѣ, освѣнъ по антики и по природата; ще се снимать вече чъртежи и отъ самата природа—лица, цѣли фигури и пр. Въ сжщия отдѣлъ ще се започене и разкрашаването съ крaски“.

Ще се прѣподава и теория: недостатъчно е само горнята практика. Анатомия, Перспектива и История на художеството ще съставятъ теорията. Въ първия отдѣлъ, обаче, за тѣхъ нѣма мѣсто: тамъ ще се дадатъ само нѣколко правила за чъртание. Въ втория отдѣлъ ще се прѣподава Анатомия на човѣка и Перспектива. Въ третия отдѣлъ ще продължаватъ горнитѣ двѣ науки заедно съ История на художеството.

Първиятъ отдѣлъ е назначенъ за нови и непознати въ това искуство ученици. Послѣднитѣ ще рисуватъ чъртежи отъ рисунки: „очи, уста, носъ, ржцѣ, уши, крака и пр.; цѣли глави въ природна величина, цѣли тѣла, разни видове и възрасти, въ различни положения, голи и съ платове обвити; нѣколко орнаменти (цвѣтя), прѣдѣли (пейзажи) и др. подобни“.

„Образи за второто отдѣление ще сж гипсови копия отъ разни вѣщи ваятели (скулптури), глави отъ разни родъ и възрасть, всѣкакви тѣлесни членове, цѣли тѣла человѣчески голи отъ разни родъ възрасть и др.“. Въ този отдѣлъ минаватъ ученици, които могатъ свободно да рисуватъ всѣкакъвъ чъртежъ.

И въ третия отдѣлъ ще се учатъ „разни образи, както въ второто отдѣление, само тукъ размѣнени съ живи образи (модели) въ всѣ-

1) Н. Павловичъ е синъ на Христаки Павловичъ. Роденъ е въ Свищовъ на 9 Мартъ 1835 година. Училъ се при баща си въ Свищовъ. Слѣдъ неговата смърть отишелъ въ Букурешъ, гдѣто се настанилъ въ единъ магазинъ. Беронъ го изпратилъ въ Мюнхенъ, гдѣто двѣ години слѣдвалъ въ академията. Върналъ се и стоялъ нѣколко врѣме при Берона въ Крайова. На 1859 год. отишълъ въ Бѣлградъ и издалъ двѣ картини. Послѣ издалъ други осемъ—Крумъ, Аспарухъ и пр. Прѣзъ 1892 год. той билъ учитель по рисувание въ Софийската м. гимназия. Той изработилъ на благодѣтеля си, Берона, портрета (гл. „Мисълъ“. год. I. стр. 538. статия: „Единъ забравенъ труженикъ“).

такви положения, на които обкръжнитѣ черти (контури) сѫ тъй често изваятъ колкото движения ставатъ".

Краскитѣ ще се употрѣбяватъ най-послѣ, когато ученицитѣ изучатъ всичко друго добрѣ.

Ако има желающи, може да се уреди и четвърто отдѣление, наречено художествено. Въ него ученицитѣ ще излагатъ на картина черковни и исторически събития. Въ това отдѣление могатъ да ставатъ поржчки отъ църкви и общини, които поржчки ще извършватъ ученицитѣ подъ ржководството на своя учитель.

Мжченъ е въпроса за издържката на това училище. Н. Павловичъ е мислилъ то да бжде частно—негово. Въ този случай ученицитѣ, които ще слѣдватъ въ него, сами ще си го издържатъ. Ученицитѣ ежегодно въ прѣдплата ще даватъ 10 турски лири.

Павловичъ изработилъ и единъ кратъкъ правилникъ за това училище. Ученицитѣ да се подчиняватъ на учителя си; да се подчиняватъ на „законитѣ, които ще висятъ въ всѣки класъ"; да посѣщаватъ редовно училището; да стои всѣки въ своя отдѣлъ, до като учительтъ не го прѣхвърли въ другъ по-горенъ.

Отъ това училище Павловичъ мислилъ да приготви добри учители по рисувание и художници, които ще изправятъ „досегашното зло въ църквитѣ", които съ своитѣ картини затжпяватъ въображението и не внушаватъ никакво божествено вдъхновение. Това училище ще спомогне и на дѣвойкитѣ въ плетенето посрѣдствомъ чъртането. И занаятчията ще работи по красиво, щомъ се запознае съ това художество. И иконописството ще се подобри.

«Чъртално" училище не се отворило. Почвата за него е била неподготвена. Родителитѣ не сж си изпращали дѣцата и Н. Павловичъ останалъ само съ написания си планъ. Нужда отъ такова училище не се чуствувало. Тя дори и днесь е далечъ отъ насъ. А до толкова, до колкото било необходимо рисуванието за възпитателнитѣ цѣли, то било въведено въ нашитѣ класни училища. Сжщо, да се задоволи отчасти нуждата на търговци бѣше въведена търговска наука. Като учебенъ прѣдметъ най-рѣдко се срѣща земледѣлието. А срѣдства за специални земледѣлчески и търговски училища нѣмало.

Дѣвически класни училища. Класнитѣ дѣвически училилища сж малко на брой до освобождението ни. Основането имъ захванало по късно отъ мжжкитѣ класни. Основането и на женскитѣ класни училища се длъжи пакъ на чужди възпитаници, именно рускитѣ. Едни отъ тѣхъ се основали отъ учители, а други отъ учителки. До пети класъ достигнали прѣди освобождението ни само Габровското и Старозагорското дѣвическо класно училище. Тѣ биле най-прочути главни дѣвически училища, едно за това, гдѣто по-рано отъ дру-

титѣ изникнали, друго за това, гдѣто били по-добрѣ уредени и гдѣто дали по-рано и по-вече българскѝ учителки съ по-добра подготовка.

Габровското класно дѣвическо училище се отворило отъ рускитѣ възпитаници Илия Христовичъ, пристигналъ въ Габрово на 1862 год., Игнатъ Ивановъ, пристигналъ на 1863 год. и С. Ил. Сирмановъ, пристигналъ на 1864 год. Прѣди тѣхното дохождание имало е въ Габрово двѣ учителки, но тѣ сѫ били основни. Прѣзъ 1865/66 год. дѣвическото училище е имало два класа. Въ първия класъ сѫ слѣдвали 12, а въ втория—16 ученички. Ето програмата имъ:

I класъ: Кратка св. История, Кратъкъ катехизисъ, Кратка География и Аритметика.

II класъ: Пространенъ Катехизисъ, Вѣтхъ завѣтъ, Кратка Физическа География, Кратка българска История. Аритметика и Българска Граматика.

Сирмановъ, който билъ учитель въ това училище, къмъ горнитѣ прѣдмети прибавилъ Космография, Психология, Чистописание, писане и шиене и Аритметика. Психология и География сѫ учили по записки стъкмявани отъ учителитѣ по руски учебници. Цѣльта на дѣвическото училище била нравственното възпитание на дѣвойкитѣ. Съ популярната Космография се гонило цѣль да се изкоренятъ суевѣрията у дѣвойкитѣ.[1]) На 1870 год. дошла отъ Стара-Загора учителката Анастасия Тошева. Тя отворила III дѣвически класъ. Прѣдметитѣ се разпрѣдѣлили тъй, че всѣки учитель ималъ по 22 часа седмично. Прѣзъ учебното 1870/71 год. при дѣвическото въ Габрово училище се отворило пансионъ,[2]) който на слѣдната година броялъ 14 ученички. За пансиона се грижело мѣстното женско дружество „Майчина грижа". На 1872 год. се възвърнали отъ Русия Р. Каролевъ и Ив. Гюзелевъ, които изработили програма за V-класно дѣвическо училище. IV класъ се открилъ на 1872/73 год., а V-на 1873/74 година.

I класъ ималъ сѫщата програма [3]), каквато I класъ на мѫжкото училище, съ разлика, че вмѣсто френски и турски се прѣподавало рѫкодѣлие.

II класъ ималъ сѫщата програма, каквато I-ия.

III класъ сравненъ съ мѫжкия, вмѣсто Катехизисъ, Френски и Турски ималъ Анатомия Физиология и рѫкодѣлие.

---

1) Гл. „Нѣщо по историята на Габровското училище" отъ Синкювски. Стр. 50 и 54 отъ „Юбилеенъ Сбр. по случай 25—годишнината отъ първия випускъ на Габр. Апр. Гимназия". Пловдивъ. 1900.

2) Гл. «Читалище" год. I. стр. 467.

3) Гл. Тукъ. глава „ програма".

IV класъ: Зак. Божи, Катехизисъ, Черковна История, Български езикъ, Всеобща История, Бъл. История, Алгебра, Геометрия, Физика и Ржкодѣлие.

V класъ: Черковна История, Всеобща и Българска История, Педагогия, Физика, Бъл. езикъ, Литургия, Физическа География и ржкодѣлие.[1])

Ученицитѣ отъ V класъ, които учатъ педагогика, сж ходѣли на упражнение въ отдѣленията. Дѣвическитѣ класове въ Габрово виждаме, че сж основани отъ учители, руски възпитаници.

Старо-Загорското дѣвическо класно училище се основало отъ учителки, първитѣ български дѣвици, що получили образованието си въ Русия. На 1850 година за Русия заминали да слѣдватъ нѣколко дѣвойки. Слѣдъ шесть години отъ тѣхъ се завърнали само двѣ. Едната била Анастасия Тошева, която видѣхме че била учителка въ Габровското класно дѣвическо училище. При завръщането си въ Стара-Загора тя уредила основното дѣвическо училище. Атанасъ Ивановъ ни разказа по какъвъ поводъ е било рѣшено отварянето на главното дѣвическо училище.[2]) На 1857 г. въ Стара-Загора пристигналъ протестантина Байнотонъ и отворилъ дѣвическо училище. Той привлѣкълъ въ него нѣколко дѣвойки. Жена му се разболяла и Байнотонъ си заминалъ. Гражданитѣ възползувани отъ отсжтствието му, като взели прѣдъ видъ, че може другъ да го замѣсти, или самъ той да се върне, рѣшили да отворятъ българско главно дѣвическо училище.

„Цариградски вѣстникъ“ [3]) ни запознава съ програмата и реда на Старо-Загорското главно дѣвическо училище прѣзъ 1857 година.

Цѣлиятъ курсъ траелъ за силнитѣ ученички 4, а за слабитѣ —5 години.

Учебнитѣ прѣдмети биле: Катехизисъ, Краснописание, Св. История, Българска, Славянска, Руска и Гръцка граматика, Всеобща и Отечествена География, Аритм. Вс. История, Зоология, Домакинство, Риторика, Логика, Поезия, Литература, Църковна и Библейска История, Френски езикъ, Ржкодѣлие—Шиене горни и долни дрѣхи.

„Училището приема и отъ вънка да шие всѣкакви заржчани дрѣхи“.

Страннитѣ ученички ще живѣятъ въ пансиона, въ квартирата на учителката и въ други кжщи, ако сж прѣпоржчани отъ учителкитѣ. Тази, която ще живѣе въ пансионъ, ще заплаща 2000 гроша, изплащани на два пжти —по полугодие. Срѣщу тази заплата ще получаватъ храна, облѣкло, книги и пр. Тази, която ще живѣе въ дома на учителката,

---

1) „Програма на Габровскитѣ училища“. 1873 год. Цариградъ.
2) Гл. «Чърти изъ живота и пр.“ стр. 34, 35, 36, 37. Сравни «Цар. в.“ 1857 год. брой 355.
3) 1857 год. брой 355.

ще заплаща на послѣдната 1000 гроша, винаги прѣдплатени, въ замѣна на които ще получава само храна, отопление, освѣтление и училищни потрѣби.

Ученички, които изучаватъ горния материалъ, сж редовни.

Приематъ се ученички и само по ржкодѣлие, но задължаватъ се да учатъ освѣнъ него и Катехизисъ, Св. История, молитвитѣ и четиретѣхъ аритметически дѣйствия.

При училището има надзирателки, „които въ свободното отъ прѣподаване врѣме, ще се намиратъ всѣкога при момичетата, денѣ и нощѣ, за да отсичатъ злонравнитѣ и суевѣрни привички на дѣцата и да вкореняватъ въ младитѣ имъ сърдца добронравие, благочестие и истински християнски и човѣшки длъжности". И Старо-Загорското женско дружество „Майчина любовь", което спомагало дѣвическитѣ училища, имало право да надзирава—тѣхъ и дѣвическия пансионъ.

Класното училище е било нѣщо подобно на IV-класно съ назначение да приготви добри домакини и добри учителки, за която цѣль въ него се прѣподавало педагогика. На 1869 год. то имало пакъ 4 разреда (геср. класове) [2]). Прѣзъ 1869/70 год. то имало V класове съ 5 учителки и 151 ученички[3]). Прѣзъ тази година били прѣподавани тия прѣдмети: Св. История, Катехизисъ, Черковна история, Граматика, Землеописание, Всеобща и Българска история, Методика, Педагогика, Анатомия и Физиология, Физика, Кратки познания по химия, Рисувание, Френски езикъ и ржкодѣлие. Всѣка учителка имало по 22 часа седмично.

Въ Горня-орѣховица руски възпитаници, (С. Сирмановъ) на 1875/76 учебна година направили дѣвическото училище четирокласно. И въ Търново прѣзъ 1874/75 уч. година имало четирекласно дѣвическо училище. На 1869 год. дѣвическото училище въ Казанлъкъ било трикласно[4]). Въ София прѣзъ 1875/76 уч. година имало само I класъ дѣвически[5]). Въ него се прѣподавало Зак. Божи, Български езикъ, Числителница, Землеописание, Бълг. История, Слав. прочитъ, Краснописание и ржкодѣлие.

До освобождението ни класни дѣвически училища е имало и въ други градове: Видинъ, Русе, Шуменъ Карлово, Калоферъ, Сопотъ, Самоковъ и Елена. Кога сж се отворили първитѣ класове и какъ се е увеличавало тѣхното число, до колко класове е достигало тѣхното развитие, намъ е неизвѣстно.

1) „Чърти изъ живота и пр.". стр, 51.

2) в. «Македония», 1869 год. брой 34.

3) „Читалище". 1870 год. стр. 175.

4) в. «Македония". 1869 год. брой 35.

5) „Уч. прѣг." год. VI. кн. V. статия: „Приносъ къмъ Историята на уч. дѣло въ София".

Забѣл. Въ „Статистиката за училищата въ Княжество България прѣзъ учебната 1895|96 учебна година". Часть IV. Срѣдни учебни заведения, на стр 188—190 намираме:

На 1870 год. се отворило IV—класно училище въ Карлово; на 1850 г —въ Казанлъкъ; на 1872 год.—III класно училище въ Калоферъ; на 1874 год —въ Сопотъ; на 1870 год—въ Самоковъ; на 1870 год. —въ Елена.

Състояние на класнитѣ училища. *Учебна програма.* Всѣко класно училище има своя програма. Въ едно и сѫщо училище даже всѣка година програмата се мѣнява. Това разнообразие и тази промѣна на програмата лесно сѫ обясними, щомъ си припомнимъ, че основателитѣ и прѣподавателитѣ въ класнитѣ ни училища сѫ имали различна подготовка, че тѣ сѫ възпитаници на разни училища и че различно сѫ схващали цѣльта и назначението на училището. Различието е не само въ прѣподаванитѣ прѣдмети за всѣки класъ, но и въ обема и извора на материята за всѣки прѣдметъ, както и въ нееднаквото врѣме, въ което се изучавала тя. Такава програма не може да се докара въ никакъвъ редъ. Ето защо азъ прѣдставямъ долнитѣ таблици за да си състави всѣки отъ тѣхъ понятие за учебната програма въ класнитѣ училища.

Забѣл. Буквата о показва, какъвъ прѣдметъ е имало въ програмата.

I класъ

учебна година	1850-51	1851-52	1851-52	1855-56	1858-59	1858-59	1858-59	1859-60	1859-60	1860-61	1864-65	1865-66	1865-66	1868-69	1868-69	1870-71	1872-73	1872-73	1873-74	1849-50	1873-74	1864-65	1875-76
класни училища	Пловдивъ	Калоферъ	Пловдивъ	Ст. Загора	Самоковъ	Пловдивъ	Търново	с. Мъглижъ	Нова-Загора	Ямболъ	Габрово	Г. Орѣховица	Силистра	Плѣвенъ	Габрово	Пловдивъ	Пловдивъ	Габрово	Никополъ	Шуменъ	Търново	Цариградъ	Ловечъ
учебна програма																							
Бълг. езикъ	o	o	o	o	o	o	o	o	o	·	o	o	o	o	o	o	o	o	o	·	o	o	o
Слав. езикъ	·	o	·	·	o	·	·	·	·	o	·	o	o	·	·	·	·	·	o	o	·	·	o
Гръцки „	·	o	o	·	o	o	o	·	·	o	·	o	·	·	·	·	o	·	·	o	·	·	·
Френски „	·	o	·	·	·	·	·	·	·	o	·	o	o	o	o	·	·	o	·	o	·	·	o
Турски „	·	o	·	·	·	o	·	·	·	o	·	·	o	o	o	·	·	o	·	·	·	·	·
Руски „	·		·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Зак. Божи	o	·	o	·	·	·	o	o	o	o	o	·	o	·	·	o	o	o	o	·	o	o	o
Катехизисъ	o	o	·	o	o	o	o	o	o	o	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Благонравие	·	·	·	·	·	·	o	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Аритметика	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Бълг. История	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	o	o	·	·	·	o	·	·		·
Вс. История	·	o	·	·	o	·	·	·	·	·	·	o	o	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·
Първи знания	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Зоология	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	o
Физика	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·
География	o	o	o	o	o	o	·	·	o	·	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
Риторика	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Краснописание	·	·	·	·	·	·	o	·	·	o	o	·	·	·	·	o	o	·	·	·	·	·	o
Рисувание	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	o
Пѣние	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·
Платоново съкр.	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·
число на учебнитѣ прѣдмети	5	11	5	4	8	6	7	5	6	9	5	9	8	6	6	5	6	7	9	6	4	4	9

II класъ

	учебна година	1850-51	1855-56	1858-59	1858-59	1858-59	1859-60	1859-60	1860-61	1864-65	1865-66	1868-69	1868-69	1870-71	1872-73	1873-74	1851-52	1873-74	1864-65	1875-76	1876-77
	класни училища	Пловдивъ	Ст. Загора	Самоковъ	Търново	Пловдивъ	с. Мъглишъ	Севлиево	Ямболъ	Габрово	Силистра	Плѣвенъ	Габрово	Пловдивъ	Габрово	Никополъ	Пловдивъ	Търново	Цариградъ	Ловечъ	Ловечъ
учебна програма	Бълг. езикъ	0	ı	0	0	0	ı	ı	ı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Слав. «	ı	0	ı	0	ı	0	0	0	ı	0	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	0	ı
	Гръцки «	ı	0	0	0	0	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı
	Френски «	ı	ı	0	0	0	ı	ı	ı	ı	0	0	0	0	0	0	ı	0	0	0	0
	Турски „	ı	ı	ı	0	0	0	ı	0	ı	0	0	ı	0	0	ı	ı	0	ı	0	0
	Руски „	ı	0	0	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	Зак. Божи	0	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	0	0	ı	ı	0	0	0	ı	0	0	0	0
	Катехизисъ	0	ı	0	0	0	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı
	Нравоучение	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	Църк. История	ı	0	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	Аритметика	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Бълг. История	ı	ı	ı	ı	●	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	0	ı	ı	0	ı
	Вс. История	0	0	0	ı	0	ı	0	0	ı	0	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	0
	Зоология	ı	ı	ı	ı	ı	0	0	0	ı	ı	ı	ı	ı	0	0	ı	ı	ı	0	0
	Физика	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	География	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Анатомия	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	Физиология	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	Педагогика	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	ı
	Краснописание	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	0	ı	ı	0	ı
	Рисуване	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	ı	ı	ı	0	ı
	Пѣние	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	0	ı	.	.	.	.	0
	числото на учеб. прѣдмети	6,	7,	10,	9,	8,	7,	6,	9,	4.	8.	7,	6,	7,	9,	9,	7,	6,	5,	10,	9

III класъ

учебна година	1850-51	1858-59	1858-59	1859-60	1859-60	1860-61	1865-66	1868-69	1870-71	1872-73	1864-65	1851-52	1873-74	1864-65	1875-76	1876-77
класни училища	Пловдивъ	Търново	Пловдивъ	с. Мъглишъ	Севлиево	Ямболъ	Силистра	Плѣвенъ	Пловдивъ	Габрово	Габрово	Пловдивъ	Търново	Цариградъ	Ловечъ	Ловечъ
учебна програма																
Бълг. езикъ	o	·	·	·	·	·	o	·	o	o	o	o	o	·	o	o
Слав. «	·	o	o	o	o	o	·	·	·	·	·	·	o	o	·	·
Гръцки «	·	o	o	·	·	o	·	o	·	o	·	·	o	o	·	·
Турски „	·	o	o	·	·	o	·	o	·	o	o	·	o	o	o	o
Френски «	·	o	o	·	·	o	·	o	·	o	o	·	o	o	o	o
Руски „	o	·	·	·	·	o	o	·	·	·	·	o	·	·	·	·
Нѣмски	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·
Зак. Божи	·	·	·	·	·	o	o	·	o	o	·	o	o	o	o	o
Катехизисъ	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	o	·	·	o	·	·
Църк. История	o	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Дог. Богословие	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·
Аритметика	·	o	·	·	o	o	·	·	o	o	o	·	·	o	o	o
Алгебра	o	·	o	o	·	o	o	o	·	o	·	·	o	·	·	o
Геометрия	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	o	o
Тър. Науки	·	·	·	·	·	·	·	o	•	·	·	·	·	·	·	·
Бълг. История	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	o	·	·
Вс. История	·	o	o	o	o	·	·	o	·	o	o	o	o	·	·	o
Физика	o	·	·	o	o	·	o	·	·	·	o	o	·	·	o	o
География	·	o	o	o	o	o	·	·	·	o	o	o	o	o	o	o
Зоология	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	o	·
Антропология	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·
Ботаника	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	o
Словесность	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	o	·
Риторика	o	·	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	o	·	·	·
Пѣние	·	·	·	o	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o
Краснописание	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	·	o	·
число на учеб. прѣдмети	7	8	8	6	6	10	6	7	4	12	8	8	10	9	11	12

Класове		IV класъ										V класъ				
Учебна година		1858—59	1858—59	1860—61	1870—71	1872—73	1872—73	1873—74	1851—52	1864—65	1876—77	1858—59	1858—59	1870—71	1872—73	1872—73
класни училища		Търново	Пловдивъ	Ямболъ	Пловдивъ	Габрово	Пловдивъ	Търново	Пловдивъ	Цариградъ	Ловечъ	Търново	Пловдивъ	Пловдивъ	Габрово	Пловдивъ
Учебна програма	Бъл. езикъ	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	0	.	.	.	.
	Слав. езикъ	0	.	.	0	.	0	.	.	0	.	.	.	0	.	0
	Гръцки езикъ	0	0	0	0	.	0	.	0	0	.	0	0	0	.	0
	Турски езикъ	0	0	0	0	0	0	0	.	0	0	0	0	0	0	0
	Фр. езикъ	0	0	0	0	0	0	0	.	0	.	0	0	0	0	0
	Руски езикъ	.	.	0	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.
	Зак. Божи	.	.	.	.	0	.	.	0	.	0	.	.	.	.	.
	Катехизисъ	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.	.	0	.	0
	Нравоучение	0	.	.	.	.	.	.	0	.	.	0	.	.	.	.
	Църк. Истор.	.	.	.	.	.	0	.	.	0	.	.	.	0	0	.
	Литургия	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	0
	Аритметика	.	.	0	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.	.
	Алгебра	0	.	0	0	0	0	.	.	.	0	.	.	0	.	0
	Геометрия	0	0	.	.	0	.	.	.	0	0	0	0	0	0	0
	Диплография	.	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.
	Бъл. История	.	.	.	.	0	.	0	.	.	.	0	.	.	.	.
	Вс. История	0	.	0	0	0	0	0	.	0	0	.	.	.	.	.
	Геология	.	0	.	.	.	.	0	.	.	0	.	.	.	.	.
	Физика	0	0	0	0	0	0	0	0	.	0	0	0	0	0	0
	Химия	.	.	.	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.
	Антропология	.	.	.	0	.	0	.	0	.	.	.	.	.	.	.
	Психология	0	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.	.
	Логика	0	0	.	.	.	.	0	.	.	.	0	.	.	.	.
	Риторика	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.
	География	0	.	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.
	Литерат.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	0	0	.
	Словесность	.	.	.	.	.	.	0	.	.	0	.	.	.	.	0
	Педагогика	.	.	.	.	.	.	0	.	.	.	.	.	.	.	0
число на учебнитѣ прѣдмети		12,	7,	9,	9,	8,	9,	12,	7,	8,	9	10,	5,	10,	6,	11

VI класъ		VII класъ
Пловдивъ. 1872-73	Габрово. 1873-74	Габрово. 1874-75
Гръцки езикъ Турски езикъ Френски езикъ История на литерат. Църковна Истор. Геометрия Ботаника Минерлогия Космография Педагогика	Турски езикъ Френски езикъ Истор. на литер. Църковна История Бълг. Цър. История Алгебра Геометрия Тригонометрия Космография Физика Анатомия Физиология	Френски езикъ Турски езикъ История на литер. Физика География Литургия Педагогика.

Първо нѣщо, което бие въ очи, е прѣподаването на много езици. Най добъръ приемъ сѫ намѣрили гръцки и турски езикъ. Слѣдъ тѣхъ идатъ френски и руски. Послѣдниятъ езикъ се въвелъ отъ рускитѣ възпитаници. Найденъ Геровъ го въвелъ за пръвъ пѫть въ Пловдивското епархиално училище прѣзъ 1850/51 учебна година. Тукъ се изучавалъ въ III класъ. Въ Ямболъ прѣзъ 1860/61 год. се изучвалъ въ първи класъ. Изучаването на турски и гръцки езикъ и въобще на езицитѣ захващало много рано, още отъ долнитѣ класове. Въвеждането на турски езикъ се диктувало отъ чисто практическо съображение—да се разбира официалния писменъ езикъ, употрѣбяванъ въ турската канцелария, съ която българитѣ, като поданици на Султана, се намирали постоянно въ сношение. Употрѣбяване на старо-гръцкия езикъ, като учебенъ прѣдметъ, се подкрѣпяло отъ понятието за научната стойность на класическитѣ езици, което и днесь има достойни послѣдователи. А новогръцкиятъ езикъ се изучавалъ по чисто практически съображения, както френски и други. Странно впечатление прави изучавнето на много езици въ единъ и сѫщъ класъ. Тѣхното число нѣкога е доста голѣмо. Едноврѣменото имъ усвояване е непоносимо и за най щастливата паметъ. Въ Шуменъ освѣнъ Български и Старобългарски прѣзъ 1857/58 год. се прѣподавали Гръцки, Латински, Турски, Френ-

ски и Нѣмски езици. Изучаването на класическитѣ езици и на многото езици се подържало повече отъ гръцкитѣ възпитаници. Шумненското училище на Доброплодний е изучавало Елински, Френски, Нѣмски и Латински[1]). Рускитѣ възпитаници подържали изучаването на новитѣ езици. И тѣхното число било по-ограничено. И въ тази точка прѣдставителитѣ на двѣтѣ течения отъ руското и гръцкото влияние, не се спогаждали. При нареждането на училищнитѣ програми имало случаи отъ сблъскване между учителитѣ отъ двата лагера и въ тая борба за принципи се е вмъквало често и невѣжото тогава училищно настоятелство, което подкрѣпело едната или другата страна. За илюстрация ний привѣждаме долния примѣръ. Когато Бурмовъ свършилъ въ Русия и дошълъ въ Габрово на 1857 год., той заварилъ единъ горенъ класъ, въ който гръцки възпитаникъ челъ чужди езици. Бурмовъ въ желанието си да прѣуреди училището, както е видѣлъ въ Русия, искалъ да нареди по-съвременна програма, въ която езицитѣ да заематъ ограничено мѣсто. Противниятъ учитель не отстѫпвалъ. Тая распра, въ която се намѣсило и настоятелството принудило Бурмова да напустне Габрово. Слѣдъ заминаването му въ горния класъ се въвели пакъ езицитѣ: Гръцки, Италянски, Френски и Турски. Съ пристигането на Сирманова отъ Русия въ III-класното Габровско училище прѣзъ 1864/65 год. числото на езицитѣ се намалило. Отъ тѣхъ ученицитѣ учели само Френски и Турски, първиятъ като езикъ международенъ, а вториятъ— като официаленъ.

Излишно е да се напомня влиянието отъ изучването на многото езици още отъ първитѣ класове, както върху общото развитие на дѣтето, тъй и върху доброто усвояване на майчина езикъ. Ний можемъ да приведемъ бѣлѣжкитѣ на Данова. Тѣ изразяватъ и мотивитѣ, поради които обществото е търпѣло многото езици въ училищата. Дановъ „не казва, че езицитѣ сѫ съвсѣмъ безполезни, но тѣ трѣбва да се учатъ послѣ, отъ какъ ученикътъ изучи добрѣ майчина си езикъ, та и въ по-горнитѣ чинове, слѣдъ науката, и още да се учатъ тамъ, гдѣто сѫ нужди, а не на всѣко мѣсто, и гдѣто трѣбвало и гдѣто не—безъ никакъвъ разборъ. Турския езикъ като правителственъ езикъ, на който ни сѫ написани пѫтнитѣ тескерета и тапиитѣ на нашитѣ мюлкове и на който по-

1) „Цар. вѣстникъ». брой 26. 1851 год.

даваме прошения и добиваме отговоръ, трѣбва всѣкой да знае, да прочита и разбира, затова трѣбва да го учимъ у по горнитѣ чинове въ училището. Отъ другитѣ езици, напримѣръ Грцкия, трѣбва да учи тоя, който е близо да гърци, или ще да има сношение съ гърци; така сѫщо и съ влашкия езикъ, а пъкъ, който е наумилъ да иде въ Френско, или ще има работа съ френци, той може да учи френски езикъ; това сѫщото да бѫде и съ английски и съ нѣмски езикъ; трѣбва да ги учимъ съ намѣрение да се ползуваме съ тѣхъ. Ако ли е да учимъ чуждитѣ езици само за прочитане романи, то, мисля, че е съвсѣмъ излишно това намъ за сега, когато още не можемъ да прочетемъ и да разберемъ, що казва нашия вѣстникъ, който е писанъ на майчина ни езикъ" [1]).

Ний бихме могли да приведемъ много цитати отъ послѣднитѣ години на робството ни, да видимъ на какви остри критики бѣше подложено въвеждането на многото езици още отъ долнитѣ класове. При все това тоя недостатъкъ не могълъ да се поправи до освбождението ни. Чуждитѣ езици пакъ били едни важни учебни прѣдмети въ класното училище и за тѣхъ се отстѫпвало доста врѣме въ програмата му.

Второ нѣщо, което прави впечатление въ програмитѣ на класнитѣ училища, това е изучаването на прѣдмети, несъотвѣтни съ възрастьта и способноститѣ на ученицитѣ. Въ I класъ се учило Риторика, въ II—Педагогия, въ III—Догматическо богословие, въ IV—Логика, Психология и пр. Това показва, колко несъобразителни сѫ били нашитѣ учители съ въвеждането въ долнитѣ класове прѣдмети, които днесь едва ученици отъ горнитѣ класове могатъ да разберать. Излиза, че учителитѣ сѫ искали да прѣпорѫчатъ училището си съ много науки и чужди езици, както се изразяватъ нѣкои вѣстници до освобождението ни, но по-вѣрно е, че тѣ сѫ искали съ тѣхъ да удовлетворятъ различнитѣ нужди на народа ни. Послѣдниятъ е ималъ нужда отъ добри основни учители, а нѣмалъ специални педагогически училища за подготовката имъ; той ималъ нужда отъ добри духовни пастири, а нѣмалъ духовни училища; ималъ нужда отъ търговски познания и пр. и пр. Ето защо ний виждаме въ едно и сѫщо училище да се учи и Педагогия и Търговски науки, и Богословски и общо-образователни. Разбира се, че това е било вънъ отъ схва-

1) „Лѣтоструй". 1869 год. стр. 177.

щането и разбирането на слабия още дѣтски умъ. И дѣйствително, не малко оплаквания срѣщаме за папагалско учене уроцитѣ. Нешо Бончевъ самъ е видѣлъ да се прѣподава Археология, Право, Философия—нѣщо, което не било по силитѣ на ученицитѣ, които учатъ да помнятъ безъ да разбиратъ. «Работата на училището", забѣлѣзва той, «е чрѣзъ не многото, а добрѣ усвоеното знание да изостри ума на дѣтето до толкова, щото като излѣзе изъ него да стжпи на ноги и да може само да продължи своето учение и възпитание, защото учението и възпитанието не се извършва въ училището, а цѣло прѣзъ всичкия животъ[1])».

Въ прѣдпослѣдната глава ний посочихме наченкитѣ на едно течение въ полза на професионалното образование. Като направимъ беглъ погледъ на критичния печатъ по програмата на класнитѣ училища, ще забѣлѣжимъ двѣ главни течения. Едното защищавало цѣльта на класнитѣ училища, както тя е опрѣдѣлена отъ тѣхнитѣ програми т. е. да дава общо образование на ученицитѣ, и другото—да подготвя ученицитѣ за практическия животъ споредъ занаята, на който тѣ ще се отдадатъ. Подкрѣпителитѣ на послѣдното мнѣние искатъ да се застжпятъ въ програмитѣ прѣдмети, които даватъ познания по занаятъ. Инакъ, тѣ намиратъ учението безполезно. Застжпницитѣ на послѣдното течение намиратъ, че само съ такива науки нашиятъ народъ ще може да се подигне материално.

Метода. Та и методата—«отъ тукъ до тамъ"—е била често практикувана отъ нѣкои учители. «Учете отъ тукъ до тамъ», или „отъ тамъ до тукъ" и ученицитѣ разбиватъ глава, мжчатъ се, четатъ, само да четатъ, за да го изучатъ на изусъ, но не и да изучатъ отъ него нѣщо. И слѣдъ четире-петь годишно такова четене, а не учене, ученицитѣ излизатъ отъ училището, безъ да могатъ да мислятъ отъ само себѣ си за нѣщо и безъ да знаятъ друго повече, освѣнъ да си сричатъ и записватъ името"[2]). Разбира се, че това обвинение, което Дановъ прѣписва на учителитѣ, не може да се отнася за болшинството отъ тѣхъ. Та и тия, които сж го вършили, възможно е да се извинятъ съ прѣтрупаность на учебни прѣдмети, възложени на единъ учитель, или съ възложенъ нему да прѣподава новъ непознатъ прѣдметъ[3]).

Изобщо ученицитѣ се задоволявали съ разказа на учителя.

1) ПСП. 1871 год. кн. 3.
2) „Лѣтоструй". 1869 год. стр. 164. 3) (глед. стр. 138. 4))

Отъ него трѣбва да разберать, а въ дома да заучаватъ. Прѣдметитѣ сж се учили безъ упражнение и нагледность, безъ наблюдение и опитъ, липсвали сж добри и достатъчно учебници на български езикъ. По нѣкои прѣдмети ученицитѣ сж нѣмали никакви ржководства. Учителитѣ въ този случай сж давали записки, или сж си служили съ руски ржководства. „Първитѣ години", пише Иокимъ Груевъ[1]) „учителитѣ срѣщаха голѣми мжчнотии при обучението. Учебници и учебни пособия току речи нѣмаше никакви; всичко, което се учеше трѣбваше да се събира, да се пише и прѣписва; всѣки урокъ, по който прѣдметъ и да било, трѣбваше да се прѣведе и да се даде на ученицитѣ записка, за да учатъ по нея прѣподаването". Много отъ прѣдметитѣ, прѣподавани въ Ловчанскитѣ класни училища прѣзъ 1874/75, 1875/76 уч. години, сж се учили по записки. Прѣдметитѣ въ класното училище въ Габрово прѣзъ 1864/65 год. „се прѣподавали по записки, съставлявани отъ самитѣ учители по разни руски учебници". Тъй бѣлѣжи Сирмановъ, който е билъ тамъ учитель по онова врѣме[2]). И Станимировъ въ „споменитѣ си за учителитѣ въ главното Габровско Мжжко училище[3])" е училъ Химия по записки. Щомъ това е правено въ 1873/74 год. въ Габрово, когато бѣха излѣзли доста много учебници и за класни училища, още по вече запискитѣ сж замѣстяли учебницитѣ прѣзъ 50-тѣ и 60-тѣ години. Сарановъ притежава записки по всички прѣдмети, които той е слушалъ при Ковачева въ Щипъ прѣзъ 1869—71 год. Ученицитѣ си държали записки въ часъ и послѣ се събирали да си ги допълватъ и прѣписватъ.

Учители и ученици. Класниятъ учитель прѣподавалъ разнообразни прѣдмети. Той ималъ много седмични часове. Той билъ прѣтрупанъ съ работа. Нѣка приведемъ нѣколко примѣра. Прѣзъ 1861/62 уч. година въ Силистра единъ учитель ржководѣлъ двукласното и взаимното училище. Пакъ тамъ на 1865 год. трикласното училище се ржководило отъ единъ учитель и единъ помощникъ. На 1858 год. въ Габрово прѣдметитѣ биле разпрѣдѣлени тъй:

---

1) Гл. статия „Епархиално училище въ Пловдивъ". „Български прѣгл." год. 3. кн. 7—8.

2) „Юбилеенъ сбр. по случай 25-годишнината отъ първия випускъ на Габр. Апр. гимназия". стр. 50.

3) Тамъ. стр. 165.

4) (Отъ стр. 137. 3) Станимировъ въ своитѣ „Спомени", разказва, какъ Цани Гинчевъ прѣдавалъ Химия въ Габрово. (гл. стр. 165 „ Юбилеенъ сборникъ и пр." Пловдивъ. 1900 год.

Учитель Никифоровъ прѣподавалъ: Математика, Политическа и Физическа География, Църковна и Всеобща История, Катехизисъ, Естествена История, Аритметика и Български езикъ; **учитель Христодулъ:** Грьцко и Българско писмописане, Грьцки и Славянски езикъ, Търговско ржководство. **учитель Теодоръ:** Френски, Алгебра, Геометрия, Физика, Логика, Риторика, Нѣмски и Български.

Прѣзъ 1875/76 год. въ III-класного Сливненско училище прѣподавалъ само единь учитель. Прѣзъ 1874/75 год. въ Търново имало четире класа. Единъ учитель е ржководилъ само I класъ, а прѣдметитѣ на останалитѣ три класа били разпрѣдѣлени между останалитѣ трима учители.

Въ	Прилѣпъ	прѣзъ	1872/73	год.	имало	4	класа	съ	2 учители
„	Търново	«	1858/59	„	„	5	„	„	4 „
„	Т. Пазард.	„	1857/58	«	„	5	„	«	4 „
„	Сливенъ	„	1874/75	„	„	5	„	„	3 „
„	Шуменъ	„	1860/61	„	„	5	«	„	4 „
„	Търново	«	1874/75	„	„	4	„	„	4 „
„	Ловечъ	«	1876/77	„	„	4	„	„	3 „

Обикновено числото на учителитѣ не надминавало числото на класоветѣ.

Въ	Габрово	прѣзъ	1857—58	год.	имало	2	класа	съ	2 учители
„	Русе	„	1874—75	„	«	5	„	„	5 «
«	Видинъ	„	1873—74	„	„	5	„	«	5 «
«	Ст. Загора	„	1859—60	„	„	6	„	„	6 „
„	Шуменъ	«	1856—57	„	„	4	„	„	4 „
«	Габрово	„	1870—71	„	„	4	„	„	4 „
„	Г. Орѣховица	„	1872—73	„	„	2	„	«	2 „
«	«	„	1873—74	„	„	3	„	„	3 „
«	„	„	1874—75	„	«	4	„	„	4 „
„	„	„	1875—76	„	„	5	„	„	5 „
„	Ловечъ	„	1875—76	„	«	3	„	„	3 ,
„	Сливенъ	„	1875—76	„	„	5	„	„	5 „
„	Габрово	„	1874—75	„	„	7	„	„	7 „

Много рѣдко числото на учителитѣ надминавало числото на класоветѣ и то не съ повече отъ единъ. Това отношение между класове и учители не гарантирало добъръ успѣхъ на училището. Учительтъ билъ прѣтрупанъ съ работа и нѣмалъ врѣме за самоусъвършенствуване.

Класоветѣ сж нѣмали по-вече отъ една паралелка: числото на ученицитѣ е било малко и не е ставало нужда да се раздвояватъ. Да имаме едно какво-годѣ понятие за числото на ученицитѣ, що сж посѣщавали класнитѣ училища и отдѣлнитѣ класове, привеждаме долнитѣ свѣдения.

Градски класни училища	Учебна година	число на класоветѣ	число на ученицитѣ
Пловдивъ	1850/51	2	10
„	1851/52	3	30
„	1856/57	4	80
Шуменъ	1856/57	4	145
Плѣвенъ	1858/59	3	37
«	1859/60	4	72
Клисура	1859/60	4	50
Пловдивъ	1860/61	4	98
Шуменъ	1860/61	5	80
Габрово	1870/71	4	127
Ст. Загора	1870/71	5	172
Пловдивъ	1871/72	5	149
«	1872/73	6	110
„	1873/74	5	152
Русе	1873/74	5	112
Пловдивъ	1874/75	5	181
Търново	1874/75	4	163
Ловечъ	1875/76	3	63

Изобщо числото на ученицитѣ за всѣки класъ е отъ 10—30. Рѣдко то е повече отъ 30.

Училищна управа. Училищни правилници и закони.[1]) Отъ различни години и мѣста сѫ запазени нѣколко училищни закони. Като най старъ училищенъ законъ е този, който съставилъ Палаузовъ за Габровското училище, когато го посѣти на 1845 год. 17-й Юний. За частнитѣ училища нѣма из-

1) Долнитѣ правилници сме имали прѣдъ видъ при изложението на тази глава.
I. Гл. дѣлъ V. „В. Ев. Априловъ и Н. Палаузовъ".
II. „Училищни закони" за Габровскитѣ училища отъ 1868 год. (гл. „Юбилеенъ сборникъ по случай 25-годишнината и пр." стр. 24).
III. „Кратки закони за изпълнение длъжноститѣ на учителитѣ и на ученицитѣ" въ Цариградското б-ско народно училище („Уч. Прѣгледъ" год. VI кн. II. стр. 128)
IV. Училищнитѣ закони на Копривщенското училище отъ 1865 год. („Уч. пр." год. II. кн. 7 и 8)
V. Правилникъ за управлението на „Самоковското общенародно училище" („Учитель". год. III кн. V)
VI. Уставъ на Софийското българско училище („Цар. вѣстникъ". 1857 год. Дек. 19)
VII. Училищнитѣ закони на Браилското българско училище. (гл. „Бѣлѣжна книжка за ежедневнитѣ отговори въ уроцитѣ и за поведението на ученицитѣ въ народното българско училище въ Браила". 1871 год. Браила)
VIII. Правилницитѣ, изработени отъ учителскитѣ събори прѣзъ 1873 и 1874 год (гл. отдѣлъ III. тукъ)
IX. „Уставъ за настоятелството на училищенъ имотъ въ Пловдивъ". „Уч. Прѣгл." год. V стр. 141.
X. гл. стат „По учебното дѣло въ Копривщица". „Уч. Прѣгл" год. VII. кн. 7—8.

работени никакви правилници. Килийниятъ учитель се водилъ по свои неписани правила въ управата на училището. Когато училището отъ частно се обърнало въ общо и всички граждани взели участие въ неговата издръжка, тогава послѣднитѣ се намѣсили въ неговата управа, тогава се започнало изработването на правилници и закони, които опрѣдѣлиха отношението на гражданитѣ къмъ училището, границата на намѣсването имъ въ послѣднето, длъжноститѣ на учителитѣ, на ученицитѣ и пр. Народътъ участвувалъ въ управата на училището посрѣдствомъ избрани отъ срѣдата си хора, наречени *училищно настоятелство*, *училищни надзиратели*, или *училищна община*.

Училищното настоятелство се състояло отъ различно за всѣко мѣсто число членове, избирани всѣка година. Училищното настоятелство се грижело главно за стопанската часть на училището. То трѣбвало да търси учители, да доставя нужднитѣ пособия за училището и главно да събира срѣдства за подръжката му. Общината ревизирала учителитѣ. Копривщенскиятъ уч. правилникъ давалъ право на училищнитѣ надзиратели да посочватъ недостатъцитѣ на учителитѣ, да ги съвѣтватъ, да имъ искатъ успѣха на училището, да мъмратъ, глобяватъ и пѫдятъ учителя за нередовно посѣщение. За това пъкъ сѫщиятъ правилникъ поставилъ цензъ на училищнитѣ настоятели—да разбиратъ отъ училищни работи.

Въ Пловдивъ до 1874 год. единъ отъ членоветѣ на училищното настоятелство е билъ касиеръ. Отъ тази дата се избирало особено „настоятелство на училищния имотъ», на което съ уставъ били опрѣдѣлени неговитѣ длъжности—да пази и се грижи за умножението на училищния имотъ. Училищнитѣ настоятели нѣкѫдѣ сѫ отивали до тамъ, да ограничаватъ учителя и вънъ отъ училището. Въ Търново напримѣръ, при условяне учитель сѫ изисквали послѣдниятъ да не се мѣси въ „общи“ работи и да не играе „префа“ въ кафене[1]).

Главниятъ учитель и *учителитѣ* имали въ рѫцѣтѣ си учебната часть. Габровскиятъ училищенъ законъ отъ 1868 год. давалъ право на главния учитель да съставя програма, да избира учебници, да назначава изпити и пр. Другитѣ учители биле подчинени нему. Той присѫтствувалъ на засѣданията на училищното настоятелство. Спорѣдъ другъ правилникъ отъ 1870/71 уч. год. програма-

1) Интересни сѫ тѣзи свѣдения, що ни дава Г-нъ Георговъ въ ст. „Документи отъ врѣмето на нашето възраждане“. ПСП. год. XIV. кн. 7—8. стр. 574—589.

та се съставяла отъ всички учители и училищното настоятелство. Изобщо учителитѣ се грижали за вжтрѣшния редъ на училището. а настоятелитѣ— за стопанската му часть.

Учителитѣ на врѣме да посѣщаватъ училището, да идватъ приготвени за прѣподаване, да изпълняватъ, въобще, съвѣстно длъжностьта си. Едни отъ училищнитѣ закони позволявали на учителитѣ да наказватъ, но съ леки наказания. Пръчката, като наказание, била запрѣтена подъ страхъ на уволнение или друго наказание на учителя. Учителитѣ държали редовни бѣлѣжки за повѣдението и успѣха на ученицитѣ. Всѣки мѣсецъ за това докладвали на училищното настоятелство. Забранявало се на учителитѣ да се мѣсятъ въ разправиитѣ на гражданитѣ. Тия запрѣщения не ще се отнасяли до национални въпроси, защото ний сме свидѣтели на факта-учителитѣ да се явяватъ на чело въ борбата за църковната независимость, даже и да участвуватъ въ политическитѣ ни движения.

Ученицитѣ ще посѣщаватъ редовно училището, ще внимаватъ въ класъ, ще идватъ съ приготвени уроци, ще ходятъ редовно въ църква, ще уважаватъ и почитатъ всички учители, и ще ходятъ прилично по улицитѣ. За недобъръ успѣхъ и лошо повѣдение учителитѣ правятъ мъмране на ученицитѣ. Ако се не поправятъ, прѣдвиждало се и най-тежкото наказание—изключване отъ училището. Ученицитѣ се приемали въ опрѣделенъ срокъ. Въ първото отдѣление на взаимното училище се приемали ученици не помлади отъ 6 год., а нѣкждѣ отъ 7 години. Въ класното училище се приемали ученици, които сж свършили основното училище, или най-малко, които разумно четатъ и пишатъ и смѣтатъ съ 4-тѣхъ аритметически дѣйствия.

Родителитѣ трѣбвало да прѣглеждатъ мѣсечнитѣ бѣлѣжки на ученицитѣ и за знание на учителитѣ да се подписватъ отдолу. Тѣмъ е позволено да посѣщаватъ училището, но запрѣтено имъ е въ врѣме на прѣподаване да приказватъ съ учителя, или съ ученицитѣ. Въ Копривщенското дѣвическо училище било позволено само на този да посѣти училището, на когото е разрѣшило училищното настоятелство. Изобщо на гражданитѣ не се давало право да мъмратъ учителитѣ. Родителитѣ се задължавали да доставятъ нуждннтѣ учебни пособия на дѣцата си, да се грижатъ за редовното имъ посѣщение, инакъ се глобявали, да не ги каратъ на работа, за да има врѣме да си приготвятъ уроцитѣ си, а нѣкждѣ правилницитѣ ги задължавали да съобщаватъ на учителитѣ важнитѣ простжпки на дѣцата си.

Нѣкои правилници давали право на *главнитѣ* учители да ревизиратъ взаимнитѣ.

Всички учители съставлявали учителски съвѣтъ. Въ него нѣкждѣ присжтствували и училищнитѣ настоятели.

Въ повече мѣста изпититѣ се правяли прѣзъ мѣсецъ Юний. Въ послѣднитѣ години на робството ни Юний се опрѣдѣлилъ, като мѣсецъ за произвеждане на изпититѣ, за това в. „Вѣкъ“ го нарича „мѣсецъ на умственитѣ жътви“. Само по селата изпититѣ сж ставали по рано—априлъ и май. Учебната година започвала прѣзъ августъ и септемврий. По селскитѣ изпити се изпращало асистенти отъ градскитѣ учители. Този обичай въ Шумненско се вѣвелъ отъ 1870 год.

Когато се основа Българската екзархия и България се сдоби съ владици, епархиалнитѣ съвѣти отнѣха голѣма часть отъ длъжноститѣ на училищнитѣ настоятелства, Ролята на епархиалнитѣ съвѣти въ учебното дѣло се опрѣдѣли съ правилници, изработени отъ учителскитѣ събори на 1874 год. Управлението на училището се подчинило подъ епархиалния съвѣтъ, който вземалъ инструкции отъ рѣшенията на учителскитѣ събори.[1])

Източници за подържане на Училищата[2]).

Много отъ училищата се издържали отъ отдѣлни лица, които сж давали врѣменна или редовна помощь или отъ завѣщанията имъ слѣдъ тѣхната смърть сж образували годишни училищни приходи.

В. Е. Априловъ завѣща библиотеката и капитала си на Габровското училище «съ намѣрение да се образова славянското племе, що е подъ турската власть» (§ 8 отъ завѣщанието). Една часть отъ процентитѣ на завѣщания капиталъ ще се дава за подържка на Габровци въ руски учебни заведения, които при завръщането си въ България ще бждатъ учители въ Габрово. Друга часть ще се употрѣби за издаване на книги, за написване на Българска История и пр. Най послѣ слѣдъ врѣме въ Габрово ще се отвори университетъ, духовна семинария, или Лицей. Т. П. Иовчевъ завѣща недвижими имоти на Габровското училище. На сжщото училище направиха завѣщания П. Ив. Вражилски, Иеротей Иеромонахъ, Петръ Ивановъ, Дѣдо Силивестръ, Ионко Килифаровъ и пр. Тѣзи завѣщания сж били главни източници за подържка на

1) Гледай подробно дѣлъ III. „Учителски събори“.
2) Отнася се за основни и класни училища.

Габровското училище.

Ето още нѣкой благодѣтели на първитѣ общи български училища, както ги намираме съобщени отъ Априлова въ «Деница».

Чорбаджи Вълко отворилъ взаимно училище въ Копривщица по примѣра на Габрово прѣзъ 1837 год., гдѣто повикалъ за учитель Неофита Рилски. Николай Трѣвненчина живущъ въ Букурещъ завѣщалъ имението си за отваряне училища въ родния си градъ. Неговиятъ роднина П. Сапуновъ изпълнилъ завѣщанието му на 1836 год. Въ Трѣвна се издигнало великолѣпно училищно здание. Сапуновъ завелъ петь българчета за учение въ Букурещъ. Христофоръ Николаевичъ Кироглу, търговецъ въ Одеса, родомъ Казанлъчанинъ, далъ на една отъ Казанлъшкитѣ църкви около 1838 год. пари, отъ лихвитѣ на които ежегодно да се ползува училището. Благодѣтелитѣ на Свищовскитѣ училища сж: Филипъ Сакеларий, който умрѣлъ въ Виена. Той е поддържалъ Свищовското училище, което сжществувало отъ 1813 год. Отъ виенската банка всѣка година сж изтегляли по 5000 лева. На сжщото училище Иванъ Атанасиевъ завѣщалъ 4000 лева, съ които купили недвижимъ имотъ, който доставялъ годишно 800 лева приходъ. На 1836 год. умрѣлъ свищовецътъ, търговецъ въ Букурещъ Иванъ Х. Ангеловъ, който завѣщалъ 20,000 лева на славянобългарското Свищовско училище. Другъ свищовецъ завѣщалъ на сжщото училище 50,000 лева слѣдъ смъртьта си (1840 год.). Търновецътъ Петръ Х. Христовъ на свои разноски повикалъ единъ отъ Неофитовитѣ ученици и на 1839 год. го поставилъ за учитель въ Търново. Това училище носило печатъ „Печатъ на Търновското Петра Х. Христова училище 1839 год." Живущитѣ въ Одеса Калоферци Мутевъ, Тошковъ и Тошковичъ и други ежегодно давали помощь за поддържане основаното прѣзъ 1840 год. калоферско училище. Софийскиятъ митрополитъ Милетий повикалъ Захария Круша да отвори българско взаимно училище въ гр. София. За подрържката му той отдѣлялъ часть отъ приходитѣ си. П Беронъ всѣка година е давалъ по 1000 лева на Котленското училище. Сжщиятъ е поддържалъ дѣвически училища още на нѣколко мѣста. Дѣвическото училище въ Пловдивъ е поддържано отъ жената на Чорбаджи Стояна, а синоветѣ ѝ му подарили 40,000 гроша. Отъ 1868 год. то е добивало ежегодна помощь отъ Н. Тошковичъ, а на 1871 год. протосингела Отецъ Кирилъ му давалъ 1700 турски лири, лихвата на които била достатъчна за подържането му.1)

Не всички градове били щастливи да иматъ такива благодѣтели, които съ голѣмитѣ си пожертвования да могатъ да задоволятъ всички училищни нужди. Повечето отъ тѣхъ сж имали нѣколко източника, отъ които всѣкой покривалъ по една часть отъ училищнитѣ разходи.

Една голѣма часть отъ разходитѣ за въздигане и поддържане на нашитѣ училища се вземали отъ еснафитѣ, които прѣзъ турско врѣме били групирани по занаяти. Всѣки занаятъ ималъ свои

1) „Лѣтоструй" 1872 год, стр. 81—82.

каси, капитала на които се събиралъ отъ цѣлия еснафъ, било отъ майсторитѣ, напримѣръ, кога тѣ приберать нѣкой чираци, или отъ глоба, наложена на майстора, кога не спази остановенъ обичай, било отъ чирака, когато той се произвежда калфа и пр. Съ ниска лихва касата раздавала пари на нуждающия се членъ отъ еснафа. Отъ тая каса се отпущали суми за отваряне и подържане на училища. Даже нѣкои еснафи подържали отдѣлни училища, които носѣли и името на еснафа — абаджийско училище и пр. За подържка на училищата училищното настоятелство въ Ст.-загора рѣшило на 1853 година да вземе отъ еснафитѣ 10,000 гроша[1]). Една часть отъ разходитѣ на Старо-загорскитѣ класни и основни училища прѣзъ 1870 год се покривали отъ еснафски подаръци[2]). Въ Габрово на 1866 год. отъ еснафитѣ сж събрали 7000 гроша. И прѣди тази дата еснафитѣ сж спомагали постоянно габровскитѣ училища[3]).

Най-голѣмитѣ приходи за подръжка на училищата сж давали църквитѣ. Отъ своитѣ постояни приходи тѣ сж отдѣляли найголѣма часть за училищата. При особени позволителни, дадени отъ страна на църквата, или при особени обряди, се налагала такса, която изцѣло или една часть отъ нея се е давала за училището. Старо-загорскитѣ училища на 1870 год. сж подържани отъ тия доходи: общи и частни подаръци, завѣщания, отъ вулитѣ, отъ просия жито по селата, отъ черковнитѣ приходи на четиретѣхъ градски епархии. Тия източници давали около 86,000 гроша[4]). Софийската община, споредъ «равносмѣтката» й, както я намира Спростр новъ[5]), за издръжка на училищата е имала тия източници: 1) отъ вули за вѣнчаване, 2) отъ билети за кръщене, 3) отъ данъкъ наложенъ на монастиритѣ (Спростр новъ прѣдполага, че нѣкои монастири сж имали метоси въ София, духовницитѣ на които сж правѣли подаръци) 4) отъ свещеницитѣ—ембатикъ—по 20 пари на кжща, 5) отъ освещение на кжщи, 6) отъ канони, 7) отъ просия—специални хора („дяци“) изпращани по селата да

1) „Цар. в.“ 1853 год. брой 126.
2) „Читалище“. 1870 год. стр.177.
3) „Юб. Сборникъ по случай 25-годишнината и пр.» стр. 18—19.
4) „Читалище“. 1870 год. стр. 177.
5) «Уч. Прѣгледъ“. год. VI. кн. V.

събиратъ пимонци, 8) отъ ръкополагане новъ свещеникъ, 9) отъ милостиня, 10) отъ печалби и кирия на митрополията. Почти всички тѣзи доходи сѫ получени отъ или чрѣзъ църквата. «Отъ 1860 год. Пловдивското епархиално училище увеличило своитѣ приходи отъ двѣ кутии: божигробска и синаитска, на сума до 18,000 гроша годишно, които съ съгласието на Иерусалимския патриархъ, било рѣшено да се употрѣбятъ за училището[1])». На Габровскитѣ училища църквитѣ сѫ давали всѣка година помощь. Дановъ бѣлѣжи, че «въ по голѣмитѣ общини черковнитѣ приходи сѫ главния изворъ, отъ който се черпи за покриване на училищнитѣ разноски ... по нѣкои села, особено по градоветѣ доста помощь за училищата се изкарвало отъ дозволителни за вѣнчаване, отъ спогодби и пр.[2])".

На 1840 год. всички Сопотенци рѣшили да употрѣбятъ събраната отъ години сума на двѣтѣ църкви за училището[3]). Прѣзъ 1852 год. на учителитѣ въ Плѣвенъ заплащали отъ черковнитѣ приходи и отъ еснафитѣ[4]). Когато източницитѣ за подрържка на училището сѫ били слаби и недостатъчни, общината е налагала такса на всѣки ученикъ, споредъ състоянието на родителитѣ му. Тъй е рѣшила Търновската община за учебната 1875/76 год.[5]).

Когато се основала българската екзархия, черковнитѣ приходи станали постоянни източници за издръжката на училищата. Екзархийския уставъ, който задължилъ епархиалнитѣ съвѣти и цѣлото духовенство да основава училища, прѣдвидѣлъ и каква часть отъ църковнитѣ приходи ще се употрѣбятъ за училищата. Часть III отъ екзархийския уставъ говори за приходитѣ и разходитѣ. Ето каква сума отъ черковнитѣ приходи е озаконено да се дава за подрържка на училища:

Сума, която се взема отъ вули се дѣли на двѣ половини: едната взема архиереятъ, а другата той дава въ полза на училищата на тази община, къмъ която се числи вѣнчаванията. За вули е прѣдвидено да се взема 50 гроша.

„За потвърждение подписа на всѣко писмо" се взе-

1) „Уч. Прѣгл." год. V стр. 140.
2) Неговия „Календаръ" за 1870 год.
3) „Деница" на Априловъ стр. 39.
4) „Цар. в." 1852 год. брой 97.
5) ПСП. год. XIV кн. 78. стр. 583—584.

иатъ 20 гроша. Половината отъ тая сума се дава на общината, а другата взема архиреятъ. Когато умрѣ архирей и не остави завѣщание, една трета отъ имуществото му се дава въ полза на този градъ или село, гдѣто живѣятъ неговитѣ роднини. (часть III. 116)

Прѣдвижда се основание на висше богословско училище (часть III чл. 122) въ Цариградъ, което ще се издържа отъ сума, събирана отъ архиреитѣ по епархиитѣ, отъ свещеницитѣ, които иматъ енория и отъ монастиритѣ, „даже, ако трѣбва, да се приложи едно благословно количество на архирейската дажба на всѣка епархия, което да се разхвърли на християнскитѣ жители". Ако има достатъчно доходи ще се отвори мѣстно духовно училище въ епархията (чл. 132). Ако има излишенъ приходъ, то и екзархията ще отвори въ Цариградъ висше духовно училище (чл. 134[1]).

Селскитѣ църкви сѫ давали малко приходи. Тѣ сѫ били недостатъчни за подрѫжка на училищата въ селата. Селянитѣ сѫ добивали добавачни приходи по другъ начинъ. „По малкитѣ общини, гдѣто черковнитѣ приходи не достигатъ да покриятъ училишнитѣ разноски, селянитѣ си размѣтатъ и побиратъ по между си, това що не достига[2])". Йокимъ Груевъ пакъ в. „Лѣтоструй" пише, че Копривщенското, Клисурското, Сопотското и Калоферското училище добивали приходи отъ селската паша. Такива приходи сѫ имали и други селски общини. Като нѣмали възможность да се наплатятъ съ пари на своя учитель, селянитѣ му се наплащали съ работни дни или съ продукти—жито и пр.

На много мѣста сѫ употрѣбявани и други източници. По именни дни сѫ изпращали поздравителни картички и по този начинъ събирали помощи за училището. Когато е ставало нужда, особени хора сѫ изпращани по просия. По случай на нѣкое събрание се е отваряла подписка за помощи. Тѣзи срѣдства сѫ употрѣбявани въ повечето градове и села. На 11 Май 1868 год. по покана на варненската община свещеницитѣ отъ окрѫжията Варна, Балчикъ и Провадия се събрали на годишно събрание. Между другитѣ черковни работи еднодушно рѣшили волно за въ бѫдаще варненското българско дѣвическо училище да се подържа отъ волната помощь

1) Гл. устава въ сп. „Читалище". год. III. кн. I.
2) „Лѣтоструй". 1872 год. стр. 81.

на свещеницитѣ отъ епархията, която помощь нѣма да бѫде по-долу отъ една турска лира.“ Въ сѫщия день единъ подарилъ 5, други 7, други по 2, двама по $1^1/_2$ и 26 души по 1 турска лира [1]). Отъ какъ се основа българската екзархия и отъ какъ България се сдоби съ Българско духовенство, последнето е вземало живо участие въ просвѣтата на нашия народъ. Нѣкой отъ митрополититѣ сѫ обикаляли селата на епархията си да убѣдятъ селянитѣ да си отворятъ училище и търсѣли приходи за тѣхъ. За Софийския митрополитъ ето какво пише единъ дописникъ до „Рѫководителя» на Цанкова [2]): Той е обикалялъ епархията си. „Тамъ гдѣто селцата сѫ малки и не сѫ въ състояние всѣко едно да си има училище, а сѫ наблизо, Негово Високо Прѣосвещенство опрѣдѣля да стане едно училище за 2, 3 или 4 селца. Като пристигне въ едно село, казва едно слово, въ което между другото, доказва на селянитѣ, че една отъ най-голѣмитѣ ползи отъ народната ни екзархия и отъ български владика, който имъ е далъ царьтъ, е да имъ нареди владиката училище, върху което като ги убѣди, отваря се единъ листъ на волна помощь, и всѣки селянинъ ще пише нѣщо споредъ силата си, каквото му се кѫса отъ сърдцето, кой пари, кой жито, кой овца съ агне и пр.“ Въ пожъртвувателнитѣ листове, каквито ний сме гледали, на редъ съ имената на видни търговци, що жертвуватъ часть отъ богатството си за народната просвѣта, стоятъ имената на бѣдни занаятчии: налбанти, сапунджии, ковачи, свещеници, учители и пр.

Отъ съгласителни писма и тъкмежи Габровското училище е имало нѣкога доходъ 2541.60 лева. Добритѣ хорица въ онова врѣме рѣдко сѫ водили кавги, а още по рѣдко разпрата имъ ходила до сѫдилищата. Еснафитѣ, старейшинитѣ сѫ ги спогаждали и за този си сѫдейски трудъ вземали глоба въ полза на училището. Селски ниви били опрѣдѣлени за училището. Днесъ въ много села училищнитѣ ниви, ливади и гори сѫ останали още отъ турско врѣме. Тия ниви сѫ били разработвани отъ селянитѣ и приходитѣ имъ се вземали за училището. Днесъ на много мѣста приходитѣ отъ запазенитѣ училищни имоти постѫпватъ въ общия бюджетъ на общината и се изразходватъ не съ цѣльта, която сѫ поставили нашитѣ грижливи общинари прѣди освобождението. Училищнитѣ

1) в. „Македоня“. 1868 год. брой 36.
2) 1874 год. стр. 46.

гори се сѣкатъ немилостиво и съ това се прѣкратява единъ редовенъ приходъ. Българското Централно училище въ Болградъ се издържало отъ Болградската община и отъ 39-ѣхъ селски български общини. Приходитѣ се вземали отъ наемитѣ на селскитѣ кръчми, отъ наема на саловетѣ и рибнитѣ езера, които се намирали въ землището на 40-ѣхъ български общини[1]). Послѣднитѣ факти сѫ особено поучителни за тия, които мечтаятъ за основаване на училищни фондове днесъ.

Турското правителство бѣше издало нѣколко окрѫжни за необходимостьта отъ народното образование, но не е направило нищо важно за основаване и прѣуспѣване на училищата ни. Благосъстоянието на училищата ни е зависѣло отъ случайни приходи. Всичко било оставено на частната инициатива. Само единъ случай имаме, гдѣто по настояване на българитѣ прѣдъ Портата, турското правителство е налагало данъкъ на българското население въ полза на българското училище въ Пловдивъ. „Централното въ Пловдивъ училище имало редовенъ годишенъ приходъ 66,000 гроша, които по Висока заповѣдь се размѣтали (по 52 пари на Нуфусъ) на всички българи, що живѣели въ Пловдивската кааза, и се събирали чрѣзъ мѣстната власть» [2]).

Като постоянни и опрѣдѣлени приходи за училищата сѫ били лихвитѣ отъ завѣщанитѣ суми и наема, веманъ отъ недвижими имоти и приходи, отъ които и до днесъ се ползуватъ нѣкои общини. За жалость, обаче, че такива приходи сѫ имали малко общини. Повечето отъ тѣхъ сѫ се ползували отъ случайни и неопрѣдѣлени приходи и помощи. Никому не идвало на умъ да положи основа на единъ училищенъ фондъ, съ който би могло да се усигури бѫдащата издръжка на училищата. Ний съзираме далновидность въ нѣкои общини, които се старали съ паричнитѣ помощи на училищата да купуватъ воденици и дукяни съ цѣль да усигурятъ постояненъ източникъ, но въ тази посока малко е направено. Всички други приходи сѫ се изхарчвали, щомъ сѫ се получавали. Факта, че завѣщателитѣ на движими и недвижими имоти за училищата, сѫ изказвали желание общинитѣ да се ползуватъ само отъ приходитѣ, а нѣкждѣ — една часть отъ тѣхъ, а другитѣ да стоятъ за увеличене на капитала, показва, колко добрѣ сѫ схванали тѣ бѫдната сигурна издръжка на училищата. Днесъ, когато се подига

1) Гл. „Постановления за българскитѣ колоніи и височайши хрисовули за тѣхното основаніе и потвержденіе“. Болградъ 1864 год,
2) „Лѣтоструй“ 1872 год. стр. 81.

въпроса за бждащата финансова политика на училищата, нашитѣ държавни мжже. трѣбва да вървятъ въ тази посока, да усигурятъ нашитѣ училища, загрозени отъ пропадане поради финансови и икономически кризи.

На помощь на училищното настоятелство, което по единъ или другъ начинъ е събирало помощи за училищата, се явявали разни благодѣтелни дружества, едни отъ които подържали цѣли училища, други давали врѣменна помощь, трети снабдявали ученици съ пособия, други подържали такива въ училищата изъ България или странство. Българското благодѣтелно братство „Просвѣщение» въ Цариградъ е отваряло и спомагало училища въ Цариградъ и въ бѣднитѣ села изъ околностьта. На 1871 год. е отворило училище въ Вланга, на 1870 год. — въ Айнала-чешме (Бейоглу), а на 1872 год. — въ Топъ-капия[1]). Драмското учителско дружество, «Просвѣщение“ имало за цѣль да основава училища по села и да ги подържа тамъ, гдѣто селянитѣ сж бѣдни. Учителитѣ — членове, освѣнъ мѣсечния си вносъ, отстжпватъ $^1/_{10}$ часть отъ заплатата си на дружеството[2]).

На 1869 год. въ Хасково се съставило „Народно женско дружество“ съ цѣль 1) да отвори едно дѣвовъзпиталище 2) да помага на бѣдни ученички 3) да помага на други дружества и 4) да получава всички народни вѣстници и списания[3]). „Пловдивското *читалище* на свои разноски отворило и подържало двѣ училища въ града. а съ помощьта на околнитѣ читалища отворало и подържало едно българско училище въ Одринъ»[4]). По-заможнитѣ общини помагали на по-бѣднитѣ. Тѣ се явявали благодѣтели на цѣлъ народъ. Габровската община е снабдила много училища съ пособия.

Училищни праздници. — 11 Май до освобождението ни. Тържествени дни за всѣко училище сж били днитѣ, въ които се отваряло училището и днитѣ, въ които се произвеждали изпититѣ. Прѣзъ горнитѣ дни училището е било, тъй да се каже. въ своето празднично облѣкло, особено прѣзъ изпитнитѣ дни. Училищнитѣ стаи се украсявали съ вѣнци, цвѣтя, а ученицитѣ сж обличали новата си примѣна. Извършвали сж се и

1) „Изложение на българското благодѣтелно братство „Просвѣщение“ въ Цариградъ“ 1873 год.

2) „Ржководитель“. 1874 год. стр. 25—26.

3) в. „Македония“ 1869 год. брой 47.

4) „Лѣтоструй“. 1871 год. стр. 240.

извѣстни церимонии, при които присжтствували и граждани. Освѣнъ тия дни при нѣкои училища биле опрѣдѣлени по единъ день въ годината, посветенъ на нѣкой свѣтецъ, опрѣдѣленъ за покровитель на науката, покровитель на мѣстното училище. За Ломското взаимно училище деньтъ „Св. Троица“ билъ мѣстенъ праздникъ. «Три Светители“ билъ праздникъ на училищата въ гр. Търново[1]).

Днесъ 11 Май е опрѣдѣленъ за праздникъ на българскитѣ училища. Защо тая дата е посветена на двамата братя, когато тоя день не е свързанъ съ никакво историческо събитие отъ тѣхния животъ? Кога и какъ е започнато празднуването на тоя день?[2]) На 1851 год. Пловдивското епархиално училище се наименувало «Св. Кирилъ и Методий“. Въ честь на двамата братя билъ посвѣтенъ 11 Май. Този день станалъ праздникъ на мѣстното училище. До 1857 год. 11 Май се празднувалъ само въ Пловдивъ. Когато Н. Геровъ станалъ руски вицеконсулъ въ Пловдивъ, той на 1857 год. поканилъ българитѣ чрѣзъ „Цар. Вѣстникъ“ да празднуватъ тоя день. На неговата покана се отзовали съчувствено много градове. Отъ покровители само на Пловдивското училище Кирилъ и Методий станали покровители на цѣлъ български народъ. Праздникътъ станалъ народенъ — националенъ. Празднуването му се схванало като протестъ противъ гръцкото духовенство. За популяризиране на този праздникъ спомогнали и вѣстницитѣ, които описвали Пловдивскитѣ тържества, станали на 11 Май и които давали животоописанието на Кирила и Методия. Въ Пловдивъ 11 Май се празднувалъ редовно отъ 1851 год. Въ другитѣ градове празднуването започнало: на **1857** год. — въ Цариградъ; на **1858** год. — въ Стара-загора, Сопотъ, Свищовъ, Копривщица, Велесъ: на **1859** год. — въ Габрово, Елена, Джумая, Панагюрище, Русе, Клисура, Сливенъ, Шуменъ, Казанлъкъ; на **1860** год. — въ Дупница, Силистра; на **1864** год. — Болградъ; на **1866** год. — въ Прилѣпъ; на **1867** год — въ с. Устово (Ахъ-челебийско); на **1868** год. — въ Троянъ, Варна, Тулча; на **1869** год. — въ Диаръ-бекиръ (Мала-азия), с. Пягково (Ахъ-челебийско). Въ всѣко новооткрито училище паметьта на двамата братя намирала нови по-

---

1) ст. „Исторически работи“ отъ Кисимовъ. „Българска Сбирка“, год. V стр, 129.

2) На тѣзи въпроси, както и на други, свързани съ деня 11 Май до освобождението ни, ний отговорихме въ статията си „Деньтъ 11 май до освобождението ни“. («Право дѣло.» год. IV. кн. IV). Отъ нея правимъ тукъ извлечение.

читатели; въ всѣка открита българска църква К. и М. намирали новъ олтарь, отъ гдѣто се славословятъ тѣхнитѣ дѣла. Тѣмъ посвѣщавали училища; наименували църкви; тѣмъ поета плѣлъ хвалебни пѣсни; композиторътъ нотиралъ химнитѣ имъ; църквата наша признала този праздникъ за свой — свещенъ; за тѣхъ тя съставила служби; за тѣхнитѣ заслуги се държали рѣчи; печатали се биографически брошури, които съ стотини се пръскали между народа; въ нѣкои училища даже се въвело като отдѣленъ учебенъ прѣдметъ „История на Св. К. и М.“; Казанлъчани рѣшили прѣзъ 1859 година да издигнатъ въ споменъ на двамата братя паметникъ; прѣзъ 1858 год. Лука Павловъ пръвъ издаде тѣхнитѣ ликове, които краселя всѣко училище . . . . . Въ първитѣ години на празднуването тоя праздникъ билъ извѣстенъ на много мѣста съ име „новъ праздникъ“ и «новъ български праздникъ“. Като „Новъ“ праздникъ той е билъ отхвърленъ отъ грѫцкото духовенство; даже и българското духовенство нѣкждѣ е отказвало да вземе участие въ това „измислено“ праздненство на 11 Май.

Изъ дълбоката забрава на българския небосклонъ Кирилъ и Методий блѣснаха като двѣ звѣзди, които загубени въ небесното пространство, се откриха отъ астрономитѣ-историци и се поставиха на почетно мѣсто, дълбоко въ сърдцата на нашия народъ. Това „откритие“ стана миналия вѣкъ, когато славянски и нѣмски учени—лингвистици и историци възбудиха интересъ къмъ въпроси по славянска филология и когато послѣднитѣ се сблъскаха съ въпроса за произхода на славянското четмо и писмо.

Днесъ паметьта на К. и М. се чествува въ цѣль славянски миръ, и между католици. Като исторически личности К. и М. принадлежатъ толкова на българитѣ, колкото и на другитѣ славяни. Ако тѣ по мѣсторождение и произхождение сж българи, ако тѣ сж дали четмо и писмо на послѣднитѣ, ако тѣ сж прѣвели на български езикъ първитѣ църковни книги, и ако тѣ съ всичко това принадлежатъ къмъ българската история; но не по-малко е вѣрно и това, че К. и М. прѣкараха най-дѣятелния периодъ отъ своя животъ между другитѣ славяни, на които държаха проповѣди, служиха въ църквитѣ имъ и обръщаха хиляди народъ въ православната църква; че тѣхнитѣ трудове сж служили намъ толкова, колкото и тѣмъ;—слѣдователно К. и М. принадлежатъ и къмъ тѣхната история: и за другитѣ славяни тѣ сж братя и просвѣтители. Най-послѣ К. и М. сж светци не само за насъ, източно-православнитѣ, но и за католицитѣ. Църквата на послѣднитѣ ги уважава,

почита и ги е вписала въ числото на светцитѣ си, защото М. отъ римски папа бѣ поставенъ за Велички архиепископъ, и като такъвъ той развива най-трѣскава дѣятелность между западнитѣ славяни. К. и М. сѫ еднички личности еднакво почитани отъ Католици и Източно-православни. Жалко, че днесь 11 Май, праздникътъ на свѣтлината и на нашата просвѣта, е изгубилъ тази тържественость, каквато ний сме му твърдѣ справедливо отдавали до освобождението си.

Дѣлъ III.

Учителски събори.

Ний се натъкваме на едно радостно явление въ историята на училищния ни животъ. Думата е за учителскитѣ събори прѣди нашето освобождение. Тѣ направиха много нѣщо за успѣха на нашитѣ училища. Учителскитѣ събори наложиха обща програма на градскитѣ и селски училища, тѣ окастриха училищната програма отъ излишни прѣдмети, особено отъ много езици и съобразно съ силитѣ на ученицитѣ опрѣдѣлиха съотвѣтна програма за всѣки класъ; тѣ наложиха цензъ за учителствуване, отвориха курсове за подготовка на учители, държаха реферати, разискваха по тѣхъ и съ това подобриха учителския персоналъ, опрѣдѣлиха правата и длъжноститѣ на учители, настоятели и граждани и съ това изгладваха много недоразумѣния, които и днесъ не сѫ чужди зе община и учитель; тѣ бѣха силенъ двигатель за народната просвѣта, защото отъ тѣхъ излизаше главната инциатива за отваряне вечерни и недѣлни училища, читалища и разни благодѣтелни и просвѣтителни дружества, за четене сказки, за даване прѣдставления и забавления; тѣ най-послѣ сгрупираха учителитѣ за обща национална дѣйность, за борба противъ гърцитѣ и пр. Прѣди създаването на Българската екзархия инициатива за учителски събори сѫ вземали учителитѣ. Тамъ гдѣто е имало по-събудени у-ли, които сѫ схващали голѣмото значение на учителскитѣ събори, тамъ е било възможно тѣхното съставяне. Ето защо прѣди издаването на екзархийското окрѫжно (1874 год.) ний познаваме само на

нѣколко мѣста подобни събори. Ний ще разгледаме учителскитѣ събори, що сж станали прѣди и слѣдъ инициативата на екзархията.

1. Учителски събори прѣди 1874 год.

Първи български учителски съборъ се открилъ въ **Стара-Загора** прѣзъ 1868 год. по коледнитѣ праздници. На него присжтствували селски и градски учители.[1]) Съборътъ се ржководилъ отъ градскитѣ учители и училищното настоятелство на града. Отъ тая дата всѣка година се свиквалъ съборъ по Рождество Христово, Велигденъ и прѣзъ лѣтната ваканция. Вториятъ учителски съборъ станалъ по Велигденъ (1869 год.). Той билъ посѣтенъ повече отъ 30 учители. На 25 Септемврий 1869 г. се отворилъ третия учителски съборъ.[2])

Ето по главнитѣ рѣшения, взети въ него: Обучението ще става по взаимната метода. Градскитѣ първоначални училища ще иматъ по 4, а селскитѣ—по 3 отдѣления. Въ всички селски училища програмата ще е еднаква. Учебнитѣ книги ще се избиратъ и одобряватъ отъ учителския съборъ. Послѣдниятъ ще изработва и правилници за длъжноститѣ на учителитѣ. Учителитѣ ще се мѣстятъ и назначаватъ отъ градското училищно настоятелство. Изпититѣ на селскитѣ училища ще се произвеждатъ прѣзъ Май. Опрѣдѣлили се нѣколко градски учители да обикалятъ поне единъ пжть всѣки 2—3 мѣсеца селскитѣ училища, да ревизиратъ и опжтватъ селскитѣ учители. Всѣки учитель трѣбва да получава поне единъ български вестникъ и да го чете прѣдъ селянитѣ. Всѣки учитель трѣбва да събира народни умотворения. Учителитѣ сж длъжни да съобщаватъ на градското настоятелство, колко дѣца има въ селото на възрасть отъ 7 до 12 години и колко отъ тѣхъ посѣщаватъ училището.

Ето, какво пиши единъ старъ старозагорски учитель за тия учителски събори:[3])

«Като се поуредиха (до 1870 год.) училищата почти по всичкитѣ Старозагорски села, общината ни съ цѣль да държи постояненъ надзоръ надъ тѣхъ за подържането и прѣуспѣването имъ, нареди учителски събрания отъ цѣлата кааза и града всѣка година по два пжти, прѣзъ праздницитѣ, по Коледа и Велигденъ, въ Св. Николското училище въ града. Всѣки учителски съборъ

---

1) Сп. «Читалище». 1870 год. стр. 181. Срв. „Лѣтоструй“ за 1871 год. стр. 239.

2) Гл. в. „Право“. 1869 год. брой 24. Срв. в. „Македония“. 1869 год. брой 49.

3) Гл. „Чърти изъ живота и записки на Атанасъ Ивановъ“. Сливенъ. 1886 год. стр. 41—42.

траеше по три дена. Въ първитѣ засѣдания се изработи обща учебна програма за всички училища, правилникъ за засѣданията на съборътъ и пр. Съставиха се статистически свѣдения за учениците, за учителитѣ и тѣхнитѣ заплати, условия за селачитѣ и пр. Всѣки учитель трѣбваше да доставя на съборътъ свѣдения за слѣдствието на работата си, което трѣбваше да бжде завѣрено съ подписа и печата на селската община. Освѣнъ по училищното дѣло въ учителскитѣ събори се разисквваха въпроси и по общото образование Учителитѣ се задължаваха да поучаватъ селянитѣ си сегизъ—тогизъ и въ празниченъ день слѣдъ църквата чрѣзъ сказки, четене вѣстници, книги и пр. Тѣ бѣха задължени още да събиратъ стари народни пѣсни, старинни памятки и пр. Всѣка година въ послѣдното събрание учителскиятъ съборъ поканваше градската ни община, за да й прѣдаде отчетъ за положението на работитѣ. Тогазъ общината отдаваше радость и похвала на трудолюбивитѣ й съвѣти на немарливитѣ учители".

„По подиръ, като се оздрави хода на училищата по селата, учителскитѣ събори ставаха само веднажъ въ годината, едно за облегчение на учителитѣ, и друго за това, защото общината възложи на нѣколко свещеници единъ видъ инспекции, да обикалятъ училищата по селата и да даватъ свѣдения за ходътъ на църковнитѣ и училищни работи». На учителския съборъ прѣзъ 1870 година сж присжтствували 56 учители[1]).

„Прѣзъ свѣтлата седмица на 1870 год. се събралъ първъ учителски съборъ **въ Пловдивъ** отъ по-главнитѣ учители изъ областьта, на който се разпоредиха всички училища на три реда и наредиха се три програми на наукитѣ, които има да се прѣподаватъ за напрѣдъ на ученицитѣ въ всѣко едно отъ тия три рода училища. Тоя съборъ ще продължава да се събира всѣка година по веднажъ или два пжти за да прѣглеждва и подобрява училищнитѣ работи въ тая область"[2]). Споредъ свѣденията, които ни даде Г. Хр. Павловъ, учитель по това врѣме въ Пловдивъ, въ тия събори Д. Благоевъ, свършилъ наукитѣ си въ Русия и учитель въ класното училище, е прѣподавалъ на учителитѣ звучната метода.

Прѣзъ 1871 година въ **Тулча** е станалъ другъ учителски съборъ. Цѣльта му била да се поставятъ въ една организация всички училища на околностьта. Забѣлѣжително е, че инициатива за свикването му е взелъ Али-бей, „дѣсната ржка на

1) „Читалище» 1870 год. стр. 181.
2) „Лѣтоструй" за 1870 год. стр. 239.

Мидхадъ Паша“, както го нарича Т. Икономовъ[1]). Цѣльта на Али бея била да постави българскитѣ училища подъ бдителното око на турската администрация. Обаче въ лицето на Икономова и негови трима другари Али видѣлъ силни противници[2]).

При завръщането си отъ Русия Г. Р. Каролевъ прѣзъ 1871—72 год. е свикалъ учителитѣ отъ **Габрово** и околностьта на съборъ въ града, гдѣто ги запознавалъ съ звучната метода, нова тогава за българскитѣ учители.

Прилѣпски учителски съборъ. Първиятъ съборъ на учителитѣ въ Прилѣпъ се открилъ на 3 Августъ 1871 год.[3]) Инициатива за свикването му сж взели П Мусевичъ, книжарь въ Битоля, и В Нейчевъ, учитель тамъ. Тѣ разпратили писма до учителитѣ, които познавали. Прилѣпскитѣ учители, между които билъ и Н. Ганчевъ Еничаревъ приели радостно тая покана. Пърличевъ, извѣстенъ тогава, като най-ученъ между колегитѣ си, билъ поканенъ за прѣдсѣдатель на събора. Между поканенитѣ били Георги Динговъ, Иеродяконъ Агапий, учитель въ Струга, К. Босилковъ учитель въ Велесъ, Ив. Шумковъ, учитель въ Крушево, П. Орловъ, К. Шапкаровъ и др. Всѣка вечерь учителитѣ сж се събирали въ училището и държали сказки. „За прѣдметъ на сказкитѣ било свещенното писание, училищния успѣхъ, учебницитѣ, програмитѣ, църковния въпросъ, езика, който трѣбва да се употрѣбява въ училищата и др.» Този учителски съборъ, на който се позволявало да присжтствуватъ и граждани, като гости, не се е занимавалъ съ чисто училищни въпроси. Освѣнъ послѣднитѣ, както се вижда отъ горния цитатъ, имало и национални въпроси.

По случай панаира, който ставалъ на 15 Августь, всѣка година въ Прилѣпъ сж ставали събрания отъ учители и граждани,

1) Гл. „Мемоаритѣ на Т. Икономовъ» въ сп. „Искра“ год. VI.

2) По-подробно гл. нашата статия „Националната борба и нашето училище». сп. „Учитель“ год. VIII кн. IX.

3) Описанието на тоя съборъ намираме въ в. „Новини“ год. IV (1894) брой 36 и 37. Тамъ трѣбва да стане поправка въ датата, когато е станалъ той. Авторътъ на статията „Първия български учителски съборъ въ Прилѣпъ“ макаръ, че е черпилъ сведѣния „по разказа на едно лице, което е играло главна роль по работата, която описва“ е въведенъ въ заблуждения. Той посочва 15 Августь 1864 год., като дата, въ която е свиканъ събора. П. Мусевичъ, който е истински инциаторъ на тоя съборъ въ статията си „Първия български учителски съборъ по вилаетитѣ“ (в. „Новини“ год. IV (1894) брой 54) поправя горната грѣшка. Съборътъ е откритъ на 1871 год. 3 Августь, а не на 1864 год. 15 Августь. както е казано въ първата статия. Господинъ П. Мусевичъ прави още нѣкои поправки на сжщата статия. Азъ имахъ прѣдъ видъ двѣтѣ статии и свѣденията, които устно ми съобщи Мусевичъ, при описанието на Прилѣпския учителски съборъ.

дошли отъ цѣла Македония, въ които сж разисквали общи училищни и църковни въпроси. Главенъ прѣдметъ на тия събрания билъ църковния въпросъ. Тѣхъ ний не трѣбва да смѣсваме съ учителскитѣ събори, главенъ прѣдметъ на които сж били чисто училищни въпроси.

Шумненски учителски съборъ. Прѣзъ 1873 год. бѣ свиканъ отъ току-що пристигналия Варно-прѣславски митрополитъ въ своята епархия. Послѣдниятъ съ окржжно свиквалъ учителитѣ на съборъ. Той се открилъ на 12 Априлъ 1873 год. въ центъра на епархията, гр. Шуменъ и траялъ до 16 Априлъ с. г. Отъ познатитѣ намъ събори до 1874 год. послѣдниятъ е най-плодотворенъ и по-интересенъ. Заради това ний ще се спремъ повечко на него.

Изработва се „Уставъ на селскитѣ училища у Варна-Прѣславската Епархия.

Ето главнитѣ постановления тамъ: Въ всѣко село на епархията трѣбва да има училище. Всѣки селянинъ трѣбва да изпраща дѣтето си редовно на училище прѣзъ цѣлата селско—учебна година. Налага се глоба на тия родители, които прѣбиратъ дѣцата си отъ училището прѣди свършването на учебната година. Селско-училищната година трае 9 мѣсеца—отъ 15 Септемврий до 15 Юний. Ученицитѣ не трѣбва да бждатъ по-млади отъ 6 години и да бждатъ присадени (прѣдпазени отъ сипаницата). Учитель по селата на епархията става този, който е свършилъ съ успѣхъ нѣкое градско училище. Приематъ се за учители и лица съ по-долне образование, слѣдъ като издържатъ остановения за това изпитъ. Безъ врѣме никой учитель не може да напуща училището. Селянитѣ не могатъ да натоварятъ учителя съ селско-обществена работа, а особено съ писарство и капзаманлъкъ. Безъ знание и одобрение на епархиалния съвѣтъ селянитѣ не могатъ да уволняватъ и назначаватъ учители. Въ врѣме на прѣподаване никой отъ селянитѣ не може да ходи въ училището и да безпокои учителя.

Училищно настоятелство. То се състои отъ три члена и се избира за година по общо съгласие. То се грижи за доброто на училището, което два или поне единъ пжть седмично трѣбва да посѣщава. Заедно съ учителя училищното настоятелство се събира въ училището слѣдъ църковния отпускъ въ недѣля за обсжждане училищни работи. Училищното настоятелство се съвѣтва съ селянитѣ за редовното пращане дѣцата въ училище; то иска свѣдения отъ учителитѣ всѣки мѣсецъ за успѣха, повѣдението и отсжтствията на ученицитѣ; то изплаща напълно на учителитѣ; то удовлетворява нуждитѣ на училището, като доставя книги, карти и др; въ споразумене съ епархиалния съвѣтъ то извѣстява единъ мѣсецъ по-рано за уволнението на учителя; то подпомага бѣдни ученици съ пособия. Учительтъ продава учебницитѣ на ученицитѣ за смѣтка на настоятелството.

Длъжноститѣ на Учительтъ сж: съвѣстно да изпълнява своитѣ длъжности; редовно и на врѣме да идва въ училището; ежедневно

да бѣлѣжи успѣхитѣ на ученицитѣ, повѣдението и отсѫтствието имъ и за това всѣки мѣсецъ да съобщава на училищното настоятелство, а всѣки три мѣсеца—чрѣзъ послѣдното на епархиалния съвѣтъ; да се грижи за повѣдението на ученицитѣ вѫтрѣ и вънъ отъ училището; въ наказането си да бѫде умѣренъ; да събира ученицитѣ всѣка сѫбота прѣди вечерня и да ги упражнява въ черковно пѣние, а въ недѣля слѣдъ църковния отпускъ да имъ разяснѣва евангелието; да ходи съ тѣхъ всѣкога на църква; да прави изпитъ въ края на учебната година.

Изпититѣ се опрѣдѣлятъ два мѣсица по-рано отъ епархиалния съвѣтъ. Отпуска на учителя се разрѣшава отъ училищното настоятелство. Учителитѣ се цѣнятъ за година—отъ 15 Септемврий до сѫщата дата на слѣдната година. Учителитѣ се задължаватъ да приложатъ общата програма, изработена на събора, която ний по-долу ще да изложимъ. Програмата и цѣлия уставъ се изменятъ въ годишния учителски съборъ, който става всѣка година. Епархиалният съвѣтъ опрѣдѣля деня на свикването му.

Селата се съобщаватъ съ митрополията чрѣзъ градскитѣ общини.

Основното училище, въ градове и села, има 4 отдѣления, а градското класно училище—4 класа. Всѣки класъ и всѣко отдѣление трае по една година. Градски и селски училища иматъ еднаква програма.

Програмата на основното училище.

I-ва година. Дѣцата се учатъ да познаватъ буквитѣ и да прочитватъ, да пишатъ букви и цифри.

II-ра година. Свободенъ прочитъ, писане числа и думи, диктовка на прѣдложения, краснописание.

III-та година. Разбиране и разказване прочетеното, Св. История, четиретѣхъ аритметически дѣйствия, молитви на изусъ, кратко землеописание, краснописане и прѣписване.

IV година. Българска граматика, Българска история, четиретѣхъ аритметически дѣйствия и именовани числа, Славянски прочитъ, черковно пѣние, Катехизисъ, краснописание, Новъ завѣтъ, Св. История, писмени упражнения.

Програма на градскитѣ главни училища.

I класъ. Българска граматика, Славянска граматика, Краснописане, Землеописане (Южня и срѣдна Европа), Аритметика (прости и десетични дроби), Стара История, Френски и Турски (Свободенъ прочитъ), рисуване.

II класъ. Българска граматика (край), Катехизисъ, Аритметика (край), Срѣдня история, Славянска Граматика, Рисуване, френски и Турски (Граматика до глагола), Кратка геометрия, Българска История до Симеона, География (Сѣверна Европа, Азия и Африка).

III класъ. Словесность, Землеописание, Космография, Аритметика (куб. квадратъ) Рисуване, Нова История, Френски (прѣводъ «Телимаха“), Българска История (край), Турски езикъ (Граматика и прѣводъ), Славянски езикъ (прѣводъ), Алгебра, Планиметрия, Физика Зоология. Катехизисъ (край)

IV класъ. Словесность, Алгебра, Геометрия, Физика, Зоология

Турски, Френски, Химия, Рисуване, Диплография, (всички прѣдмети завършватъ).

Програмата въ главнитѣ училища ще се въведе постепенно.

Съборътъ опрѣдѣлилъ тия учебници.

За I и II отдѣление. „Бащинъ езикъ" кн. II и Ш; «Началенъ прочитъ" отъ Момчиловъ, „Първа четеница"Цановъ,»Букварь"— Блъсковъ,—„Малка Читанка"—Михайловски.

За Ш и IV отдѣлене. «Пространна читанка"—Икономовъ, „Втора Четеница"—Дановъ, „Българска История"—Момчевъ, и тази на Цанкова, „Св. История"—Генадия, „Малко Землеописание"—Момчиловъ, «Кратка География"—Груевъ.

Часоветѣ на училищнитѣ занятия, опрѣдѣлени отъ събора.

Прѣзъ мѣсецъ	Прѣдъ обѣдъ	Слѣдъ обѣдъ
Септемврий	отъ 1 1/2 до 4 1/2 часа	отъ 7 1/2 до 10 1/2 часа
Октомврий	„ 2 „ 5 „	„ 8 „ 11 „
Ноемврий	„ 3 „ 6 „	« 8 « 11 „
Декемврий	„ 3 1/2 „ 6 1/2 „	„ 8 „ 11 „
Януарий	„ 3 „ 6 „	„ 8 „ 11 „
Февруарий	„ 2 „ 5 „	„ 8 „ 11 «
Мартъ	„ 7 1/2 „ 4 1/2 „	„ 7 1/2 « 10 1/2 «
Априлъ	отъ 1 до 4 часа	отъ 7 до 10 часа

Съборътъ опрѣдѣлилъ и праздницитѣ. Тѣ съвпадатъ съ озаконенитѣ днесъ църковни праздници. Освѣнъ това всѣко село празднува мѣстния си праздникъ.

2. Учителски събори прѣзъ 1874 год.

Всички събори, които до сега разгледахме сж ставали по инициатива на мѣстната духовна власть или по инициатива на училищна власть, прѣдставлявана отъ училищното настоятелство и градскитѣ учители. Обща мѣрка за подобрението на училищата се взела прѣзъ 1874 год. Сигнальтъ бѣ даденъ отъ св. Синодъ и екзархийския съвѣтъ. На 2 юлий 1874 год. екзархията съ окржжно подъ № 79 подканила българскитѣ митрополити да свикатъ учителски събори въ централния на епархията градъ. Учителитѣ се явили на владишкия позивъ. Почти въ всѣка епархия се състояли събори. Само Варно-прѣславския митрополитъ не свикалъ съборъ поради опасность отъ турската власть и поради това, че една година по-рана по негова инициатива билъ свиканъ вече съборъ. Вмѣсто съборъ Варно-прѣславскиятъ митрополитъ раз-

пратилъ способнитѣ учители по селата да се намѣрятъ тамъ по изпититѣ, да се увѣрятъ приложени ли сж рѣшенията на ланския съборъ и да подканятъ селянитѣ да подобрятъ училищата си.[1])

Учителскитѣ събори имали да се произнесатъ по седемтѣхъ въпроса, поставени въ екзархийското окржжно, имено:

1) „По кой начинъ и съ какви срѣдства могатъ да се разпространятъ селскитѣ училища“.

2) «Какъ може да се подобри устроението на сжществующитѣ основни училища“.

3) „Какви мѣрки да се вематъ, за да се поставятъ добри и способни учители и да се контролиратъ.

4) «Каква програма е най-прилична за нашитѣ основни училища»

5) „Кои учебници могатъ най-сполучливо да се въведатъ въ тѣхъ».

6) Какъ могатъ да се подобрятъ приготвителнитѣ училища».

7) „Каква програма е най-сгодна за тѣхъ“.

Взетитѣ рѣшения се изпращали въ екзархията. Тя ги прѣгледала и мисляла да състави обща програма за всички български училища.

Тая идея екзархията е черпила отъ станалитѣ прѣди издаването на окржжното си учителски събори на разни мѣста изъ България. Да постави всички български училища въ една обща организация и да се грижи за подобрението имъ, за това тя имала и законно основание, признато отъ турската власть. Въ екзархийския уставъ има нѣколко члена, които даватъ право на новооснованата българска екзархия и подчиненитѣ й духовни лица да се грижатъ за просвѣтата на българския народъ, за отваряне училища на паството си. Тъй, въ кржга на екзархийския съвѣтъ спадатъ и тия длъжности: „Да се грижи за основание и по-добро уреждане на по-горни и по-долнитѣ училища по всички епархии на екзархията, както и при българския въ Цариградъ метохъ, за изучаване и образование на българската младежъ“ (часть II. гл. 3. а). «Да се грижи за подобрението и развитието на българския езикъ и българската книжовность, за народна българска печатница, за народенъ български вѣстникъ, за у-

1) Гл. бѣлѣжкитѣ на Д-ръ Ив. А. Георговъ въ «Учил. Прѣгледъ“. год. VI. кн. IV.

ведение на най-добритѣ научни и нравствени книги, за поставяне на добри и разумни учители въ училищата и въобще, за всѣки срѣдства и мѣрки, полезни за развите образованието въ българскитѣ епархии...." (часть II. гл. 3. б). И смѣсенитѣ съвѣти при всѣка епархия имали сѫщитѣ права (глед. часть II. гл. IV).

Въ сѫщия уставъ се казва, че една отъ длъжноститѣ на духовенството е „да съвѣтва прилежно християнскитѣ въ епархията си общини за да основатъ училища, а християнитѣ, особено да изучаватъ чадата си въ църковно и свѣтско учение" (частъ II. гл. I. ж.)[1]

Нѣка видимъ, какво извърши вкѣки единъ съборъ.

Пловдивски учителски съборъ билъ отворенъ въ Пловдивъ. На него присѫтствували учителитѣ отъ Пловдивската епархия.

Училищата на Пловдивската епархия ще се дѣлятъ на *първоначални, срѣдни и главни.* Първоначалнитѣ училища ще иматъ три или четире отдѣления. Въ първия случай отдѣленията ще се рѫководятъ най-малко отъ единъ, а въ втория—най малко отъ двама учители. Срѣднитѣ училища ще иматъ най-малко три класа, а главнитѣ—шесть.

Програма на първоначалното училища.

I отдѣление. Изучване звуковетѣ става заедно съ четенето и писането имъ. Въ течение на година ученикътъ трѣбва да чете всѣка книга добрѣ и да пише цѣли изречения. Умствено смѣтане до 10. Славянска азбука. Късн молитви.

II отдѣление. Свободно, съзнателно и обяснително четене. Чисто и правилно писане. Умствено смѣтане отъ 10 до 100. Изучване молитви съ обяснене. Писание съ моливъ на книга (въ края на год).

III отдѣление. Свободно, съзнателно, правилно. обяснително и изразително (декламация) четене, писане съ мастило. Смѣтане отъ 10 до 100. По-лесни събития отъ стария и новия завѣтъ. Първи понятия по землеописание.

IV отдѣление. Граматика, Четене, св История, Отечествовѣдение, Славянско Четене, Черковно пѣние.

Програма на срѣднитѣ училища.

I класъ. Стари завѣтъ. Етимология, Физическа География, Числителница, Българска История, Старо-български езикъ, Турски езикъ, Черковно Пѣние.

II класъ. Нови завѣтъ, Синтаксисъ, География (Европа), Всеобща История, Старо български езикъ, Черковно пѣние, Числителница, Турски езикъ, Френски езикъ.

---

1) Гл. екзархийския уставъ въ „Читалище". год, III. кн. *I*.

III класъ. Катехизисъ, Български езикъ, География (Азия, Африка, Америка, Австралия), Всеобща история (продълж.) Анатомия, Физика, Турски езикъ. Френски езикъ.

Въ главнитѣ училища ще се повтаря и разширява материала на срѣднитѣ училища съ прибавка на нѣкой нови прѣдмети. Учебната имъ програма ще обгръща тия прѣдмети: Законъ Божи, Словесность, Математика, История, Физика, Космография, Ест. История, Химия, Педагогика, Старобългарски езикъ, Диплография, Френски и Турски[1]).

За подготовка на селскитѣ учители всѣка година въ Пловдивъ се отварялъ педагогиченъ курсъ, главната цѣль на който била да запознае учителитѣ съ звучната метода. Единъ надзиратель поне единъ пжть въ годината ще обиколи всички училища изъ епархията. Опрѣдѣлили се и учебницитѣ, които ще се въвеждатъ.

Самоковски учителски съборъ се открилъ на 25 Юлий 1874 год. и траялъ до 29 с. м. Съборътъ отговарялъ на зададенитѣ въпроси въ екзархийското окржжно.

По първия въпросъ. Селата ще си градятъ сами училищнитѣ здания. За подържка на училищата се прѣпоржчватъ тѣзи източници: 1) Църковни приходи 2) общи приходи отъ селото 3) да се опрѣдѣли обща селска нива, обработвана отъ всички селяни, 4) доброволни пожертвувания, 5) процентъ отъ прихода на всѣки селянинъ.

По втория въпросъ. Подъ думата „устроение» съборътъ разбиралъ училищното здание въ хигиенично отношение. Училищата да се градятъ на високо мѣсто; голѣмината на стаитѣ ще зависи отъ числото на ученицитѣ; въ училището ще има жилище за учителя; при училището ще има дворъ и градина; то да се строи далечъ отъ гробища, отъ нечисти мѣста и отъ шумни улици; за странни ученици, за ученици отъ други градъ и село, ще има стаи за живѣене въ училището.

По третия въпросъ. Наложилъ се цензъ за учителитѣ. Тия, които иматъ по-долно отъ исканото образование, ще полагатъ изпитъ за право на учителствуване. Селскитѣ учители ще държатъ изпитъ прѣдъ комисия, съставена отъ учители на епархиалния градъ. За получения успѣхъ ще имъ се дава сви-

---

1) Нѣка забѣлѣжимъ, че такова главно училище въ епархията имало е само въ Пловдивъ. Това е Пловдивската шестокласна семинария.

дѣтелство. Пропадналитѣ въ изпита нѣма да се назначаватъ за учители.

Ревизирането на всички основни училища ще става отъ единъ епархиаленъ ревизоръ. Въ селата и селскиятъ свещеникъ ще ревизира училището, и за това ще съобщава на епархиалния ревизоръ.

По четвъртия въпросъ. Основното училище ще бѫде отъ 3—4 отдѣления. Единъ учитель ще рѫководи най-много три отдѣления. Ако въ селата се явятъ ученици за IV отдѣление, всѣка четвърта година първо отдѣление нѣма да се отваря.

Програмата на селски и градски основни училища ще бѫде еднаква, за да може ученикъ, който се мѣсти, да продължава въ други училища.

Програма на основното училище.

I година. Писане и четене букви и думи на черна дъска и плоча. Умствено събиране и изваждане отъ 1 до 100. Нѣкой молитви на изустъ. Пѣние (цѫрковно и свѣтско), рисуванне, гимнастика.

II година. Свободенъ и разуменъ прочитъ, писане на плоча и книга, умствено и писмено събиранне и изваждане до 100, наустъ нѣкой молитви, църковно и свѣтско пѣние, рисуванне, гимнастика.

III година. Четене нѣщо отъ Естествена история и Физика, краснописание, четиретѣхъ аритметически дѣйствия (умствено и писмено смѣтане до 100,000), славянски прочитъ, старъ и новъ завѣтъ (по важното), практическо обучение по земледѣлие, скотовъдство, овощарство, лозарство, пчеларство, черковно и свѣтско пѣние, рисуване, гимнастика.

IV година. Граматика, диктовка, смѣтане (четиретѣхъ дѣйствия и именовани числа), Св. История, Катехизисъ (на кратко), Славянски прочитъ, Общо землеописание (Европа и Европейска турция), Българска история, Земледѣлие (продълж.), Физика (продълж.), Естествена история (продълж.), пѣние, рисуване, гимнастика.

По петия въпросъ. Одобриха се тия учебници за основното училище: първа година «Бащинъ езикъ" (2-ра кн. отъ I год.); втора година: „Бащинъ езикъ" (II-ра година) или „първа четеница"—Цановъ; трета година: „Бащинъ езикъ" (трета година) и „Часословъ" отъ Манчева за славянски прочитъ; четвърта година: «Св. История", «Съкратенъ Катехизисъ" —Манчовъ, „Църкивно пѣние"—Дановъ, „Кратко землеописание"—Груевъ.

Изучаване частитѣ на рѣчьта въ IV отдѣление ще става безъ учебникъ.

Прѣзъ четиретѣхъ години ще има писмени упражнения и гимнастика.

По шестия и седмия въпросъ. Въ нѣкой градове, като прѣходъ между основно и класно училище, е имало при-

готовително, което траяло отъ една до три години. Самоковскиятъ учителски съборъ присъединилъ приготвителното отдѣление къмъ основното, като негово продължение (IV отдѣление), за това съборътъ не говорилъ отдѣлно за приготвително училище.

Ловчански учителски съборъ. се отворилъ на 14 Септемврий сжщата година въ гр. Ловечъ. И тукъ по поводъ на екзархийското окржжно мѣстниятъ митрополитъ поканилъ учителитѣ на съборъ. Ето главнитѣ му рѣшения.

За подобрение и разпространение на училищата въ епархията ще се назначи особенъ надзиратель. До това врѣме надзирателството на училищата ще се възлага на по-способнитѣ учители, на които се опрѣдѣля кои села ще обикалятъ. Тѣхна длъжность е да агитиратъ за отваряние на училища и да опжтватъ учителитѣ. Надзирателитѣ ще свикватъ въ „едно опрѣдѣлено свободно врѣме» учителитѣ за да ги запознаватъ съ новитѣ методи. При всѣко училище ще има библиотека.

Източници за подръжка на училищата сж: 1) Въ по-богатитѣ села да се разпрѣдѣля заплатата на учителитѣ върху селянитѣ споредъ състоянието имъ. 2) Въ бѣднитѣ села за допълнение на учителската заплата да се събира и храна. 3) Приходъ отъ позволителни да се ровятъ въ черковния дворъ мъртвитѣ. 4) Приходитѣ на тия църкви, които нѣматъ дългъ. 5) Отъ сватби, споредъ състоянието на младоженеца. 6) Частнитѣ приходи на църквата отъ подарени ней имоти.

Училищата ще се раздѣлятъ на *основни*, *приготвителни* и *полугимназии*. Непознати учители, дошли отъ другитѣ епархии, които желаятъ да бждатъ учители въ Ловчанската епархия, ще се подложатъ на изпитъ, слѣдъ благополучното издържане на който ще се прѣпоржчватъ за основни. За учители въ приготвителнитѣ училища ще се назначаватъ лица, свършили съ успѣхъ нѣкоя полугимназия. Които не прѣдставятъ свидѣтелство за такова образование, ако желаятъ да бждатъ учители въ приготвително училище, ще се подложатъ на изпитъ.

Основното училище ще има два отдѣла. Всѣки отдѣлъ ще трае двѣ години. Полугимназията ще има четире класа[1]).

1) Въ „Ржководитель" на Цанкова (1874 год.) отъ гдѣто взехме най-голѣмата часть отъ материала за у-скитѣ събори прѣзъ 1874 год., макаръ, че е казано, какво Ловчанскиятъ съборъ дѣли училищата на три вида, обаче за „приготвителни" училища отдѣлно той не е говорилъ, нито отдѣлна програма за такива есъставялъ: съборътъ е слѣлъ тия у-ща къмъ основното, като негово продължение — III и IV година.

Програма на основното училище.

I година. Познаване буквитѣ, сричане, писане, познаване цифритѣ отъ 1 до 100 и чъртание.

II година. Свободенъ прочитъ и разказване прочетеното, умственно смѣтане отъ 100 до 1000.

III година. Диктовка, четиретѣхъ дѣйствия, Законъ Божи, Землеописание, Славянски прочитъ, Естествовѣдение, Краснописание, Чъртание.

IV година. Сжщото.

Програма на полугимназия.

I класъ. Български езикъ, Аритметика, (десетични и прости дроби) Старъ завѣтъ, Физическа география, Зоология, Турски езикъ (прочитъ), Чистописане, Чъртане, Пѣние.

II класъ. Етимология, Новъ Завѣтъ, Аритметика (просто и тройно правило), Славянски прочитъ, Стара История, Зоология (продълж.), География (Европа), Турски езикъ, Краснописание, Чъртание, Пѣние.

III класъ. Синтаксисъ, Катехизисъ, Славянска граматика, Срѣдна История, Българска История, Ботаника, Физика, География (Азия, Африка, Америка и Австралия), Турски езикъ, Чъртане, Пѣние.

IV класъ. Катехизисъ, Черковна История, Словесность, Славянски езикъ, Българска История, (край), Физика, Нова История, Математическа география, Геометрия, Турски езикъ, Пѣние.

Опрѣдѣлили се и учебницитѣ.

Русенски учителски съборъ се съставилъ отъ учителитѣ на Доросголо-червенската епархия, свикани отъ мѣстния митрополитъ. Съборътъ се открилъ на 27 Октомврий.

Ето по главнитѣ рѣшения, взети въ него. Духовенството и учителитѣ ще подбуждатъ добрата воля на селянитѣ за отваряне на училища. „Малки села, състоящи се отъ 20—30 кжщи, ако е възможно, ще се съединяватъ по двѣ или по три за отваряне и подържане на едно училище: ако не е (възможно), то всѣко отъ тѣхъ да се подпомага отъ епархиалнитѣ и каазалийски съвѣти".

По въпроса за училищнитѣ приходи се рѣшило: 1) учителската заплата да се разпрѣдѣли по кжщи въ селото „по сжществующия до сега редъ» въ пари и произведения. 2) Да се събиратъ волни пожертвования въ земни и други произведения. 3) Да се направятъ притурки къмъ плащанията на вули и при кръщенията. 4) Да се засѣватъ общи нивя. 5) Да се учредятъ доходи отъ общи недвижими имоти, като отъ кжщи, дюкяни, гори, ливади и пр.

Въ всѣко село ще има училищно настоятелство, състояще се отъ селския свещеникъ, селския чорбаджия и черковнитѣ епи-

тропи. Безъ знание на епархиалния съвѣтъ никой не ще има право да назначава и уволнява учитель. Всѣки кандидатъ за учитель ще се подлага на изпитъ отъ градскитѣ учители и за успѣха му ще се издава свидѣтелство. Учителската заплата не може да бѫде по-малка отъ 240 лева. Градскитѣ учители ще ходятъ асистенти по селата. Отъ учителя ще се иска да знае Законъ Божи, Българска История, География, Българска граматика, Черковно пѣние и молитви. Дѣца по-малки отъ 6 години не ще се приематъ за ученици. Основното училище ще е отъ четире курса. Всѣки курсъ ще трае една година.

Училищната година ще трае отъ 15 августъ до 15 Юний слѣдната година. Изпититѣ ще почватъ отъ Горгйовдень.

Програма на основното училище.

I отдѣление. Писане и четене букви и думи на черна дъска и плоча, изваждане и събиране до 10.

II отдѣление. Свободенъ прочитъ, диктовка, умствено смѣтане и писане цифри до 100, краснописание.

III отдѣление. Свободно и разбрано четене, прѣписване, слав. прочитъ, молитви, старъ завѣтъ, четиретѣхъ дѣйствия до 1000, кратки познания по География.

IV отдѣлдние. Българска граматика (общи познания), Българска история (кратка), География (Общи познания), четиретѣхъ аритметически дѣйствия и именовани числа, Новъ завѣтъ, Катехизисъ (кратъкъ), Писмени упражнения, Черковно пѣние.

Видински учителски съборъ. Прѣзъ 1874 год. по примѣра на другитѣ мѣста членоветѣ на видинското читалище „Цвѣтъ“ и Видинското училищно настоятелство, подпомогнати отъ мѣстния митрополитъ, повикали въ града учителитѣ отъ Видинската епархия заедно съ свещеницитѣ и по двама първенци отъ селото, за да имъ се разправи, че училищата за напрѣдъ ще иматъ една обща програма, че трѣбва да си направятъ училища, ако нѣматъ до сега такива и че селянитѣ трѣбва да си намѣрятъ учители.[1])

1) По-подробно за този съборъ не можахъ да намѣря. Вѣроятно, споредъ горнето съобщение, не ще е имало и съборъ, а само ще сѫ съвѣтвали селянитѣ да си отворятъ училища.

Дѣлъ IV.

По стари наши учители и книжовници-педагози.

1. Петръ Х. Беровичъ (Беронъ).

Идеитѣ на великитѣ педагози отъ XVI, XVII и XVIII вѣкове се разпространявали на длъжъ и на ширъ. Деветнадесетиятъ вѣкъ носѣлъ високо знамето на просвѣщението, което лесно се разнасѣло отъ подобренитѣ съобщения. Просвѣтителнитѣ вълни отъ Западна Европа се блъскали силно и о нашитѣ брѣгове. Първо тѣ срѣщнали българитѣ, живущи вънъ отъ България. Макаръ далечъ отъ родината си, тѣ непрѣставали да мислятъ за нейно добро. Тѣ замечтали за просвѣтата на своя народъ. Въ нея виждали едничкото спасение, да отърватъ народа отъ невѣжество, да го избавятъ отъ погърчване и да подигнатъ материалното му благосъстояние.

Пръвъ отъ тѣзи мислители, който подигналъ въпроса за грамадното значение на училищата, е *Петръ Х. Беровичъ (Беронъ)*. Той се родилъ въ Котелъ на 1789 год. Училъ се въ Букурещъ. Билъ частенъ учитель въ Брашовъ. Напустналъ това занятие и слѣдвалъ по медицина въ Мюнхенъ. Слѣдъ свършване университета остановилъ се въ Крайово като лѣкарь. Тукъ спечелилъ голѣми богатства, съ които не малко услуги принесълъ на нашия народъ. Беронъ билъ щедръ пожертвуватель за отваряне и подържане училищата у насъ. Училищата на родния му градъ се ползували най-много отъ помощьта му. Присърдце му била просвѣтата на цѣлия

народъ. „Азъ както и всѣки еднородецъ», пише той[1]), „не считамъ за мое отечество само Котель, но цѣла България. За това желая да се науча, дали и въ другитѣ по-голѣми градове сѫществуватъ училища и въ какво състояние се нахождатъ тѣ“. Въ сѫщото писмо Беронъ изказва желание да се намѣри човѣкъ, комуто да заплати, да обиколи цѣла България и да му съобщи, гдѣ какви училища има и въ какво състояние се намиратъ. Може би, ще да е получилъ нѣкой свѣдения за мизерното състояние на училищата ни, защото ний го виждаме съ материалната си помощь да облагодѣтелствува училищата на нѣколко града. Най-голѣма ревность показвалъ за основаване и подържане на дѣвически училища. Отъ неговата помощь сѫ се ползували дѣвическитѣ училища въ Котелъ. Сливенъ, Одринъ, Елена и Търново[2]).

Беронъ подигналъ въпроса да се турнатъ въ една организация всички училища. «Той би желалъ да се състави едно дружество, което да се грижи, не само за училищата на нашето отечество (разбирай Котелъ), но и за училищата на другитѣ градове. Отъ това дружество да се плащатъ всички учители, и то да гледа и бди за паритѣ, които сѫ посвѣтени за училищата на страната“. Съ такова дружество училищата се обрѫщатъ въ общи, безплатни и достѫпни за всички дѣца. Тая мисъль не бѣше още дозрѣла. Тя е била ясна и възможна само за Берона. Това желание остана да се желае, както останаха да се желаятъ много други желания до освобождението ни. Завѣщанието, което Беронъ оставилъ слѣдъ смъртьта си, е документъ, който открива още по-ясно грижата му да подигне просвѣтата на нишия народъ, особено на женския полъ. Сѫщото завѣщание открива единъ неговъ планъ за отваряне училище съ пансионъ въ Котелъ[3]). Отъ прихода на чифлика му въ Скорило ще се направи училище на два ката: горния за момичета, долния за селянчета.

Дѣцата ще се учатъ на негови разноски: 1) „Да четатъ, пишатъ и смѣтатъ“ 2) „Ще има споредъ силата една, двѣ или три жени да хортуватъ руски, френски, италянски и

---

1) Гл. ПСП. кн. XXXI. стр. 134. Писмо на Берона до Котленци, изпратено споредъ Г-нъ Димитровъ между годинитѣ 1832—1838.

2) Това било извѣстно на Фотинова. гледай „Любословие“. XXI. стр. 143.

3) Гл. в. „Македония“. брой 7. 1868 год.

нѣмски». 3) «Тия жени ще учатъ момичетата да шиятъ и кроятъ дрѣхи за жени и мѫже; ще приготвятъ храната на дѣцата, които ще иматъ храната отъ тѣхъ си, пъкъ ястего ще се купува отъ прихода". 4) „Момчетата ще учатъ два занаята, които сѫ нужди по селата, гдѣто живѣятъ". Безъ разлика на вѣра всички жени ще се ползуватъ.

На френски езикъ Беронъ издаде нѣколко съчинения. За насъ, е важенъ неговия «*Букварь*», извѣстенъ у насъ «*рибенъ букварь*». Той излѣзе отъ печатъ на 1824 год. Въ тая първа печатна учебна българска книга авторътъ пише дългъ прѣдговоръ, въ който излага взаимната метода и изказва нѣкой свои мисли по образованието на нашия народъ. Справедливо, Беронъ може да носи името пръвъ български педагогъ.

Съдържание и цѣль на букваря. Беронъ е билъ запознатъ съ нашитѣ килии, тѣхната метода и учебенъ материалъ. Прѣди да напустне отечеството си, той не е познавалъ друго училище, освѣнъ килията. Вънъ отъ България той се запозналъ съ други училища и съ очудвание си спомня за жалкото състояние на килиитѣ. „Когато най напрѣдъ видѣхъ по другитѣ мѣста, че дѣцата начеватъ да четатъ по книги, писани по тѣхния езикъ, разбрахъ колко злѣ правятъ у насъ учителитѣ и колко мѫки теглятъ горкитѣ дѣца. Защото, като прѣминатъ школото си съ толкова страхъ и треперане, излизатъ и незнаятъ баремъ името си да запишатъ, нито да си смѣтатъ, що взематъ и даватъ, ами по дукенитѣ, ако имъ се случи, понаучаватъ се нѣщо. Почудихъ се, какъ прѣзъ толкова вѣкове не се намѣрилъ нито единъ да познае това окаяпо състояние и да посочи единъ правъ пѫть за учение". Рѫководенъ отъ доброжелателство да избави дѣцата отъ това «окаяно състояние", Беронъ написалъ своя букварь. „Съчинихъ този букварь", казва Беронъ, „изпърво съ имена и мѣстоимения и пр. по граматически редъ, щото първо да се научатъ дѣцата да сричатъ по тѣхъ, а подиръ да ги иматъ за примѣри и помощь на граматиката". Букварьтъ не е само помагало за четене, но и за граматиката. Беронъ се старае букварьтъ му да бѫде съ езикъ разбранъ за ученици. Думи, които е считалъ непонятни за тѣхъ, той обяснилъ съ други, обикновено познати турски, поставени въ скобки веднага слѣдъ непознатитѣ.

Беронъ очаквалъ бързъ прѣвратъ въ методата и учебната материя на килиитѣ. Ако учителитѣ имаха писани книги на нашъ български езикъ, отдавна биха изхвърлили псалтиря, казва Беронъ.

Излъганъ останалъ въ догадването си. Букварьтъ му, писанъ на нашъ български езикъ, излѣзе на бѣлъ свѣтъ, а псалтирьтъ господствувалъ още 15 и повече години въ нашитѣ училища. Явно е, че освѣнъ букварь, иска се и подготвенъ учитель. Отъ тогавашнитѣ учители никой не разбра Берона, никой не се наелъ да замѣни черковнитѣ книги съ „рибния букварь“, нито старата метода — съ взаимната. За учителитѣ Беронъ пише прѣдговора на букваря, за да ги научи „какъ могатъ да се учатъ лесно стотини дѣца».

Букварьтъ е раздѣленъ на уроци по часове. Първо е изложена азбуката, послѣ срички, съставени отъ съгласнитѣ, съединени съ всѣка гласна по отдѣлно; послѣ двусрични, трисрични и многосрични думи. Слѣдватъ сѫществителни и прилагателни имена, мѣстоимения въ всички родове и числа и спрѣгнати въ нѣколко врѣмена глаголи. Голѣма часть отъ букваря е заета съ изречения и приказки съ морално поучение. Има и статии за общо образование. Букварьтъ има отдѣлъ «физически сказания“, който съдържа статии, като „Соль“, „Кафе», „Захарь“, «Маймуна“, «Слонъ“, „Бобръ», «Крокодилъ“, „Щръкъ“, „Пчели“. „Человѣкъ», „за въздушнитѣ явления» и пр. Въ края е приложена аритметика. Беронъ не намиралъ за нуждно да даде опѫтване, какъ трѣбва да се прѣподава аритметиката, защото той е написалъ „примѣри, които слѣдватъ по такъвъ начинъ, щото може да се рѣче, че правила сѫ непотрѣбни». При все това учительтъ трѣбва да разяснява неразбраното за ученицитѣ.

Какъвъ трѣбва да бѫде учительтъ. На учителството не трѣбва да се гледа като на занаятъ за доходъ. Ако Беронъ бѫде учитель, ето какво ще прави. „Мисъльта му не ще е да печели пари отъ това свѣто дѣло . . . . . . а да поправя и наставлява младитѣ дѣца, които му прѣдаватъ тѣхнитѣ родители, къмъ добродѣтельта и учение». Да бѫдатъ ученицитѣ добри и добродѣтелни, въ много по-голѣма степень такъвъ трѣбва да бѫде и учительтъ имъ. Ученицитѣ го подражаватъ. Не лицемѣрни трѣбва да сѫ неговитѣ постѫпки. Той трѣбва да бѫде „вѫтрѣшно и външно добъръ, смиренъ, кротъкъ, цѣломѫдренъ и благочестивъ». Такъвъ учитель може да влѣзе въ училището: съ примѣра и добродѣтельта си той не ще разврати своитѣ ученици.

Изложение на взаимната метода и на учебния планъ споредъ схващането на Берона. Какво да прави, какъ да захване учительтъ, когато пръвъ пѫть влиза въ училището? Въ онова врѣме, когато нѣмаше никаква педагоги-

ческа литература у насъ, нито пъкъ желающи да я създадатъ и да се ползуватъ отъ нея; когато нѣмаше нито добро училище по примѣра на което всѣкой учитель да урежда своето училище, не малко затруднение сѫ срѣщали новитѣ учители въ началото на възпитателската си дѣйность. Беронъ дава опѫтване за това. Той е билъ ученикъ въ килия, билъ е и частенъ учитель и като такъвъ, методътъ на неговото учение не е отивалъ по далечъ отъ този на килиитѣ. Той слѣдвалъ на западъ по медицина и като бившъ учитель се е интересувалъ отъ уредбата на училищата тамъ. Ний го виждаме да прѣпорѫчва реда, методата, що е видѣлъ на Западъ. Но ний сме поставени въ други условия, и за това чуждото не трѣбва точно да се копира. Трѣбва да се постѫпва „не както трѣбва, а както можемъ".

Ако Беронъ би билъ учитель, той би раздѣлилъ ученицитѣ си на 10 стола, по 10 ученика на столъ. По-голѣмитѣ ученици ще стоятъ на първия столъ, слѣдъ тѣхъ по малкитѣ и пр. „Най дирния отъ тѣзи чинове ще нарече **В**, втория — **Г**, . . . а най подирния **І**". Прѣдъ първия столъ (**І**) ще има дѣска посипана съ пѣсъкъ и една табла, на която ще бѫде написана три пѫти азбуката — едро, срѣдно и ситно. Въ началото на учението ще дойде свещеникъ да свѣти вода, слѣдъ което ученицитѣ ще се наредятъ по чиноветѣ, като се нумериратъ по редъ отъ едно до десеть, четено отъ дѣсно на лѣво.

Обучението ще започва съ четене. Учительтъ ще стои отпредъ и съ показалка ще посочва буквитѣ, написани на дъската, наречена *пинакида*. Той ще чете, а слѣдъ него ученицитѣ ще повтарятъ. Буквитѣ се изговарятъ *а*, *б*, *в*, *г*, *д*, *е*, ... По това врѣме, бѣлѣжи Беронъ, Руската академия опрѣдѣлила буквитѣ да се изговарятъ *а*, *бе* *ве* . . . . Но Беронъ не е съгласенъ съ това. Нему се вижда. че «по лесно ще сричаме, ако ги изговаряме *а*, *бъ*, *въ* . . . ." Въ скобки нѣка кажемъ, че **ъ** не се произнася. Съ това си мнѣние Беронъ надминава руската академия: послѣдниятъ изговоръ на буквитѣ при изучването имъ въ първо отдѣление се пази до днесъ, а този, прѣпорѫчванъ отъ Руската Академия, е станалъ прѣдметъ на историята. Новата метода Беронъ въвелъ въ букваря си. Учителитѣ не разбрали Берона, за това Букварьтъ късно се въвелъ въ училищата. При все това неговото разпространение било голѣмо. Въ Букурещъ на 1842 год. излѣзе второ издание, а въ Цариградъ на 1862 год. — трето.

Слѣдъ десетократно повтаряне на азбуката отъ учителя и

ученицитѣ, това ще почне да става само отъ ученицитѣ по отдѣлно и по редъ, всѣки ученикъ отъ първия столъ. Ако първиятъ ученикъ сбърка, ще се пита втория, третия и т. н. Ако никой не знае, само тогава ще го повтори учительтъ. Четенето ще се продължава два часа. Веднага слѣдъ него ще почва писане. Ученицитѣ отъ първия столъ ще излизатъ на пѣсъчната дъска и съ пръстъ ще пишатъ на пѣсъка посоченитѣ отъ учителя букви. Този ученикъ, който не пише добрѣ, ще се хваща за ржка отъ учителя и ще се ржководи. Една дъсчица, влачана по повърхностьта на пѣсъчницата, ще уравня пѣсъка, слѣдъ което ще се започне писане нови букви. Писането ще продължава единъ часъ. Само слѣдъ обѣдъ трѣбва да има смѣтане. Той прѣпоржчва това, не защото е считалъ смѣтането за по-лесно отъ писмо-четмото, а защото е давалъ прѣдимство на послѣднето црѣдъ първото. За обучение по смѣтане ще се закачва друга пинакида съ цифри 1, 2.... Ще постжпва по сжщия начинъ, както при четене и писане на буквитѣ. Четенето на цифри ще трае два часа, а писането имъ — не повече отъ часъ. Тъй ще се прѣкара първия день. Съ това ученицитѣ отъ първия чинъ се подготвягъ съ единъ урокъ. На втория день послѣднитѣ ще се назначаватъ помощници на учителя и ще обучаватъ втория чинъ. Като имъ прѣподадатъ всичко, що сж учили първия день, ученицитѣ се разотиватъ. Оставатъ само ученицитѣ отъ първия чинъ, на които учительтъ ще прѣподава втори урокъ. На другия день първиятъ чинъ ще учи втория новъ урокъ, вториятъ чинъ ще учи третия старъ урокъ.... Въ края на десетия день ще имаме такъвъ резултатъ: първиятъ чинъ ще знае десеть урока, вториятъ — деветь, третиятъ — осемь и т. н. Единствени прѣдмети за първо врѣме ще сж четене, писане и смѣтане. „Поучение за православната вѣра“ Беронъ не прѣпоржчва да се даватъ на ученицитѣ, защото е „непедагогично“. Не бива да се даватъ на малки дѣца поучения, които едва възрастни разбиратъ. Такива сж, споредъ него, и религиознитѣ разкази отъ евангелието. Религиозни поучения ще се даватъ послѣ. Единственно нѣщо, което дѣцата трѣбва да учатъ отъ вѣрата, сж молитвитѣ. Прѣди лѣгане, сутринь слѣдъ ставане, прѣдъ и слѣдъ ядене, всички трѣбва да четатъ съотвѣтни молитви.

Дисциплина. Беронъ прѣдлага и мѣрки за запазване реда въ училището. Който въ врѣме на прѣподаване не стои миренъ, назначениятъ да пази тишина ученикъ ще доведе немирника при учителя, но послѣдниятъ нѣма нито да го заплашва, нито да го-

запира, нито да го бие, а ще го остави правъ и нѣма да му даде да чете. Наказанията ще изгуби единъ урокъ и ще бжде принуденъ да сѣдне на по долнй чинъ. Това ще бжде наказание за него. Най-тежко наказание ще е изключване изъ училището. То ще се прилага върху много развалени ученици, които немогатъ се поправи и примѣрътъ на които злѣ влияе на тѣхнитѣ другари. Боятъ, като възпитателно срѣдство, безъ който не сж минавали много отъ тогавашнитѣ, дори и сегашни учители, не се прѣпоржчвалъ отъ Берона. Слѣдъ свършване уроцитѣ ученицитѣ ще играятъ. Въ врѣме на игра всѣкой чинъ ще се надзирава отъ своя началникъ. До гдѣ се наиграятъ, учительтъ ще подготвя помощницитѣ си за прѣподаване нови уроци на своитѣ другари.

2. Василъ Евстатиевъ Априловъ и Николай Ст. Палаузовъ.

Името на двамата е свързано съ основанието и развитието на Габровското училище.[1]) За голѣмитѣ грижи, които положиха за образованието изобщо на цѣлия нашъ народъ, тѣхнитѣ имена сж свързани и съ цѣлата история на възраждането. Ний ще посочимъ тѣхното мѣсто само въ Историята на нашето училищно образование. Априловъ и Палаузовъ бѣха първитѣ директори на Габровското училище. Като такива, посрѣдствомъ Габровската община, тѣ често кореспондирали и посочвали пжтя за сигуренъ успѣхъ на създаденото отъ тѣхъ училище. Съ писмата си постоянно поощрявали народа и частно габровчани къмъ учение, къмъ просвѣта. „Само учението“, пишатъ тѣ до габровскитѣ граждане, „ще направи дѣцата добронравни, добри граждани и домакини“.

Значението на учительтъ. Априловъ и Палаузовъ давали голѣма цѣна на учителя. Значението на послѣдния най-добрѣ сж оцѣнили въ онова врѣме, когато слѣдъ дълги мжки едвамъ намѣрили достоенъ учитель за Габровското училище. Ний виждаме въ писмата си до Габровската община[2]) да говорятъ такива добри думи за учителя. „Царетѣ, министритѣ, генералитѣ и всички голѣмци почитатъ и уважаватъ ученитѣ и даскалитѣ, защото тѣ сж, които се стараятъ за доброто и учението на дѣцата имъ; ако не сж тѣ дѣцата имъ ще останатъ неучени, невѣжи и непотрѣбни да управляватъ народа“. За илюстрация тѣ

1) Гл. тукъ стр. 61 и „Въвеждане на взаимната метода“.
2) Гл. „Габровското уч-ще“. П. Славейковъ. 1866 г. стр. 16—18.

прѣвѣждатъ извѣстната приказка за Александра Макдоноски, който казалъ, че е по-благодаренъ на даскала си, нежели на баща си, защото, ако баща му е далъ живота, то даскалътъ го е научилъ, какъ да живѣе и управлява народа си.

Учебни прѣдмети. Въ сѫщото писмо до Габровчани за учебни прѣдмети прѣпорѫчватъ Български езикъ, заедно съ География, История, Аритметика и Граматика. Не трѣбва да се прѣподаватъ Грѣцки и Латински езици. Другитѣ народи, напомнятъ тѣ, отдавна сѫ ги изхвърлили отъ училището.

Палаузовиятъ правилникъ за Габровското училище. Габровската община е държала и двамата въ течението на училищното развитие. Всички лоши и добри страни на Габровското училище били познати на директоритѣ му. За това свидѣтелствува запазената тѣхна кореспонденция, пълна съ добри съвѣти и насърдчения. На 1845 година Палаузовъ дошълъ въ Габрово да види успѣха на дѣлото си. На 17 Юний сѫщата година той съставилъ правилникъ за училището. Споредъ него родителитѣ не трѣбва да се оплакватъ отъ учителя, гдѣто наказва дѣцата имъ, „защото дѣтето, като види, че баща му дохожда да го оправдава, разваля се и не може да има никакъвъ страхъ, нито урока си може да учи, който му показва учительтъ. Който дойде съ такава жалба да даде 50 гроша въ полза на училището.» (чл. 5). Дѣца по малки отъ 7 години не ще се приематъ, защото на по-малка възрасть тѣ сѫ неспособни (чл. 6). Дѣцата да ходятъ всѣки праздникъ въ църква; да не ходятъ по улицитѣ съ сукашкитѣ дѣца и съ всѣкиго да се обхождатъ прилично. (чл. 7). Да се учи само по взаимната метода (чл. 2). Изпитъ ще става прѣзъ Юний въ присѫтствието на попечителитѣ и други лица. Който отговори добрѣ, минава въ по-горенъ чинъ (чл. 3). Слѣдъ изпита има единъ мѣсецъ разпусъ, понеже голѣмата горѣщина отслабва човѣка (чл 4). За постѫпившитѣ въ училището учението е задължително 3—4 годинъ. Напуска се само по болѣсть. Въ противенъ случай родителитѣ се глобяватъ за полза на училището съ 100 гроша (чл. 13). За редовното посѣщение на дѣтето бащата дава писмено задължение.

Априловъ. До 1831 год. Априловъ е отричалъ националното си произхождение. До тогава не е мислилъ да спо-

мага просвѣтата на своя народъ. Въ сѫщата година случайно му попаднало съчинението на Юрия Венелина. „Дрѣвніе и нынѣшніе Болгаре“. Слѣдъ прочитането му той съзналъ заблуждението си и се рѣшилъ да служи въ полза на народа си. Отъ тогава той кроилъ планъ да запази националнитѣ чърти на своя народъ и да го отклони отъ гъркоманията. Запазването на народния езикъ и отваряне национални училища—къмъ това бѣше насочилъ главно своитѣ сили. Априловъ отхвърлилъ прѣдложението на Търновския митрополитъ за въвеждане на гръцкия езикъ въ Габровското училище. Той писалъ и на елиногръцкия Карловски учитель, Райно Поповичъ, да замѣни гръцкия езикъ съ български въ училището си. „Тази е», пише му Априловъ „европейска система . . . . и тя е добра».

Априловъ постояно е напомнялъ на съотечественицитѣ си да спомагатъ своя народъ. Било по подражание на родолюбивия му примѣръ, било по негова лична побуда, почти за всѣки градъ се явили благодѣтели, които отваряли училища, подържали въ странство ученици и пр. На 1847 год. той посѣтилъ Габровското училище и останалъ много доволенъ отъ успѣха му. Въ сѫщата година той издалъ „Мисли за сегашното българско учение“ [1]), които завършватъ съ думитѣ: „ако даде Богъ здраве и животъ, не ще оставя и за напрѣдъ да обявявамъ мислитѣ си за просвѣтата ни“. Той не можалъ да обяви по нататъкъ мислитѣ си. По пѫтя за Одеса смъртьта го стигнала въ Галацъ (1847 год.). Въ негова честь Габровската гимназия е наименована „Априловска“. Днесъ дворътъ ѝ се краси отъ надгробенъ паметникъ, който бѣ поставенъ надъ гроба му въ Галацъ и прѣнесенъ въ Габрово заедно съ мощитѣ на Априлова прѣзъ 1897 год., тъкмо когато се навърши петдесеть-годишнината отъ неговата смърть. Отъ завѣщаната сума слѣдъ смърта му се издигнало зданието на Габровската гимназия. Отъ сѫщата сума се издържала сѫщата гимназия до освобождението, та и днесъ една голѣма часть отъ разноскитѣ ѝ се покриватъ отъ лихвитѣ на завѣщанието. На 1900 год. Габровската гимназия празнува 25-годишнината отъ първия завършенъ отпускъ. По този случай се издаде „Юбилеенъ сборникъ“. Послѣдниятъ всѣкога ще напомня за великитѣ благодѣяния, които Априловъ извърши на цѣлъ бълг. народъ.

---

1) Одеса. 1847 год.

Мнѣние на Априлова за българския езикъ като учебенъ прѣдметъ. Въ първото врѣме на възраждането ни нашитѣ писатели сѫ си служили съ различенъ правописъ: едни вземали за основа старо-българския, други—ново-българския, трети—руския. И споръ голѣмъ се завелъ за езика и правописа, който трѣбва да се употрѣбява въ училище и въ литература. Априловъ е билъ привърженикъ на новобългарската школа. Той искалъ нашата граматика да има за основа старо-българския езикъ и за литературенъ да употрѣбяваме новобългарския говоримъ. Стариятъ езикъ трѣбва да учатъ само онѣзи, «които ще се посвѣтятъ на църковно служене и на ученость[1]“ «Другиятъ народъ, който се занимава съ свѣтски занятия, защо да си губи толкова години врѣмето за да учи непотрѣбна за него работа». Въ старобългарски езикъ има повече гласове, слѣдователно и по-вече—бѣлѣзи, букви. Понеже нѣкой гласове сѫ изравнени въ новобългарски езикъ, то и нѣколко букви ставатъ излишни. При все това нѣкои писатели продължавали да употрѣбяватъ тия непотрѣбни за новия ни езикъ бѣлѣзи. Даже учителитѣ съ тѣхъ измѫчвали паметьта на ученицитѣ и внасяли повече неясность въ изучвание писмения езикъ. Априловъ иска прѣмахване на излишното. „Така ще улеснимъ ученицитѣ“. Отъ друга страна, дѣцата, които знаятъ новия езикъ и които го постоянно слушатъ и говорятъ, вопрѣки старанията на учителитѣ, никога не ще забравятъ говоримия новобългарски, нито ще усвоятъ писменния старо-български. «Колкото и да учите дѣцата въ училище да пишатъ мужъ, рука и пр., тѣ у дома си и съ другитѣ човѣци ще говорятъ мѫжъ, рѫка и пр.“. ,,Ний можемъ вѣрно да прѣдскажемъ на противницитѣ на члена, че колкото и да искатъ да учатъ дѣцата да не говорятъ съ членове, дѣцата ще ги слушатъ само въ училище, но щомъ отидатъ въ дома си, съ роднинитѣ си и съ другия народъ ще говорятъ съ членове, и чини ми се, че и учителитѣ имъ повънка съ членове ще говорятъ“. Пакъ за улеснение на ученицитѣ въ разбиране на чужди думи, вмъкнати въ българския езикъ, Априловъ казва: „добрѣ е всѣки учитель да напиши съ чисти букви на таблици чуждитѣ слова, какъ се викатъ български. Тия таблици да се окачатъ на стѣната, за да може всѣко момче

1) Гл. писмото на Априлова въ сп. „Любословие“. 1846 год. стр. 127.

да ги чете лесно. Отъ тия слова да се даватъ на дѣцата ежедневно по нѣколко да ги пишатъ и учатъ на изусть".

Днешнитѣ наши граматики сѫ пълни съ правила, много отъ които за нашитѣ ученици, като българи сѫ излишни. Тѣ си иматъ мѣсто само при изучаване на чуждъ езикъ, но не и при матерния. Съ такива правила сѫ се измѫчвали ученицитѣ отъ взаимнитѣ училища. Априловъ иска „да се улесни колкото може повече изучването на нашия български езикъ, за да не губятъ дѣцата врѣмето си по училищата съ непотрѣбни правила на бащина си езикъ» [1]). Априловъ още прѣзъ 1836 год. поканилъ „нашитѣ граматико-учители и писатели да се съгласятъ на едни граматични правила, които да станатъ основа на езика ни". Това и днесъ не е сторено.

Полза отъ учението. Забѣлѣжито е че, всички дѣйци отъ възражданието сочатъ на невѣжеството като причина за нещастието на нашия народъ. Възползовано отъ това невѣжество гръцкото духовенство измѫчвало нашия народъ съ изтегляване на тежка давнина и морално го притискало, като спъвало печатането на български книги и отваряне български училища. Прѣводътъ на свещеното писание отъ Неофита Рилски билъ спрянъ отъ Цариградската патриаршия съ мотивъ, че нѣма български владици да свѣрятъ непокѫтностьта на прѣвода съ гръцкия текстъ. «А чтото между владицитѣ нѣма българи, на това причината сѫ иститѣ българи. Защото, ако би тѣ учеха дѣцата си и ги посвѣщаваха на наукитѣ, както на своя, така и на гръцкия и другитѣ езици, тогава чадата имъ, като учени, можеха да станатъ и свещеници и владици; но тѣ и да иматъ всѣки способъ да учатъ чедата си, всѣкога яко необразовани, прѣдпочитатъ свѣтското житие и така първитѣ свѣтски мѣста държатъ всѣкога гърцитѣ. Тѣзи несмислени българи често се отговарятъ, какво кога оставятъ пари на чадата си, ученитѣ ще имъ слугуватъ и силнитѣ ще ги иматъ въ почесть. Тѣ не гледатъ богатитѣ, които бѣха неучени и се случи да обѣднѣятъ, съ какво жалко положение провождатъ послѣдния си животъ .... Така трѣбва здравомислящъ да прѣдпочита учението отъ всѣка друга работа [2])" Априловъ в. „Мислитѣ" си съ скръбь съобщава, че

1) „Мисли за сегашното българско учение". Одеса. 1847 г. стр. 3.
2) «Българскитѣ книжици или на кое славянско племе собствено принадлежи Кириловската азбука". В. Априловъ. Одеса. 1841 г. стр. 30-31.

по нѣкой мѣста бащитѣ вземать чадата си отъ школото, като видятъ, че сѫ почевали да четатъ и пишатъ малко нѣщо. Това ще рече, че школото, макаръ и да има ученъ учитель, нѣма такива дѣца, на които да прѣподава по-силно учение. И така учението се ограничава съ едното взаимно обучение». Ако не друго, то „поне да изучатъ бащина си старъ и новъ езикъ съ Църковната и Свѣтската история, съ Числителната наука и Чистописанието. Съ това учение ученикътъ познава свѣта, познава себе си и познава, що е длъжность въ обществото и какъ да работи въ търговията си . . . Не е прилично и учителитѣ за заплата малко по-голѣма да мѣнятъ мѣстата си всѣка година. Трѣбва да останатъ на сѫщото мѣсто 5—6 години“.

Оцѣнка на Априлова и Палаузова отъ П. Р. Славейковъ [1]. „Тѣ не заслужиха безсмъртно име съ това, гдѣто подтикнаха Габровчане да си направятъ училище и гдѣто ежегодно жертвуваха по 2000 гроша, за подържането му, колкото съ това, гдѣто станаха причина да възтържествува българското учение въ България, като отхвърлиха най-напрѣдъ домогванията на гръцкия въ Търново владика да въведе гръцкия езикъ въ Габровското училище, което стана примѣръ и даде поводъ, щото въ прѣобразованието на българскитѣ килии, да се въведе на всѣкждѣ въ България български езикъ; съ това, гдѣто съ писмата си и съвѣтитѣ си възбудиха на всѣкждѣ ревность къмъ учение и съ това гдѣто улесниха прѣподаването на български езикъ и отвориха пѫть за образованието на българитѣ.

По пълна оцѣнка за ролята на Априлова, като възродитель на българския народъ, е далъ Св. Миларовъ [2]). 1. «Априловъ е *началния подвижникъ* за разпространение на новото просвѣщение и образование въ България, което се изрази, както въ *ново-методнитѣ училища*, така и въ книжнината отъ 1835 год. 2. „Априловъ, споредъ тѣснитѣ си връзки съ Юрий Венелина, споредъ залягванията и спомаганията си да послѣдва той начената си Българска История, споредъ трудоветѣ си и жертвитѣ си за да се прѣведе тя на българ-

1) «Габровското училище“ отъ П. Р. Славейковъ. 1866 год. стр. 14.

2) „Василъ Евстатиевъ Априловъ“. Св. Миларовъ. Одеса. 1888 год. стр. 59—60.

ски езикъ и да се допълни отъ професора Савельева, трѣбва да се счита, като *главенъ подвижникъ* за разпространението на общото *народно-политическо самосъзнание*, което се появи по насъ на 1840 год. въ ходенето на прѣдставители отъ цѣлата Търновска епархия въ Цариградъ да искатъ *български* владика; 3. „Априловъ е *първиятъ българинъ* (както Ю.Венелинъ е първиятъ русинъ), който е *запозналъ* руското общество и най-виднитѣ люде отъ науката и отъ руската държава съ *българитѣ*; той е първиятъ, който е издѣйствувалъ руски правителствени стипендии за българи изъ рускитѣ учебни завѣдения и съ това *отворилъ безкрайния редъ* на тоя родъ благодѣяния, които си слѣдватъ по семъ-сега и хранятъ научнитѣ нужди на българския народъ. 4. „Априловъ е *първиятъ воитель и побѣдникъ* на *простонародния нашъ говоръ* и за балканското нарѣчие въ новата българска книжнина. 5. „Априловъ съ посмъртния си *завѣтъ* остави *вѣченъ* лость за постоянно *подържане* и напрѣдване на българската наука и образование. «Това е заключението на безпристрастната История“—тъй свършва Миларовъ.

3. Отецъ Неофитъ Рилски.

Неофитъ си е извоювалъ мѣсто, както въ Политическата и Църковна история, тъй и въ Учебната и въ Педагогическата литература и въ Историята на българското училище. Цѣлата дѣятелность на този „патриархъ на българскитѣ книжници и педагози», както го назовава Иречекъ, е насочена към организиране и основаване на български училища, къмъ подготвяне учители и къмъ възпитане младитѣ — съ една рѣчь, къмъ просвѣта на българския народъ. Той съставилъ епоха въ Истфрията на нашето училище. Донесената отъ него въ България ланкастерска метода тури край на килийнитѣ училища и върху тѣхната основа въздигна други съ нови науки и методи.

Неофитъ се родилъ въ село Баня, Разложко (Македония) на 1793 година. Подъ ржководството на баща си, който е билъ селски свещеникъ и учитель, той получилъ първоначалното си образоване, състояще въ изучване църковната азбука, псалтирь, часословъ, октоихъ и наустница. На 1806 год. билъ даденъ чиракъ при Димитрия Зографъ, прочутъ иконописецъ по Разлогъ, Македония и Юго-Западна България. На 1808 год. отишелъ съ май-

стора си да пишатъ икони въ Рилския монастиръ. Запозналъ се съ монашеския животъ, харесалъ го и останалъ въ монастиря. Отецъ Еротей се заелъ съ възпитанието му, запозналъ го съ Старобългарска граматика и го покалугерилъ (1811 год.), а слѣдъ това го изпратилъ на учене въ Мелнишкото гръцко училище. Послѣ слѣдвалъ въ Велесъ, отъ гдѣто на 1815 год. се завърналъ въ монастиря. Като по ученъ между братята, нему се паднало честьта да бжде учитель въ монастирската килия, въ която се пазила традицията на българското четмо и писмо. Отъ 1816 до 1828 год. той работилъ неуморно въ мѣстната килия. Прѣзъ 1828 год. той е дяконъ въ църквата и писарь при Самоковския митрополитъ, Игнатий Рилски. Слѣдъ убиването на митрополита той заемалъ дяконска и учителска длъжость още една година. На 1830 година се завърналъ пакъ въ монастиря, гдѣто учителствувалъ. На 1833 год. четвърти пжть Рискиятъ монастиръ билъ изгоренъ отъ разбойници. За подновяването му всички братя се разпръснали да събиратъ помощи. Като таксидиотинъ Неофитъ обиколилъ Казанлъкъ и околностьта. Въ това врѣме Търновскиятъ митрополитъ, Иларионъ, прѣпоржчалъ О. Неофита на Априлова за учитель на замисленото да се отвори отъ него училище въ Габрово. Неофитъ билъ изпратенъ въ Букурещъ да усвои взаимната метода и да приготви учебници за Габровското училище. Неофитъ се завърналъ въ Габрово, и на 2 Януарий 1835 год. се открило тържествено новото училище, „разсадникътъ на новобългарското образование“. Славата на Неофита порастнала. Казанлъчани го викали за учитель въ новото си училище. Габровци го не пущали. Слѣдъ 1 $^1/_2$ година учителствуване, слѣдъ като подготвилъ достойни свои замѣстници, той заминалъ за Казанлъкъ. Прѣзъ мѣсецъ Априлъ 1836 година започналъ прѣподаването въ училището. И тукъ дълго не стоялъ: пловдивскитѣ чорбаджии намислили да отворятъ българско училище и за учитель да повикатъ Неофита. Поради силенъ натискъ отъ страна на гърцитѣ вмѣсто въ Пловдивъ Неофитъ отворилъ училище въ Копривщица, гдѣто учителствувалъ до 1839 година. Въ началото на 1840 год. той е учитель въ монастиря, кждѣто прѣстоялъ до 1852 Година. Отъ 1852 год. той е професоръ по църковно-славянски езикъ въ богословското училище на островъ Халки, при Цариградъ. Слѣдъ нѣколко-годишно професорство, споредъ едни 4, а споредъ други 7 години, прѣслѣдванъ отъ гърцитѣ даже опитвано било да бжде отровенъ, той напустналъ Халки и се върналъ въ Рилския монастиръ, гдѣто останалъ до смъртьта си

Отъ 1860 до 1864 год е игуменъ въ монастиря, а слѣдъ това се отдалъ на писателска дѣятелность.

„Разнообразната му дѣятелность просто поразява ума и човѣкъ се чуди, какъ тоя скроменъ монахъ е могълъ да смогне на толкова работи. Ония, които добрѣ познаватъ учителя на българската младежъ, разказватъ, че той отъ ранна сутрина до дълбока вечерь постоянно работялъ било въ училището, било у дома си. Често пѫти той осъмвалъ въ размишления, а прѣзъ послѣднитѣ години въ монастиря и рѣдко излизалъ отъ килията си". „Литературната дѣятелность на О. Неофита прѣдставлява удивително разнообразие въ сравнение съ епохата, въ която той се подвизавалъ. Той принадлежи къмъ оная категория хора, многостранитѣ дарби, на които не се удовлетворяватъ отъ единъ прѣдметъ, отъ една наука. Такива енциклопедически умове никога не прѣслѣдватъ извѣстенъ отдѣлъ отъ науката въ цѣло, никога не ограничаватъ прѣдѣлитѣ на своята дѣятелность: тѣ обнематъ всички области на умствения миръ, творятъ почти по всички отрасли на знането и оставатъ подлѣ смъртьта си огроменъ запасъ отъ недовършени трудове. Такива умове сѫ необходими въ началото на умственото развитие на всѣки народъ; необходими сѫ за това, защото съ своитѣ опитвания тѣ възбуждатъ общата дѣятелность по всичкитѣ части, по всички направления. И въ това се състои тѣхното главно назначение. Тѣ никога не могатъ да бѫдатъ такива свѣтила на науката, които я озаряватъ съ своитѣ лѫчи и повдигатъ за дълго врѣме напрѣдъ; но безъ тѣхъ пакъ вий неможите си обясни появяването на тия свѣтила, безъ тѣхъ нѣма движене, нѣма успѣхъ. Тия многостранни умове сѫ необходими за популяризиране науката, за общата образованость на цѣлия народъ. Тѣ подготвятъ пѫтища, възбуждатъ умствена дѣятелность и съревноване. Такъвъ се явява прѣдъ насъ и Неофитъ. Той напада на прѣдразсѫдъцитѣ, троши прѣградитѣ, разбива веригитѣ, бори се съ прѣпятствия и прѣдаде на своето отечество въ наслѣдство жажда за знане и потрѣбность отъ умствено развитие, съ една рѣчь, той завѣща на потомството, на бѫдащитѣ поколения, най необходимитѣ условия на образованостьта". Така се произнася първия му биографъ, отъ който заехме биографическитѣ чърти за Неофита.[1])

Цѣлия си животъ Неофитъ посвѣтилъ на учителствуване и списване книги, главно за училищата. Ученицитѣ му въ негово

1) Гл. год. I и II. сп. „Мисъль", статия: «Единъ приносъ къмъ биографията на Отца Неофита Рилски". Р. Косевъ.

лице се виждали образецъ на съвършенъ човѣкъ. Писмата, пращани до него отъ ученицитѣ му, свидѣтелствуватъ за голѣмото уважение, което тѣ хранили къмъ него и слѣдъ раздѣлата си. Той е билъ отрупванъ съ писма, съ които му искатъ съвѣти, съ които му се оплакватъ, съ които му благодарятъ за услуга — всичко това посочва голѣмия авторитетъ и влияние, което ималъ надъ нашия народъ. Ето какво пиши рускиятъ пжтешественикъ Григоровичъ за Неофита, когото посѣтилъ прѣзъ 1845 година въ Рилския монастиръ: „Възхитенъ отъ реда, способа на ученето и ревностьта на добритѣ мои съученици, азъ сутринь — вечерь посѣщавахъ това училище и мога да кажа не безъ полза за себе си. Моитѣ съученици бѣха хора послужници, дякони и свещеници. Тѣ се бѣха събрали отъ разни краища на своето отечество: Отъ Разлогъ, Севлиево, Дупница, Плѣвенъ, Свищовъ. Прѣдметитѣ на прѣподаването бѣха: Гръцки, Славянски, Български езици и Църковна история. Всички тия прѣдмети прѣподаваше *отчетливо и ясно опитний наставникъ О. Неофитъ — забѣлѣжителенъ автодидактъ*". Неофитъ умрѣлъ на 4 Януарий 1881 год.

Литературната си дѣятелность Неофитъ започналъ почти едноврѣмено съ своето учителствуване. На 1835 год. въ Букурещъ приготвилъ първитѣ учебници за взаимното училище въ Габрово, отъ гдѣто даромъ тѣ бѣха раздавани на другитѣ училища изъ България. Той състави „*Българска граматика,* сега перво сочинена за употрѣбление на славяно-българскитѣ училища". Крагуевацъ. 1835 год. Въ Букурещъ състави и «*Взаимнэучителни таблици*». Прѣзъ сжщата година въ Бѣлградъ печата „*Краткое и ясное изложение на Греческият езикъ*", назначено за изучване гръцки езикъ въ училищата и „*Священий краткий катехизисъ*». На 1851 год. издаде „*Аритметика*". Бѣлградъ. Въ Цариградъ прѣзъ 1851 год. издаде „*Христоматия Славянская*". Сжщата година въ Букурещъ печата «*Краснописане*». Освѣнъ тѣхъ Неофитъ е писалъ и други книги съ общообразователно и религиозно съдържане. Ний ще се спремъ на нашата ограничена тема — да поговоримъ за Неофита, книжовникъ - педагогъ.

Причината за нещастието и бѣдитѣ на нашия народъ Неофитъ съглежда въ невѣжеството. „За благоденствието на единъ новосъбуденъ народъ нищо друго не е потрѣбно отъ просвѣщение и съгласие, но за жалость у нашия народъ рѣдко се намѣрватъ тия двѣ добродѣтели". Тъй пише Неофитъ на Даскалъ Цвѣтка въ

Габрово прѣзъ 1869 год. „Невѣжеството се цѣри съ образованието". Кои сѫ срѣдствата за образованието на народа ни? — училищата.

Какви трѣбва да бѫдатъ училищата. Тѣ сѫ по-потрѣбни и по-необходими даже и отъ църквитѣ „защото богослужение може въ нужда и на поляна, и въ пустиня, и въ кѫща, и на всѣко друго мѣсто да се извърши". Училището трѣбва да подготви хора да четатъ и разбиратъ по български и да се ползуватъ отъ новопрѣведенитѣ български книги. Килийното училище това не доставя. Килийнитѣ ученици четатъ и заучаватъ безъ да разбиратъ. А учението не е въ папагалското заучване, а въ разбиране смисъльта, „защото и папагалитѣ произнасятъ нѣкой рѣчи, които научаватъ отъ хората, но нищо не разбиратъ отъ тѣхъ". Неофитъ е противъ механическото и папагалско учене. Понеже е такова учението въ килиитѣ, за това той иска тѣхното унищожене. «Кое учение е било до днесъ въ нашитѣ училища? Кой ли го не знае: букварь, наустница, псалтирь; а по-високо — апостолъ, евангелие, светче . . . . . . И съ такова злоупотрѣбление до днесъ по петгодишно или по десеть годишно изнурение врѣмени, излазятъ бѣднитѣ български дѣца отъ училищата почти да не могатъ баремъ да прочитатъ свободно всѣкаква книга, а камо ли да се обогатятъ и окрасятъ съ потрѣбни понятия въ толкова дълго врѣме , ... Но и онова, що изучватъ, като нѣкой папагали въ училището, щомъ излѣзатъ отъ него, забравятъ го съ толкова удоволствие, съ колкото неблагодарность и мѫчение сѫ го изучили въ толкова много врѣме".[1]) Съ една дума Неофитъ не одобрява килийнитѣ училища заради лошата имъ метода.

Какво трѣбва да се учи въ училищата. Учебницитѣ сѫ главни училищни орѫдия, безъ които никое училище не трѣбва да прѣкарва. „Може ли ковачьтъ безъ чукъ и наковалня да изкове и направи най-простото нѣщо? И най-простото тѣлесно художество трѣбва да се работи съ потрѣбнитѣ и приличнитѣ му орѫдия. Дѣ се е виждало училище безъ училищнитѣ въ него книги?"[2]) По напрѣдъ да се удовлетворятъ нуждитѣ на училището, че послѣ — нуждитѣ на църквата. „По напредъ да се напечататъ на нашия български езикъ потрѣбнитѣ за учение книги, че тогава ветхия и новия завѣтъ".

---

1) Прѣдговора на „Краткое и Ясное изложение и т. н." Бѣлградъ. 1835 год.

2) Изъ прѣдговора на неговата „Българска граматика". 1835 година.

Какви трѣбва да бждатъ учебницитѣ? „Псалтиритѣ и часословитѣ не сж училищни книги, а църковни“. Като такива, той желае по-скорошното имъ изхвърляне изъ нашитѣ училища и поставянето имъ въ църквата: тамъ е тѣхното назначене. И други мотиви има за изхвърляне на килийнитѣ учебни прѣдмети. «Училището нѣма намѣрение да мжчи малолѣтнитѣ, а да имъ даде ржководство за истинска просвѣта, да познаятъ и себѣ си и християнскитѣ си и човѣшки длъжности, и слѣдъ врѣме да разбератъ тия непонятни свещени книги, съ които се мжчатъ (или по-добрѣ да речемъ; мжчатъ ги учители и родители) безъ никаква полза, като едни папагали“. „Отъ часослова и псалтира научава нѣкой, наистина, да се моли Богу благопристойно, но не научава различни благопотрѣбни понятия“. Неофитъ не одобрява за учебници църковнитѣ книги на килийнитѣ училища.

Тогава, какво трѣбва да се учи въ училищата? На първо мѣсто между учебнитѣ прѣдмети трѣбва да бжде български езикъ. Особено добрѣ трѣбва да се знаятъ правилата на българската граматика. Никое българско училище не трѣбва да мине безъ граматика. „Може ли да се нарече училище онова, въ което не се прѣподава граматично учение, ако не по-високи науки?» Слѣдъ изучване на матерния езикъ, лесно е да се изучаватъ чужди езици. Отъ тѣхъ за насъ е необходимъ грьцкиятъ езикъ. За улеснение на послѣдното Неофитъ съставилъ „Правила греческаго езика“, изложени въ «Краткое и ясное изложение . . . .“ Мотивитѣ за изучване гръцки езикъ въ нашитѣ училища сж твърдѣ оправдателни за онова врѣме. «Всѣкой знае безъ доказателства, защо колкото человѣци се намиратъ малко нѣщо просвѣщени въ нашето любезно отечество, всичкитѣ отъ гречески сж се просвѣтили и напоили съ потрѣбни понятия. защото грецитѣ, които се нахождатъ въ Турската държава и подъ тѣхно иго. каквото и ний, всѣкждѣ иматъ училища (не разумявамъ училища тука. въ които се учатъ алфа, вита, гама, но Елинско учение и високи науки). А кой може отъ насъ да се похвали. че имаме въ България нѣкждѣ баремъ едно училище, гдѣто се прѣдава славянския езикъ основателно т. е. съ граматика, а камо ли по-високо нѣкой учене . . . .“ По нататъкъ въ прѣдговора на «Краткое и ясное изложение . . .“ говори, че на български нѣмаме нито по-високи училища, нито книги, „а на гречески езикъ се нахождатъ на всѣкждѣ училища . . “ Грьцкиятъ езикъ трѣбва да се учи или наедно съ матерния или слѣдъ него: 1) „Защото на греческиятъ езикъ се нахождатъ различни любопитни спи-

сания и всичкитѣ епистими (науки), отъ които могатъ въ скоро врѣме да се напоятъ съ всѣкакви благопотрѣбни идеи (понятия) 2) „(безъ срамъ да речемъ), защото, каквото е славянския езикъ искрена матеръ на българския, така е елинския на славянския на изправлението 3) „защото всичкото славянско свещено писание прѣведено е отъ елински езикъ и неговата красота и сладость сохранила на всѣкждѣ „ . . А друго, защото никога наукитѣ не сж се прѣвели на славянския езикъ, но получавали сж ги до днесъ славяни, руси, сърби и българи или на латински, или на гречески; или на другъ нѣкой езикъ. А за насъ, които нѣмаме ни на славянски, нито на български наукитѣ нито учителитѣ, не е ли по-добрѣ вмѣсто латински или нѣмски, или французски да внедряваме греческия, който е поистинѣ, особено убо яки нѣкой източникъ и пжтеводитель на нашия славянски на изправлението . . .“ Аритметиката е нуждна за практическия животъ. За това трѣбва да се изучава.

Слѣдователно, споредъ Неофита, български езикъ, Аритметика и Гръцки езикъ сж три главни прѣдмета за всѣко българско училище. Обаче въ взаимното училище, като сждимъ по прѣдметитѣ, които е прѣподавалъ като учитель, въ тѣхъ не се учило граматика и гръцки езикъ. Послѣднитѣ той е прѣподавалъ въ особенъ класъ на ученици, що сж свършили взаимното училище. Така е било въ Копривщица прѣзъ 1838/39 учебна год. Прѣзъ 1845 г. въ Рилския монастиръ той е прѣподавалъ и църковна История. За взаимнитѣ училища остава четене и писане по Български езикъ, за която цѣль той приготвилъ взаимнитѣ таблици и смѣтане—писане цифри и четиретѣхъ аритметически дѣйствия и молитви.

4. Неофитъ Бозвели (Хилендарски).

Котелъ даде нѣколко видни дѣятели по нашето възраждене. Въ това число се брои и Н. Хилендарски. Той обикаля цѣла България и въ всѣки градъ и село проповѣдва на народа извоюване църковна независимость; той е, който посочи на народа срѣдства за борба противъ гърцитѣ; той е, който постави послѣдната на здрави основи и който посочи нейния правъ пжть. Неофитъ научи сънародницитѣ си да пждятъ гръцкитѣ владици и попове и да се оплакватъ прѣдъ турското правителство отъ золумитѣ на гърцитѣ, да подписватъ махзари и да ги изпращатъ въ Цариградъ. Той прѣнесе центра на борбата тамъ, гдѣто бѣше най сгодно да се съ-

сипи духовния ни врагъ. Въ тия народни движения Неофитъ вървѣше прѣвъ и стана прѣвъ мѫченикъ въ църковната ни борба. Заточенъ въ Св. Гора, оставенъ подъ разрушителното влияние на влажнитѣ зандани, измѫчванъ безъ хлѣбъ и вода, лишенъ отъ надежда за спасение, изтощенъ отъ трипѫтното заточване, въ послѣднето останалъ безъ сили, той прѣдаде мѫченически животъ, той умрѣ на 1848 год. безъ да види плода отъ дългогодишната си борба.

Колкото по-извѣстенъ е Неофитъ за Историята на църковната ни борба, толкова по-непознатъ е той днесъ за Историята на нашата литература като книжовникъ—педагогъ. Неофитъ е заслужилъ много по-вече като агитаторъ въ борбата ни противъ гърцитѣ. Тази е причината, гдѣто той блѣднѣе въ Историята на нашата литература изобщо и частно въ историята на нашето училище до освобождението ни. Наистина, послѣднитѣ години отъ дѣйностьта си той посвѣти за църковната борба, но оставимъ ли тоя периодъ отъ негавия животъ, обърнемъ ли внимание на първитѣ години отъ обществената му дѣйность—години, въ които написа съчиненията си—прѣдъ насъ Неофитъ изпъква, като книжовникъ-педагогъ, който може да се сравни съ Неофита Рилски, Априлова и други дѣйци по народното ни училище.

Издатели и съставители на книги, особено на учебници, които сѫ най-богатата ни литература отъ епохата на възраждането, сѫ били учители. Помислилъ би човѣкъ, че и Неофитъ, който е издалъ осемь учебника за училищата ни, е билъ учитель. Той не е билъ такъвъ и при все това познавалъ е нуждитѣ на народното ни училище, на което и спомагалъ. За да изпѫди псалтиря и наустницата и да даде на дѣцата по-добра духовна храна, той съставилъ «Славянобългарско дѣтоводство“ и „Краткая св. История и Свещений катехизисъ“, назначени за учебници въ нашитѣ училища. Като монахъ Неофитъ не е билъ въ общение съ малки дѣца, при все това той не е прѣставалъ да дава мисли, какъ трѣбва учительтъ да обучава ученицитѣ си, на какво да ги учи, какъ трѣбва родителитѣ да постѫпватъ съ дѣцата си и пр. Рѣдко се срѣщатъ педагози, които не сѫ вкусили отъ семейно щастие, и още по рѣдко сѫ тия, които не сѫ били поне учители. Въпроси по възпитание и обучение рѣдко привличатъ вниманието на несемеенъ и неучитель. Неофитъ прави изключе-

ние. Въ това отношение той може да се сравни съ други двама дѣятели отъ сжщата епоха—К. Фотиновъ и Н. Рилски—които макаръ неженени, сж писали доста много—първиятъ въ „Любословие", а вториятъ—въ учебницитѣ и частната си кореспонденция—за добрия вървежъ на училищното възпитание, съ тази разлика, че послѣднитѣ двама сж учителствували дълго врѣме. Може би, тѣхното учителствуване е обърнало вниманието имъ къмъ педагогически въпроси. Н. Бозвели не е бивалъ учитель на дѣца, при все това за тѣхната отхрана изказалъ доста добри мисли. Това го въздига много по-високо надъ Н. Рилски и Фотинова. Неговиятъ интересъ къмъ развитието на нашето училище, се вижда най-добрѣ отъ Землеописанието му. Въ обиколката си по Б-рия той бѣлѣжи, гдѣ какви училища е намѣрилъ и се очудва на тия градове,които били лишени отъ училища.За вейки градъ и село, гдѣто е стжпилъ неговия кракъ, той прави бѣлѣжки за църквата и училището. Славянобългарски училища той намѣрилъ въ Габрово—«добропорядочно и достойно за подражание" —въ Елена—„добропорядочно" — Лѣсковицъ, Шуменъ—«добропорядочно"—Силистра, Свищовъ —„2 добропорядочни"—Плѣвенъ, Враца, Етреполе, Троянъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Сопотъ, Карлово, Копривщица, Панагюрище и Клисура. По едно славянобългарско и елиногреческо намѣрилъ въ Котелъ и Стара-загора. За другитѣ градове споменува, че иматъ гръцки училища; а тамъ гдѣто населението е българско и е лишено отъ училища, прави бѣлѣжки: „училище нѣматъ» (за Ловечъ), „нѣма училище—за коя причина" (за Тетевенъ), „само гръцко училище» и пр. Отъ това, гдѣто въ много градове не намѣрилъ училища, види се, ще е направилъ бѣлѣжката за българитѣ, че тѣ сж „на учение и любочетение до толкова несклони и неравнители».[1])

Книжовнитѣ трудове на Неофита. Неофитъ не е писалъ специални педагогически съчинения. Мисли по възпитанието на юношитѣ той съобщава въ прѣдговоритѣ на издаденитѣ отъ него учебници и въ нѣкои статии и забѣлѣжки пакъ тамъ. Неговитѣ мисли по отхраната на юношитѣ сж тъй разхвърляни и разпокъсани,както мислитѣ по сжщия прѣдметъ на Берона, Априлова, Н. Рилски и другитѣ дѣятели отъ това врѣме. Тѣ не образуватъ органично цѣло. Педагогиченъ възелъ тѣхъ ги несъединява. Материалътъ, който Неофитъ мисли, че трѣбва да се учи въ

1) „Славяноболгарское дѣтоводсто". Часть V. стр. 79.

нашитѣ училища, е изложенъ въ „Славянобългарското дѣтоводство.» Това сѫ шесть книги, учебници, назначени по една за всѣки учениченъ чинъ. Първата часть е нагласена за ученици отъ първия чинъ. Тя ги запознава съ гласни. съгласни и двугласни букви. (Неофитъ употрѣбява и двугласнитѣ църковни букви, за това ги дѣли на три). Тая часть е *букварь*, по който дѣцата се упражняватъ да сричатъ правилно едносложни и многосложни думи и да прочитатъ цѣли изречения. «За втораго ученична чина“ е втората часть, която съдържа нравствени поучения, какъ да се обхождаме съ разни лица: длъжноститѣ ни къмъ родители, братя, роднини, учители, благодѣтели, велики хора, по-стари отъ насъ, господари, приятели, къмъ отечеството ни и пр.; правила за ходене, чистота, посѣщавание чужда кѫща и пр. На края завършва съ 35 Есопови басни. Отъ тая книжка се изучаватъ добродѣтелитѣ.

„ Ако щешъ добронравенъ и благочестивъ да будешъ,
„ Чтиже, о учениче! правила да придобиешъ.
„ Коликото поучава тая малая книжка,
„ Ако щешъ да будешъ похваленъ по вселена всичка“.

„Тия добродѣтели сѫ нуждни за доброто състояние на всѣка фамилия“.

Третето Дѣтоводство, опрѣдѣлено за третия чинъ, е българска граматика съ прибавка на „едно кратко художнословие и баснословие на древнитѣ елини“. Въ вѫтрѣшната страна на първия листь, като мото стои долния куплетъ, който опрѣдѣля и цѣльта на граматиката.

„ Граматика поучава,
„ Какъ всѣкой право да писува,
„ Хитруходожний да склонява.
„ И правилнѣ да сочинява“.

Прѣдназначеното за четвъртия чинъ Дѣтоводство е аритметика. Нейната цѣль е, да се научатъ ученицитѣ числата да познаватъ и да смѣтатъ, за да се не лъжатъ, кога нѣщо продаватъ.

„ Научи се художнѣ да счисляваш.
„ Числата же прѣдобрѣ да познавашъ,
„ Ако щешъ никогашъ да се не измамвашъ,
„ Когда нѣкому нѣщо продавашъ“.

Петата часть отъ Дѣтоводството е „Кратко вселенско землеописание най вече за нашата Болгария“, което е назначено да се учи отъ ученицитѣ на петия чинъ. Ето какъ Неофитъ опрѣдѣля задачата на Землеописанието.

„ Землеописанието обстоятелно прѣдставлява

„ Сущо понятно, кругловидно земята обявлява,
„ Колкото словесни по нея обитаватъ,
„ Кой въ коего мѣста живѣе за да познавашъ
„ За то нежни юноши въ учение обучайти ся,
„ И непрѣстано въ чтепии книгъ упражняйти ся“.

„Прѣдручний послателникъ» е назначено за шестий чинъ. Съ него ученицитѣ се приготвятъ за практическия животъ, гдѣто често имъ се явява нужда да се излагатъ писмено. То съдържа опжтвания, какъ се пишатъ писма и образци отъ писма до разни лица. Ето печатанитѣ стихове на първия листъ, въ който Неофитъ опрѣдѣля цѣльта на кн. VI:

« Който не знае да писува доброискусни писма,
„ Онъ между почтеннитѣ торговцы, сгрешава весма.
За то о чадо! тья примѣры добрѣ научи.
„ И колко можешъ, понятието си въ нихъ обучи.
Искуснохудожнѣ писма, да сочиняващъ,
„ И извѣстно причинитѣ си. да прѣдставлявашъ,
„ Искренно и обязателнѣ писмянно, да обявявашъ,
„ Добропорядочнѣ же пріятели, да притяжавашъ
„ Въ далекорастоянніи мѣста. да ся запознавашъ,
„ Препотребнитѣ си намѣреніи да ся сподобявашъ,
„ Тѣхните же торговски подлозы, да управявашъ,
„ Отъ нихъ же почесть, да ся удостоявашъ,
„ Взаимнѣ же имъ искренно да отвѣщавашъ.

Тия книги трѣбва да замѣстятъ часослова и псалтиря, учението на които е недостжпно за малкитѣ дѣца, а съ папагалското заучване тия стари книги не ползуватъ, даже затжпяватъ малкитѣ[1]).

Всички части на „Дѣтоводството“ излѣзоха отъ печатъ на 1835 год. Въ сжщата година Неофитъ издаде „Краткая св. История и Свещений катехизисъ“ въ Бѣлградъ[2]). Послѣднитѣ двѣ книги не съдържатъ само религиозни разкази, догми и тълкуванието имъ. Въ тѣхъ има съвѣти за свещеници, учители и родители и мисли по възпитанието и образование-

1) Заглавието на II, III IV и V части отъ „Дѣтоводството“ гл. „Единъ непознатъ трудъ на Неофита Бозвели» стр. 21. отпечатъкъ отъ МСБ. кн. XVIII. Сравни „Български книгописъ“ отъ А. Теодоровъ. София. 1893 год. (отпечатъкъ отъ МСБ. кн. IX и „Книгописа на българ. книжнина“ отъ Иречекъ. Виена 1872 г. По въпроса за авторството и оглавлението на „Дѣтоводството“, ще говоримъ въ отдѣлна статия.

2) Освѣнъ горнитѣ учебници, като трудове на Неофита сж извѣстни двѣ редакции «Мати Болгария» — едната печатана въ ПСП. год. I кн. XI и XII, а другата въ МСБ. кн. XVIII — „Единъ непознатъ трудъ на Неофита Бозвели“ — отъ Д-ръ Шишмановъ.

то на българската юность. Наредъ съ религиознитѣ разкази се срѣщатъ и педагогически статийки, въ които Неофитъ се обръща къмъ българската младежъ, къмъ българскитѣ учители и родители, на които дава съвѣти по отхраната на дѣцата. „Свещената история“ и «Катехизисътъ“ сѫ прѣдназначени 1) за ученици, 2) за родители и учители и 3) за свещеници. Първитѣ ще ги употрѣбятъ за учебникъ, вторитѣ ще черпятъ поучения—еднитѣ за дѣцата си, а другитѣ за ученицитѣ си,—третитѣ ще се готвятъ отъ тѣхъ за добри проповѣдници и тълкувачи на словото божие. Свѣщеницитѣ сѫ учители и пазители на нашата религия. Тѣхна длъжность е 1) да поучаватъ въ православната вѣра народа 2) да изкореняватъ и изобличаватъ еретическото учение, 3) да изправляватъ беззаконията, 4) да наставляватъ и утвърждаватъ православнитѣ и честнитѣ въ добродѣтелно живѣние и 5) печалнитѣ и отчаянитѣ да утѣшаватъ[1]).

По кой начинъ свещеницитѣ най-добрѣ би достигнали цѣльта си? За това Неофитъ дава правила, които важатъ и за учителя. Той не иска догматично изложение на християнското учение. «Свещеникътъ да поучава приходящитѣ къмъ него съ въпроси и отговори за по-лесно разбиране“. Това е евристична учебна форма, която владѣе днесъ въ всички основни училища. Ако слушателитѣ не разбиратъ нѣщо, трѣбва да имъ се изтълкува и всѣкога да се пита: «разбрали ли сѫ прѣдложението, или не“. Напр. догмата „Богъ е духъ“, трѣбва да се изтълкува щомъ се не разбира. „Съ такъвъ способъ и при тълкуванието на другитѣ членове на вѣрата да се постѫпва. Защото така подведени, и светото живѣние, и благочестивата вѣра ще научатъ, и по-твърдо у ума ще се затвърдятъ“. Фактътъ, че Неофитъ настоява за прилагането на тая учебна форма, е достатъчень да считаме автора на горнитѣ книги за пръвъ проповѣдникъ на евристичната учебна форма у насъ.

Възможность и необходимость на възпитанието. Вѣрата, че човѣшката сѫдба е много, или малко прѣдупрѣдѣлена, е разпространена между всички народи. Въ нея вѣрва и нашиятъ народъ. „Така му е писано», казватъ суевѣрнитѣ, щомъ се случи съ нѣкого нѣщо. „Нашитѣ бащи“, пише Неофитъ, «казватъ за дѣцата си: тѣ, ако ще бѫдатъ добри, ще бѫдатъ“.

1) «Кр. св. Ист.“ прѣдговоръ, стр. VI.

Водими отъ това, бащитѣ изоставатъ възпитанието на дѣцата си. Неофитъ не е отъ тия, които вѣрватъ, че добротата, злината и знанието сѫ прѣдупрѣдѣлени. Той е емпирикъ. Всичко, що е въ нашата душа—и чувства и мисли—е добито отъ опита. Дѣтскиятъ умъ е бѣла книга, на която нищо нѣма написано. Писаното тамъ е добито послѣ отъ опита. Ако добри работи вижда дѣтето, добро става то; ако зли работи приеме, послѣ зло ще стане то[1]). Като излиза отъ тая психологическа основа, той доказва, че възпитанието е възможно.

На Неофита остава да събори „великото небрежение на многото отци, които никакъ не се грижатъ за доброто отхранване на дѣцата си". Нещастно е нашето отечество, тежко е положението на нашия народъ. Какъ ще се избави народътъ ни отъ него? —чрѣзъ просвѣта, възпитание, училища. Тъй отговаряха Паисий, Софроний, Беронъ и други; сѫщо тъй отговаря и Неофитъ. Само просвѣтени синове ще спасятъ майка си—България. Майката протяга рѫка къмъ чадата си за помощь и послѣднитѣ трѣбва да й помогнатъ.

Майка: „Мили ми рожби, послушайе милата си майка и си устроете училища, положете искустни учители, и си наредете милитѣ си чада да се просвѣщаватъ, та не бойте се тогазъ . . . Непрѣстано залягайте и просвѣтителното словесно учение въ България введайте, че то ще ви просвѣти да познайте себѣ си, создателя и видимитѣ и невидимитѣ му твари, родътъ, отечеството и сродницитѣ си и приличната—гдѣ кога, кому, колко и защо длъжность склоность и благопроизволение трѣбва"

Синъ: «То милая ми, майко, и милитѣ ти рожби всѣкогажъ желаятъ и почеха нѣкой си отъ тѣхъ, колико за подканяне на говорящий славяно—просто болгарски езикъ за начало основания просвѣтителния науки за малорасленитѣ ни народни младочки за учение на свѣтъ напечатани книги да водятъ; но они горкитѣ знаятъ, що теглятъ отъ злобнаго покривала притворности, гонения, хули; подлости и уничтожения и до смерти въ заточения." [2])

Вече наши еднородци, живущи вънъ отъ България, гдѣто „почерпали отъ срѣдоточнитѣ рѣки неизчерпаеми прѣмудрости изобилно просвѣщение", словомъ и дѣломъ помагали на своя народъ. Дума е за Априлова и Палаузова, извѣстни на Неофита съ своитѣ благодѣяния. Тѣ първи подадоха примѣръ за пожъртвование, но вжтрѣ въ България Неофитъ не вижда много лица да ги послѣдватъ. Самопожъртвуванието за въ полза на нашия народъ било

1) «Славяноболг. дѣтоводство". часть III прѣдговоръ. стр. III и VI.
2) ПСП. год. I. кн. XI—XII стр. 37.

слабо отначало. Всѣки гледа да трупа богатства и да остави тѣхто наслѣдство на дѣцата си. Съ такава бездѣйность народа се не развива и злинитѣ му не намаляватъ. Неофитъ се обръща къмъ юношитѣ: „Отечеството отъ васъ търси и неотмѣнно се надѣва да получи и възпремении: свѣтъ, учение, честь, похвала и прославление". Всички трѣбва да помагатъ. Този, който прѣдава своето отечество е прѣдатель; но по-великъ прѣдатель е този, който не го ползува. И млади, които не желаятъ наука, и стари, които не спомагатъ народната просвѣта, сѫ прѣдатели. Този, който не иска да носи това позорно име, нека ползува просвѣтата на своя народъ[1]. Да склони народа къмъ просвѣта и пожъртвувание, Неофитъ си служи и съ заплаха—Божие наказание. Тия, които не любятъ и не възпитаватъ своитѣ дѣца „за тѣхъ отговоръ ще даватъ»[2]. Други иска да склони съ посочване облагитѣ, що дава науката и възпитанието и каква е разликата между невѣжия и учения. Съ силни думи той буди заспалото национално чуство на своя народъ. «Помислете си», обръща се Неофитъ къмъ младитѣ „ний сме днесъ дѣца, но днесъ—утрѣ ставаме възрастни човѣци. Наший милостивий пълномощенъ общъ владѣтель и добритѣ наши родители на насъ поглеждатъ бѫдащи граждани, стари членове; по разни служби на свѣта млади подобава да дойдатъ на тѣхното мѣсто. За това сѫ нужни наукитѣ за насъ: да бѫдемъ способни; а съ честното обхождане да се прѣпорѫчаме по добрѣ; добрыятъ и способниятъ ще бѫде всѣкога приетъ, а невѣжиятъ и никаквиятъ—прѣзрянъ и прогоненъ. Не пропущайте врѣме, о, златно врѣме ваше, което никога не ще се за васъ върне, не пропущтайте за вамъ за лудо да прѣминува, но гледайте, защо сте, и размишлявайте за щастието си.....!

Какво трѣбва да бѫде възпитанието. Физическото възпитание прѣдхожда всички други. «На дѣтето най първо му трѣбва оная нужда, която неговата тѣлесна часть изисква да даде. То е мека постелчица». «Здравието е стълбъ, на който се основава нашия животъ, и понеже умѣреностьта закрѣпѣва нашето здравие, за това всѣки трѣбва да бѫде умѣренъ, както въ ястиетата и питиетата, така и въ работата и спането".

Неофитъ дава голѣмо значение на възпитанието. Прѣдимство „обаче, има възпитанието въ духа на християнската религия». Той съвѣтва учителитѣ „да опрѣдѣлятъ два дни, въ срѣда и (к-

1 «Дѣтоводство". часть III. прѣдговоръ стр. IX.

2) «Кр. св. Ист.» стр. 47.

бота“ да прѣдаватъ богоугодна наука и да обучаватъ въ православната наша вѣра (богословско високо учение) младитѣ „за да бждатъ на отечеството си честь, похвала и неувѣхващъ разнецвѣтенъ вѣнецъ“[1]). Въ дѣтинството най-лесно могатъ да се посадятъ добродѣтелитѣ. Отъ тамъ трѣбва да почне отхраната на дѣтето: „съ добронравие да го залѣемъ, да го благообразиме и къмъ наукага да му просвѣтимъ ума и да му отворимъ къмъ истината чуството—това можемъ, догдѣто му е още нѣжно сърдцето“.

Когато дѣтето „мало отрастне и почне да проговорва и вродений у него разумъ се яви, тогава трѣбва да се изправлява изговарянето и произнасянето на рѣчитѣ, да се учи рѣчи чисто изъ устата да произнася, а не да се глези, макаръ то съ младия езикъ и да не е способно нѣкои рѣчи, които сж остри, добрѣ да произнася; но мало по мало да слуша отъ страхъ, какъ се говори, да прѣломи езикъ и по-рано ще почне да говори; а не както нѣкои, особено нѣкой майки, дѣцата си кварятъ, щото ги глезятъ“[2]). Много грѣшки правятъ родителитѣ при отглежданието на дѣцата си. Една отъ тѣхъ е неправилното произнасяне на думи, когато майката се разговаря съ бебето си, току—що почнало да говори. Въ такава възрасть дѣтето усвоява думитѣ тъй, както ги чува. Дѣтето послѣ трудно изправя кривия говоръ и по късно се научва правилно да говори. Горнитѣ Неофитови натяквания сполучливо могатъ да се насочатъ къмъ много днесъ майки, които говорятъ на дѣцата си «папо» вмѣсто хлѣбъ, „апо“, „бабе», «цѣти» и пр.

Когато дѣтето почне да разсжждава, когато то дойде на възрасть, въ която може «добромиризливото отъ злосмрадното да разпознава», тогава трѣбва „да се обучава да познава, що е добро и що е зло“. Прѣдмети, които доставатъ по-голѣмо удоволствие и които блѣстятъ, повече привличатъ дѣцата. А «умнитѣ прѣдмети, които му у чуствата не попадатъ, не е възможно то да разпознае, както що е учтивость, честность, умѣреность, благообразие, раскошъ и пр.“. Тукъ се иска помощьта на възпитателя. Послѣдниятъ „такива прѣдмети трѣбва да му тълкува, да сказва, все полека“. Най-добри нраствени качества сж чистата съвѣсть, твърдата вѣра и добрата надежда. Тѣ сж три сестри добродѣтели: първата е огледало на душата; втората е стѣна неразрушима, задъ която потулени, бихме се опазили отъ всѣка стрѣла, насочена срѣщу насъ;

1) „Кр. св. Ист.“ стр. XV.
2) „Кр. св. История“. стр. 44—46.

третята ни сърдцето съ сладко упование храни. Тия добродѣтели трѣбва да се всѣватъ въ крѣхкитѣ сърдца. Както се вижда, християнската моралъ е най-важна въ нравственото възпитание.

Неофитъ незабравя да каже нѣщо и за умственото възпитание. Дѣтето, «когато у съвършена възрасть дойде, душевнитѣ сили у него се развиятъ, и почне само у законитѣ естествени да мисли и да разсѫждава, дай му тогава науката, дай му душевната за неговата словесность гозба, но пази да бѫде тя добра». „Четире сѫ наукитѣ, които подобава да учи човѣкъ: 1) да познае себе си; 2) Бога; 3) природата и 4) добронравно учение[1]). Науката не трѣбва да гони само цѣль развитие на ума. Тя трѣбва да спомага и облагородяването на сърдцето. Съ науката трѣбва „сърдцето на дѣтето съ добронравие да се напои". Така ще имаме „мѫжъ и наученъ и добродѣтеленъ.....това се зове накратко възпитание". «Науката е благо душевно и вѣчно—благо, чрѣзъ което и врѣменнитѣ добрини най-лесно може да намѣри човѣкъ".

За науката дѣтето трѣбва да се праща на училище. «Нека не жали добрий отецъ за това, що похарче, защото най-добрѣ на дѣтето си чрѣзъ това благо съкровиществува". „Добрѣ възпитаниятъ човѣкъ пази правдата и почита истината. Човѣкъ безъ правилно възпитание и безъ истинско просвѣщение, като нѣкое диво растение или дърво е, което, ако и да прѣнася плодъ, но той е невкусенъ, киселъ и на гърлото неприятенъ.....слѣдователно, нѣка всѣки помисли, каква е важностьта на науката и доброто възпитание"[2]). Неофитъ извинява тия, срѣдствата на които не позволяватъ да дадатъ на дѣцата си образование. Но той не прощава тия родители, дѣцата на които нѣматъ добродѣтелни качества. Всѣки не може да даде образование на дѣцата си, но всѣки може да ги научи да слушатъ по-старитѣ, да изпълняватъ длъжноститѣ си, тъй че да бѫдатъ „добри християни, вѣрни поданици на царя, честни граждани, занаятчии, или трудолюбиви земледѣлци".

Една отъ причинитѣ, гдѣто хората отбѣгватъ науката е силниятъ трудъ, който се изисква за усвояването ѝ. Обаче „на оногова се вижда науката тежка, който не е усърденъ къмъ нея. А който е усърденъ къмъ нея, не му е тежко, но твърдѣ леко и охотно му се иска да учи. Нашиятъ духъ въ нея такава приятность, такава сладость намѣрва, както тѣлеснитѣ чуства въ добровкусни ястета и питиета". „За науката е нуждно търпение, външа

1) „Дѣтоводство". часть II.
2) Тамъ. стр. 43.

ишина и добро разположение да духа—вжтрѣшна тишина". За ова, когато се занимава човѣкъ, трѣбва „да се не вълнува отъ икаква страсть, да не е жалостенъ, да не трепери отъ страхъ... при това да е здравъ". Да се извлече всичката полза отъ чеенето, трѣбва четецътъ „да не граби, но полегичка и съ строго азсжждение да върви напрѣдъ".

Значението на Неофитовитѣ педагогични рудове. **При тая богата днесъ прѣводна и оригинална педагочна литература, откъслечнитѣ мнѣния на Неофита никой нѣма да эте за да бере поука отъ тѣхъ. Но все пакъ, да ровимъ вѣхти ѣ шкафове, да отупваме праха на прашнитѣ Неофитови книги, анали днесъ несгодни за употрѣба, не ще рѣче да губимъ наразно врѣмето си. Всѣко дѣло на врѣмето си е играло роль. За ѣрна оцѣнка на Неофита като книжовникъ—педагогъ, трѣбва да е прѣнесемъ въ онази епоха, въ която е живѣлъ той и да се опитаме: Постигнаха ли цѣльта си неговитѣ книги? Отрицателенъ тговоръ е невъзможенъ. Дѣтоводството на Н. Хилендарски и учебицитѣ на Н. Рилски бѣха най разпространенитѣ измежду нашитѣ учиища прѣзъ епохата на взаимната метода. Отъ тѣхъ се ползуваха ученици, като ги употрѣбяваха за учебници; и учители, и роители, като вземаха побуда отъ Неофитовитѣ мисли за да спомаатъ просвѣтата ни. Неофитъ и безъ дѣйностьта си по църковната орба, въ която изгуби живота си, само съ своето „Дѣтоводство" и билъ такава свѣтла личность въ историята на литературата и училиeто ни прѣзъ врѣме на възраждането, каквито сж Беронъ, Апилловъ, Неофитъ Рилски и др.**

5. Райно Поповичъ.

Райно Поповичъ е роденъ въ с. Жеравна въ началото на миналото столѣтие. Малъкъ още той останалъ сираче. Единъ таксидиотинъ го завелъ въ Св. Гора. Отъ тамъ отишелъ въ Солунъ и слѣдвалъ гръцко училище. Гръцкото си образование продължилъ въ Хиосъ. Слѣдъ завръщането си отъ Хиосъ учителствувалъ въ Котелъ. Наскоро напустналъ учителството и заминалъ да слѣдва въ прочутото тогава гръцко училище въ Букурешъ. Върналъ се въ България и учителствувалъ първо въ Котелъ и послѣ въ Карлово. Получилъ образованието си въ гръцки училища, въ него се развила гореща любовь къмъ гръцката наука и образованость. Такава наука и тако-

ва образование искалъ той да даде на своитѣ ученици. Да могатъ да се ползуватъ ученицитѣ му отъ гръцката литература, той въвелъ стария и новия гръцки езикъ, за които полагалъ най-голѣмо старание да бждатъ усвоени тѣ отъ ученицитѣ му. Въ училището си на български езикъ давалъ второстепено мѣсто. Липсата на учебници по български езикъ и на каква-да-е въобще българска литература въ онова врѣме, отъ която да могатъ да се ползуватъ българскитѣ младежи — този е най силниятъ мотивъ, който Поповича прави ревностенъ привърженикъ на гръцкия езикъ. Той е кореспондиралъ съ Априлова, познавалъ се е и съ Н. Рилски, но убѣдителностьта на послѣднитѣ двама, че главно внимание трѣбва да се обръща на матерния езикъ, не могли да го принудятъ да измѣни убѣждението си за значението на гръцкия езикъ. „Да се начне, казва той съ български взаимни таблици, послѣ да се изучи гръцкия езикъ, който е „Храмъ на ученостьта“. „Само гръцкото езикознание е нуждно на българина, защото нѣма на български езикъ прѣведени учебни книги и гръцкитѣ класици и нѣма учители българи», пише той въ прѣдговора на *Христоитията* си.[1]) Отъ гражданитѣ на Карлово той създалъ такива силни привърженици къмъ гръцкия езикъ, които дълги години излизали побѣдители надъ партията, която искала да даде прѣимущество на българския езикъ въ училището.

6. Христаки Павловичъ.

Христаки Павловичъ е роденъ въ Дупница. Прѣпорьченъ отъ калугеритѣ на Рилския монастирь, въ началото на миналото столѣтие той станалъ учитель въ Свищовъ. Неговото българо-елинско училище е било прочуто съ по-виcокитѣ си науки. Отъ цѣла България сж идвали при него ученици. Тамъ се е училъ и П. Р. Славейковъ. Неофитъ Бозвели въ Географията си намира това училище за доста добро. Въ него малко врѣме прѣди Габровското училище била въведена взаимната метода. Павловичъ е прѣподавалъ Българска граматика и Аритметика. За своето училище и за другитѣ българ-

1) „Христоития или благонравие; присовокупена съ историитѣ, на които се поменуватъ въ нея за полза и употрѣбление на българското юношество и всѣкиму, който люби да се ползува“. Будимъ. 1837 година.

ски училища той написалъ «*Аритметика, или наука числителна*» (Бѣлградъ. 1833 год.) и «*Граматика славеноболгарска*» (Видинъ. 1836 год.). Да улесни „ония, които би желали да научатъ грьцки езикъ», той съставилъ „*разговорникъ грько-болгарски*". Той е авторъ и на други книги за прочитъ и поука.

Въ прѣдговора на съчинението си «*Общополезенъ письмовникъ*» (Бѣлградъ. 1835 год.), той се провиква като Берона, Априлова и Н. Рилски, че ученицитѣ отъ килиитѣ, които учатъ нѣколко години въ училище, излизатъ отъ него, безъ да могатъ да напишатъ двѣ думи. «Писмо, четмо и смѣтане сѫ три прѣдмети най-полезни и нуждни всѣкиму и помагатъ на просвѣтата и украшението на единъ народъ". Чужди и непознати думи въ книги и училища не трѣбва да се употрѣбяватъ. Трѣбва да се учатъ, както мѫжетѣ, тъй и женитѣ. Неговото училище се посѣщавало не само отъ ученици, но и отъ ученички.

Грьцкиятъ езикъ е заемалъ видно мѣсто въ програмата на неговото училище. Както Райно Поповичъ той е билъ горещъ привърженикъ на тоя езикъ, не съ цѣль да погърчва българския елементъ, а да даде възможность на българската юность да се ползува отъ грьцката литература, считана отъ него за единственъ най-добъръ източникъ за знание и поука.

7. Емануилъ Васкидовичъ.

Ако погледнемъ на произхожденето му, ний ще го причислимъ къмъ оная нация, срѣщу която българитѣ отъ началото на възраждането до политическото освобождение водиха борба за духовна свобода. По народность той е грькъ, родомъ отъ Мелникъ. Обаче цѣлия си животъ той посвѣти на българския народъ. Послѣдния той нарича свой славянобългарски народъ и за неговитѣ юноши съставилъ и прѣвеждалъ книги. Най-голѣма часть отъ живота си той прѣкаралъ като учитель, да просвѣщава нашата младежъ. Факта, че той упрѣкавалъ българитѣ, които се срамятъ отъ своето произхождение, показва колко той е забравилъ своята нация и колко тѣсно е билъ слѣтъ съ българския народъ. На 1832 год. се появилъ въпросъ за построяване ново-българско учи-

лище въ Свищовъ. Тогава „тия болгари, що живѣли на стран-ни царства и мѣста, нито грижи имали за своеродно болгар-ское просвѣщение, нито искали да се именуватъ болгаре, сти-дающий се, какъ и колко много ми казали: „ми сега не сме болгари".[1]) До като „тия болгари" отричали болгарското си произхождение и отказвали да помагатъ на своя народъ, Емануилъ Васкидовичъ забравилъ своята националность и употрѣбявалъ всички условия, бори се противъ всичко прѣпятствия, да устройва Свищовскитѣ български училища и да просвѣщава този кътъ на България.

Най-много врѣме отъ своята дѣятелность той прѣживѣлъ въ Свищовъ и Плѣвенъ. Въ първия градъ той учителствувалъ 30 години непрѣкъснато—отъ 1815 до 1845 год. „Азъ дадохъ голѣмо разпалвание на нѣжното юношество и примѣръ на околнитѣ мѣста и градове, които на онова врѣме нито на умъ имъ дохождаше, че освѣнъ училище и учение, нищо друго не е възможно да изкорени отъ бѣдното отечество многогодишното невѣжество» пише Васкидовичъ за първитѣ си учителски години въ Свищовъ въ „Прѣскорбное оправдание". „Всѣкога вдъхновахъ въ сърдечното имъ срѣдоточие онова благородно чуство, чрѣзъ което имъ подобаваше да бъдатъ повинни на владѣтелството, послушни на родителитѣ си, на учителитѣ, на старитѣ и най паче способни и достойни за да ползуватъ природното си отечество и да усѣщатъ сладостьта му, защото въ него първи пътъ сѫ видѣли слънцето". „Азъ мисля", продължава той „че ги направихъ малко нѣщо да разумѣятъ, какъ друго изцѣление да се изцѣли и съвсѣмъ изкорени многогодишното помрачение не може, освѣнъ учението, училищата и благородното старание, за да би бѣдното отечество поставили похвално». Васкидовичъ, който наричалъ България свое отечество, а Българския народъ—свой народъ, който цѣли 30 години разбивалъ гърди да просвѣти онази проста маса, каквато бѣше цѣлия български народъ тогава, за награда на цѣлия си трудъ той получилъ изгнание изъ Свищовъ поради клѣвети на тамкашни граждани. „Голъ отидохъ и голъ се върнахъ, безъ да усвоя нито ботка отъ сиромашка кръвь", казва Васкидовичъ. Тъй се отплатили за дългогодишния трудъ на своя 30 годишенъ учи-

1) «Прескорбное оправдание противо клеветника". 1846 год. Видинъ. стр, 14.

тель Свищовскитѣ граждани, които на 1815 год. съ голѣми молби го склонили да остане въ града имъ и да учи тѣхнитѣ дѣца. «И послѣ многии разговори прѣдложиха прѣдложение за училище и училища, кои никакъ тогда не се намѣрваха. Того ради всички заедно и четворица начнаха да ме канятъ за да остана да приема върху си това бремя[1])". „Обаче никакъ не мислихъ, нито можихъ самоволно да се склоня въ това тѣхно вопрошение, понеже се бояхъ да остана на мѣсто идѣже очевний Свищовский прѣдѣлъ бѣ мрачний и совсѣмъ зиможизний, защо отъ перваго видѣния чуствувахъ чуство и радостно и печално. Радостно за нихну ревность, коя още ми звони въ мечтание и най-паче, понеже щѣхъ *да начна перво азъ и да положа перво основание*, а печално за они странни грозоти, кои окружаваха тоя градецъ и мислихъ многоспособно и многообразно, размисляющий, какъ може бити добропорядочно состояние въ едно мѣсто, гдѣ по-напрѣшно сражение прахъ и пепелъ постави и въ всеконечно разорение докара го"[2]). „Така много врѣме, безъ да река хощу или не, прѣдлагахъ и разлагахъ безъ да опрѣдѣля нищо, но понеже гледахъ неутѣшимое желание, разпалена ревность, неизречено усердие, възпалено старание, опрѣдѣлихъ да остана но просвѣщаемий отъ божествени промисли искрено имъ рекохъ: мога да остана, ако особено мѣсто наредятъ за училище, а не въ църковни килии и ако изново созидатъ нарочно училище, совсѣмъ що тогда бѣше това по вишно, нежели подобателно моей возрасти"[3]). Благодарение на Васкидовича Свищовци се сдобили съ добри училища. На 1815 год. се започнало съграждане на училището. „За да покаже примѣръ на другитѣ съграждани, какъ за обща полза трѣбва, подобава и прилича всѣки да се труди", самъ той помагалъ „да тегли керечъ (варь) и да копае, да чисти и да подканя работницитѣ». Поради заточване на нѣкой Свищовски българи «останало дѣлото несовершено". На 1824 год. Васкидовичъ подканилъ отново гражданитѣ да съградятъ училището. «За ползу отечество" Емануилъ Васкидовичъ заедно съ училищ-

1) Тамъ. стр. 8.

2) Въ войната на руситѣ 1806—1812 год. Свищовъ бѣ запаленъ отъ Генерала Saint Prist. Този пожаръ разорилъ гр. Свищовъ. За него спменува Васкидовичъ.

3) „Прѣскорбное оправдание и пр." стр. 8 и 9.

ното настоятелство отишелъ да иска помощь въ Букурешъ. Тамкашнитѣ българи подарили за Свищовското училище нѣколко дюкеня. На 1832 год. се явило нужда за ново и по-голѣмо училище, понеже старото училище станало тѣсно. Учениците достигнали числото 120 и не могли да се поберать въ него. Васкидовичъ събралъ гражданитѣ и имъ държалъ рѣчь: „Братя, едно отечество се нохвалява тъкмо отъ училища, учения, а не отъ друго нѣщо; Това нохвалява и отечество и сограждани, то прави сограждани да бивать просвѣщени, и почетни, и похвални прѣдъ просвѣщенихъ народовъ". Гражданитѣ се съгласили, но нѣмали срѣдства, за това отлагали. Безъ да пита гражданитѣ, за да ги принуди да си направять ново и огодно училище, той събралъ ученицитѣ си и съ тѣхъ съборилъ старото училище. На 1841 год. той е билъ изпратенъ да търси срѣдства за училищата въ Виена и благополучно извършилъ възложената нему мисия. Той можалъ да накара нѣкой българи, живущи въ Виена, да помогнать на Свищовското училище. Неизвѣстно за каква работа Васкидовичъ, снабденъ съ пълномощно, подписано отъ Свищовскитѣ граждани, на 1830 год. билъ изпратенъ въ Цариградъ «за граждански маслахати".

Изгоненъ отъ Свищовъ на 1845 год., той се заселилъ въ Плѣвенъ, гдѣто станалъ учитель. Тукъ отворилъ «Народно" училище, което на 1849/50 година станало четирекласно.[1]) За свой помощникъ той ималъ Дима Грънчарски. Въ своето „Народно" училище тоя гръкъ по народность, прѣподавалъ Българска граматика и Българска история и пише, че „полезно е болгарски езикъ да се прѣподава систематически", та «послѣ него и други разни и най паче славянски, нови и стари елински, понеже славянски езикъ и елински иматъ сродство и сѫ сестри отъ една майка и пр." Да оставимъ вѣрностьта на послѣдното. Ний обръщаме внимание на това, че той искалъ български езикъ да се учи систематически и прѣдпочитателно прѣдъ другитѣ езици. Влашкиятъ езикъ се изучавалъ практически, за това за него изрично се произнася да не се учи въ училище.

«За обща народна полза" той издалъ „*Перво понятие за дѣтинско* употрѣбление" (1847 год. прѣводъ отъ френски), назначено за дѣцата «когато начнатъ свободно да

1) гл. в. „Цариградски вѣстникъ". 1850 год. брой 14.

четатъ". Съдържа 96 разни къси статии отъ Естественитѣ науки, География и други статии съ нравствено-поучително съдържание, като „длъжноститѣ на дѣцата» къмъ Бога, царя, родителитѣ, учителитѣ, старитѣ и др. На 1852 год. издалъ «*Дѣтинско прибавление* или различни нравствени поучения и нравоучителни истории». Той вземалъ участие въ съставянето на „Славянобългарското дѣтоводство" на 1835 год. Въ крайния листъ на „Прѣскорбное оправдание" той извѣстява, че ще издава: *Кратка Священа история*, *Кратъкъ Катехизисъ*, *Перво воспитание здраваго человѣческаго разума*, *Понятословие и новъ букварь* и че готви за българския народъ още *Лукиана*, *Физика*, *Славяно-елински рѣчникъ и Елино-славянски*.

Като сравнимъ тия книги, едни отъ които излѣзоха слѣдъ 1850 год., съ програмата на Плѣвненското четирекласно училище прѣзъ 1849/50 год., виждаме, че Васкидовичъ е въвелъ много отъ тѣхъ като учебни прѣдмети, още до като сѫ били въ рѫкописъ. Така „Телимаха", когото той е готвилъ за печатъ, е четенъ въ „рукописъ Бол."[1]) На 1852 г. училището на Васкидовича въ Плѣвенъ брояло 70 ученика. Той е рѫководилъ класното (« народно ») училище самъ, а другъ учитель е ималъ взаимното училище.[2]) Плѣвненци трѣбва да сѫ били твърдѣ доволни отъ него. Ний виждаме, че неговата заплата е твърдѣ голѣма тукъ за онова врѣме— 7000 гроша. Поради своята прѣданость къмъ българския народъ, поради дългогодишното си учителствуване и грижитѣ, които е показалъ да възпитава неговитѣ синове, които той считалъ за свои братя, безъ да се гледа на неговата нация, Васкидовичъ заслужава справедливо името *български народенъ* учитель. Като такъвъ той обогатилъ и нашата книжнина съ книги, които поради оскѫдностьта по онова врѣме на богата учебна литература, сѫ били рѫководства въ училищата и добро улеснение на учащата се младежъ. Съ прямото си участие, да строи училища и да събира помощи за тѣхъ, да убѣждава и принуждава гражданитѣ да се грижатъ за своята просвѣта, да бѫде прѣследванъ, гоненъ отъ чуждъ народъ, комуто той истински служи и пакъ да се грижи за неговото добро, той може да служи за добро утѣшение и добъръ при-

1) „Цар. в.". 16 Декемврий. 1850 год.
2) „Цар. в." 1852. брой 97.

мѣръ на днешния нашъ народенъ учителъ. Васкидовичъ умрѣ на 1875 год.

8. Константинъ Г. Фотиновъ.

Константинъ Фотиновъ е роденъ въ Самоковъ къмъ края на XVIII вѣкъ. Той билъ първиятъ синъ отъ втория бракъ на баща му съ Невѣнка Х. Янчева. Подъ ръководството па баба си, игуменка въ Самоковския женски метохъ, той се запозналъ съ азбукето. Слѣдъ това билъ даденъ въ единъ мъжки метохъ, въ който по онова врѣме се подвизавалъ нѣкой си духовникъ Софроний, първиятъ Константиновъ учитель. Баща му искалъ да го остави при себе си да учи абаджилъкъ, но по настояване на баба му Фотиновъ билъ изпратенъ на учение—гдѣ, именно, не се знае. Прѣполага се, че е слѣдвалъ въ Пловдивската гръцка гимназия, каквато е имало тамъ по онова врѣме. Други прѣдполагатъ, че Фотиновъ е слѣдвалъ въ Кидония при прочутия учитель Теофилъ Карири. Отъ 1825 да 1828 г д. Фотиновъ билъ търговецъ въ Пловдивъ. Той търгувалъ съ дъски съ Мала-Азия (Смирна), а отъ тамъ прѣнасялъ въ Пловдивъ ставиди, смокини и др. Единъ паетъ отъ него корабъ, натоваренъ съ дъски, потъналъ въ морскитѣ вълни и Фотиновъ изгубилъ всичкия си капиталъ. Подиръ тази случка Фотиновъ се отзовалъ въ Смирна. Тамъ имало славянски метохъ, който принадлежалъ на Хилендарския монастирь. Тукъ Фотиновъ прѣстоялъ нѣколко врѣме. На 1828 год. Фотиновъ отворилъ *частно училище.* Господинъ Шишмановъ прѣдполага, че ученицитѣ му не ще сѫ били повече отъ 10, обаче слѣдъ 7 годинъ числото имъ надминава 200[1]). Фотиновъ прѣподавалъ и двата езика—Гръцки и Български—паралелно. По-рано отъ Габровското училище той е въвелъ взаимната метода въ своето.

Като учитель Фотиновъ станалъ извѣстенъ не само въ Смирна, но и изъ цѣла България. За това свидѣтелствуватъ нѣколко прошения, пращаня изъ България до Фотинова, съ молба да приеме за ученици нѣкои българчета. Училището му било посѣщавано и отъ възрастни ученици. Фотиновъ се е славилъ не само съ вѣщината си по Български, Гръци и Френски езици, но и като добъръ възпитатель. Въ училището прѣподавалъ „христианско учение, което отъ Гръцки ученицитѣ тълкували на български; друго же правописание, славянобългарско» и музика; може би френски и други науки.

1) стр. 632 „К. Г. Фотиновъ“ отъ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ».

Прѣзъ 1842 год. Фотиновъ обикалялъ България да събира абонати за неиздаденото си още „Землеописание“ и за „Любословие“, пробния брой на когото бѣ излѣзълъ отъ печатъ сѫщата година. Той пѫтувалъ подъ покровителството на Франция въ качество на прѣводачъ при Френския генераленъ консулъ въ Смирна. На 1843 год. издалъ «*Общое землеописание въ кратце на всичката земля*», прѣведено отъ гръцки. То обхваща математическа, физическа и политическа география. Отъ 1844 до 1846 год. издалъ повсемѣсечното списание „*Любословие*“, което спечели на Фотинова името *основатель на българския периодиченъ печатъ*. На 1845 год. издалъ «*Български разговорникъ* за ония, които искатъ да се навикнуватъ да говорятъ гречески“. Той е вземалъ участие и въ прѣвода на *Библията* по покана на Британското Евангелско общество. На 1852 год. Фотиновъ прѣвелъ отъ гръцки „*Душесловие за поучение на дѣцата*“ часть II. Т. Х. Галаудета. Смирна. Изложението е диаложно. Разговоръ се води между госпожа Ана и нейния синъ Иванчо. Съдържанието ѝ е религиозно, нравствено. Ето го на кратко: душата е безсмъртна; има единъ Богъ, когото трѣбва да почитаме, обожаваме и да живѣемъ съгласно неговитѣ заповѣди, защото споредъ дѣлата ни тукъ долу на земята, ни очаква награда или наказание на небето; майката е, която трѣбва да вдъхва въ своя синъ любовь къмъ Бога[1]).

„Любословие“ спрѣло поради оскѫдни материални срѣдства. Фотиновъ се заловилъ отново съ учителствуване. Отъ 1850 до 1857 год. той търгувалъ съ емишъ, жито, гюлево масло и пр. Въ края на послѣдната година е намислилъ да издава ново списание, смъртьта обаче го заварила въ Цариградъ на 29 Ноемврий 1858 год. и той не можалъ да приложи новия си планъ. Макаръ далечъ отъ България, Фотиновъ бѣ извѣстенъ на всѣкѫдѣ изъ своето отечество. Къмъ него се обръщали за съвѣти, какъ да се строи училище—и той давалъ планове; по негово побуждание Хаджи Димчо построилъ три училищни здания въ Жеравна; него канятъ за учитель въ Одринъ и пр. Най голѣма слава той спечелилъ съ „*Любословие*“. Отъ него ний ще се възползуваме да

---

1) Заглавието на тая книга вѣроятно е въвело въ грѣшка г-на Шишманова, като я счита „втора часть отъ Психологията на Галаудета“ (гл. стр. 755. МСБ. сп. XI). Отъ самото съдържание се вижда, че не е никаква Психология.

извадимъ мислитѣ му по българската просвѣта[1]).

Полза отъ образованието и необходимостьта му за нашия народъ. Въ прѣдговора на *Пробния брой* отъ *Любослвие* (1842 год.) Фотиновъ казва, че само родолюбиви причини сж го накарали да издава списание, имено да служи на просвѣтата на нашия народъ. Въ този брой той опрѣдѣлилъ доста мѣсто за да посочи окаяното положение на своя народъ и просвѣщението, като единственно средство за повдигането му. „Болгари!.. .кой народъ на земята е толкова сиромахъ и отдалеченъ отъ просвѣщението учителско, кое само прави человѣка да е человѣкъ, каквото го е богъ создалъ, а не добитъкъ? и кое по наставлява человѣка Бога да познае, на царя да се покорява, наставника да послуша, родители да почита, вѣра да защищава и да пази отечество, и братия да люби, и църковни пастири да почита; кой народъ е толко безъ повѣдения многообразни и познания за человѣческата полза списания, каквото е болгарския народъ лишенъ отъ такива человѣчески полезни списания....Болгари, благочестиви и православни, до кога ще спавате на той дълбокъ сънь безъ учения же и невѣдения?". Така съ патосъ той се обръща къмъ заспалия народъ да го буди отъ дълбокъ сънь. Какво е нужно на народа за умствено, нравствено и материално повдигане?. «Най първо просвѣщение и добрознание на единъ народъ человѣчески е училищата (школите) и четене много различни книги, които могатъ да просвѣтятъ вашия умъ и разумъ, да познаете първо сами себѣ си и отъ сами себѣ си да познаете Всесоздателя Бога сосъ неговото создание и послѣ да наставите вашата челядъ на единъ животъ свѣтлий и славний и вашето име да оставите славно и безсмъртно на този свѣтъ"[2]).

Фотиновъ не намира причини, съ които може да се извини нехайството на нашия народъ къмъ просвѣщение. Не струва да се оплаква той отъ нѣмане средства за подръжка на училища. Фотиновъ посочва другитѣ народи, които не жалятъ срѣдства за училищата си. И турското правителство, пише Фотиновъ, позволява отваряне на училища, издаване книги и пр. «Защо да не прилежаваме на това свободно и одобно врѣме и училища да поставиме и да въздвижиме и учители просвѣтени и искустни да

1) Подробно Фотиновъ е разгледванъ отъ Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ въ МСБ. кн. XI. Статия „К. Г. Фотиновъ», отъ гдѣто сме заимствували най-голѣмата часть на това изложение.

2) стр. 5 отъ «Любословие". (пробенъ брой) 1842.

намѣриме, които и учителството да употрѣбяватъ, каквото трѣбува и списания да издаватъ и да списуватъ такива, отъ които има нашия народъ потрѣба и полза?»

Образование на женитѣ. „Богъ е создалъ мжжъ и жена равночестно и равнообразно, каквото търси и иска добри дѣла отъ мжжа, така равномѣрно иска добри дѣяния и отъ жена. Жена е съ такива умни сили создана, каквото и мжжъ.....Словесность, що е подарувалъ Богъ на человѣка, тя е най прѣвъзходна отъ всички дарби, що сж се удостоили и мжжъ и жена; за тая прѣвъзходна дарба на человѣка дадена, ще търси создатель Богъ счетъ (есапъ) каквото отъ мжжа, такова и отъ жена; защото ги е равночестно создалъ: мжжа сир. сосъ умъ и разумъ и жена съ умъ и разумъ...“ но „безъ учение, което е светило за всичко нѣщо, може ли да прѣстигне человѣкъ въ совершенство словесности?... Сичкий нашъ первий и слѣдственний животъ на женско доброустроение стои. На женски ржцѣ и на женско възпитание сичко наше първое навикноване става. Отъ женски уста перво и перво научаваме вси почти величайши Божии создания. Женски прилежания и попечения ни перво и перво хранятъ и тѣхъ имаме первий образъ и первий прѣдметъ за всичко. Жена е на мжжъ всичко домашно устроение и украшение; въ него состои голѣмо щастие мужа, слѣдствено и всѣкое благочиние, сосъ една речь жената е перва и послѣдня причина на наше благодѣнствие и благочиние. Когато состоятъ въ женский полъ таквия прѣвъзходни потрѣбности за благочиние животно, какво ще може прочие една жена да изпълнува и да совершава тия прѣвъзходни потрѣбности, когато е лишена совершено отъ учение......какъвъ другарь ще е на мжжа дори и до смерть.. ..женский полъ, каквото е создалъ по словѣстности равночестно сосъ мужеский, така трѣбува да совершава и должности словесни, да се учи сир. така каквото и мжжкий“ [1]). Горниятъ цитатъ е достатъченъ да оправдае думитѣ на Господина Шишманова, който казва, че „нашитѣ жени трѣбва да уважаватъ въ Фотинова първия и най-горещъ защитникъ на правата имъ за образоване» [2]).

Фотиновъ не се задоволявалъ да посочи само необходимостьта отъ образованието за жената, но за послѣдната като възпита-

1) „Любословие“. ст. „Вособразованіе женскаго пола“. XXI. стр. 143. цитирано въ статия „К. Г. Фотиновъ“. отъ Д-ръ Ив. Д. Шишановъ. МСБ. кн. XI стр. 719—720.

2) МСБ. кн. XI стр. 720.

телка на дѣцата си, той дава съвѣти. 1. Не заповѣдвай никогашъ, като видишъ, че не ще да те послуша и не ще има мѣсто твоята заповѣдь. 2. Още като е пелиначе, трѣбува да се навикпе и научи твое дѣте, че имашъ надъ него самоволна власть. 3. Никога да не се обѣщавашъ като нѣмашъ намѣрение и наетъ да го не свършишъ дѣломь. 4. Никогашъ да не прѣдпочиташъ за да излъжешъ свое си чадо сосъ погледъ, сосъ дума или съ дѣло. 5. Никога да не заплашвашъ свое чадо за да свършва онова,що му заповѣдувашъ, като длъжникъ. 6. Никога не търси и не ищи совершенство и безгрѣшность въ животъ дѣтский. 7. Никога нито да похвалявашъ, нито да укорявашъ свои си чада прѣдъ чужди человѣци. 8. Всѣкога да имашъ твое наставление право. 9. Недѣй употрѣблява никога пръчка надъ свое чадо, като си се разгнѣвалъ и разлютилъ, така и никога, освѣнъ отъ нужда—и само за прѣгрѣшения голѣми. 10. Никога да не давашъ на свое чадо онова, за кое плаче и за кое ти досажда. 11. Като те пита за нѣщо, отговори сосъ кротость и любовь, а не съ гнѣвъ и враждебно. 12. Не отбѣгнувай и недѣй се отекчава, за да возблагодаришъ свое чадо и да изпълнишъ ония негови дѣтски охоти и желания, които сѫ неповини и неповредни, сиречъ, като за играчка, разговорка, пѣние и пр.[1]).

Нужда и планъ за централно училище.

«Славяно-болгарска словесность да се возроди перво и перво трѣбуватъ пристойни и способни училища, които сѫ основание и коренъ не само на словесностьта, но и на благонравието, на вѣрата, на гражданството, на търговията, на художествата, на искуствата, на жизноизобретението, на изобразителния знакъ, на успѣха въ всичкитѣ добри работи, на благополучието и благоденствието, а най послѣ на името народно и словесно, а не отъ просвѣщенитѣ люди на свѣтътъ ненавидимо и прѣзрително“. Но какъ ще се приготвятъ достойни за тѣхъ учители? «Никакво друго срѣдство не е возможно да изпълни това благое народно упование, освѣнъ едно *общонародно училище*, кое като се учреди и опрѣдѣли, ще изпълни всичкитѣ желания. защото отъ всичкитѣ други градища, като приниматъ ученицитѣ добро начало въ помѣстнитѣ имъ училища, и като сѫ на способна возрасть и усърдно желание за високостепени учения, ще дохождатъ въ това училище за совершенство на учението имъ“. Това училище ще „возобрази за народътъ и учители, отъ които има на днешенъ день потрѣба; за о-

1) «Любословие“. бр. XI. стр. 165.

то правятъ училища, и учители нѣма, и свѣщеници просвѣщени и учени, които сѫ окрашение църковно и подкрѣпление вѣри: сосъ една рѣчъ ще возображава и учители, и свещеници, и ритори, и проповѣдници църковни, и естествословци, граждани учтиви, художници искустни и пр. и пр.“ Отъ послѣднето се вижда, че *централното* замислено училище ще бѫде нѣщо, като срѣдне учебно завѣдение, или нѣщо нагодено за подготовка на учители, попови, художници, граждани и пр.

Ето какъвъ планъ прѣдлагалъ Фотиновъ за това централно училище? То ще бѫде на „срѣдоточие» т. е. «въ срѣдата по-между всичкиятъ народъ“ и на мѣсто съ здравъ климатъ и „пища и питие прѣизобилно“. То ще има главни и искустни учители: „двама покрайнѣ мѣрѣ славянобългарски, единъ греческий, единъ отоманский, и̂ единъ френский. При тѣхъ и единъ свещенико-наставитель, гдѣто като става катадневна църковна служба и като присѫтствуватъ на всѣка служба общо всичкитѣ ученици, да наставлява и поучава ония, които иматъ ревность за свещенство“. Ето и неговата програма: „Граматика, Землеописание, Риторика, Естествословие, Правность и пр. и пр.(!) да се прѣдаватъ на славяноболгарски езикъ неотмѣно, а спорѣдъ опрѣдѣлено врѣме на греческий, отоманский и френский. Църковната служба всегда да се прочита на славянский, подобно и църковнитѣ прѣдания и поучения така, каквото и высокоумни учения“ 1). Въ друга статия 2) се вижда допълнението на горнята програма. „Въ това училище ще учатъ четире първообразни езика: славянски, елински, арабски и латински, отъ които произхождатъ толкова други. Прѣданието на наукитѣ ще е постепено и порядъчно споредъ ученицитѣ и силата имъ. Църковна служба на славенски вечеръ-заранъ непрѣстано ще се чете. Содружено житие всегда сосъ учителитѣ ще биде, и всичко друго дѣло правилно и порядъчно ще се работи и пр. и пр. Въ такова едно училище може да упова̂е човѣкъ за возобразование свещенства, учителства, гражданства, искуства всѣкаго художества, земледѣлания въ совершенство, купечества разпространаго и содѣйствія всѣкаго благополучнаго успѣха». Значи това училище ще готви и добри земледѣлци и търговци, освѣнъ учители и попове. А отъ фразата «Содружено житие сегда сосъ учителитѣ

1) „Любословие» 1844 год. стр. 93—96. сп. «Словестность Словяно-болгарска“.

2) Статия „Обозрѣние Словено-болгарския словестности“. с. год, стр. 142.

ще биде . . . . .", ний заключаваме, че Фотиновъ прѣдлага пансионъ при това училище.

Дружества и библиотеки. Други срѣдства за народното образование сѫ библиотекитѣ и дружества съ цѣль било за издаване книги, било за отваряне и подържане училища. «Като се намѣрува едно такова въ единъ градъ или село содружество, то не е мѫчно да учрѣди и да устрожава едно народно училище и да го потверждава за всѣкога и прѣсловно; защото знаете твърдѣ добрѣ, гдѣто се съберать много и многовидни камани, тамъ става и стѣна крѣпка и яка". Това централно, планирано отъ него, училище ще бѫде издържано отъ цѣлия български, народъ защото всички ще се ползуватъ отъ него, защото то е „народно".

Оцѣнка. Ний нѣма да излизаме вънъ отъ крѫга на нашата задача—да разгледваме Фотинова само като книжовникъ—педагогъ.—Обаче за да окажемъ неговото влияние въ нашето възраждане и неговото значение и по другитѣ отрасли на нашия животъ, ний ще свършимъ съ оцѣнката, която Г-нъ Шишмановъ дава за Фотинова. „Както е оригинална" казва той, „самата му идея за основанието на едно периодично списание, ползитѣ отъ които той дълбоко съзнавалъ и дълго врѣме обсѫждалъ, така е Фотиновъ оригиналенъ и въ своитѣ идеи за женското образование, за основанието на едно централно училище, за усъвършенствуването на земледѣлието, за основанието на дружество съ ученолюбива цѣль и за библиотеки.....оригиналенъ въ тая смисълъ, че *първъ той* у насъ заговори за ползата отъ осѫществлението на тия идеи и пръвъ ги защищава съ всичката сериозность и всичката жаръ на своята дълбоко нравствена и патриотическа натура. Ако прибавимъ къмъ това и обстоятелството, че Любословие първо разбуди желание у нашата публика за периодически печатъ, за вѣстници, и че Фотиновъ е първиятъ учитель на Раковски, комуто той даде извѣстната Фантастична, но полезна за своето врѣме историческа метода, съ която да разбуди у насъ национална гордость—ние нѣма да сбъркаме, ако туримъ скромния дѣецъ, Фотинова, въ числото на нашитѣ най-голѣми благодѣтели, а неговото Любословие—между тия книги, които единъ народъ пази като свещени".

ДѢЛЪ V.

Педагогическата литература до освобождението ни.

Въ най-широкъ смисъль педагогическата литература обхваща не само съчинения, които излагатъ теорията на възпитанието и обучението, но и учебницитѣ, които се употрѣбяватъ въ училищата, книжки за прочитъ, прѣдназначени да даватъ духовна храна за дѣца отъ всѣка възрасть и тия белитристически произведѣния, които въ художествена форма сѫ облѣкли принципитѣ на педагогията, каквито сѫ „Телимахъ“, прѣведенъ у насъ прѣди освобождението и други. Въ този отдѣлъ ний ще разгледаме само педагогическата литература въ тѣсенъ смисъль т. е. тая, която излага общата теория на педагогията, или нѣкоя часть отъ нея. Въ този смисъль ще употрѣбяваме думата педагогична литература.

Кога се положи началото на педагогическата литература у насъ? Отговора на този въпросъ не можемъ намѣри до епохата на възраждането. Старата и срѣдната българска литература е лишена не само отъ педагогична, но и отъ всѣкаква научна свѣтска литература въобще. Християнското учение до това врѣме е било едничъкъ изворъ за възпитание и образование. То е било идеалъ, който се посочвалъ на българския народъ за цѣль на научния му интересъ. На този идеалъ е служила старата и срѣдната българска литература. Съ изключение на църковно-религиозната наука която се появи у насъ заедно съ християнството, основа на всички други науки се положи прѣзъ епохата на възраждането ни. Къмъ това врѣме ще отнесемъ и появата на педагогичната ни

литература. Това е много общо казано. Трѣбва да имаме по точна мѣрка за да посочимъ по точно врѣмето на нейната поява. Нейното начало ще поставимъ тамъ, гдѣто почва да се говори за задачитѣ и срѣдствата на възпитанието, ржководено по обмисленъ планъ; тамъ гдѣто се даватъ съвѣти, какъ родителитѣ ще възпитаватъ дѣцата си, какъ учителитѣ ще обучаватъ ученицитѣ си, и въобще нейното начало ще поставимъ тамъ, гдѣто нашитѣ писатели излагатъ мислитѣ си по народното ни възпитание и образование.

Щомъ поставилъ тъй въпроса, тогава *робиния букварь* на Берона, брошуритѣ на Априлова, *Дѣтоводството* на Н. Бозвели, учебницитѣ на Н. Рилски и много други бихме поставили като първи произведѣния отъ педагогическата ни литература. И ще бждемъ прави, ако понятието „педагогична литература“ вземамъ въ широкото му значение. Но ний искаме да говоримъ за научната педагогическа литература, която систематично разработва било специаленъ педагогически въпросъ, било общата теория на научната педагогия. Въ този смисълъ бѣлѣжкитѣ на първитѣ писатели отъ епохата на възраждането, които зачекватъ въпроси отъ възпитанието и образованието, изложени въ прѣдговоритѣ на учебницитѣ и въ случайни забѣлѣжки тамъ или другадѣ, понеже не образуватъ систематично цѣло, ний ще считаме, като прѣдшественици за появата на научната педагогическа литература у насъ.

Появата на свѣтскитѣ училища у насъ подигна въпроси отъ областьта на педагогията. Дори до 1850 год. училището давало тонъ и направление на цѣлата ни литература. И дѣйствително по-голѣма часть отъ литературата ни прѣзъ първата полвина на XIX вѣкъ не се ли съставлява отъ учебници? Въ прѣдговоритѣ на учебницитѣ и въ кореспонденцията на виднитѣ ни дѣйци отъ това врѣме не се ли говори изключително за основаване и подържане на нашитѣ училища? Освѣнъ мотивитѣ, гдѣто откъслечнитѣ мисли на първитѣ наши педагози не образуватъ система и гдѣто тѣ сж безъ послѣдователна и органическа връзка, има и други мотиви, да считаме горнитѣ мисли за прѣдшественици на научната педагогическа литература у насъ. Беронъ, Априловъ и другитѣ книжовници-педагози, съ които се запознахме въ IV дѣлъ не излизатъ отъ педагогическо гледище. Това съ обясниме съ цѣльта, която сж искали тѣ да дадатъ на нашето училище. Тази цѣлъ е прѣи-

муществено национална—чрѣзъ училището да запазятъ българския езикъ отъ погубване и въобще българския народъ отъ прѣтапяне. Това става още по-ясно, ако си напомнимъ жестоката борба, която се водѣше и за отваряне на български училища и за запазвание на тия, що бѣха отворени.

Когато сѫществуванието на българскитѣ училища се гарантирало отъ турската власть и когато гърцитѣ станаха безсилни да прѣчатъ за правилното функциониране на нашитѣ училища, тогава започнало пе правилното разрѣшаване въ литературата на въпроситѣ по училищното образование и възпитание. Обогатяванието на педагогичната ни литература бѣше свързано съ дохожданието у насъ на чужди възпитаници, запознати съ педагогичната наука. Каква страна отъ послѣдната е интересувало нашитѣ педагози, това ще се види отъ съдържанието на педагогичнитѣ книги, което пристѫпваме да изложимъ, и което е главна цѣль на настоящия дѣлъ.

1. Педагогична книжнина.

Първото систиматично изложение на взаимната метода ни даде Савва Илиевъ Доброплодний[1]) въ съчинението си *„Водитель на взаимнитѣ училища“*. Земунъ. 1852 година. «Водительтъ» съдържа и правилникъ за управление и уреждане на училищата, и права и длъжности на учители и настоятели. Съ такова съдържание „Водительтъ“ е билъ дѣйствителенъ водитель на учители по взаимната метода и за общини при уреждане на училищата си. Ето неговото съдържание:

Училището да е построено на „тихо и ниско мѣсто“.

1) Той се родилъ въ Сливенъ. Свършилъ първоначалното си образование въ началото на XIX вѣкъ при бища си, който ималъ килия въ собствената си кѫща. Слѣдъ смъртьта на бѫща си една случайность го докарала въ Цариградъ, гдѣто постѫпилъ ученикъ въ Грѫцката „Велика народна школа“. На 1845 год. се върналъ въ България и станалъ учитель въ Котелъ. Тукъ отворилъ класно училище. Въ това врѣме Плѣвненското училище на Ем. Васкидовича и това на Доброплодний биле еднички по-високи български училища. Отъ 1847 год. той билъ учитель въ Шуменъ, гдѣто отворилъ класове, наречени отъ него полугимназия. Въ срѣдата на миналия вѣкъ Шуменската полугимназия била най прочуто училище въ цѣла България. Тукъ сѫ слѣдвали С. Филаретовъ, Д. П. Войниковъ. В. Друмевъ и други. До освобождението ни той учителствувалъ въ Варна, Сливенъ и Добруджа като класенъ учитель. Като управитель на Шумненскитѣ училища, той издалъ „Водительтъ“, а на 1860 год., като управитель на Сливненскитѣ училища издалъ „Пространий букварь“ или „взаимно-учителни таблици“. (Цариградъ). Друго негово произвѣдение е „Кратко здравословие“. Болградъ 1865 год.

Прозорцитѣ му да сж голѣми и високи $2^1/_2$ аршина надъ земята. Ако сж по-ниски отъ тази мѣрка, трѣбва да се заковатъ дъски на долнята имъ часть. Това се прави съ цѣль да се прѣдпазятъ ученицитѣ отъ разсѣйвание, нѣщо което може да се причини отъ уличния шумъ и отъ зяпане прѣзъ прозорцитѣ на пжтя. Подътъ на училищната стая да е наведенъ малко къмъ седалището на учителя, което ще бжде срѣщу ученицитѣ, и по-близо до вратата за да може учительтъ да вижда, кой излиза и влиза отъ тѣхъ. Писалището на чиноветѣ да бжде наведено къмъ самитѣ ученици за одобство при писане. Около училищнитѣ стѣни $2^1/_2$ аршина високо надъ пода да се окачватъ взаимноучителнитѣ таблици. При вратата да се поставя дъска, черна отъ една страна и бѣла отъ другата, която спорѣдъ това, коя страна е обърната, показва има ли ученици на вънъ и слѣдователно позволено ли е на други да излизатъ. На учителското сѣдалище ще има дулапче съ икона на Исуса Христа. Прѣдъ лицето на дулапчето ще се поставятъ три таблици съ писана и печатана азбука и съ десетѣхъ цифри. Отъ дѣсно на иконата върху поставена книга ще се написватъ имената на прилежнитѣ ученици, а на лѣво—имената на лѣнивцитѣ и немирнитѣ.

Взаимната метода до 1852 год. не била много разпространена. Доброплодний се показалъ доста практиченъ, като дава опжтвания на учителитѣ, които пръвъ пжть искатъ да уредятъ взаимното училище. Такива учители ще приберать 10—12 ученици и тѣхъ ще подготвятъ за главни помощници и показватели. Когато послѣднитѣ се подготвятъ (слѣдъ 1—2 недѣли), тогава могатъ да се приберать други ученици.

Главнитѣ учебни прѣдмети ще бждатъ четене, писане и смѣтане. За $1^1/_2$—2 години ученицитѣ трѣбва да се научатъ да прочитатъ добрѣ, да пишатъ чисто и да смѣтатъ.

Ученици по млади отъ 6 години не се приематъ. Сутрина прѣди да се почне учението, ученицитѣ трѣбва да се прѣгледатъ за чистота. Слѣдъ това ще се почва учението. Въ сжбота слѣдъ обѣдъ не трѣбва да има занятие: това врѣме ще остане за почивка и прѣчистване. Въ недѣля сутриньта ученицитѣ ще се събиратъ въ училището, отъ гдѣто ще се водятъ въ църква, а слѣдъ обѣдъ—на разходка.

Лице, което посѣти училището, поздравлява се отъ ученицитѣ съ ставане на крака.

Учительтъ трѣбва да води нѣколко книги. Въ една се записва името на ученика, датата на постжпването му въ училището и прѣминуването му въ по-горенъ класъ, името на бащата му и занаятето на послѣдния. Въ друга книга, наречена *мѣсечна*, се бѣлѣжатъ отсжтствующитѣ ученици съ знакъ „о» и присжтствующитѣ—съ знакъ „†". Въ друга книга се бѣлѣжатъ наградитѣ и наказанията: причината и датата на наказанието и наградата, прилеженъ ли е, съ ревность ли дохожда на училище и пр. Днешнитѣ учители би трѣбвало да държатъ подобни бѣлѣжки за всѣки ученикъ за изучаване на индивидуалностьта на ученицитѣ, нѣщо много необходимо за добрия успѣхъ.

Най-добри дисциплинарни мѣрки сж „сладкитѣ думи и добритѣ съвѣти". При наградитѣ и наказанията учительтъ трѣбва да се съобразява съ индивидуалностьта на ученицитѣ. Дѣцата иматъ различно домашно възпитание. Училището трѣбва да поправи неговитѣ грѣшки. Най-доброто срѣдство е „надежда за награда и страхъ отъ наказание". Наградитѣ не трѣбва да правятъ ученицитѣ горделиви и лекоумни, както и наказанията не трѣбва да подготвятъ отъ ученицитѣ „добитъци". Винаги доброто да се награждава, а злото наказва. Учительтъ да бжде справедливъ. Да наказва, кога не е гнѣвенъ. Наказания рѣдко да се употрѣбяватъ, защото „не е най доброто училище това, гдѣто учительтъ много наказва».

Всѣка сжбота трѣбва да се дава на ученицитѣ *„огледало на постжпкитѣ"*. Това е тевтерче, въ което ще се бѣлѣжатъ постжпкитѣ на ученицитѣ. Всѣки ученикъ прѣдава «огледалото" на родителитѣ си, които го прочитватъ и се подписватъ, слѣдъ, което то се повръща на учителя. По този начинъ родителитѣ слѣдятъ успѣха и поведѣнието на дѣцата си. Учительтъ не трѣбва да употрѣбява хулителни думи, не трѣбва да пуши тютюнъ въ училището, не трѣбва да се мѣси въ кавгитѣ и разправиитѣ на гражданитѣ, не трѣбва да ходи по механитѣ, не трѣбва да взема рушветъ, не трѣбва да се гнѣви. Той трѣбва да бжде обиченъ отъ ученицитѣ и родителитѣ имъ. Доброплодний съвѣтва гражданитѣ да не намѣсватъ учителя въ партийнитѣ разправии и да плащатъ на учителитѣ редовно. За да каже това Доброплодний, той трѣбва да е ималъ прѣдвидъ гоненията и незаплащанията на учителитѣ, нѣщо което видѣхме въ една отъ първитѣ глави.

Въ двата главни центра за разпространение на звучната метода, Габрово и Пловдивъ, се издали двѣ ръководства по звучната метода. Авторитѣ имъ биле учители въ тия градове. Тамъ тѣ биле образували врѣменни курсове, въ които запознавали колегитѣ си съ звучната метода, усвоена отъ тѣхъ въ Русия.

Авторътъ на *«Ръководство по звучната метода за учителитѣ на първоначалнитѣ училища»* е Р. Каролевъ. Тая брошура е посвѣтена на благодѣтелитѣ на Габровското училище и е печатана въ Цариградъ на 1872 год. съ иждивение на учителя Цв. Н. Семерджиевъ.

Въ прѣдговора ѝ авторътъ се обръща къмъ читателитѣ и посочва мъкитѣ, които изпитватъ учители и ученици отъ стария начинъ на прѣподаванѝе и то безъ да се достигне добъръ резултатъ. „Ако биха знаяли тия злочести учители, какъ да се оловятъ за първоначалното учение, тогава щѣха да видятъ, че обучението на дѣцата, ще се показва игрычка и ще доставя наслаждение, както на тѣхъ, тъй и на ученицитѣ имъ". Цѣльта на тази книжка е да покаже на онѣзи учители, които желаятъ доброто на народа си, какъ образованитѣ народи учатъ първоначално дѣцата си. У насъ тази брошура е първата, която ни запознава съ звучната метода. Въ Европа, както съобщава и самъ авторътъ, звучната метода е въведена прѣди 50 и повече години отъ издаването на горнята книга. У насъ сѫщата метода се въведе на 1868 год. Донесена сѫщата година отъ Иос. А. Ковачевъ въ Габрово, тя бѣше не добрѣ усвоена отъ първия му слушатель Цв. Н. Семерджиевъ и злѣ прѣпорѫчана отъ послѣдния на другитѣ учители. За да се види какъ е разбралъ Даскалъ Цвѣтко звучната метода и какъ трѣбва да бѫде разбрана, Каролевъ е прибавилъ къмъ своето рѫководство и това рѫководство, което Даскалъ Цвѣтко си е съставилъ. Послѣдното съдържа 12 страници, които обхващатъ бѣлѣжкитѣ на автора, както е разбиралъ учителя си, Ковачева.

Рѫководството на Каролева започва съ уводъ, въ който се сравнява силабическата съ звучната метода, изтъкватъ се недостатъцитѣ на първата и прѣимуществата на втората. Прѣди изучаване на буквитѣ трѣбва да се минатъ прѣдварителнитѣ упражнения по говоръ, писане и четене. Четенето и писането да отиватъ з[illegible]дно. Да се започва съ букви, които се изговарятъ и пишатъ [illegible] лесно и да се отива къмъ други по мѫчни. Споредъ разпред[illegible]нието на Каролева всички букви въ български езикъ се изучав[illegible] въ 11 учебни часа т. е. въ урока. Твърдѣ мѫчно е да се у[illegible]

ять 2—3 букви наведнажъ. Ето какъ ги разпрѣдѣля той:

1) ш, и, л, о,
2) с, а, д,
3) в, ч, к,
4) ф, е, з,
5) н, ч, ж,
6) п, т, р,
7) м, у, х,
8) г, ж, б,
9) щ, ю, я,
10) й, ы
11) ъ, ь

Ако ученицитѣ не могатъ да усвоятъ бързо азбуката, послѣднята може да се разпрѣдѣли за по-вече уроци. Каролевъ дава други двѣ разпрѣдѣления: споредъ едното азбуката се минава въ 14, а споредъ другото—въ 19 урока. Славянската азбука се изучава по сжщий начинъ и редъ, както новобългарската.

На 1874 год. въ Пловдивъ Д. Благоевъ издалъ друго ржководство по звучната метода—„*Изяснение на букваря по наглядно—гласната метода*“. Ето какви мотиви сж подбудили авторътъ да напише тая брошура: „тъй като букваря ни[1]) е съставенъ по новъ начинъ, то мнозина отъ родителитѣ и учителитѣ не ще могатъ да го проумѣятъ и какъ по него да работятъ. Това нѣщо ни накара да съставимъ «Изяснение», щото да могатъ да проумѣятъ всичкитѣ тѣзи, които желаятъ да се запознаятъ съ букваря ни и да работятъ по него“. Той излага въ какво се състои нагдядно-гласната метода и какъ трѣбва да се почва при прѣподаването въ първоначалното училище на „нагдядно-гласния букварь“.

Дѣцата още въ първата година трѣбва да изучатъ всичкитѣ писменни, печатни и църковни букви. Самъ авторътъ признава, че това е извънъ силитѣ за ученици въ такава възрастъ, но да се изучаватъ и църковнитѣ букви, това той иска по-други съображения. „Славянската азбука отваря на дѣтето пжть и за славянското четене. За упражнение въ това четене ний турихме найупотрѣбителнитѣ молитви, които нѣкой дѣца знаятъ още отъ дома си. Ако не бѣше тая причина, щѣхме да туримъ нѣщо извѣстно на дѣцата само съ славянски букви, и както въ църковнитѣ книги съ титли. Това е добрѣ, че дѣцата, като проумѣватъ, четатъ лесно. Ще ни попитатъ, не е ли рано да започва дѣтето славянско четене отъ тая възрасть? Ако добрѣ се разгледа това, може да се не подкача. Но у насъ има друго нѣщо, което споредъ наше мнѣние, трѣбва да се вземе подъ внимание. Нашитѣ родители, поне повечето отъ тѣхъ, се радватъ, като виждатъ дѣтето си, че чете подъ иконата, или въ църквата тия молитви, които тѣ зна-

1) Отъ сжщия авторъ има букварь.

ятъ. Това особено е потрѣбно за селата. Това насърдчава родителитѣ да насърдчаватъ дѣцата си къмъ учението и да ги държатъ по-дълго врѣме въ училището".

До освобождението ни има само двѣ книги, които излагатъ общата теория на възпитанието. Едната е *„Педагогика или основна наука за възпитание и наставление"*. Издава Т. Х. Станчевъ. Русе. 1873 год. Тя е „изводъ отъ теоретичната педагогика на Фридрихъ Дитесъ". Другата е *«Школска педагогика, или методическо ржководство за учителитѣ и управителитѣ на народнитѣ школи»*. Часть I. Обща методика. Иос. А. Ковачевъ. Виена. 1873 год. Тя е компилация отъ съчинения на нѣмски педагози въ руски прѣводъ. Има тъменъ и неправиленъ стилъ съ изрази изъ македонско нарѣчие. Това прави книгата отекчителна за четене, а съдържанието и — неразбрано. Съ издаванието ѝ авторътъ ималъ за цѣль „да прѣдстави единъ пжть, по който би могло да се дойде до по-добра наредба въ народнитѣ ни школи». Въ края ѝ е прибавена една глава—*ученитѣ сбрания* на учителитѣ. Тѣ биватъ три види: 1) Школски съвѣтъ. Той се свиква отъ главния учитель въ мѣстното читалище. Четатъ се пробни уроци и се критикуватъ, четатъ се сказки и др. 2) учителски съборъ, свиканъ отъ главнитѣ учители по инициатива на училищния инспекторъ. 3) Инспекторски съборъ, свиканъ въ екзархията. Въ него се разискватъ въпроси по учебното дѣло на цѣлия народъ: опрѣдѣля се учителския персоналъ, училищната програма, учебницитѣ, подрѫжка на училищата и др.

Имаме и единъ не голѣмъ брой брошури съ отдѣлни въпроси по домашното възпитание и училищното образование. Едни отъ тѣхъ сж прѣводни, а другитѣ сж домашни произвѣдения, повечето компилация на чужди произвѣдения. Тѣхъ ний ще изложимъ въ хронологически редъ.

„Разговори за сърдечно и душевно образование» отъ сръбския архимандритъ Г. Поповичъ. Прѣвелъ Аверкий Петровичъ Д. Сопотенца. Бѣлградъ. 1847 год. Тя е съ нравствено религиозно съдържание. Изложена е въ диаложна форма. Разговорътъ се води между синъ и баща.

«Нѣколко мисли за българския езикъ и за образованието у българитѣ». Цариградъ. 1852 год. Тя е малка брошура, отпечатъкъ отъ „Цар. в." и „написана по поводъ укори-

телната статия противъ българитѣ, печатана въ броеве 108—111 на дневника „Български телиграфъ“. Като оставимъ на страна етнографичнитѣ и чисто филологичнитѣ въпроси, които заематъ по голѣма часть отъ брошурата, ето главната мисъль, прокарана тамъ за «образованието у българитѣ“. „Ако употрѣбиме църковнославянския езикъ за учебенъ, то не само не можемъ се повдигна въ просвѣщението напрѣдъ, но повече щемъ изпадна въ мракъ отъ невѣжество». (стр. 22). Славянскиятъ езикъ днесъ не се говори, за това трѣбва да се изостави отъ литературата. Писанитѣ книги на новобългарски, ще разбере всѣки българинъ, и дѣтето щомъ се научи да прочита, ще се ползува отъ всички новобългарски книги.

«*Совѣти за непраздни жени* и правила какъ да се постжпва съ новорожденитѣ младенци, взети отъ сочиненията на славнаго Тисата, Николая Фуркроа и Салмада, съобразно съ системата на воспитанието дѣтско, което е прѣдложена отъ Г. Бюфона въ Естествената История». «Прѣведе отъ Французски на Руски К. Г., а отъ Руски—на Български—З. К.“. Цариградъ. 1853 год. Съдържанието и цѣльта ѝ се вижда отъ «прѣдизвѣстяваньето» ѝ, отъ което правимъ долния изводъ.

„Якото и нездраво сложение (тѣлото) на человѣка зависи обикновено отъ вниманието (грижането), което е било употрѣбено на него въ първитѣ година на живота му. Ако *би* направата на тѣлото да е безобразна (грозна), или слаба, то причина на това бива по-много отъ незнание, нежели отъ врѣмето и природата». „Нѣма нищо по естествено за насъ, освѣнъ да обичаме съ всичкото си сърдце своитѣ дѣца, и да се стараемъ да имъ придобиемъ всичкитѣ възможни помощи, които изискува тѣхната слабость. Обаче твърдѣ много родители (бащи), само защото не сж образовани, докаруватъ врѣда (поврѣждане, сакатлъкъ) на дѣцата си, понеже иматъ всѣкога на умътъ си да правятъ добро за тѣхъ. Жалко е да гледаме на това, защо по-голѣмата часть отъ тия невини дѣца по прѣминуването на нѣколко мѣсеца, или въ първитѣ години на страданието си, умиратъ и ставатъ жертва за многото родителско трудене безъ измѣрение (желание) употрѣбено въ зло. Други отъ тѣхъ достигатъ въ юношеска възрасть, обаче съ слабо здравие, наклонни на твърдѣ чести болѣсти, които ни на една минута не имъ позволяватъ да се насладятъ съ приятность въ останалитѣ години на своя животъ“. «Това желание не е простително за тия родители, които могатъ да се ползуватъ съ

совѣтитѣ на человѣци, що сѫ извѣстни въ науки, или да четатъ такива совѣти въ сочиненията, които сѫ написани за воспитанието на дѣцата. Отъ друга страна има много семейства, които нито отъ сиромашия, нито отъ работитѣ имъ, а повечето суевѣрието не имъ позволява да искатъ помощь отъ лѣкаритѣ, или да си купуватъ голѣми книги за изучване въ тѣхъ най нуждниtѣ познания за всичко нѣщо; и заради това, като нѣматъ ни знания, ни опитъ (практика), биватъ всѣкога подпаднали въ неизбѣжни погрѣшки, които нанасятъ и смърть".

Тѣзи мотиви сѫ принудили автора да издаде тая книга съ полезни правила. «Тия правила по-голѣма полза могатъ да прѣнесатъ на бѣдната и непросвѣщената още Болгария, защото тука отъ научениtѣ майки, бащи и баби умиратъ тритѣ части, отъ колкото се родятъ въ годината, а съ тѣхъ заедно и половината непраздни, или що раждатъ лахуситѣ". Цѣльта на прѣводача, както и на автора, е да даде правила за физическото възпитание на дѣцата.

«*Питанія за четеніето*». Цариградъ. 1858 год.

Който знае да чете, той трѣбва да чете. Инакъ безполезенъ е отишелъ неговия трудъ, употрѣбенъ за усвояване четмото и писмото. „Отъ четенето се добива познание, образованость и всичкия животъ бива по-добъръ и по-щастливъ". „Кога четете вий?" „Нѣма полза да четете малко нѣщо, кога сте уморени, или кога има много глъчка. Тогава четенето малъкъ плодъ прѣнася. Още по-лошо е да се чете, когато има друга обязаность, която не може да се остави; а да се чете въ постелката съ свѣщь твърѣ е врѣдно». „Кога се чете съ полза, трѣбва да се сѣдне на столъ съ книга въ свободно врѣме, когато нѣма друга работа, занятие и закачки. За тѣзи, които обичатъ дачетатъ, всѣкога има врѣме и възможность, стига само да търсятъ тихо мѣсто и да ставатъ сутрина порано". „Кога вий четете?» „Кога четете безгрижно, не разумѣвате, какво четете; кога четете скоро, забравяте, що сте чели; кога четете безъ внимание, безъ разсѫждение, напусто губитѣ врѣмето си". „По-добрѣ е да се прочете една книга съ разумъ, а не 20 книги съ разпръснатъ умъ». Всѣка книга не трѣбва да се чете. „Какво четете?» И добритѣ книги сѫ много. Отъ тѣхъ за четене да се избиратъ най-добритѣ. А „най-добритѣ отъ 'добритѣ книги» е „светата божествена библия". Явно е, каква е тенденцията на автора.

„Прѣсадъ на мждрость или сборъ отъ философски поучителни мисли и науки за възпитанието дѣтско и за новорожденнитѣ". прѣв .Рахилъ Д. Душановъ. Издава. П. Р. Славковъ. Цариградъ. 1870 год. По азбученъ редъ сж изложени 389 изречения на разни знаменитости. Слѣдъ тѣхъ идатъ статийки: „Родителски длъжности за възпитанието дѣтско". „Съвѣтъ на почетна майка къмъ скоро омжжена жена". и пр.

«Кратки наставления за възпитанието на дѣцата", съставена на публични сказки, четени на тулчанското читалище, съ иждевение на което е издадена. Цариградъ. 1870 година. Ето темитѣ които тя развива. «1) Тѣлесно развитие на дѣтето 2) Духовно развитие на дѣтето 3) За непразднитѣ жени. 4) Възпитание на дѣтето въ първитѣ му години. 5) Проговорване на дѣтето. 6) За наказанията. 7) Прѣдиврѣменно напрягание на силитѣ. 8) Развитие на половитѣ.

Авторътъ намира, че домътъ, семейството, е най-важенъ факторъ за възпитанието, за развитието и за запазване здравието на дѣтето и понеже тамъ майката има най-голѣмо влияние, за това той посвѣтява брошурата си на женскитѣ дружества.

„Назначение на женитѣ". Т. Х. Станчевъ. Русе 1871 г. Резглежда се положението на жената, като съпруга и майка —възпитателка. Възпитанието въ първитѣ години има рѣшающе значение за по-нататъшното дѣтско повѣдение. «Никой не познава тъй вѣрно и тъй пъно природната наклоность и способность на дѣтето, якостьта и слабостьта на природата му, както майката". Тя има най-голѣмо влияние върху него. При все това дѣтето не трѣбва да се остави изключително въ нейнитѣ ржцѣ. И мжжътъ трѣбва да вземе участие при възпитанието, за да не стане дѣтето въ душевно отношение напълно женствено.

„Питомка, или правила за прилично повѣдение на человѣцитѣ". Изъ Франгиса Соабия. Отъ П. Р. Славейковъ. Цариградъ. 1872 год. (издание второ).

Цѣлата книжка се съдържа въ третото издание на „малка енциклопедия, или първоначални познания за дѣцата" (отъ Т. Н. Ш. Цариградъ. 1857 год.), отъ гдѣто Славейковъ я прѣпечаталъ. Тя е отъ 24 стр., въ които се съдържатъ тия глави: 1) За чистота. 2) Какъ да стоимъ, да седимъ и да ходимъ. 3) За посѣщението. 4) Какъ да се обхождаме

между человѣцитѣ. 5) Какъ да стоимъ на трапезата.

„Наръчни наставления за учителитѣ“. П. В. Горбановъ. Издава книжарницата на П. Р. Славейковъ. Цариградъ. 1871 год. Книгата съдържа 46 правила, като тия: Учительтъ да бъде добъръ, дѣятеленъ, разговорливъ, тихъ и примѣренъ за ученицитѣ. Да не прави прѣдъ тѣхъ това, което не би желалъ да правятъ тѣ. Да поправи себѣ си, че тогава ученика. Да прѣподава радостно и весело, за да бъде учението полазовито и привлекателно. Да бъде акуратенъ и да живѣе добрѣ съ колегитѣ си. Да изучава темперамента на ученицитѣ и да се съобразява съ него. Да се изразява точно и ясно, да говори тихо и да не крѣщи. Да се не подиграва съ ученицитѣ. Да се пази отъ всичко, което би уронило неговия авторитетъ. Да се не заканва, да не заплашва и нагрубява ученицитѣ си, „защото учението въ ръцѣтѣ на единъ безнравственъ човѣкъ е като ножъ въ ръцѣтѣ на бѣсенъ». Да остави ученика, колкото е възможно повече самостоятелно да работи. Да се готви добрѣ за прѣдавание. Прѣди да наказва за незнание уроци, трѣбва да изучи причината на това. Да отбѣгва отъ груби наказания и бой да не употрѣбява. Накрай дава три важни правила за прѣподавание. 1) „Прѣподавай единъ прѣдметъ въ едно врѣме, но прѣдавай го мъжки». 2) «Придружавай това прѣподавание, като да разправяшъ всичкитѣ нѣща, които се отнасятъ до него и които ще произлезятъ отъ изучаванието му“. 3) „Имай за правило и поучавай, че по добрѣ да знаешъ всичкитѣ нѣща на единъ прѣдметъ, отъ колкото да знаешъ по нѣщо отъ нѣкой прѣдмети“.

П. Р. Славейковъ въ Цариградъ на 1871 година започналъ да издава библиотека *„Ружици“* или редъ книги за женитѣ.» Отъ нея излѣзли само двѣ книги същата година, които съдържатъ малки статии по въпроса за ролята на жената, които домакинка, възпитателка, облеклото ѝ, здравието ѝ, хубостьта ѝ, съобщения за жени изъ историята и отъ разнитѣ държави и пр.

„Педагогически поучения за учители, родители и за всички притятели на народното образувание». Т. Х. Станчевъ. Русе 1872 год. Брошурата съдържа статии, като тия: «Важность на образуванието“, „Дѣтето трѣбва да се развива природно“, какъ да се отучатъ ученицитѣ отъ лъжата“ и др.

„Напрѣдъкъ чрѣзъ прочитане“. А. С. Цановъ. Цариградъ. 1873 год. Тя е втора книжка отъ редъ други, издавани подъ надсловъ: «Напрѣдъкъ, наржчни книжки за онѣзи, които желаятъ наука и успѣхъ». Въ нея се говори за ползата отъ прочитането, за книгитѣ, които трѣбва да се четатъ, какъ най полезно да се чете, имали врѣме за четене и пр. Авторътъ дава списъкъ на излѣзлитѣ на български езикъ книги, които заслужватъ да се прочитатъ. Интересни сж двѣ срѣдства, прѣпоржчвани отъ автора, които ще направятъ българитѣ образовани, а неграмотнитѣ грамотни. 1) „Никой момъкъ да се не жени за дѣвица, която не знае да чете и пише». 2) Никоя дѣвица да се не омжжи за момъкъ, който не знае да чете и пише“.

„Млада майка» отъ Ф. Кодима. Прѣвелъ И. Груевъ. Пловдивъ. 1874 год. седма книжка отъ библиотеката „Книжница за народа“. Прѣводача въ единъ кратъкъ прѣдговоръ, въ който натяква за многото прѣдразсждъци, които заобикалятъ родилкитѣ, напомня, че книга, като тая е отъ голѣмо значение. «Такива прѣдразсждъци и мисли обикновено се прѣдаватъ, като майчиния отъ майка на дъщеря, а по лошото е, че повечето отъ тѣхъ се плодятъ отъ майчина милость. То би се посрѣщнало, то би се прѣсѣкло. ако да се настояше при възпитанието на дѣвойкитѣ да се възпитаватъ тия повече за добри майки“. Съдържа XI глави, отъ които само послѣдната се отнася до „първото душевно възпитание на дѣтето“, а другитѣ до отглежданието му.

„Педагогическа книжници“. „училищно здравословие(!) за родители и учители“. Кн. I. урежда и издава П. Първовъ. Виена. 1875 год. Дава правила. какъ да се построи по-добро, хигиеническо, училищно здание[1]).

1) Въ книгописа на Иречека се намѣрватъ и тия книги, които не можахъ да намѣря:

1) **„Огледало на болгарскитѣ училища**, или правила за възпитание дѣца“ прѣв. С. Н. Изворски. Цариградъ. 1850 год.

2) **„Просвѣщение народно“**. Цариградъ. 1852 год.

3) **„Писма за майкитѣ“**, или ржководство за майки, какъ да отхранватъ дѣцата си“.? 1870 год.

4) **„Совѣти приятелски на родителитѣ**, какъ да отхранватъ дѣцата си“. А. Диамановъ. Смирна. 1842 год.

5) **„Майка кжщовница**, или по кой начинъ майкитѣ трѣбва да възпитаватъ дѣцата си нравствено въ кжщи“. прѣвелъ П. Д. Бояджиевъ. Букурещъ. 1875 год. (тя е отпечатъкъ отъ сп. „Училище“ кн. XIII. 1872 год.)

2. Периодически педагогиченъ печатъ.

Първото българско списание —„Любословие“—не било лишено отъ педагогични статии, обаче то не служеше специално за учебното ни дѣло. До 1870 год. и другитѣ периодически издания биле такива. Всички пишели по най-разнообразни въпроси, отъ освѣтлението на които ималъ нужда българския народъ. Напрѣдъкътъ на учебното ни дѣло, съ което се занимавали толкова дѣятели и за което се грижелъ цѣлиятъ народъ, не закъснялъ да окаже на нуждата отъ специални педагогични списания.

«*Училище*» е първото педагогично списание въ нашата литература. Неговъ редакторъ билъ Р. Блъсковъ. Първата му книжка излѣзла на 5 Ноемврий 1870 год. въ Букурещъ.

„Нашата грижа“, казва редакторътъ въ първия брой, „трѣбва да бжде първо за доброто възпитание, а второ да залѣгнемъ да се разпространява книжното прочитане по всичкитѣ класове на народа». Прѣди да почне издаването на списанието, Блъсковъ приготвилъ да издаде само една книга—„*Водачъ за ученикъ*», но за да се разпространи четенето „у всички класове, както по градоветѣ, тъй и по селата», той рѣшилъ вмѣсто «Водачътъ» да издава списание. Освѣнъ общо-училищнитѣ статии, въ „училище“ сж помѣстени други, които иматъ съврѣмено за тогава значение. Тамъ се срѣщатъ и много съобщения за състоянието на учебното ни дѣло. Този, който иска да слѣди развитието на училищата ни прѣди освобождението, не може да замине безъ внимание това списание. „Училище“ излиза 5 години.

На 1870 год. въ Цариградъ започнало да излиза сп. „Читалище“. То продължавало петь години—всѣки мѣсецъ двѣ книжки. Къмъ IV-та му година, като притурка на всѣки брой, се добавило друго списание—„*Ржководитель на основното учение*“ за учителитѣ, учителкитѣ, ученицитѣ и ученичкитѣ. Редакторъ Др. Цанковъ.

«Вѣрно на програмата си“, пише се въ прѣдговора на първия брой на «Ржководитель» „*Читалище*“, днесъ се залавя по-сериозно съ единъ прѣдметъ, на който до сега твърдѣ малко се обрѫщаше внимание и който е, обаче, едничката и първа причина за развитието на единъ народъ. Тази причина е основното, или първоначалното основно учение“. Нашия народъ съ жертвитѣ, които е положилъ, показалъ, че се е убѣдилъ въ ползата отъ

училището и учителя. Остава да му се покаже, какви да бждатъ тия училища и тия учители. Въ тази посока ще насочи Цанковъ „Ржководителя“. Цѣльта на послѣдния е да дава опжтвание първо по „материалното устройство на училището“ и второ по „моралното и педагогичното управление на училището, учителитѣ и ученицитѣ“.

Най-важната, а въ сжщо врѣме и най-обемистата отъ всички статии на „Ржководитель“ е статията «*забавачница*». Прьвъ пжть въ нашата литература тукъ се прокарва идеята за отваряне на забавачници. Даже и думата *забавачница*, въ смисълъ такъвъ, какъвто днесь употрѣбяваме е нова, приспособена за най-долнитѣ дѣтски училища. Тая дума въ нашата литература се вмъкна отъ автора на горнята статия. Статията захваща съ въпроса, какво име да се даде на дѣтскитѣ училища, въ които постжпватъ дѣца отъ 2—7 години. Нѣкои именуватъ тия училища «взаимноучителни», други —„училища за малки дѣца“, трети —„приготовителни“. Не е добрѣ, споредъ автора, да се казватъ приготовителни, макаръ, че тѣ подготвятъ ученици за основното училище, защото ний наричаме приготовителни училища още тия, които заематъ срѣда между основното и класното училище. Не сж практични и другитѣ названия. Най-подходяще е названието „забавачница“, име което се спазва и днесъ у насъ.

Авторътъ горещо прѣпоржчва отварянето на забавачници. За улеснение на учителитѣ при отварянето имъ, той прилага *уставъ* за забавачница, съставенъ по подражание на западъ, както е подражание и самата идея. Приложенъ е и *правилникъ*, който съ нѣкои измѣнения и допълнения, може да служи на епархиитѣ при отваряне на забавачници. Въ „Ржководитель“ първъ пжть срѣщаме образцови уроци по евристичната учебна форма. Тѣ се отнасятъ до прѣдварителнитѣ упражнения въ говоръ, четене и писане. Въ него се срѣщатъ много свѣдения по състоянието на училището ни.

«Ржководитель» излиза само една година.

На 20 Януарий 1876 год. въ Цариградъ излѣзе първия и послѣдния брой на друго педагогическо списание—«*Педагогически книжници*—списание за въ училища и въ кжщи». Излиза два пжти прѣзъ мѣсеца. Уредникъ и издатель П. П. Пърговъ.

Съ този списъкъ се изчерпва цѣлата литература, която до освобождението ни се занимавала съ училищни и педагогически

въпроси. Обаче за този, който иска да изучи всичко по нашит[illegible] училища и нашата педагогия, той трѣбва да прѣрови цѣлата н[illegible] литература, гдѣто ще намѣри богатъ материалъ за педагогичнит[illegible] познания на нашия народъ и за състоянието на училището ни.

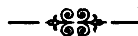

По-важни печатни грѣшки.

стр.	редъ.	печатано	трѣбва да се чете
2	16	народи	народни
2	37	Моровскиѣ	Моравскитѣ
2	38	Македопскитѣ	Македонскитѣ
3	36	ношемъ	нощемъ
5	33-34	черноризецъ храбра	Черноризецъ Храбра
7	16	имнераторъ	императоръ
7	36	разпространнватъ	разпространяватъ
7	37	Констанстинъ	Константинъ
8	16	Трkъ	Тукъ
10	26	самов вуковетѣ	само звуковетѣ
11	11	Методпта	Методата
12	7	четиво. Обучението трѣбва	четиво трѣбва
12	12	на правопиca,	на правописа.
13	6	кножовность	книжовность
13	34	сѫществуванне на	сѫществуванве на
14	37	Тѣ сѫ	Тѣ сѫ
14	40	Рилсскиятъ	Рилскиятъ
16	18	Християнскитѣ	христианскитѣ
19	1	посвѣтителната	просвѣтителната
20	12	отворива	отворила
20	14	той билъ	Той билъ
22	17	Малката заплата	Малката заплата,
31	29	по горѣпромѣ на	по-горѣ промѣна
32	10	невѣжеството	невѣжество
32	15	гърцитѣ иматъ	гърцитѣ, иматъ
34	3	часни	частни
44	37	посипвали	посипвала
46	1	обравецъ	образецъ
46	28	Ламското	Ломското
46	29	столетие	столѣтие
47	21	телиографътъ	телиграфъ
50	14	главаниятъ, показватель	главниятъ показватель
51	36	чино	чинно
54	2	и отъ 5-ия	и ученицитѣ отъ 5-ия
58	9	нзказания	наказания
59	32	вeь прѣди ерчда си	вечерь прѣди да си
63	2	нн училища	ни училища

стр.	редъ.	печатано	трѣбва да се чете
66	31	Соколевъ	Соколовъ
67	5	1821	1871
68	42	Дѣлъ VI.	Дѣлъ V
69	33	Плѣвинъ	Плѣвенъ
70	18	а Славянски прочитъ	и Славянски прочитъ
70	30	змелеописание	землеописание
75	24	Въ търново	Въ Търново
82	29	училища	училище
82	32	калугири	калугери
90	5 гафа	1873/72	1873/74
91	37	другги	други
94	6	видемъ	видимъ
95	31	„У насъ, четемъ въ училища[1])“	„У насъ“, четемъ въ „Училища“.[1])
98	34	Боларскаго	Болгарскаго
100	9	иного	много
104	37	Царигоадъ	Цариградъ
106	36	българскп	български
109	19	Анастасия Тотева	Анастасия Тошева
119	37	учило	учило
123	35	повдигалъ	повдигналъ
127	7	ученицитѣ отъ V кл.	ученичкитѣ отъ V кл.
128	14	дѣвически пансионъ	дѣвически пансионъ[1]).
129	6	Съпотъ	Сопотъ
138	19	е училъ	казва, че е училъ
138	25	допъвлатъ	допълватъ
142	23	унилище	училище
144	12	ококо	около
151	17	съчувстено	съчуствено
156	33	пареди	нареди
175	36	„...взаимната метода“	„...взаимната метода“. стр. 36.
180	24	вълбудиха	възбудиха
180	31	Българпя	България
184	1	лице се виждали	лице сѫ виждали
189	32-33	възпитаието	възпитанието
211	25	наука която	наука, която
212	39	Това съ обяснимe	Това се обяснява